ДВАНАДЦЯТЬ СТІЛЬЦІВ

Присвячується Валентину Петровичу Катаєву

Частина перша

Старгородський лев

Розділ I

Безенчук і "Німфи"

У повітовому місті була така сила перукарних закладів і бюро похоронних процесій, що здавалось, мешканці міста родяться тільки на те, щоб поголитись, постригтись, освіжити голову вежеталем і одразу ж померти. А насправді в повітовому місті люди родились, голились і вмирали не так уже й часто. Життя в місті було найтихіше. Весняні вечори були духмяно-п'янкі, грязюка під місячним променем блищала, як антрацит, і вся молодь міста до такої міри була закохана в секретарку місцевкому комунальників, що це заважало їй збирати членські внески.

Питання любові й смерті не хвилювали Іполита Матвійовича Вороб'янінова, хоч питаннями цими, згідно із своєю посадою, він відав з дев'ятої ранку до п'ятої вечора щоденно з півгодинною на сніданок перервою.

Щоранку, випивши з морозної, з прожилкою, склянки свою порцію гарячого молока, що його подавала Клавдія Іванівна, він виходив із напівтемного будиночка на широку, вщерть повну дивовижного весняного світла вулицю імені товариша Губернського. Це була найприємніша з вулиць, які бувають у повітових містах. Ліворуч за хвилястими зеленавими шибками виблискували сріблом труни похоронного бюро "Німфа". Праворуч, за маленькими, з облупленою

замазкою вікнами, похмуро лежали дубові закурені й нудні труни майстра трунних справ Безенчука. Далі "Цирульний майстер П'єр і Костянтин" обіцяв своїм клієнтам "плекання нігтів" і "ондулянсіон" вдома. Іще далі розташувався готель з перукарнею, а за ним на великому пустирі стояло солом'яно-жовте теля і ніжно лизало іржаву, прихилену до самітних воріт вивіску:

ПОХОРОННА КОНТОРА

"ЛАСКАВО ПРОСИМО"

Хоч похоронних справ було безліч, та клієнтура у них була небагата. "Ласкаво просимо" лопнуло ще за три роки до того, як Іполит Матвійович осів у місті N, а майстер Безенчук пив горілку і навіть одного разу пробував закласти в ломбарді свою найкращу на вітрині домовину.

Люди в місті N умирали коли-не-коли, і Іполит Матвійович знав це краще за будь-кого, служив-бо він у загсі, де відав столом реєстрації смертей та шлюбів.

Стіл, за яким працював Іполит Матвійович, скидався на старий надгробок. Лівий ріжечок його був знищений пацюками. Немічні ніжки його тремтіли під тягарем пухлих папок тютюнового кольору з записами, з яких можна було почерпнути всі відомості про родовід мешканців міста N і про генеалогічні дерева, що зросли на злиденному повітовому грунті. У п'ятницю 15 квітня 1927 року Іполит Матвійович, як завжди, прокинувся о пів на восьму і одразу ж просунув ніс у старомодне пенсне із золотою дужкою. Окулярів він не носив. Одного разу, вирішивши, що носити пенсне негігієнічно, Іполит Матвійович попрямував до оптика і купив окуляри без оправи, з позолоченими голоблями. Окуляри з першого разу йому сподобались, але дружина (це було незадовго до її смерті) сказала, що в окулярах він — викапаний Мілюков, і він оддав окуляри двірникові. Двірник, хоч і не був короткозорий, до окулярів звик і носив їх залюбки.

— Бонжур! — проспівав Іполит Матвійович самому собі, спустивши ноги з постелі. "Бонжур" свідчило про те, що Іполит Матвійович прокинувся в доброму гуморі. Сказане в момент прокидання "гут морген" означало звичайно, що з печінкою не все гаразд, що п'ятдесят два роки — не жарт і що надворі сьогодні похмуро.

Іполит Матвійович всунув сухорляві ноги в довоєнні штани, зав'язав їх біля кісточок підв'язками і пірнув у короткі м'які чоботи з вузькими квадратними носами. Через п'ять хвилин на Іполиті Матвійовичу красувався місяцесяйний жилет, усіяний дрібною срібною зіркою, і мінливий люстриновий піджачок. Змахнувши із своєї сивини росинки, сліди умивання, Іполит Матвійович по-звірячому ворухнув вусами, нерішуче поторкав шерхле підборіддя, провів щіткою по коротко підстриженому алюмінієвому волоссю і, шанобливо всміхаючись, рушив назустріч тещі — Клавдії Іванівні, що саме входила до кімнати.

— Еполе-ет, — прогриміла вона, — сьогодні я бачила поганий сон.

Слово "сон" прозвучало з французьким прононсом.

Іполит Матвійович глянув на тещу згори вниз. Його зріст сягав ста вісімдесяти п'яти сантиметрів, і з такої висоти йому легко і зручно було ставитися до тещі з деякою зневагою.

Клавдія Іванівна провадила далі:

— Я бачила небіжчицю Марі з розпущеним волоссям і в золотому поясі.

Од гарматних звуків голосу Клавдії Іванівни тремтіла чавунна лампа з ядром, дробом та запилюженими скляними цяцьками.

— Я страшенно стурбована. Боюсь, щоб не сталося чого.

Останні слова вона вимовила з такою силою, що каре волосся на голові Іполита Матвійовича гойднулось у всі сторони. Він зморщив лице і, скандуючи, сказав:

— Нічого не буде, маман. За воду ви вже вносили?

Виявляється, що не вносили. Калоші теж були не помиті. Іполит Матвійович не любив своєї тещі. Клавдія Іванівна на розум була небагата, і її похилі літа не лишали ніяких надій, що вона коли-небудь порозумнішає. Скупа вона була надміру, і тільки бідність Іполита Матвійовича не давала розгорнутись цьому знадному почуттю. Голос її таку мав силу і був такий грубий, що йому позаздрив би Річард Левине Серце, від чийого крику, як відомо, присідали коні. Крім того, — і це було найжахливіше, — Клавдія Іванівна бачила сни. Вона бачила їх завжди. їй снились дівчата в поясах, коні, обшиті жовтим драгунським кантом, двірники, що грають на арфах, у сторожових кожухах архангели, що гуляють вночі з калаталом у руках, і в'язальні шпиці, що самі собою стрибали у кімнаті, розсипаючи прикрий звін. Пуста людина була Клавдія Іванівна. До того ж під носом у неї виросли вуса, і кожний вус був схожий на помазок для гоління.

Іполит Матвійович, трохи роздратований, вийшов з дому. Біля входу в свій обшарпаний заклад стояв, прихилившись до одвірка і схрестивши руки, трунних справ майстер Безенчук. Від систематичних крахів своїх комерційних операцій і від довгочасного вживання всередину хмільних напоїв очі у майстра були яскраво-жовті, наче в кота, і горіли незгасним вогнем.

— Шанування дорогому гостеві! — прокричав він скоромовкою, угледівши Іполита Матвійовича. — Доброго ранку!

Іполит Матвійович ввічливо підняв заплямований касторовий капелюх.

— Як здоров'я тещоньки, дозвольте довідатись?

— Мр-мр-мр, — невиразно відказав Іполит Матвійович і, знизавши прямими плечима, пройшов далі.

— Ну, дай боже здоров'ячка, — з гіркотою сказав. Безенчук, — самих збитків стільки терпимо, туди його в гойдалку!

І знову, схрестивши руки на грудях, прихилився до дверей.

Біля воріт похоронного бюро "Німфа" Іполита Матвійовича знову затримали.

Власників "Німфи" було троє. Вони враз уклонились Іполитові Матвійовичу і хором запитали про здоров'я тещі.

— Здорова, здорова, — одказав Іполит Матвійович, — що їй вдіється! Сьогодні золоту дівчину бачила, розплетену. Таке було їй видіння уві сні.

Три "німфи" перезирнулись і голосно зітхнули.

Всі ці розмови затримали Іполита Матвійовича в дорозі, і він, проти звичаю, прийшов на службу тоді, коли годинник, що висів над гаслом "Зробив своє діло — і йди", показував п'ять хвилин на десяту.

Іполита Матвійовича за великий зріст, а особливо за вуса, прозвали в установі Мацистом, хоч у справжнього Мациста ніяких вусів і не було.

Витягши з шухляди столу синю повстяну подушечку, Іполит Матвійович поклав її на стілець, надав вусам правильного напрямку (паралельно лінії столу) і сів на подушечку, трохи здіймаючись над трьома своїми співробітниками. Іполит Матвійович не боявся геморою, він боявся протерти штани, тим-то й користувався синьою повстю.

За всіма маніпуляціями радянського службовця сором'язливо стежили двоє молодих людей — мужчина і дівчина. Мужчина, в суконному на ваті піджаку, був приголомшений службовою обстановкою, запахом алізаринового чорнила, годинником, що дихав часто і важко, а особливо строгим плакатом: "Зробив своє діло — і йди". Хоча діла свого мужчина в піджаку ще навіть не починав, але йому вже хотілось піти. Йому здавалось, що справа, в якій він прийшов, така незначна, що заради неї совісно турбувати такого поважного сивого громадянина, яким був Іполит Матвійович. Іполит Матвійович і сам розумів, що у відвідувача справа маленька, що вона може заждати, а тому, розгорнувши швидкозшивач № 2 і смикнувши щічкою, заглибився в папери. Дівчина, в довгому жакеті, обшитому блискучою чорною тасьмою, пошепотілась з мужчиною і, тепліючи з сорому, почала повільно підходити до Іполита Матвійовича.

— Товаришу, — сказала вона, — де тут...

Мужчина в піджаку радісно зітхнув і несподівано для самого себе гаркнув:

— Одружитись!

Іполит Матвійович уважно глянув на бильця, за якими стояла пара.

— Народження? Смерть?

— Одружитись, — повторив мужчина в піджаку і розгублено озирнувся на всі боки.

Дівчина пирснула. Справу було налагоджено. Іполит Матвійович із спритністю фокусника взявся до праці. Записав баб'ячим почерком імена молодих у велетенські книги, строго допитав свідків, по яких наречена бігала в двір, довго і ніжно дихав на квадратні штампи і, підвівшись, одбивав їх на потертих паспортах. Взявши від молодих два карбованці і

видавши квитанцію, Іполит Матвійович сказав, усміхнувшись: "За одправу таїнства", — і став на весь свій прекрасний зріст, за звичкою випнувши груди (свого часу він носив корсет). Товсте жовте сонячне проміння лежало йому на плечах, немов еполети. Вигляд у нього був трохи кумедний, але надзвичайно врочистий. Двовгнуті скельця пенсне променіли білим прожекторним світлом. Молоді стояли, наче ягнятка.

— Молоді люди, — заявив Іполит Матвійович високим штилем, — дозвольте привітати вас, як говорили колись, із законним шлюбом. Дуже, дуж-же приємно бачити таких молодих людей, як ви, що, взявшись за руки, ідуть до досягнення вічних ідеалів. Дуже, дуж-же приємно!

Виголосивши цю тираду, Іполит Матвійович потис молодожонам руки, сів і, вельми задоволений із себе, почав далі читати папери із швидкозшивача № 2.

За сусіднім столом службовці чмихнули в чорнильниці.

Службовий день поплив спокійно. Ніхто не тривожив стіл реєстрації смертей і шлюбів. У вікно було видно, як, щулячись від весняного холодка, розходились по своїх домівках громадяни. Рівно опівдні заспівав півень у кооперативі "Плуг і молот". Нікого це не здивувало. Потім долинуло металеве крякання і клекіт мотора. З вулиці імені товариша Губернського викотив густий клуб фіалкового диму. Клекіт подужчав. З-за диму незабаром показались контури повітвиконкомівського автомобіля Держ. № 1 з крихітним радіатором і величезним кузовом. Автомобіль, борсаючись у грязюці, перейшов Старопанський майдан і, коливаючись, зник в отруйнім диму. Службовці довго ще стояли біля вікна, коментуючи подію і ставлячи її в зв'язок з можливим скороченням штату. Через якийсь час дерев'яними містками обережно пройшов майстер Безенчук. Цілими днями він тинявся по місту, випитуючи, чи не помер хто.

Службовий день кінчався. На сусідній жовтенькій з білим дзвініці щосили ударили в дзвони. Тремтіли шибки. З дзвініці сипнула галич, помітингувала над майданом і полетіла. Вечорове небо крижаніло над спорожнілим майданом.

Іполитові Матвійовичу час було йти. Все, що мало народитись того дня, народилось і було записано в його грубі книжки. Всі, хто мав охоту одружитись, були одружені і теж записані в грубі книжки. І не було тільки, на явний розор трунним майстрам, жодного смертельного випадку. Іполит Матвійович поскладав справи, сховав у шухляду повстяну подушечку, розпушив гребінцем вуса і, мріючи про, вогнедишний суп, збирався був піти геть, як двері канцелярії розчахнулись, і на порозі став трупних справ майстер Безенчук.

— Шанування дорогому гостеві, — посміхнувся Іполит Матвійович. — Що скажеш?

Хоч дика морда майстра й сяяла в навислих сутінках, але сказати він нічого не зміг.

— Ну? — спитав Іполит Матвійович суворіше.

— "Німфа", туди її в гойдалку, хіба товар дає? — невиразно вимовив майстер. — Хіба ж може вона покупця вдовольнити? Домовина — вона самого лісу скільки потребує…

— Що? — спитав Іполит Матвійович.

— Та от "Німфа"… їх три родини з одної торгівлі живуть. Уже у них і матеріал не той, і обробка гірша, і китиця рідка, туди її в гойдалку. А я — фірма стара. Тисяча дев'ятсот сьомого року заснований. У мене труна — огірочок, добірний, аматорський…

— Ти що ж це, з глузду з'їхав? — лагідно запитав Іполит Матвійович і рушив до виходу. — Здуріеш ти серед домовин.

Безенчук запобігливо рвонув двері, пропустив Іполита Матвійовича наперед, а сам ув'язався за ним, тремтячи немов з нетерпіння.

— Ще коли "Ласкаво просимо" було, тоді це так! Проти їхнього глазету жодна фірма, навіть у самій Твері, встояти не могла, туди її в гойдалку. А тепер, одверто скажу, кращого за мій товар не найдете. І не шукайте навіть.

Іполит Матвійович гнівно оглянувся, подивився якусь мить на Безенчука сердито і пішов трохи швидше. Хоча жодної прикрості на роботі йому сьогодні не трапилось, проте почував він себе досить-таки погано.

Три власники "Німфи" стояли біля свого закладу в тих самісіньких позах, в яких Іполит Матвійович залишив їх уранці. Здавалось, з того часу вони не сказали один одному слова, але разюча зміна в обличчях, таємниче задоволення, що томно миготіло в їхніх очах, свідчило: вони знають щось особливе.

Угледівши своїх комерційних ворогів, Безенчук одчайдушно махнув рукою, зупинився і зашепотів услід Вороб'янінову:

— Уважу за тридцять два кербелі.

Іполит Матвійович поморщився і прискорив ходу.

— Можна в кредит, — додав Безенчук.

А троє власників "Німфи", не говорили нічого. Мовчки вони рушили слідом за Вороб'яніновим, раз у раз знімаючи картузи і ввічливо вклоняючись.

Розгніваний до краю дурним приставанням майстрів, Іполит Матвійович швидше, аніж звичайно, вибіг на ґанок, роздратовано витер об східці багнюку і, відчуваючи непереможний напад апетиту, ввійшов у сіни. Назустріч йому з кімнати вийшов червоний як жар священик церкви Фрола і Лавра, панотець Федір. Підібравши правою рукою рясу і не помічаючи Іполита Матвійовича, панотець Федір помчав до виходу.

Тут Іполит Матвійович помітив надмірну чистоту, новий, разючий безлад нерясної меблі і відчув лоскоти в носі від сильного запаху медикаментів. У першій кімнаті Іполита Матвійовича стріла сусідка, агрономша Кузнецова. Вона зашепотіла і замахала руками:

— Їй гірше, вона щойно сповідалась. Не грюкайте чобітьми.

— Я не грюкаю, — покірно відказав Іполит Матвійович. — Що ж таке сталося?

Мадам Кузнецова закопилила губи і показала рукою на двері другої кімнати.

— Жахливий серцевий напад.

І, повторюючи явно чужі слова, що сподобались їй своєю значущістю, додала:

— Не виключена можливість смертельного кінця. Я сьогодні цілісінький день на ногах. Приходжу вранці по м'ясорубку, дивлюсь — двері відчинено, в кухні нікого, в Цій кімнаті теж, ну, думаю, пішла, мабуть, Клавдія Іванівна по борошно на паску. Вона нещодавно збиралася. Борошно тепер, самі знаєте, як не купиш заздалегідь...

Мадам Кузнецова довго іще розповідала б про борошно, про дорожнечу і про те, як вона найшла Клавдію Іванівну, яка лежала біля кахельної грубки в зовсім мертвотному стані, але стогони з сусідньої

кімнати боляче вразили слух Іполита Матвійовича. Він швидко перехрестився трохи затерплою рукою і пройшов до тещиної кімнати.

Розділ II

Смерть мадам Пєтухової

Клавдія Іванівна лежала на спині, підклавши одну руку під голову. Голова її була в чепчику інтенсивно абрикосового кольору, що був в якійсь моді якогось року, коли дами носили "шантеклер" і тільки починали танцювати аргентінський танок танго.

Обличчя Клавдії Іванівни було урочисте, але на ньому не було жодного виразу. Очі дивились у стелю.

— Клавдіє Іванівно! — гукнув Вороб'янінов.

Теща швидко заворушила губами, але, замість звичних для вуха Іполита Матвійовича трубних звуків, він почув стогін, тихий, тонкий і такий жалісний, що серце йому тьохнуло. Блискуча сльоза несподівано швидко викотилася з ока і, наче ртуть, ковзнула по обличчю.

— Клавдіє Іванівно, — повторив Вороб'янінов, — що з вами?

Але на це знову ні слова. Стара заплющила очі і ледь перехилилась набік.

До кімнати тихо увійшла агрономша і повела його за руку, мов хлопчика, якого ведуть умиватися.

— Вона заснула. Лікар звелів її не турбувати. Ви, голубе, от що — підіть-но до аптеки. Нате квитанцію і довідайтесь, почім пузирі на лід.

Іполит Матвійович у всьому скорився мадам Кузнецовій, відчуваючи її незаперечну вищість у таких справах.

До аптеки бігти було далеко. Немов гімназист, затиснувши в кулаці рецепт, Іполит Матвійович поквапно вийшов на вулицю.

Було вже темно. На фоні мерхлої зорі видніла худорлява фігурка трунних справ майстра Безенчука, — прихилившись до ялинових воріт, він закусював хлібом з цибулею. Тут же поруч сиділи навпочіпки три "німфи" і, облизуючи ложки, їли з чавунного горщечка гречану кашу. Угледівши Іполита Матвійовича, майстри виструнчились, наче солдати. Безенчук образливо знизав плечима і, простягти руку в напрямі конкурентів, пробурмотів:

— Плутаються, туди їх у гойдалку, під ногами.

Посеред Старопанського майдану, біля бюстика поета Жуковського з вирізьбленим на цоколі написом: "Поэзия есть бог в святых мечтах земли", точилися жваві розмови, викликані звісткою про тяжку хворобу Клавдії Іванівни. Загальна думка присутніх тут городян сходилася на тому, що "всі там будемо" і що "бог дав, бог і взяв".

Перукар "П'єр і Костянтин", — а втім, він охоче обзивався на ім'я "Андрій Іванович", — і тут не проминув нагоди виявити свої знання в медичній галузі, почерпнуті з московського журналу "Огонек".

— Сучасна наука, — говорив Андрій Іванович, — дійшла неможливого. Візьміть, скажімо, у клієнта прищик на підборідді вискочив. Колись до зараження крові доходило, а тепер у Москві, кажуть, — не знаю, чи правда цьому, чи ні, — на кожного клієнта окремий стерилізований помазок.

Громадяни протяжно зітхнули.

— Це ти, Андрію, трохи той...

— Та де ж це видано, щоб кожній людині окремий помазок? І вигадає ж!

Колишній пролетар розумової праці, а нині яточник Прусіс навіть рознервувався:

— Дозвольте, Андрію Івановичу, у Москві, за даними останнього перепису, понад два мільйони жителів? Отже, потрібно понад два мільйони помазків? Досить оригінально!

Розмова набирала запальних форм і чорт зна до чого дійшла б, якби кінець Осипної вулиці не показався Іполит Матвійович.

— Знов до аптеки побіг. Кепські справи, мабуть...

— Помре стара. Недарма Безенчук по місту сам не свій бігає.

— А що каже лікар?

— Що лікар! Хіба в страхкасі лікарі? Здорового і то залікують!

"П'єр і Костянтин", що давно вже поривався зробити повідомлення на медичну тему, заговорив, боязко оглянувшись:

— Тепер уся сила в гемоглобіні.

Сказавши це, "П'єр і Костянтин" замовк.

Замовкли і городяни, кожний по-своєму міркуючи про таємничі сили гемоглобіну.

Коли піднявсь місяць і м'ятне світло його опромінило мініатюрний бюстик Жуковського, на мідній спині поета можна було добре розібрати написану крейдою коротку лайку.

Уперше такий напис з'явився на бюстику 15 червня 1897 року, першої ж після відкриття пам'ятника ночі. І хоч як представники поліції, а згодом міліції, старалися, ганебний напис акуратно відновлявся щодня.

В дерев'яних з надвірними віконницями будиночках уже співали самовари. Був час вечері. Громадяни не стали даремно гаяти час і розійшлись. Повіяв вітер.

Тим часом Клавдія Іванівна помирала. Вона то просила пити, то казала, що їй треба встати і піти до шевця по святкові штиблети Іполита Матвійовича, то скаржилась на пилюку, від якої, казала вона, можна було задихнутись, то просила засвітити всі лампи.

Іполит Матвійович, утомившись уже хвилюватись, ходив по кімнаті У голову йому лізли неприємні господарські думки. Він думав про те, як доведеться брати в касі взаємодопомоги аванс, шукати попа і відповідати на співчутливі листи родичам. Щоб розвіятись трохи, Іполит Матвійович вийшов на ґанок. У зеленім сяйві стояв трунних справ майстер Безенчук.

— То як же накажете, пане Вороб'янінов? — спитав майстер, притиснувши до грудей картуз.

— Що ж, можливо, — похмуро відказав Іполит Матвійович.

— А "Німфа", туди її в гойдалку, хіба товар дає! — захвилювався Безенчук.

— Та іди ти до біса! Остогид!

— Я нічого. Я про китиці й глазет. Як зробити, туди її в гойдалку? Перший сорт, прима? Чи як?

— Без жодних китиць і глазетів. Просту дерев'яну домовину. Соснову. Розумієш?

Безенчук приклав палець до вуст, — мовляв, усе розумієм, повернувся і, балансуючи картузом, але все ж хитаючись, попрямував додому. Тут тільки Іполит Матвійович помітив, що майстер п'яний як чіп.

На душі Іполита Матвійовича знов стало надзвичайно гидко. Він не уявляв собі, як приходитиме в порожню, засмічену квартиру. Йому здавалось, що із смертю тещі зникнуть ті маленькі вигоди й звички, які він з великими труднощами завів після революції, що відібрала у нього великі вигоди й широкі звички. "Женитись? — подумав Іполит Матвійович. — На кому? На племінниці начальника міліції, Варварі Степанівні, сестрі Прусіса? Або, може, найняти хатню робітницю? Куди там! Затягає по судах. Та й невигідно".

Життя відразу почорніло в очах Іполитові Матвійовичу. Сповнений обурення й огиди до всього на світі, він знову вернувся додому.

Клавдія Іванівна вже не марила. Високо лежачи на подушках, вона поглядала на Іполита Матвійовича цілком свідомо і, як йому здалося, навіть строго.

— Іполите, — прошепотіла вона виразно, — сядьте біля мене. Я маю розказати вам...

Іполит Матвійович невдоволено сів, вдивляючись у змарніле вусате обличчя тещі. Він спробував усміхнутись і сказати щось підбадьорливе. Але усмішка вийшла дика, а підбадьорливих слів зовсім не знайшлося. З горла Іполита Матвійовича вирвався лише ніяковий писк.

— Іполите, — повторила теща, — ви пам'ятаєте наш гарнітур у вітальні?

— Який? — спитав Іполит Матвійович з прихильністю, можливою лише до тяжко хворих людей.

— Той… Оббитий англійським ситцем…

— Ах, це в моєму домі?

— Так, у Старгороді…

— Пам'ятаю, чудово пам'ятаю… Канапа, дюжина стільців і круглий столик на шести ніжках. Меблі були чудові, гамбсівські… А чому ви згадали?

Але Клавдія Іванівна не змогла дати відповідь. Обличчя їй повільно почало братися купоросним кольором. Чомусь перехопило дух і Іполитові Матвійовичу. Він згадав вітальню в своїм особняку, симетрично розставлені горіхові меблі з гнутими ніжками, начищену воскову підлогу, старовинний коричневий рояль і овальні чорні рамочки з дагеротипами сановитих родичів на стінах.

Тут Клавдія Іванівна дерев'яним, байдужим голосом сказала:

— У сидінні стільця я зашила свої діаманти.

Іполит Матвійович скоса глянув на стару.

— Які діаманти? — спитав він мимоволі, але відразу ж схаменувся. — Хіба не відібрали їх тоді, під час трусу?

— Я сховала діаманти в стілець, — уперто повторила стара.

Іполит Матвійович скочив на ноги і, глянувши на освітлене гасовою лампою камінне обличчя Клавдії Іванівни, зрозумів, що це не марення.

— Ваші діаманти! — закричав він, лякаючись сили свого голосу. — У стілець! Хто вам нарадив? Чому ви не дали їх мені?

— Як же було дати вам діаманти, коли ви пустили на вітер маєток моєї дочки? — спокійно і злостиво мовила стара.

Іполит Матвійович сів і одразу ж знову встав. Серце його з шумом розсилало потоки крові по всьому тілу. У голові почало гудіти.

— Але ви їх витягли звідти? Вони тут? Стара заперечливо похитала головою.

— Я не встигла. Ви пам'ятаєте, як швидко й несподівано нам довелося втекти. Вони залишились у стільці, що стояв між теракотовою лампою і каміном.

— Але ж це безумство! Як ви схожі на свою дочку! — закричав Іполит Матвійович на повен голос.

І, вже не соромлячись тим, що він коло постелі умирущої, з гуркотом одсунув стілець і задріботів по кімнаті. Стара байдуже стежила за поведінкою Іполита Матвійовича.

— Але ви хоч уявляєте собі, куди могли потрапити ці стільці? Чи, може, ви думаєте, що вони смирнесенько стоять у вітальні мого будинку і очікують, коли ви прийдете забрати ваші р-регалії?

Стара нічого не відказала.

У діловода загсу від злості спало з носа пенсне і, мигнувши біля колін золотою дужкою, хряпнуло об підлогу.

— Як? Засадити в стілець діамантів на сімдесят тисяч! У стілець, на якому невідь-хто сидить!..

Тут Клавдія Іванівна схлипнула і посунула всім корпусом на край ліжка. Рука її, описавши півкола, пробувала вхопити Іполита Матвійовича, але одразу ж упала на стьобану фіолетову ковдру.

Іполит Матвійович, повискуючи з жаху, кинувся до сусідки.

— Помирає, здається!

Агрономша діловито перехрестилась і, не приховуючи своєї цікавості, разом з чоловіком, бородатим агрономом, побігла до хати Іполита Матвійовича. Очманілий Вороб'янінов забрів у міський сад.

Поки подружжя агрономів зі своєю служницею прибирали в кімнаті небіжчиці, Іполит Матвійович бродив по саду, натикаючись на лави, на задубілі з раннього весняного кохання парочки, що ввижались йому кущами.

У голові Іполита Матвійовича коїлося чортзна-що. Звучали циганські хори, грудасті дамські оркестри безупинно виконували "танго-амапа", уявлялися йому московська зима і чорний довгий рисак, що презирливо хрюкав на пішоходців. Багато що зринало в уяві Іполита Матвійовича: і жовтогарячі привабно дорогі кальсони, і лакейська відданість, і можлива подорож у Канни.

Іполит Матвійович притишив ходу і раптом спіткнувся об тіло трунних справ майстра Безенчука. Майстер спав, лежачи в кожусі поперек садової доріжки. Від поштовху він прокинувся, чхнув і жваво скочив на ноги.

— Не турбуйтесь, будь ласка, пане Вороб'янінов, — сказав він палко, немов далі провадив нескінчену розмову. — Домовина — вона роботу любить.

— Померла Клавдія Іванівна, — повідомив замовник.

— Ну, царство небесне, — погодився Безенчук. — Упокоїлась, значицця, старенька… Старушенції, вони завжди упокоюються… Або богові душу віддають — це як яка. Ваша, приміром, маленька й дебела, — значицця, упокоїлась. А котра, приміром, крупніша й худіша, — та, вважається, богу душу віддає…

— Тобто як це вважається? Хто це вважає?

— У нас і вважається. У майстрів. От ви, приміром, мужчина показний, великого зросту, хоч і худий. Ви, вважається, коли, не дай боже, помрете, немовби в ящик зіграли. А котрий чоловік торговий, колишньої купецької гільдії, той, значицця, наказав довго жити. А як на чин хто менший, двірник, приміром, або хто з селян, про того кажуть: перекинувся або ноги задер. Але коли помирають наймогутніші, залізничні кондуктори або з начальства хто, то вважається, що дуба дають. Так про них і кажуть: "А наш, чув, дуба дав".

Страшенно вражений цією дивною класифікацією людських смертей, Іполит Матвійович спитав:

— Ну, а коли ти помреш, як про тебе майстри скажуть?

— Я — чоловік маленький. Скажуть "гигнув Безенчук". А більше нічого не скажуть, — і строго додав: — Мені дуба дати або зіграти в ящик — ніяк не можна: у мене комплекція дрібна… А з домовиною як, пане Вороб'янінов? Невже без китиць і глазету поставите?

Але Іполит Матвійович, знов поринувши в золотосяйні мрії, нічого не відповів і рушив уперед. Безенчук пішов слідом за ним, підраховуючи щось на пальцях і, своїм звичаєм, бурмочучи.

Місяць давно зник. Було по-зимовому холодно. Калюжі знов затягло ламким вафельним льодом. На вулиці імені товариша Губернського, куди вийшли супутники, вітер бився з вивісками. Від Старопанського майдану, із звуками, подібними до гуркоту штор, виїхала пожежна команда на миршавих коненятах.

Пожежники, звісивши парусинові ноги з площадки, метляли головами в касках і співали нарочито огидними голосами:

Нашому брандмейстерові слава,

Нашому дорогому товаришу Насосову сла-ава!..

— На весіллі у Кольки, брандмейстерового сина гуляли, — байдуже сказав Безенчук і почухав під кожухом груди. — Так невже без глазету і без усього робити?

Саме в цей час Іполит Матвійович вже вирішив усе. "Поїду, — вирішив він, — найду. А там побачимо". І в діамантових мріях навіть небіжчиця теща видалась йому миліша, ніж була. Він повернувся до Безенчука:

— Чорт з тобою! Робиі Глазетовий! З китицями!

Розділ III

"Зерцало грішного"

Висповідавши Клавдію Іванівну перед смертю, священик церкви Фрола і Лавра, панотець Федір Востриков, вийшов з дому Вороб'янінова в

повному ажіотажі і всю дорогу до своєї квартири пройшов, неуважно дивлячись увсебіч і ніяково усміхаючись. Під кінець дороги неуважність його дійшла такої міри, що він ледве не потрапив під повітвиконкомівський автомобіль Держ. № 1. Вибравшись з фіолетового туману, що напустила пекельна машина, панотець Востриков утратив будь-яку рівновагу і, дарма що поважний мав сан та середні літа, решту шляху промчав фривольним напівгалопом.

Матушка Катерина Олександрівна готувала стіл до вечері. Панотець Федір у вільні від всеношної дні любив вечеряти рано. Але тепер, знявши капелюх і теплу, на ватині, рясу, батюшка швидко проскочив до спальні, на превелике здивування матушки, зачинився там і глухим голосом почав наспівувати "Достойно єсть".

Матушка сіла на стілець і боязко зашепотіла:

"Нове щось затіяв..."

Поривчаста душа панотця Федора не знала спокою. Не знала вона його ніколи. Ні тоді, коли він був вихованцем духовної школи, Федею, ні тоді, як був усатим семінаристом, Федором Івановичем. Перейшовши з семінарії до університету і провчившись на юридичному факультеті три роки, Востриков 1915 року побоявся можливої демобілізації і знову пішов по духовній. Спочатку настановлений був на диякона, а потім висвячений у сан священика і призначений до повітового міста N. І завжди, на всіх етапах духовної й цивільної кар'єри, панотець був користолюбцем.

Мріяв панотець Востриков про власний свічковий завод. Панотця Федора мучили видіння великих заводських барабанів, що намотують товсті воскові канати, і він вигадував всілякі проекти, здійснення яких мало дати йому основний і оборотний капітали для купівлі давно облюбованого в Самарі заводика.

Ідеї спадали на думку панотцеві Федору несподівано, і він одразу ж брався до роботи. Панотець Федір починав варити мармурове пральне мило: наварював його цілі пуди, але мило, хоч і мало в собі величезний процент жирів, не милилося, до того ж і коштувало втроє дорожче, ніж "плуг-і-молотівське". Мило довго потім м'якло і розкладалося в сінях, так що Катерина Олександрівна, ідучи повз нього, навіть схлипувала. А ще згодом мило викидали у вигрібну яму.

Прочитавши в якомусь тваринницькому журналі, що м'ясо кроликів ніжне, наче в курчати, що плодяться вони без ліку і що розведення їх може дати дбайливому господареві чималі бариші, панотець Федір негайно придбав півдюжини плідників, і вже через два місяці собака Нерка, переляканий неймовірним числом ухатих істот, що заполонили двір і будинок, утік невідомо куди. Прокляті обивателі міста виявили свою надзвичайну консервативність і з дивовижною одностайністю не купували у Вострикова жодного кролика. Тоді панотець Федір, порадившись з попадею, вирішив прикрасити своє меню кроликами — їхнє ж м'ясо краще на смак за м'ясо курчати. З кроликів готували печеню, битки, пожарські котлети; кроликів варили в супі, подавали на вечерю холодними і запікали в бабки. Це не дало жодних наслідків. Панотець Федір підрахував, що коли перейти на самий кролячий пайок, сім'я може з'їсти протягом місяця щонайбільше сорок тварин, тим часом щомісячний приплід становить дев'яносто штук, до того ж число це місяць у місяць зростатиме в геометричній прогресії.

Тоді Вострикови вирішили давати домашні обіди. Панотець Федір цілісінький вечір писав хімічним олівцем на акуратно нарізаних аркушиках арифметичного паперу об'яви про смачні домашні обіди, приготовлені виключно на свіжому коров'ячому маслі. Об'ява починалася словами: "Дешево і смачно". Попадя наповнила емальовану мисочку борошняним клейстером, і панотець Федір пізно увечері наліпив об'яви на всіх телеграфних стовпах і поблизу радянських установ.

Нова витівка мала величезний успіх. Першого ж дня прийшло сім чоловік, серед них і діловод військкомату Бендін, і завідувач підвідділу

впорядкування Козлов, чиїм старанням недавно був зруйнований єдиний у місті пам'ятник старовини — Тріумфальна арка єлисаветинських часів, що заважала, як казав він, вуличному рухові. Всім їм обід дуже сподобався. Другого дня прийшло чотирнадцять чоловік. Кроликів не встигали білувати. Цілий тиждень справа йшла прекрасно, і панотець Федір уже тішив себе думкою відкрити невелике чинбарне виробництво, без мотора, як от стався зовсім несподіваний випадок.

Кооператив "Плуг і молот", закритий уже три тижні з нагоди переобліку товарів, одкрився, і працівники прилавка, покректуючи від натуги, викотили на задній двір, спільний з двором панотця Федора, бочку гнилої капусти, яку і скинули у вигрібну яму. Приваблені пікантним запахом, кролики збіглись до ями, і вже другого ранку серед тендітних гризунів почався мор. Лютував він тільки три години, але поклав двісті сорок плідників і всю безліч приплоду.

Приголомшений панотець Федір притих на цілі два місяці і звеселився духом тільки тепер, повернувши з дому Вороб'янінова і замкнувшись, на превелике здивування матушки, в спальні. Все свідчило про те, що панотця Федора осяяла нова ідея, полонивши всю його душу.

Катерина Олександрівна кісточкою зігнутого пальця постукала в двері спальні. Відповіді ніякої, тільки спів подужчав. За хвилину двері прочинились, і в щілині показалось обличчя панотця Федора, на якому грав дівочий рум'янець.

— Дай мені, матінко, ножиці, та мерщій, — швидко мовив панотець Федір.

— А як же з вечерею?

— Гаразд. Потім.

Панотець Федір схопив ножиці, знов зачинився і підійшов до стінного дзеркала в подряпаній чорній рамі.

Обіч дзеркала висів старовинний народний малюнок "Зерцало грішного", друкований з мідної дошки і приємно розмальований рукою. Особливо втішило панотця Федора "Зерцало грішного" після невдачі з кролями. Лубок яскраво показував марність усього земного. У горішнім його ряду йшли чотири малюнки, підписані слов'янською в'яззю, значущі і миротворні: "Сим молитву деет, Хам пшеницу сеет, Яфет власть имеет. Смерть всем владеет". Смерть була з косою та пісочним годинником з крилами. Зроблена вона була наче з протезів і ортопедичних частин і стояла, широко поставивши ноги, на пустельній пагористій землі. Вигляд її ясно промовляв, що невдача з кролями — дурниця.

Зараз панотцю Федору більше сподобалась картинка: "Яфет власть имеет". Тілистий богатир з бородою сидів у маленькому залі на троні.

Панотець Федір посміхнувся і, уважно дивлячись на себе в дзеркало, почав підстригати свою благообразну бороду. Волосся сипалось на підлогу, ножиці скрипіли, і через п'ять хвилин панотець Федір переконався, що підстригати бороду він зовсім не вміє. Борода його була скособочена, непристойна і навіть підозріла.

Помаячивши перед дзеркалом ще трохи, панотець Федір роззлостився, покликав дружину і, простягаючи їй ножиці, роздратовано сказав:

— Поможи мені хоч ти, матушко. Ніяк не можу цим патлам ради дати.

Матушка із здивування навіть руки назад одвела.

— Що ж ти з собою зробив? — мовила вона нарешті

— Нічого не зробив. Підстригаюся. Поможи, будь ласка. От тут начебто скособочилося…

— Господи, — сказала матушка, зазіхаючи на кучері панотця Федора — невже, Феденько, ти до обновленців перейти наважився?

Панотець зрадів з такого напрямку розмови.

— А чому б мені, матінко, і не перейти до обновленців? Хіба обновленці — не люди?

— Люди, звичайно, люди, — погодилась уїдливо матушка"— де ж пак: по ілюзіонах ходять, аліменти платять…

— Ну, і я по ілюзіонах буду бігати.

— Бігай, будь ласка.

— І бігатиму.

— Добігаєшся. Ти в дзеркало на себе глянь.

І справді, із дзеркала на панотця Федора глянула метка чорноока фізіономія з невеликою дикою борідкою і безглуздо довгими вусами.

Заходились підстригати вуса, доводячи їх до пропорціональних розмірів.

Те, що сталося далі, ще дужче вразило матушку. Панотець Федір заявив, що цього ж вечора має виїхати в справі, і звелів, щоб Катерина Олександрівна побігла до брата-пекаря і взяла у нього на тиждень пальто зі смушевим коміром та коричневий качачий картуз.

— Нікуди не піду! — заявила матушка і заплакала. Півгодини ходив панотець Федір то туди, то сюди по кімнаті і, лякаючи дружину оновленим своїм лицем, плів усілякі дурниці. Матушка зрозуміла тільки одне: панотець Федір ні з того ні з сього постригся, хоче в блазенському картузі їхати невідь-куди, а її кидає.

— Не кидаю, — який уже раз повторював панотець Федір, — не кидаю, через тиждень буду назад. Адже ж може бути у людини справа. Може чи не може?

— Не може, — говорила попадя.

Панотцю Федору, людині в поводженні з ближніми лагідній, довелося навіть постукати кулаком по столу. Хоч стукав він обережно й невміло, ніколи бо цього не робив, попадя, проте, вельми налякалась і, напнувши хустку, побігла до брата по цивільну одежу.

Зоставшись сам, панотець Федір з хвилину подумав, сказав: "І жінкам важко", — і витяг з-під ліжка скриньку, оббиту жерстю. Такі скриньки бувають здебільше у червоноармійців. Обклеєні вони смугастими шпалерами, поверх яких красується портрет Будьонного або картонка з цигаркової коробки "Пляж" з трьома красунями на усипанім рінню батумськім березі. Скринька Вострикових, на превелике невдоволення панотця Федора, теж була обклеєна малюнками, але не було там ні Будьонного, ні батумських красунь. Попадя заліпила все нутро скриньки фотографіями, вирізаними з журналу "Летопись войны 1914 года". Тут було і "Взятие Перемышля", і "Раздача теплых вещей нижним чинам на позициях", і... та чимало чого було там іще.

Виклавши на підлогу цілу купу книжок: комплект журналу "Русский паломник" за 1903 рік, товстелезну "Историю раскола" і брошурку "Русский в Италии" з видрукуваним на обгортці вогнедишним Везувієм, панотець Федір запустив руку на саме дно скриньки і витяг старий, обшарпаний жінчин капор. Примруживши від запаху нафталіну, що

раптом ударив із скриньки, панотець Федір, розриваючи мереживо й прошви, вийняв з капора важку полотняну ковбаску. Ковбаска містила в собі двадцять золотих десяток — все, що зосталося від комерційних авантюр панотця Федора.

Звичним рухом руки він підняв полу ряси і засунув ковбаску в кишеню смугастих штанів. Потім підійшов до комода і витяг з коробки від цукерок п'ятдесят карбованців — по три і по п'ять карбованців. У коробці залишилось іще двадцять карбованців.

— На господарство вистачить, — вирішив він.

Розділ IV

Муза далеких мандрів

За годину перед приходом вечірнього поштового поїзда панотець Федір, у коротенькому, трохи нижче колін пальті і з плетеним кошиком, стояв у черзі коло каси і полохливо поглядав на вхідні двері. Він боявся, що матушка, всупереч його домаганню, прибіжить на вокзал проводжати, і тоді яточник Прусіс, що сидів у буфеті й частував пивом фінагента, одразу його впізнає. Панотець Федір із здивуванням і соромом поглядав на свої одкриті очам усіх мирян смугасті штани.

Посадка в безплацкартний поїзд мала звичайний скандальний характер. Пасажири, зігнувшись під тягарем величезних мішків, бігали від голови поїзда до хвоста і від хвоста до голови. Панотець Федір очманіло бігав з усіма. Він так само, як і всі, розмовляв з провідниками улесливим голосом, так само, як і всі, боявся, що касир дав йому "неправильний" квиток, і тільки, впущений нарешті у вагон повернув собі притаманний спокій і навіть повеселів.

Паровоз закричав на весь голос, і поїзд рушив, везучи з собою панотця Федора в невідому далечінь у справі загадковій, але, мабуть, багатій на великі вигоди.

Цікава штука — смуга відчуження. Найзвичайнісінький громадянин, потрапивши в неї, відчуває в собі деяку метушливість і швидко обертається або в пасажира, або в вантажоодержувача, або просто в безквиткового пройдисвіта, Що затьмарює життя і службову діяльність кондукторським бригадам та перонним контролерам.

З тої хвилини, як громадянин уступає в смугу відчуження, що її по-дилетантському він називає вокзалом або станцією, життя його враз міняється. Одразу ж до нього підскакують Єрмаки Тимофійовичі в білих фартухах з нікельованими бляхами на серці і послужливо підхоплюють багаж. З тої хвилини громадянин уже не належить самому собі. Він — пасажир і починає виконувати всі обов'язки пасажира. Обов'язки ці вельми складні, але приємні.

Пасажир дуже багато їсть. Прості смертні ночами не їдять, але пасажир їсть і вночі. Їсть він смажене курча, для нього дороге, круті крашанки, шкідливі для шлунка, і маслини. Коли поїзд перетинає стрілку, на полицях брязкотять цілі армії чайників і підстрибують загорнуті в газетні мішечки курчата, позбавлені ніжок, з корінням вирваних пасажирами.

Але пасажири нічого цього не помічають. Вони розповідають анекдоти. Регулярно щотри хвилини весь вагон аж боки рве з реготу. Після того западає тиша і оксамитний голос доповідає черговий анекдот:

— Умирає старий єврей. Тут жінка стоїть, діти. "А Моня тут?" — питає єврей ледве-ледве. — "Тут". — "А тьотя Брана прийшла?" — "Прийшла". — "А де бабуся? Я її не бачу". — "От вона стоїть". — "А Ісак?" — "Ісак тут". — "А діти?" — "От усі діти". — "Хто ж у крамниці зостався?!"

Тої ж миті чайники починають брязкотіти, і курчата літають на горішніх полицях, стривожені громовим сміхом. Але пасажири цього не помічають. У кожного на серці лежить заповітний анекдот, який, тріпочучи, очікує своєї черги. Новий виконавець, штовхаючи ліктями сусідів і благально кричучи: "А от мені розказували!" — насилу опановує увагу і починає:

— Один єврей приходить додому й лягає спати поруч своєї жінки. Раптом він чує — під ліжком хтось шкрябає. Єврей опустив під ліжко руку й питає: "Це ти, Джек?" А Джек лизнув руку і відповідає: "Це я".

Пасажири вмирають зо сміху, темна ніч закриває лани, з паровозної труби вилітають в'юнкі іскри, і тонкі семафори в світносяйних зелених окулярах сором'язно пролітають мимо, дивлячись поверх поїзда.

Цікава річ — смуга відчуження! У всі кінці країни біжать довгі важкі поїзди далекого сполучення. Всюди відкрита дорога. Скрізь горить зелений вогник — путь вільна. Полярний експрес підіймається до Мурманська. Зігнувшись і згорбившись на стрілці, з Курського вокзалу вискакує "Перший — К", прокладаючи шлях на Тіфліс. Далекосхідний кур'єр обгинає Байкал, повним ходом наближаючись до Тихого океану.

Муза далеких мандрів вабить людину. Вже вирвала вона панотця Федора з тихої повітової оселі і кинула в невідь-яку губернію. Уже і колишній предводитель дворянства, а нині діловод загсу Іполит Матвійович Вороб'янінов вражений у саме нутро своє і задумав чорт зна що таке.

Носить людей по країні. Один за десять тисяч кілометрів од місця служби знаходить собі осіянну наречену. Другий у гонитві за скарбами кидає поштово-телеграфне відділення і, наче школяр, біжить на Алдан. А третій так і сидить собі вдома, любовно погладжуючи спілу грижу і читаючи твори графа Саліаса, куплені замість карбованця за п'ять копійок.

Другого дня після похорону, порядкування яким люб'язно взяв на себе трунних справ майстер Безенчук, Іполит Матвійович пішов на службу і, виконуючи покладені на нього обов'язки, зареєстрував власноручно смерть Клавдії Іванівни Пєтухової, п'ятдесяти дев'яти років, хатньої господарки, безпартійної, з місцем мешкання в повітовому місті N і родом з дворян Старгородської губернії. Тоді Іполит Матвійович попросив собі законну двотижневу відпустку, дістав сорок один карбованець відпускних грошей і, попрощавшись із співробітниками, рушив додому. По дорозі він завернув до аптеки.

Провізор Леопольд Григорович, якого свої і друзі називали Ліпа, стояв за червоним лакованим прилавком, оточений молочними банками з отрутою, і нервово продавав свояченици брандмейстера "крем Анго проти загару і ластовиння, надає виняткової білості шкірі". Свояченица брандмейстера, однак, просила "пудру Рашель золотавого кольору, надає тілу рівний, недосяжний в природі загар". Але в аптеці був тільки крем Анго проти загару, і боротьба таких протилежних продуктів парфюмерії точилася півгодини. Переміг все-таки Ліпа, продавши свояченици брандмейстера губну помаду і клоповар — прилад, побудований за принципом самовара, але формою подібний до лійки.

— Що ви хотіли?

— Засоби для волосся.

— Для рощення, знищення, фарбування?

— Яке там рощення! — сказав Іполит Матвійович. — Для фарбування.

— Для фарбування є прекрасна річ "Титанік". Дістали з митниці. Контрабандний товар. Не змивається ні холодною, ні гарячою водою, ні мильною піною, ні гасом. Радикальний чорний колір. Флакон на півроку коштує три карбованці дванадцять копійок. Рекомендую як доброму знайомому.

Іполит Матвійович покрутив у руках квадратний флакон "Титаніка", глянув, зітхнувши, на етикетку і виклав гроші на прилавок.

Іполит Матвійович повернув додому і з почуттям огиди став поливати голову і вуси "Титаніком". У квартирі пішов сморід.

По обіді сморід розійшовся, вуса обсохли, злиплись, і їх ледве можна було розчесати. Виявилось, що радикальний чорний колір мав трохи зеленавий відблиск, але фарбувати вдруге було уже ніколи.

Іполит Матвійович витяг з тещиної шкатулки найдений ним напередодні список коштовностей, перелічив усю готівку, зачинив квартиру, сховав ключі в задню кишеню, сів на прискорений № 7 і поїхав до Старгорода.

Розділ V

Великий комбінатор

О пів на дванадцяту з північного заходу, з боку села Чмаровки, до Старгорода ввійшов молодий чоловік років двадцяти восьми. За ним біг безпритульний.

— Дядю, — весело кричав він, — дай десять копійок! Молодий чоловік витяг з кишені нагріте яблуко і подав його безпритульному, але той не відходив. Тоді пішоходець спинився, іронічно глянув на хлопця і тихо сказав:

— Може, тобі дати ще ключа від квартири, де гроші лежать?

Безпритульний, що зарвався не в міру, зрозумів усю безпідставність своїх претензій і лишився позаду.

Молодий чоловік збрехав: не мав він ні грошей, ні квартири, де вони могли б лежати, ні ключа, яким можна було б квартиру відчинити. Він не мав навіть пальта. У місто молодий чоловік увійшов у зеленому в талію костюмі. Його могутню шию кілька разів огортав старий вовняний шарф, на ногах лакові штиблети із замшевим верхом апельсинного кольору. Шкарпеток під штиблетами не було. У руці молодий чоловік держав астролябію.

"О баядерка, ті-рі-рім, ті-рі-ра!" — заспівав він, підходячи до привозного ринку.

Тут для нього найшлось чимало діла. Він втиснувся в шерег продавців, що торгували на розвалі, виставив уперед астролябію і серйозним голосом почав кричати:

— Кому астролябію?! Продається дешево астролябія! Для делегацій і жінвідділів знижка.

Несподівана пропозиція довгий час не викликала попиту. Делегації хатніх господарок цікавились більше дефіцитними товарами і стовбичили біля мануфактурних яток. Мимо продавця астролябії уже двічі пройшов агент Старгуброзшуку. Але астролябія ні в якій мірі не схожа була на вкрадену вчора з канцелярії Маслоцентру друкарську машинку, отже, агент перестав магнетизувати молодого чоловіка очима й одійшов геть.

До обіду астролябію було продана слюсареві за три карбованці.

— Сама міряє, — сказав молодий чоловік, передаючи астролябію покупцеві, — аби було що міряти.

Позбувшись хитрого інструмента, веселий молодий чоловік пообідав у їдальні "Куточок смаку" і пішов оглядати місто. Він проминув Радянську вулицю, вийшов на Червоноармійську (колишня Велика Пушкінська), перетяв Кооперативну і знову опинивсь на Радянській. Але це була вже

не та Радянська, яку він пройшов: у місті було дві Радянські вулиці. Немало подивувавшись із цього, молодий чоловік опинився на вулиці Ленських подій (колишній Денисівській). Біля гарного двоповерхового особняка № 28 з вивіскою:

СРСР, РРФСР

2-Й БУДИНОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СТАРГУБСТРАХУ

молодий чоловік зупинився, щоб прикурити у двірника, що сидів на камінній лаві при воротях.

— А що, батьку, — спитав молодий чоловік, затягнувшись, — наречені у вас в місті є?

Старий двірник анітрохи не здивувався.

— Кому й кобила наречена, — відказав він, охоче пристаючи до розмови.

— Ніяких запитань більше не маю, — швидко проказав молодий чоловік.

І одразу ж поставив нове запитання:

— У такому домі та без наречених?

— Наших наречених, — заперечив двірник, — давно на тому світі з ліхтарями шукають. У нас тут державна богадільня: старі баби живуть на повному пенсіоні.

— Розумію. Це котрі ще до історичного матеріалізму народилися?

— Це таки правда. Коли народились, тоді й народились.

— А в цьому домі що було до історичного матеріалізму?

— Коли було?

— Та тоді, за старого режиму.

— А, за старого режиму жив мій пан.

— Буржуй?

— Сам ти буржуй! Сказано тобі — предводитель дворянства.

— Пролетар, кажеш?

— Сам ти пролетар! Сказано тобі — предводитель.

Розмова з розумним двірником, що кепсько розбирався в класовій структурі суспільства, тривала б ще бозна-скільки часу, якби молодий чоловік не взявся до справи рішучіше.

— От що, дідусю, — мовив він, — непогано б вина випити.

— Ну, почастуй.

На годину обидва зникли, а коли повернули назад, двірник був уже найвірніший друг молодому чоловікові.

— То я у тебе переночую, — сказав новий друг.

— Про мене хоч все життя живи, раз хороший чоловік.

Домігшись так швидко свого, гість моторно спустився в двірницьку, зняв апельсинні штиблети і витягся на лаві, обмірковуючи план дії на завтра.

Звали молодого чоловіка Остап Бендер. Із своєї біографії він звичайно повідомляв тільки одну подробицю: "Мій тато, — казав він, — був турецько-підданий". Син турецько-підданого за все своє життя перемінив багато професій. Жвавість характеру, що заважала йому присвятити себе будь-якій одній роботі, раз у раз кидала його в різні кінці країни і тепер привела в Старгород без шкарпеток, без ключа, без квартири і без грошей.

Лежачи в теплій до смороду двірницькій, Остап Бендер одшліфовував у думках два можливі варіанти своєї кар'єри.

Можна було стати багатоженцем і спокійно переїжджати з міста в місто, тягаючи за собою новий чемодан із захопленими у чергової дружини коштовними речами.

А можна було завтра ж піти до Стардиткомісії і запропонувати їм взяти на себе поширення не написаної, але геніально задуманої картини: "Більшовики пишуть листа Чемберленові", за популярною картиною художника Рєпіна "Запорожці пишуть листа султанові". На випадок успіху цей варіант міг би дати карбованців чотириста.

Обидва варіанти придумав Остап під час свого останнього перебування в Москві. Варіант з багатоженством народився під впливом вичитаного у вечірній газеті судового звіту, де ясно було сказано, що якийсь багатоженець дістав лише два роки без суворої ізоляції. Варіант № 2 народився в голові Бендера, коли він на контрамарку оглядав виставку АХРР[1].

Однак обидва проекти мали свої хиби. Почати кар'єру багатоженця без чудового, сірого в яблуках костюма була річ неможлива. До того ж треба було мати бодай десять карбованців для шику і принади. Можна було, звичайно, женитись і в похідному зеленому костюмі, бо чоловіча сила і краса Бендера для провінціальних Маргарит на відданні були абсолютно непереможні, але це було б, як казав Остап: "Низький сорт, нечиста робота". З картиною теж не все" було гаразд: могли трапитись суто технічні труднощі. Чи зручно буде малювати т. Калініна в папасі і білій бурці, а т. Чичеріна — голим по пояс? На всяк випадок, певна річ, можна намалювати всіх персонажів у звичайних костюмах, але це вже не те.

— Не буде того ефекту! — сказав Остап уголос.

Тут він помітив, що двірник уже давно про щось палко говорить. Виявляється, двірник поринув у спогади про колишнього власника будинку:

— Поліцмейстер під козирок йому брав... Приходиш до нього, приміром, буду говорити, на Новий рік з привітанням — трояка дає... На Великдень, приміром, буду говорити, іще трояк. Та, приміром, у день янгола їхнього поздоровляєш... Ну, от самих поздоровних за рік карбованців п'ятнадцять і набіжить... Медаль навіть обіцявсь мені виклопотати. "Я, — каже, — хочу, щоб двірник у мене з медаллю був". Так і говорив: "Ти, Тихоне, вважай, що ти вже з медаллю..."

— Ну і що, дали?

— Та ти зажди... "Мені, — каже, — двірника без медалі не треба". В Санкт-Петербург поїхав по медаль. Ну, за першим разом, буду говорити, не вийшло. Панове чиновники не захотіли. "Цар, — кажуть, — за кордон поїхав, зараз ніяк не можна". Наказав мені пан дожидати. "Ти, — каже, — Тихоне, дожидай, без медалі не будеш".

— А твого пана що, коцнули? — несподівано запитав

Остап.

— Ніхто не коцав. Сам поїхав. Чого йому тут було із солдатнею сидіти… А тепер медалі за двірницьку службу дають?

— Дають. Можу тобі виклопотати.

Двірник з повагою подивився на Бендера:

— Мені без медалі не можна. У мене служба така.

— Куди ж твій пан поїхав?

— А хто його зна! Люди казали, до Парижа поїхав.

— А!.. Білої акації, квіти еміграції… Він, значить, емігрант

— Сам ти емігрант… У Париж, люди кажуть, поїхав. А будинок під баб старих забрали. Їх хоч щодня поздоровляй — гривеника не дадуть!.. Ех! Пан був!..

У цей момент над дверима засмикавсь іржавий дзвінок. Двірник, покректуючи, поплентавсь до дверей, одчинив їх і у великому сум'ятті одступив.

На верхній приступці стояв Іполит Матвійович Вороб'янінов, чорновусий і чорноволосий. Очі йому сяяли під пенсне довоєнним блиском.

— Пан! — з почуттям промимрив Тихін. — Із Парижа!

Іполит Матвійович, збентежений присутністю в двірницькій стороннього, голі фіолетові ступні якого тільки тепер побачив з-за краю стола, знітився і хотів був тікати, але Остап Бендер жваво зірвався на ноги і низько схилився перед Іполитом Матвійовичем.

— У нас хоч і не Париж, але просимо до нашого куреня.

— Здрастуй, Тихоне, — змушений був сказати Іполит Матвійович, — я зовсім не з Парижа. Що це тобі в голову вдарило!

Але Остап Бендер, чий довгий благородний ніс виразно чув запах печеного, не дав двірникові й писнути.

— Чудово, — сказав він, скосивши око, — ви не з Парижа. Звичайно, ви приїхали з Кологрива провідати свою небіжчицю бабусю.

Кажучи так, він ніжно обняв очманілого двірника і вигнав його, перш ніж той зрозумів, що сталося, а коли отямився, то міг зміркувати тільки те, що з Парижа приїхав пан, що його, Тихона, вигнали з двірницької і що в лівій руці йому затиснутий паперовий карбованець.

Старанно зачинивши за двірником двері, Бендер обернувся до Вороб'янінова, що все ще стояв посеред кімнати, і сказав:

— Спокій, все гаразд. Моє прізвище Бендер! Може, чували?

— Не чув, — нервово відказав Іполит Матвійович.

— Ну, звичайно, звідки ж у Парижі може бути відоме ім'я Остапа Бендера? Тепло тепер у Парижі? Гарне місто. У мене там двоюрідна сестра замужем. Недавно прислала мені шовкову хустку в рекомендованім листі..

— Що за нісенітниця! — скрикнув Іполит Матвійович. — Які хустки? Я приїхав не з Парижа, а…

— Чудово, чудово! З Моршанська.

Іполит Матвійович ніколи ще не мав діла з таким темпераментним молодим чоловіком, як Бендер, і відчув себе недобре.

— Ну, знаєте, я піду, — сказав він.

— Куди ж ви підете? Вам нікуди квапитись. ДПУ до вас само прийде.

Іполит Матвійович не знайшов, що відказати, розстебнув пальто з потертим оксамитовим коміром і сів на лаву, недоброзичливо поглядаючи на Бендера.

— Я вас не розумію, — сказав він ледве чутним голосом.

— Це не страшно. Зараз зрозумієте. Одну хвилиночку.

Остап озув на голі ноги апельсинні штиблети, пройшовся по кімнаті і почав:

— Ви через який кордон? Польський? Фінляндський? Румунський? Дорога, мабуть, штука. Один мій знайомий переходив недавно кордон, він живе в Славуті, по наш бік, а батьки його дружини — по той бік. У родинній справі розсварився він із жінкою, а вона з амбітної фамілії. Плюнула йому в пику і втекла через кордон до батьків. Цей знайомий посидів днів зо три сам і бачить — справа кепська: обіду нема, в кімнаті бруд, і вирішив помиритися. Вийшов уночі і пішов через кордон до тестя. Тут його прикордонники і взяли, пришили діло, посадовили на шість місяців, а потім виключили з профспілки. Тепер, кажуть, жінка прибігла назад, дурепа, а чоловік у бупрі сидить. Вона йому передачу носить… А ви теж через польський кордон переходили?

— Слово честі, — мовив Іполит Матвійович, відчуваючи несподівану залежність від балакучого молодика, що став йому на дорозі до діамантів, — слово честі, я підданий РРФСР. Врешті-решт я можу вам показати паспорт…

— За сучасного розвитку друкарської справи на Заході надрукувати радянський паспорт — це така дурниця, що про це смішно говорити… Один мій знайомий доходив до того, що друкував навіть долари. А ви знаєте, як важко підробити американські долари? Там папір з такими, знаєте, різнобарвними волосинками. Треба дуже добре взнати техніку. Він вдало спускав їх на московській чорній біржі; згодом виявилось, що дід його, відомий валютник, купував їх у Києві і звівся нінащо, бо долари були все-таки фальшиві Отже, із своїм паспортом ви теж можете прогадати.

Іполит Матвійович, розгніваний тим, що замість енергійно шукати діаманти він сидить у смердючій двірницькій і слухає теревені молодого нахаби про темні справи його знайомих, ніяк, проте, не наважувався піти. Він відчував неймовірний страх на саму згадку про те, що невідомий молодий чоловік рознесе по цілому місту, що приїхав колишній предводитель дворянства. Тоді— всьому край, а може, іще і посадять.

— Ви все-таки нікому не кажіть, що мене бачили, — благально сказав Іполит Матвійович, — можуть і справді подумати, що я емігрант.

— От! От! Це конгеніально! Насамперед актив: є емігрант, що повернув до рідного міста. Пасив: він боїться, що його заберуть у ДПУ.

— Я ж вам тисячу разів казав, що я не емігрант.

— А хто ви такий? Чому ви сюди приїхали?

— Ну, приїхав з міста N у справі.

— У якій справі?

— Ну, в особистій справі.

— І після цього ви кажете, що ви не емігрант?.. Один мій знайомий так само приїхав...

Тут Іполит Матвійович, доведений до розпачу історіями про знайомих Бендера і бачачи, що його не зіб'єш з пантелику, скорився.

— Добре, — сказав він, — я вам все поясню. "Врешті-решт без помічника важко, — подумав Іполит Матвійович, — а пройдисвіт він, здається, неабиякий. Такий може стати в пригоді".

Розділ VI

Діамантовий дим

Іполит Матвійович зняв з голови заплямований касторовий капелюх, розчесав вуса, з яких від дотику гребінця вилітав дружний табунець електричних іскор, і, рішуче одкашлявшись, розказав Остапові Бендеру, першому на його життєвому шляху пройдисвітові, все, що йому було відомо про діаманти зі слів померлої тещі.

Протягом оповідання Остап кілька разів зривався на ноги і, звертаючись до залізної грубки, захоплено скрикував:

— Крига скресла, панове присяжні засідателі! Крига скресла.

А вже через годину обидва сиділи за хитким столиком і, упираючись головами, читали довгий список коштовностей, що прикрашали колись тещині пальці, шию, вуха, груди й волосся. Іполит Матвійович, щохвилини поправляючи на косі хитливе пенсне, з притиском говорив:

— Три низки перлів... Добре пам'ятаю. Дві по сорок перлин, а одна велика — на сто десять. Діамантовий кулон... Клавдія Іванівна казала, що чотири тисячі коштує, старовинної роботи...

Далі йшли персні: не шлюбні обручки, грубі, безглузді і дешеві, а тонкі, легкі, із впаяними в них чистими, умитими діамантами; важкі, сліпучі підвіски, що випромінюють на маленьке жіноче вухо райдужний вогонь; браслети у формі зміїв із смарагдовою лускою; фермуар, на який пішов урожай з п'ятисот десятин; перлове кольє, яке було б до снаги тільки славетній оперетковій примадонні; вінцем всьому була сорокатисячна діадема.

Іполіт Матвійович оглянувся. По темних кутках зачумленої двірницької спалахувало і тремтіло смарагдове весняне світло. Діамантовий дим держався під стелею. Перлини котилися по столу і стрибали на підлозі. Дорогоцінний міраж потрясав кімнату.

Схвильований Іполіт Матвійович отямився тільки від голосу Остапа.

— Вибір не поганий. Каміння, я бачу, добрано зі смаком. Скільки вся ця музика коштувала?

— Тисяч сімдесят — сімдесят п'ять.

— Мгу... Тепер, мабуть, коштує півтораста тисяч.

— Невже так багато? — зрадів Вороб'янінов.

— Не менше. Тільки ви, дорогий товаришу з Парижа, плюньте на все це.

— Як плюнути?

— Слиною, — відказав Остап, — як плювали до епохи історичного матеріалізму. Нічого не вийде.

— Як же так?

— А от як. Скільки було стільців?

— Дванадцять. Гарнітур до вітальні.

— Давно, мабуть, згорів ваш гарнітур у печах.

Вороб'янінов так перелякався, що навіть скочив з місця.

— Спокій, спокій. За справу берусь я. Засідання триває далі. До речі, нам з вами треба скласти невеличку угоду.

Іполит Матвійович, важко дихаючи, на знак згоди кивнув головою. Тоді Остап Бендер почав виробляти умови.

— На випадок реалізації скарбів я, як безпосередній учасник концесії і технічний керівник справи, дістаю шістдесят процентів, а соцстрах можете за мене не платити. Це мені байдуже.

Іполит Матвійович посірів:

— Це грабунок серед білого дня.

— А скільки ж ви думали мені запропонувати?

— Н-н-ну, п'ять процентів, ну, десять, нарешті. Ви зрозумійте, адже це п'ятнадцять тисяч карбованців!

— Більше ви нічого не хочете?

— Н-ні.

— А може, ви хочете, щоб я працював дурно, та ще дав вам ключ од квартири, де гроші лежать?

— У такому разі пробачте, — сказав Вороб'янінов у ніс. — У мене є всі підстави думати, що я і сам доведу до кінця свою справу.

— Ага! У такому разі даруйте, — заперечив чудесний Остап, — у мене є не менше підстав, як казав Енді Таккер, гадати, що і я сам доведу до кінця вашу справу.

— Шахрай! — закричав Іполит Матвійович, затремтівши.

Остап був незворушний:

— Слухайте, пане з Парижа, а чи знаєте ви, що ваші діаманти майже у мене в кишені! І ви мене цікавите остільки, оскільки я хочу забезпечити вашу старість.

Тут тільки Іполит Матвійович зрозумів, які залізні лапи схопили його за горло.

— Двадцять процентів, — сказав він понуро.

— І мої харчі? — глузливо запитав Остап.

— Двадцять п'ять.

— І ключ від квартири?

— Але ж це тридцять сім з половиною тисячі

— Навіщо така точність? Ну, гаразд — п'ятдесят процентів. Половина — ваша, половина — моя.

Торг тривав далі. Остап скинув іще. Він з пошани до особи Вороб'янінова погоджувався працювати з сорока процентів.

— Шістдесят тисяч! — закричав Вороб'янінов.

— Ви доволі ниця людина, — заперечив Бендер, — ви любите гроші більше, аніж треба.

— А ви не любите грошей? — завив Іполит Матвійович голосом флейти.

— Не люблю.

— Навіщо ж вам шістдесят тисяч?

— З принципу!

Іполит Матвійович тільки дух перевів.

— Ну що, скресла крига? — добивав Остап.

Вороб'янінов засопів і покірно сказав:

— Скресла.

— Ну, вашу руку, повітовий предводителю команчів! Крига скресла! Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Після того як Іполит Матвійович, образившись на прозвище "предводителя команчів", зажадав пробачення і Остап, виголосивши

пробачливу промову, назвав його фельдмаршалом, взялись виробляти диспозицію.

Опівночі двірник Тихін, хапаючись руками за всі стрічні палісадники і надовго припадаючи до стовпів, плентався до свого підвалу. На його нещастя був новий місяць.

— А! Пролетар розумової праці! Робітник мітли! — вигукнув Остап, угледівши зігнутого ободом двірника.

Двірник замукав низьким і пристрасним голосом, яким інколи серед нічної тиші раптом запально і метушливо починає бурмотіти унітаз.

— Це конгеніально, — повідомив Остап Іполитові Матвійовичу, — а ваш двірник досить-таки велика паскуда. Хіба можна так напиватись на карбованець?

— М-можна, — сказав двірник несподівано.

— Слухай-но, Тихоне, — почав Іполит Матвійович, — чи не знаєш ти, друже, що з моїми меблями?

Остап обережно підтримував Тихона, щоб мова вільно могла литись з його широко відкритого рота. Іполит Матвійович напружено ждав. Але з двірницького рота, в якому зуби росли не вряд, а через один, вирвався оглушливий крик:

— Бува-ва-али дні вес-с-селії...

Двірницька сповнилась громом і дзвоном. Двірник ретельно і пильно виконував пісню, не оминаючи жодного слова. Він ревів, рухаючись по кімнаті, то несвідомо ниряючи під стіл, то зачіпаючи картузом мідну циліндричну гирю "ходиків", то стаючи на одне коліно. Йому було страшенно весело.

Іполит Матвійович украй розгубився.

— Доведеться відкласти допит свідків до ранку, — сказав Остап. — Лягаймо спати.

Двірника, важкого уві сні, мов комод, перенесли на лаву.

Вороб'янінов і Остап вирішили лягти удвох на двірникове ліжко. У Остапа під піджаком, як виявилося, була сорочка-ковбой у чорну і червону клітинку. Під ковбойкою не було вже більше нічого. Зате у Іполита Матвійовича під відомим читачеві місяцесяйним жилетом був іще один — гарусний, яскраво-голубий.

— Жилет хоч на продаж, — заздро зауважив Бендер, — він наче на мене шитий. Продайте.

Іполитові Матвійовичу незручно було відмовити своєму новому компаньйонові і безпосередньому учасникові концесії.

Він, скривившись, погодився продати жилет за свою ціну — вісім карбованців.

— Гроші — після реалізації нашого скарбу, — заявив Бендер, беручи від Вороб'янінова іще теплий жилет.

— Ні, я так не можу, — сказав Іполит Матвійович, червоніючи. — Дозвольте жилет назад.

Делікатна натура Остапа обурилась.

— Але ж це крамарство! — закричав він. — Починати півторастатисячну операцію і сваритися заради восьми карбованців! Учіться жити широко!

Іполит Матвійович почервонів ще дужче, витяг маленький блокнотик і каліграфічно записав:

25/IV–27 р. Видано т. Бендерові крб. — 8

Остап заглянув в книжечку.

— Ого! Якщо ви вже одкриваєте мені особливий рахунок, то хоч ведіть його до ладу. Заведіть дебет, заведіть кредит. В дебет не забудьте записати шістдесят тисяч карбованців, що їх ви мені винні, а в кредит — жилет. Сальдо на мою користь. П'ятдесят дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто два карбованці. Ще можна жити.

Після цього Остап заснув беззвучним дитячим сном. А Іполит Матвійович зняв із себе вовняні напульсники, баронські чоботи і, зоставшись у заштопаній єгерській білизні, посапуючи, поліз під ковдру. Йому було дуже незручно. Із зовнішнього боку, де не вистачало ковдри, було холодно, а з другого боку його пекло молоде, повне трепетних ідей тіло великого комбінатора.

Усім трьом снилися сни.

Вороб'янінову ввижались чорні сни: мікроби, каррозшук, оксамитові толстовки і трунних справ майстер Безенчук у смокінгу, але неголений.

Остап бачив вулкан Фудзіяму, завідувача маслотресту і Тараса Бульбу, що продавав листівки з краєвидами Дніпробуду.

А двірникові снилося, що із стайні утік кінь. Уві сні він шукав його до самісінького ранку і, не знайшовши, прокинувся розбитий і похмурий. Довго, здивовано дивився він на сонних людей, що лежали, в його ліжку. Нічого не зрозумівши, він узяв мітлу і пішов на вулицю виконувати свої безпосередні обов'язки: підбирати кінські яблука і кричати на богаділок.

Розділ VII

Сліди "Титаніка"

Іполит Матвійович прокинувся своїм звичаєм о пів на восьму, пророкотів "гут морген" і попрямував до умивальника. Він умивався з насолодою: відпльовувався, примовляв і трусив головою, щоб позбутися води, що набігла йому в уші. Витиратись було приємно, але, однявши від лиця рушник, Іполит Матвійович побачив, що він замащений тим радикальним чорним кольором, ким з позаворашнього дня було пофарбовано його горизонтальні вуса. Серце Іполитові Матвійовичу погасло. Він кинувсь до свого кишенькового дзеркальця. З дзеркальця глянув на нього великий ніс і зелений, як молода трава, лівий ус. Іполит Матвійович поквапно пересунув дзеркальце праворуч. Правий ус був такого самого огидного кольору. Нагнувши голову, немов бажаючи розбити нею дзеркальце, нещасний побачив, що радикальний чорний колір ще панував у центрі каре, але по краях він був облямований тою самою травистою окрайкою.

Вся істота Іполита Матвійовича застогнала таким голосним стогоном, що Остап Бендер розплющив очі.

— Ви з'їхали з глузду! — скрикнув Бендер і одразу ж склепив сонні повіки.

— Товаришу Бендер, — благально зашепотіла жертва "Титаніка".

Остап прокинувся після багатьох стусанів і умовлянь. Він уважно глянув на Іполита Матвійовича і радісно засміявся. Одвернувшись від директора-засновника концесії, головний керівник робіт і технічний директор здригався, хапався за спинку ліжка, кричав: "Не можу!" — і знову шаленів.

— З вашого боку це негарно, товаришу Бендер, — сказав Іполит Матвійович, з дрожем ворушачи зеленими вусами.

Це наддало нових сил знеможеному вже Остапові. Щирий сміх його тривав іще хвилин десять. Одсапавшись, він одразу став дуже серйозний.

— Що ви на мене дивитесь такими злими очима, немов солдат на вошу? Ви на себе погляньте!

— Але ж мені аптекар казав, що це буде радикально чорний колір. Не змивається ні холодною, ні гарячою водою, ні мильною піною, ні гасом… Контрабандний товр.

— Контрабандний? Всю контрабанду роблять в Одесі, на Малій Арнаутській вулиці. Покажіть флакон… І потім погляньте. Ви читали це?

— Читав.

— А оце — маленькими літерами? Тут ясно сказано, що після миття гарячою і холодною водою або мильною піною і гасом волосся треба ні в якому разі не витирати, а сушити на сонці або біля примуса… Чому ви не сушили? Куди ви тепер підете з цією зеленою "липою"?

Іполит Матвійович був приголомшений. Увійшов Тихін. Угледівши пана в зелених вусах, він перехрестився і попросив похмелитись.

— Видайте карбованець герою праці, — запропонував Остап, — і, будь ласка, не записуйте на мій рахунок. Це ваша інтимна справа з колишнім співробітником… Зажди, старий, не йди, дільце є.

Остап розпочав з двірником розмову про меблі, і вже через п'ять хвилин концесіонери знали все. Всі меблі 1919 року одвезли в житловідділ, опріч одного стільця з вітальні, який спершу був у

розпорядженні Тихона, а потім від нього забраний завгоспом 2-го будинку соцзабезу.

— То він тут, у домі?

— Тут і стоїть.

— А скажи, друже, — завмираючи, спитав Вороб'янінов, — коли стілець був у тебе, ти його… не лагодив?

— Лагодити його неможливо. За старих часів робота була добряча. Ще тридцять років такий стілець може вистояти.

— Ну, йди, друже, візьми іще карбованець та гляди, не говори, що я приїхав.

— Могила, громадянине Вороб'янінов.

Вислявши двірника і прокричавши: "Крига скресла", — Остап Бендер знову повернувся до вусів Іполита Матвійовича:

— Доведеться фарбувати знову. Давайте гроші — піду до аптеки. Ваш "Титанік" ні к чорту, тільки собак фарбувати… От за старого часу була фарбочка!.. Мені один перегоновий професор розповів захоплюючу історію. Ви цікавились перегонами? Ні? Шкода. Надзвичайно хвилює. Так от… Був такий славетний комбінатор, граф Друцький. Він програв на перегонах п'ятсот тисяч. Король програшу! І от, коли у нього, окрім боргів, нічого вже не було і граф подумував про самогубство, один жучок дав йому за п'ятдесят карбованців надзвичайну пораду. Граф поїхав і через рік повернув назад з орловським рисаком-трилітком. Після цього граф не тільки вернув свої гроші, ба навіть виграв ще тисяч триста. Його орловець "Маклер" з відмінним атестатом завжди приходив перший. На дербі він на цілий корпус перегнав "Мак-Магона". Грім!.. Але тут Курочкін (ви чули?) помічає, що всі орловці починають міняти масть — один тільки

"Маклер", як дуся, не міняє кольору. Скандал був нечуваний! Графу дали три роки. Виявилось, що "Маклер" ніякий не орловець, а перефарбований метис, а метиси куди жвавіші за орловців, і їх до них на версту не підпускають. Як вам подобається?.. Оце так фарбочка! Не те що ваші уса!..

— Але ж атестат? Адже ж у нього був відмінний атестат?

— Такий же, як етикетка на вашому "Титаніку", фальшивий! Давайте гроші на фарбу.

Остап вернувся з новою мікстурою.

— "Наяда". Можливо, краща за ваш "Титанік". Знімайте піджак!

Почався обряд перефарбування. Але "дивовижний каштановий колір, що надає волоссю ніжність і пухнатість", змішавшись із зеленню "Титаніка", несподівано пофарбував голову і вуса Іполита Матвійовича у фарби сонячного спектру.

І ріски в роті не мавши з самісінького ранку, Вороб'янінов люто лаяв усі парфюмерні заводи, і державні, і підпільні, Що містяться в Одесі, на Малій Арнаутській вулиці.

— Таких вусів, мабуть, нема навіть у Арістида Бріана, — бадьоро зауважив Остап, — але жити з таким ультрафіолетовим волоссям у Радянській Росії не рекомендується. Доведеться поголити.

— Не можу, — скорботно відповів Іполит Матвійович, — це неможливо.

— Що, вуса дорогі вам як пам'ять?

— Не можу, — повторив Вороб'янінов, похнюпившись.

— Тоді ви все життя сидіть у двірницькій, а я піду по стільці. До речі, перший стілець над вашою головою.

— Голіть!

Розшукавши ножиці, Бендер в одну мить одчикрижив вуса, вони безшумно впали на підлогу. Покінчивши зі стрижкою, технічний директор дістав з кишені пожовклу бритву "Жиллет", а з портмоне — запасне лезо і почав голити мало не плачучого Іполита Матвійовича.

— Останній ножик на вас витрачаю. Не забудьте записати на мій дебет два карбованці за гоління і стриження.

Здригаючись від горя, Іполит Матвійович все-таки спитав:

— Чому ж так дорого? Скрізь коштує сорок копійок?

— За конспірацію, товаришу фельдмаршал, — швидко відказав Бендер.

Страждання людини, якій голять голову безпечною бритвою, неймовірні. Це Іполит Матвійович зрозумів з самого початку операції.

Але кінець, який буває всьому, прийшов.

— Готово. Засідання триває далі! Нервових просять не дивитись! Тепер ви схожі на Боборикіна, відомого автора-куплетиста.

Іполит Матвійович змахнув із себе огидне клоччя, що так недавно іще звисало гарною сивизною, умився і, відчуваючи на всій голові полум'я, в сотий раз сьогодні уп'явся в дзеркало. Те, що він побачив, йому

несподівано сподобалось. На нього дивилось перекривлене стражданням, але доволі юне обличчя актора без ангажементу.

— Ну, марш вперед, труба сурмить! — закричав Остап. — Я — по слідах в житловідділ, або, певніше, в той будинок, де колись був житловідділ, а ви — до бабусь!

— Я не можу, — сказав Іполит Матвійович, — мені дуже важко буде ввійти у власний будинок.

— Ах, справді!.. Зворушлива історія! Барон-вигнанець! Гаразд. Ідіть до житловідділу, а тут попрацюю я. Збірний пункт — у двірницькій. Парад — алле!

Розділ VIII

Голубий злодюжка

Завгосп 2-го будинку Старсоцзабезу був сором'язний злодюга. Вся істота його протестувала проти крадіжок, але не красти він не міг. Він крав, і йому було соромно. Крав він завжди, завжди соромився, і через те його добре голені щічки завжди горіли рум'янцем замішання, сором'язності, ніяковості й конфузу. Завгоспа звали Олександром Яковичем, а дружину його — Олександрою Яківною. Він називав її Сашхен, вона звала його Альхен. Світ не бачив ще такого голубого злодюжки, як Олександр Якович.

Він був не тільки завгосп, а й загалом завідувач. Попереднього за брутальне поводження з вихованками зняли з роботи і призначили на капельмейстера симфонічного оркестру. Альхен нічим не нагадував свого невихованого начальника. В порядку ущільненого робочого дня він взяв на себе керування будинком і з пенсіонерками поводився дуже ввічливо, запроваджуючи в домі важливі реформи і нововведення.

Остап Бендер потяг важкі дубові двері вороб'яніновського особняка і опинився у вестибюлі. Тут пахло підгорілою кашею. З горішніх приміщень долинала різноголосиця, схожа на далеке "ура" в цепу. Нікого не було, і ніхто не з'явився. Вгору двома маршами вели дубові сходи з лакованими колись східцями. Тепер у них стирчали тільки кільця, а мідних прутів, що притискали колись килим до східців, не було.

"Предводитель команчів жив, однак, у вульгарних розкошах", — думав Остап, підіймаючись нагору.

У першій же кімнаті, ясній і просторій, сиділи кружка десятка півтора сизеньких бабусь у платтях з найдешевшого туальденору мишачого кольору. Напружено витягши шиї і дивлячись на мужчину в розквіті сил, що стояв у центрі, бабусі співали:

Десь відлунює срібло дзвіночків.

Це знайомої тройки розгін...

Ніби саван, під зорями но-очі

Сніг прослався на тисячі гін.

Диригент хору, в сірій толстовці з того ж таки туальденору і в туальденорових штанях, вибивав такт обома руками і, крутячись, покрикував:

— Дисканти, тихіше! Кукушкіна, не так голосно!

Він побачив Остапа, але, не маючи сили стримати рух своїх рук, тільки недоброзичливо глянув на гостя і диригував собі далі. Хор із зусиллям загримів, немов крізь подушку:

Та-та-та, та-та-та, та-та-та,

То-ро-ром, ту-ру-рум, ту-ру-рум…

— Скажіть, де тут можна побачити товариша завгоспа? — мовив Остап, прорвавшись у першу ж паузу.

— А в чім річ, товаришу?

Остап подав диригентові руку і приязно спитав:

— Пісні народностей? Дуже цікаво. Я інспектор пожежної охорони.

Завгосп засоромився.

— Так, так, — сказав він, конфузячись, — це якраз до речі. Я навіть доповідь збирався писати.

— Вам нема чого турбуватися, — великодушно заявив Остап, — я сам напишу доповідь. Ну, ходімо оглядати приміщення.

Альхен помахом руки розпустив хор, і бабусі пішли собі геть дрібними радісними кроками.

— Будь ласка, за мною, — запросив завгосп.

Перш ніж пройти далі, Остап уп'явся очима в меблі першої кімнати. У кімнаті стояли: стіл, дві садові лави на залізних ногах (у спинку одної було глибоко врізано ім'я "Коля") і руда фісгармонія.

— У цій кімнаті примусів не запалюють? Тимчасові печі і таке інше?

— Ні, ні. Тут у нас працюють гуртки: хоровий, драматичний, образотворчого мистецтва і музичний...

Дійшовши слова "музичний", Олександр Якович почервонів. Спочатку запалало підборіддя, потім лоб і щоки. Альхену було дуже соромно. Він давно вже продав усі інструменти духової капели. Кволі легені бабусь однаково видували з них тільки щенячий виск. Смішно було бачити цю купу металу в такому безпорадному стані. Альхен не міг не вкрасти капели. І тепер йому було дуже соромно.

На стіні, простягтись од вікна до вікна, висіло гасло, написане білими літерами на шматку туальденору мишачого кольору:

"Духовий оркестр — шлях до колективної творчості".

— Дуже добре, — сказав Остап, — кімната для праці гуртків ніякої небезпеки з погляду пожежі не становить. Ходімо далі.

Обійшовши фасадні кімнати вороб'яніновського особняка швидким алюром, Остап ніде не помітив горіхового стільця з гнутими ніжками, оббитого ясним англійським ситцем в квіточках. На стінах штучного мармуру було наклеєно накази по будинку № 2 Старсоцзабезу. Остап читав їх, час од часу енергійно питаючи: "Комини трусите регулярно? З печами все гаразд?" І, дістявши вичерпні відповіді, ішов далі.

Інспектор пожежної охорони ретельно шукав у домі бодай одного кутка, що становив би небезпеку пожежі, але скрізь було гаразд. От тільки розшуки скарбу не мали жодного успіху. Остап входив до опочивалень. Бабусі, угледівши його, вставали і низько вклонялися. Тут стояли ліжка, застелені пухнастими, як собача шерсть, ковдрами, по один бік яких фабричним способом було виткано слово "Ноги". Під ліжками стояли скриньки, висунуті з ініціативи Олександра Яковича, що любив військовий порядок, рівно на одну третину.

Усе в будинку № 2 вражало око своєю надмірною скромністю: і вмеблювання — з самих лише садових лав, привезених з Олександрівського, нині імені Пролетарських суботників, бульвару, і базарні гасові лампочки, і самі ковдри з відлякуючим словом "Ноги". Але одне лише в домі було зроблено міцно і пишно: це були дверні пружини.

До дверних приладів Олександр Якович мав особливу пристрасть. Доклавши чималої праці, він причепив до всіх без винятку дверей пружини найрізноманітніших систем і фасонів. Тут були найпростіші пружини на подобу залізної штанги. Були духові пружини з мідними циліндричними насосами. Були прилади на блоках з рухомими важкими дробовими мішечками. Були ще пружини конструкцій таких складних, що соцзабезівський слюсар тільки здивовано хитав головою. Усі ці циліндри, пружини і противаги мали могутню силу. Двері зачинялись з такою самою швидкістю, як дверцята капканів. Від роботи механізмів тремтів увесь будинок. Бабусі з тужним писком рятувались від наскоку дверей, але втекти щастило не завжди. Двері доганяли втікачок і штовхали їх у спину, а згори з глухим кряканням спускалась уже противага, пролітаючи мимо скроні, наче ядро.

Коли Бендер із завгоспом проходили по дому, двері салютували страшними ударами.

За всією цією фортечною пишнотою нічого не таїлося — стільця не було. Шукаючи пожежну небезпеку, інспектор потрапив до кухні. Там, у великому казані для білизни, варилася каша — запах її великий комбінатор почув іще у вестибюлі. Остап покрутив носом і сказав:

— Це що, на машинному маслі?

— Їй-богу, на чистому вершковому! — мовив Альхен, червоніючи до сліз. — Ми купуємо на фермі.

Йому було дуже соромно.

— А втім, це пожежної небезпеки не становить, — зауважив Остап.

На кухні стільця теж не було. Була тільки табуретка, на якій сидів кухар у фартуху й ковпаку з туальденору.

— Чому це у вас все убрання сірого кольору, та й намітка така, що нею тільки вікна витирати?

Сором'язливий Альхен нахилив лоба ще нижче.

— Кредитів відпускають недосить.

Він був огидний самому собі.

Остап із сумнівом глянув на нього й сказав:

— До пожежної охорони, яку я в даний момент репрезентую, це не стосується.

Альхен злякався.

— Проти пожежі, — заявив він, — у нас вжито всіх заходів. Є навіть піногон-вогнегасник "Еклер".

Інспектор, заглядаючи по дорозі в комори, неохоче попрямував до вогнегасника. Червоний жерстяний конус, хоч і був єдиною в домі річчю, що стосувалася до пожежної охорони, викликав в інспектора особливе роздратування.

— На товчку купували?

І, не діждавши відповіді наче громом побитого Олександра Яковича, зняв "Еклер" з іржавого гвіздка, без попередження розбив капсулу і

швидко повернув конус догори. Але замість сподіваного пінного струму конус викинув із себе тонке шипіння, що нагадувало старовинну мелодію "Коль славен наш господь в Сионе".

— Звичайно, на товчку, — потвердив Остап свою попередню думку і повісив співучий вогнегасник на старе місце.

У супроводі шипіння вони пішли далі.

"Де ж він може бути? — думав Остап. — Це мені починає не подобатись". І він вирішив не покидати туальденорового палацу доти, доки не дізнається про все.

За цей час, поки інспектор і завгосп лазили по горищах, знайомлячись з усіма деталями протипожежної охорони і розміщенням коминів, 2-й будинок Старсоцзабезу жив своїм звичайним життям.

Обід був готовий. Запах підгорілої каші помітно дужчав і переміг всі інші кислі запахи дому. У коридорах зашелестіло. Бабусі, несучи попереду себе в обох руках жерстяні мисочки з кашею, обережно виходили з кухні і сідали обідати за спільний стіл, намагаючись не дивитися на розвішані в їдальні гасла, складені персонально Олександром Яковичем і художньо виконані Олександрою Яківною. Гасла були такі:

"ЇЖА — ДЖЕРЕЛО ЗДОРОВ'Я"

"ОДНЕ ЯЙЦЕ МАЄ В СОБІ СТІЛЬКИ Ж ЖИРІВ,

СКІЛЬКИ 1/2 ФУНТА М'ЯСА"

"СТАРАННО ПЕРЕЖОВУЮЧИ ЇЖУ, ТИ ДОПОМАГАЄШ СУСПІЛЬСТВУ"

"М'ЯСО — ШКІДЛИВЕ"

Всі ці святі слова викликали у бабусь спогади про втрачені ще до революції зуби, про яйця, що зникли приблизно о тій самій порі, про м'ясо, що поступається жирами перед яйцями, а можливо, і про суспільство, якому вони не мали змоги допомагати, старанно пережовуючи їжу.

Крім бабусь, за столом сиділи Сидір Якович, Панас Якович, Кирило Якович, Олег Якович і Паша Емільович. Ні віком, ні статтю ці молоді люди не гармонували із завданням соціального забезпечення, зате чотири Яковичі були юні брати Альхена, а Паша Емільович — двоюрідний племінник Олександри Яківни. Молоді люди, серед яких найстарший був тридцятидвохлітній Паша Емільович, не вважали своє життя в будинку соцзабезу за щось ненормальне. Вони жили в домі на правах бабусь, у них теж були казенні постелі з ковдрами, на яких було написано "Ноги", одягнені вони були, як і бабусі, в мишачий туальденор, але, мавши молодість і силу, вони харчувались краще за вихованок. Вони крали в домі все, що не встигав украсти Альхен. Паша Емільович міг злопати за одним присідом два кілограми тюльки, що він одного разу й зробив, лишивши весь дім без обіду.

Не встигли бабусі як слід розсмакувати кашу, як Яковичі разом з Емільовичем, проковтнувши свої порції і відригуючи, встали з-за столу і пішли на кухню шукати чогось їстівного.

Обід тривав далі. Бабусі загомоніли:

— Зараз нажеруться, почнуть пісень горлати!

— А Паша Емільович сьогодні ранком стілець з червоного кутка продав. З чорного ходу виніс перекупникові

— Побачите, п'яний прийде сьогодні…

У цю хвилину розмову вихованок увірвало трубне шмаркання, що заглушило навіть безупинний спів вогнегасника, і коров'ячий голос почав:

— … нахід…

Бабусі, пригнувшись і не оглядаючись на гучномовець, що стояв у кутку на митому паркеті, їли далі, сподіваючись, що їх мине чаша сія. Але гучномовець бадьоро вів далі:

— Евокрррахххх видусоб… цінний винахід. Залізничний майстер Мурманської залізниці товариш Сокуцький, — Самара, Орел, Клеопатра, Устина, Царицин, Климентій, Іфігенія, Йорк, — Со-куць-кий…

Труба з хрипом втягла в себе повітря і безживним голосом поновила передачу:

— … винайшов світлову сигналізацію на снігоочисниках. Винахід схвалено Доризулом, — Дар'я, Онега, Раймонд…

Бабусі сірими качками попливли в свої кімнати. Труба, підстрибуючи від власної сили, шаленіла далі в порожній кімнаті:

— … А тепер послухайте новгородські частівки…

Далеко-далеко, в самому центрі землі, хтось торкнув балалаєчні струни, і чорноземний Баттістіні заспівав:

На стіні клопи сиділи,

Милися-сушилися.

Фінінспектора уздріли –

Враз передушилися.

У центрі землі ці частівки викликали бурхливу діяльність. У трубі почувся страшенний гуркіт. Чи були то гучні оплески, чи почали працювати підземні вулкани.

Тим часом спохмурнілий інспектор пожежної охорони спустився задом по сходах горища і, опинившись знову на кухні, угледів п'ятьох громадян, які просто руками викопували з бочки кислу капусту і обжиралися нею. Їли вони мовчки. Один тільки Паша Емільович по-гурманському крутив головою і, знімаючи з вусів капустяні водорості, насилу говорив:

— Таку капусту гріх їсти без горілки.

— Нова партія бабусь? — запитав Остап.

— Це сироти, — відказав Альхен, витискаючи плечем інспектора з кухні і непомітно погрожуючи сиротам кулаком.

— Діти Поволжя?

Альхен зам'явся.

— Тяжка спадщина царського режиму?

Альхен розвів руками: мовляв, нічого не вдієш, коли така спадщина.

— Спільне виховання обох статей за комплексним методом?

Сором'язний Олександр Якович одразу ж, негайно, запросив пожежного інспектора пообідати що бог дав.

Того дня бог дав Олександрові Яковичу на обід пляшку зубрівки, домашні грибки, форшмак з оселедця, український борщ з м'ясом першого сорту, курку з рисом і компот із сушених яблук.

— Сашхен, — сказав Олександр Якович, — познайомся з товаришем з губпожежі.

Остап артистично привітався з господинею дому і сказав їй такий довжелезний і двозначний комплімент, що навіть не зміг його докінчити. Сашхен — висока дама, миловидність якої була трохи спотворена миколаївськими напівбакенбардами, тихо засміялась і випила з мужчинами.

— П'ю за ваше комунальне господарство! — вигукнув Остап.

Обід пройшов весело, і тільки за компотом Остап згадав про мету своїх відвідин.

— Чому це, — спитав він, — у вашому кефірному закладі такий убогий інвентар?

— Як так, — захвилювався Альхен, — а фісгармонія?

— Знаю, знаю, вокс гуманум. Але посидіти у вас зі смаком абсолютно нема на чім. Самі садові помийниці.

— У червоному кутку є стілець, — образився Альхен, — англійський стілець. Кажуть, ще від старих меблів лишився.

— А я, до речі, не бачив вашого червоного кутка. Як він у розумінні пожежної охорони? Не підведе? Доведеться подивитись.

— Будь ласка.

Остап подякував господині за обід і рушив.

У червоному кутку примусів не розводили, тимчасових грубок не було, комини були справні і сажу трусили регулярно, але стільця, на превеликий подив Альхена, не було. Кинулися шукати стілець. Заглядали під ліжка і під лави, відсунули для чогось фісгармонію, допитувались у бабусь, які полохливо поглядали на Пашу Емільовича, але стільця так і не найшли. Паша Емільович у розшуках стільця виявив велику ретельність. Всі вже заспокоїлись, а Паша Емільович все ще бродив по кімнатах, заглядав під карафки, пересував чайні бляшані кухлики і бурмотів:

— Де ж він може бути? Сьогодні він був, я бачив його на власні очі! Смішно навіть.

— Сумно, дівчата, — крижаним голосом сказав Остап.

— Це просто смішно! — нахабно повторював Паша Емільович.

Але тут піногін-вогнегасник "Еклер", що й досі співав, узяв найвище фа, на що здатна тільки народна артистка республіки Нежданова, змовк на секунду і з криком випустив перший пінний струмок, що залив стелю і збив з голови кухареві туальденоровий ковпак. За першим струмком піногін-вогнегасник випустив другий струмок туальденорового кольору, що звалив неповнолітнього Сидора Яковича. Після того робота "Еклера" стала безперебійною.

На місце події ринули Паша Емільович, Альхен і всі уцілілі Яковичі.

— Чиста робота! — сказав Остап. — Ідіотська вигадка! Бабусі, зоставшись з Остапом на самоті, без начальства, одразу ж почали заявляти претензії:

— Брательників у домі оселив. Обжираються.

— Поросят молоком годує, а нам кашу суне.

— Усе з дому повиносив.

— Спокійно, дівчата, — сказав Остап, відступаючи, — це до вас з інспекції праці прийдуть. Мене сенат не уповноважив.

Бабусі не слухали.

— А Пашка Мелентійович, цей стілець він сьогодні виніс і продав. Сама бачила.

— Кому? — закричав Остап.

— Продав — і все. Мою ковдру продати хотів.

У коридорі йшла запекла боротьба з вогнегасником. Нарешті людський геній переміг, і піногін, розтоптаний залізними ногами Паші Емільовича, востаннє виблював в'ялий струмок і затих назавжди.

Бабусь послали мити підлогу. Інспектор пожежної охорони пригнув голову і, ледь похитуючи стегнами, підійшов до Паші Емільовича.

— Один мій знайомий, — сказав Остап значущо, — теж продавав державні меблі. Тепер він пішов у ченці — сидить у бупрі.

— Мене дивують ваші безпідставні обвинувачення, — зауважив Паша Емільович, від якого йшов їдкий запах пінних струмків.

— Ти кому продав стілець? — запитав Остап тремким шепотом.

Тут Паша Емільович, володар надприродних чуттів, збагнув, що зараз його битимуть, можливо, навіть ногами.

— Перекупникові, — одказав він.

— Адреса?

— Я його вперше на віку бачив.

— Уперше на віку?

— Їй-богу.

— Набив би я тобі рило, — мрійно повідомив Остап, — тільки Заратустра не дозволяє. Ну, іди к чортовій матері!

Паша Емільович запобігливо всміхнувся і почав одходити.

— Ну ти, жертва аборту, — згорда сказав Остап, — оддай кінці, не відчалюй. Перекупник який із себе, блондин, брюнет?

Паша Емільович докладно почав пояснювати. Остап уважно його вислухав і закінчив інтерв'ю словами:

— Це, безперечно, до пожежної охорони не стосується. У коридорі до Бендера, що збирався вже йти, підійшов сором'язний Альхен і дав йому червінця.

— Це сто чотирнадцята стаття Карного кодексу, — сказав Остап, — хабар службовій особі під час виконання службових обов'язків.

Але гроші взяв і, не попрощавшись з Олександром Яковичем, рушив до виходу. Двері, обладнані могутнім приладом, з натугою розчинилися і дали Остапові під зад стусана півтори тонни вагою.

— Удар стався, — сказав Остап, потираючи ушкоджене місце, — засідання триває далі!

Розділ IX

Де ваші локони?

Поки Остап оглядав 2-й будинок Старсоцзабезу, Іполит Матвійович, вийшовши з двірницької і відчуваючи холод на голеній голові, рушив вулицями рідного міста. Бруком бігла ясна весняна вода. З дахів без упину линули тріскотнява і цокіт діамантових крапель. Горобці полювали на гній. Сонце сиділо на всіх дахах. Золоті битюги нарочито голосно гриміли копитами на голому бруку і, опустивши вниз вуха, із задоволенням прислухались до власного стукоту. На вогких телеграфних стовпах щулились мокрі об'яви з розплилими літерами: "Навчаю грати на гітарі за цифровою системою" і "Даю лекції суспільствознавства для вступу в народну консерваторію". Взвод червоноармійців у зимових шоломах перетинав калюжу, що починалася біля магазину Старгіко і тяглася аж до будинку губплану, фронтон якого був прикрашений гіпсовими тиграми, перемогами і кобрами.

Іполит Матвійович ішов, цікаво поглядаючи на зустрічних перехожих. Він, що прожив у Росії все життя і революцію, бачив, як ламався, перелицьовувався і мінявся побут. Він звик до цього, але виявилось, що звик він тільки в одному пункті земної кулі — в повітовому місті N. Приїхавши в рідне місто, він побачив, що нічогісінько не розуміє. Йому було ніяково і дивно, немовби і справді він був емігрант і щойно приїхав з Парижа. Колись, проїжджаючи містом в екіпажі, він неодмінно зустрічав знайомих або ж відомих йому в обличчя людей. Нині він пройшов уже чотири квартали по вулиці Ленських подій, але знайомі не стрічались. Вони зникли, а може, постаріли так, що їх і не пізнати, а може, зробились непізнаваними, бо носили інший одяг, інші капелюхи. Може, вони змінили свою ходу. В усякому разі, їх не було.

Іполит Матвійович ішов блідий, холодний, розгублений. Він зовсім забув, що йому треба розшукувати житловідділ. Він переходив з тротуару на тротуар і звертав у провулки, де розгнуздані битюги вже навмисне стукали копитами. У провулках було більше зими і де-не-де траплявся підгнилий лід. Усе місто було іншого кольору. Сині будинки стали зеленими, жовті — сірими, з каланчі зникли бомби, по ній не ходив уже пожежник, і на вулицях було куди шумніше, ніж це пам'ятав Іполит Матвійович.

На Великій Пушкінській Іполита Матвійовича здивували ніколи не бачені ним у Старгороді рейки і трамвайні стовпи з дротами. Іполит Матвійович не читав газет і не знав, що на Перше травня в Старгороді збираються відкрити дві трамвайні лінії: Вокзальну і Привозну. То здавалось Іполитові Матвійовичу, що він ніколи не покидав Старгорода, то Старгород уявлявся йому місцем цілком незнайомим.

Заглиблений у такі думки, він дійшов до вулиці Маркса і Енгельса. У цьому місці до нього повернулося дитяче відчуття, що от-от з-за рогу двоповерхового будинку з довгим балконом неодмінно має вийти знайомий. Іполит Матвійович навіть спинився чекально. Але знайомий не вийшов. Спочатку з-за рогу вигулькнув скляр з ящиком бемського скла і буханцем замазки мідного кольору. Виринув з-за рогу Джигун у замшевій кепці із шкіряним жовтим козирком. За ним вибігли діти, школярі першого ступеня, з книжками в ремінцях.

Раптом Іполит Матвійович відчув жар у долонях і прохолоду в животі Просто на нього йшов незнайомий громадянин з добрим лицем, несучи стілець, немов віолончель. Іполит Матвійович, на якого несподівано напала гикавка, вдивився і одразу пізнав свій стілець.

Так! Це був гамбсівський стілець, оббитий потемнілим у революційних бурях англійським ситцем у квіточках, це був горіховий стілець із гнутими ніжками. Іполит Матвійович відчув себе так, ніби йому стрельнули в ухо.

— Точити ножі, ножиці, бритви правити! — закричав поблизу баритональний бас.

І одразу ж долинуло тонкою луною:

— Паяємо, лагодимо!

— Московська гайзета "Звестие", журнал "Смехач", "Красная нива"!..

Десь угорі зі дзвоном вибили скло. Потрясаючи місто, проїхав вантажний автомобіль млинбуду. Засвистів міліціонер. Життя кипіло і било через край. Не можна було гаяти час.

Іполит Матвійович стрибком леопарда наблизився до обурливого незнайомця і мовчки смикнув стілець до себе. Незнайомий смикнув стілець назад. Тоді Іполит Матвійович, тримаючись лівою рукою за ніжку, почав щосили відривати товсті пальці незнайомого від стільця.

— Грабують, — пошепки сказав незнайомий, тримаючись за стілець ще міцніше.

— Дозвольте, дозвольте, — мурмотів Іполит Матвійович, намагаючись відклеїти пальці незнайомого.

Почав збиратися натовп. Чоловіка зо три вже стояло поблизу, з надзвичайною цікавістю стежачи за розвитком конфлікту.

Тоді обидва боязко оглянулись і, не дивлячись один на одного, але не випускаючи стільця з чіпких рук, швидко пішли вперед, немов нічого й не сталося.

"Що ж це таке?" — очманіло думав Іполит Матвійович.

Що думав незнайомий, не можна було збагнути, але хода у нього була вельми рішуча.

Вони йшли швидше і швидше і, угледівши в глухому завулкові пустир, засипаний щебенем і будівельними матеріалами, немов по команді, повернули туди. Тут сили Іполита Матвійовича збільшились учетверо.

— Дозвольте ж! — закричав він, не соромлячись.

— Про-о-бі! — ледве чутно скрикнув незнайомий.

І що руки обом заклякли на стільці, вони почали штурхати один одного ногами. Чоботи незнайомого були з підковами, і Іполитові Матвійовичу спочатку щедро влетіло. Але він швидко пристосувався і, стрибаючи то вправо, то вліво, немов танцював краков'як, ухилявся від ударів супротивника і намагався вразити ворога в живіт. У живіт влучити йому не пощастило, бо заважав стілець, але зате він влучив у колінну чашечку сопротивника, після чого той міг брикатись тільки лівою ногою.

— О господи! — зашепотів незнайомий.

І тут Іполит Матвійович побачив, що незнайомий, який у найнахабніший спосіб украв його стілець, не хто інший, як священик церкви Фрола і Лавра — панотець Федір Востриков.

Іполит Матвійович отетерів.

— Батюшка! — скрикнув він, від здивування знімаючи руки із стільця.

Панотець Востриков фіалково зацвів і нарешті одпустив свої пальці. Стілець, ніким не підтримуваний, упав на биту цеглу.

— Де ж ваші вуса, шановний Іполите Матвійовичу? — з найтоншою ущипливістю спитала духовна особа.

— А ваші локони де? Адже у вас були локони?

Неймовірне презирство звучало в словах Іполита Матвійовича. Він окинув панотця Федора поглядом незвичайної шляхетності і, взявши під пахву стілець, повернувся, щоб піти геть. Але панотець Федір, уже зовсім отямившись, не дав Вороб'янінову такого легкого тріумфу. З криком: "Ні, прошу вас", — він знову ухопився за стілець. Було відновлено попередню позицію. Обидва супротивники стояли, вчепившись у ніжки, наче коти чи боксери, міряли один одного очима, походжаючи то туди, то сюди.

Трагічна пауза тривала цілу хвилину.

— То це ви, святий отче, — проскреготів Іполит Матвійович, — полюєте на моє майно?

Із цими словами Іполит Матвійович хвицнув святого панотця ногою в стегно.

Панотець примірився, люто пнув предводителя в пах, — той аж зігнувся.

— Це не ваше майно.

— А чиє ж?

— Не ваше.

— А чиє ж?

— Не ваше, не ваше.

— А чиє ж, чиє?

— Не ваше.

З таким шипінням вони несамовито брикались.

— А чиє ж це майно? — верескнув предводитель, затопивши ногу в живіт святому панотцеві.

Перемагаючи біль, святий панотець твердо сказав:

— Це націоналізоване майно.

— Націоналізоване?

— Так, так, націоналізоване.

Говорили вони з такою надзвичайною швидкістю, що слова зливались.

— Ким націоналізоване?

— Радянською владою! Радянською владою!

— Якою владою?

— Владою трудящих.

— А-а-а!.. — сказав Іполит Матвійович, холонучи. — Владою робітників і селян?

— Та-а-ак-с!

— М-м-м!.. То, може, ви, святий отче, партійний?

— М-можливо!

Тут Іполитові Матвійовичу урвався терпець і, крикнувши "можливо?", він смачно плюнув в добре обличчя панотця Федора. Панотець Федір негайно плюнув в лице Іполитові Матвійовичу і теж влучив. Стерти слину було нічим: руки держали стілець. Іполит Матвійович випустив звук, немов розчинилися двері, і щосили штовхнув ворога стільцем. Ворог упав, тягнучи за собою засапаного Вороб'янінова. Боротьба точилась у партері.

Раптом щось тріснуло: одламались відразу обидві передні ніжки. Забувши один про одного, супротивники заходились шматувати горіхове скарбосховище. Із сумним криком чайки лопнув англійський ситець у квіточках. Спинка відлетіла, відкинута могутнім поривом. Скарбошукачі рвонули рогожу разом з мідними ґудзиками і, здираючи об пружини руки до крові, запустили пальці в шерстяну набивку. Стривожені пружини співали. Через п'ять хвилин стілець було обгризено. Від нього лишились ріжки та ніжки. Увсебіч котилися пружини. Вітер носив гнилу шерсть по пустирю. Гнуті ніжки лежали в ямі. Діамантів не було.

— Ну що, знайшли? — спитав Іполит Матвійович, задихаючись.

Панотець Федір, весь укритий шматками шерсті, одсапувався і мовчав.

— Ви аферист! — крикнув Іполит Матвійович. — Я вам морду наб'ю, панотче Федоре!

— Руки короткі, — одказав батюшка.

— Куди ж ви підете весь у пуху?

— А вам яке діло?

— Соромно, батюшко! Ви просто злодій!

— Я у вас нічого не вкрав!

— Як же ви довідались про це? Використали в своїх особистих інтересах таємницю сповіді? Дуже добре! Дуже гарно!

Іполит Матвійович з обурливим "пфуй" покинув пустир і, чистячи на ходу рукава пальта, попростував додому. На розі вулиці Ленських подій і Єрофеївського провулка Вороб'янінов побачив свого компаньйона. Технічний директор і головний керівник концесії стояв трохи одвернувшись, піднявши ліву ногу, — йому чистили замшевий верх черевиків канареєчним кремом. Іполит Матвійович підбіг до нього. Директор безтурботно мугикав "Шимі":

Раніше проробляли це верблюди,

Раніше танцювали ботокуди,

А тепер танцює шимі цілий світ…

— Ну, як житловідділ? — спитав він діловито і одразу ж додав: — Заждіть, не розповідайте, ви надто схвильовані, охолоньте.

Видавши чистильникові сім копійок, Остап узяв Вороб'янінова попід руку і потяг його вулицею. Все, що розповів схвильований Іполит Матвійович, Остап вислухав з великою увагою.

— Ага! Невелика чорна борідка? Так-так! Пальто із смушевим коміром? Розумію. Цей стілець з богадільні. Куплений сьогодні вранці за три карбованці.

— Та ви заждіть...

І Іполит Матвійович розказав головному концесіонерові про всі підлоти панотця Федора. Остап спохмурнів.

— Кисла справа, — сказав він, — печера Лейхтвейса. Таємничий суперник. Його треба випередити, а морду йому ми завжди помацати встигнемо.

Поки друзі закушували в пивній "Стенька Разін" і Остап добував відомості, в якому домі був раніше житловідділ і яка установа міститься в ньому тепер, день кінчився.

Золоті битюги знов стали коричневими. Діамантові краплі холоділи на льоту і падали із дзвоном на землю. У пивних і ресторані "Фенікс" пиво піднялося в ціні: настав вечір. На Великій Пушкінській засвітились електричні лампи і, повертаючись додому з першої весняної прогулянки з барабанним тупотом пройшов загін піонерів.

Тигри, перемоги і кобри губплану таємничо світилися під місяцем, що входив у місто.

Ідучи додому з примовклим раптом Остапом, Іполит Матвійович подивився на губпланівських тигрів і кобр. За його часів тут містилася губернська земська управа, і громадяни дуже пишалися кобрами, вважаючи їх за старгородську славну пам'ятку.

"Найду", — подумав Іполит Матвійович, вдивляючись у гіпсову перемогу.

Тигри лагідно вимахували хвостами, кобри радісно скорочувались, і душа Іполита Матвійовича сповнилася певністю.

Розділ X

Слюсар, папуга і ворожка

Будинок № 7 у Перелешинськім провулку не належав до найкращих будівель Старгорода. Два його поверхи, побудовані в стилі Другої імперії, були оздоблені побитими левиними мордами, надзвичайно подібними до обличчя відомого в свій час письменника Арцибашева. Арцибашевських лиць було рівно вісім, відповідно до числа вікон, що виходили в провулок. Містилися ці левині пики у віконних ключах.

Були на будинку ще дві прикраси, але вже суто комерційного характеру. По один бік висіла лазурна вивіска:

ОДЕСЬКА БУБЛИЧНА АРТІЛЬ

МОСКОВСЬКІ БАРАНКИ

На вивісці було намальовано молодика у галстуку й коротких французьких брюках. Він держав в одній вивернутій руці казковий ріг достатків, звідки лавиною спадали охряні московські баранки, що продавалися на випадок попиту і за одеські бублики. До того ж молодик похітливо всміхався. По другий бік пакувальна контора "Швидкоупак" повідомляла про себе шановних громадян-замовників чорною вивіскою з круглими золотими буквами.

Дарма що різниця у вивісках і величині оборотного капіталу була разюча, обидва ці різнорідні підприємства провадили одну справу: спекулювали мануфактурою всіх гатунків — грубошерстою, тонкошерстою, бавовняною, а коли траплявся шовк гарних кольорів і візерунків, то й шовком.

Пройшовши ворота, залиті тунельним мороком і водою, і повернувши праворуч у двір з цементним колодязем, можна було побачити двоє дверей без ґанків, що виходили просто на гостре каміння двору.

Дощечка тьмяної міді з вирізьбленим на ній писаними літерами прізвищем:

В. М. Полєсов

містилася на правих дверях. Ліві двері мали біленьку бляшанку:

МОДИ І КАПЕЛЮХИ

Це теж було лише про людське око.

Усередині майстерні мод і капелюхів не було ні спартрі, ні оздоби, ні безголових манекенів з офіцерською виправкою, ні головатих болванок для елегантних дамських капелюшків. Замість усієї цієї мішури в трикімнатній квартирі жив непорочно білий папуга в червоних спідніх. Папугу обсіли блохи, але поскаржитись він нікому не міг, бо не говорив людським голосом. Цілими днями папуга гриз насіння і спльовував лушпайки на килим крізь грати баштової клітки. Йому бракувало тільки гармоніки і нових із присвистом калош, щоб бути подібним до підпилого кустаря-одинака. На вікнах коливалися темні коричневі завіски з блямбами. У квартирі переважали темно-коричневі тони. Над піаніно висіла репродукція з картини Бекліна "Острів мертвих" у рамі фантазі темно-зеленого полірованого дуба, під склом. Один ріг скла давно вилетів, і оголена частина картини була так засиджена мухами, що зовсім зливалася з рамою. Що діялося в цій частині острова мертвих — дізнатися було вже неможливо.

У спальні на ліжку сиділа сама хазяйка і, спираючись ліктями на восьмикутний столик, застелений нечистою скатертиною рішельє, розкладала карти. Перед нею сиділа вдова Грицацуєва в пухнастій шалі.

— Мушу вас попередити, дівчино, що я за сеанс менше як п'ятдесят копійок не беру, — сказала хазяйка.

Вдова, що не знала перешкод у жадобі відшукати нового чоловіка, погодилась платити зазначену ціну.

— Тільки ви, будь ласка, і майбутнє, — жалісно попросила вона.

— Вам треба ворожити на даму треф.

Вдова заперечила:

— Я завжди була червова дама.

Хазяйка байдуже погодилась і почала комбінувати карти. Визначення вдовиної долі начорно було дано вже через кілька хвилин. На вдову чекали великі і дрібні неприємності, а на серці у неї лежав трефовий король, з яким дружила бубнова дама.

Набіло ворожили по руці. Лінії руки вдови Грицацуєвої були чисті, могутні і бездоганні. Лінія життя простяглась так далеко, що кінець її заїхав у пульс, і якщо лінія говорила правду, то вдова повинна була б дожити до страшного суду. Лінії розуму й мистецтва давали право сподіватись, що вдова покине торгівлю бакалією і подарує людству неперевершені шедеври в якій завгодно царині мистецтва, науки або суспільствознавства. Горбики Венери у вдови схожі були на маньчжурські сопки і промовляли за чудесні запаси любові й ніжності

Все це ворожка пояснила вдові словами і термінами, вживаними поміж графологів, хіромантів і кінських баришників.

— От спасибі вам, мадамочко, — сказала вдова, — я вже тепер знаю, хто трефовий король. І бубнова краля мені теж дуже відома. А король який, не мар'яжний?

— Мар'яжний, дівчино.

Окрилена вдова помчала додому. А ворожка, скинувши карти в шухляду, позіхнула, показавши пащу п'ятдесятилітньої жінки, і пішла на кухню. Там вона попоралась коло обіду, що грівся на гасниці "Грец", по-кухарськи витерла руки об фартух, взяла відро з відбитою де-не-де емаллю і вийшла надвір по воду.

Вона йшла двором, важко пересуваючись на плоских ступнях, її напівспорохнілий бюст мляво стрибав у перефарбованій блузці. На голові ріс віничок сивуватого волосся. Вона була стара, була бруднувата, дивилася на всіх підозріло і любила солодке. Якби Іполит Матвійович побачив її зараз, то нізащо не пізнав би Олени Боур, давньої своєї коханки, про яку секретар суду сказав колись віршами, що вона "к по-целуям зовущая, вся такая воздушная". Біля колодязя мадам Боур привітав сусіда Віктор Михайлович Полєсов, слюсар-інтелігент, що набирав воду в бідон з-під бензину. У Полєсова було лице оперного чорта, якого старанно мазали сажею, перед тим як випустити на сцену.

Обмінявшись привітаннями, сусіди заговорили про те, що цікавило весь Старгород.

— До чого дожились, — іронічно сказав Полєсов, — учора все місто оббігав, плашок три восьмих дюйма дістати не міг. Немає. Нема! А ще трамвай збираються пускати.

Олена Станіславівна, що мала про плашки на три восьмих дюйма таке саме уявлення, яке має про сільське господарство слухачка хореографічних курсів імені Леонардо да Вінчі, думаючи, що сир добувають з вареників, висловила, проте, своє співчуття:

— Які тепер магазини! Тепер тільки черги, а магазинів нема. І назви у цих магазинів найжахливіші. Старгіко!..

— Ні, знаєте, Олено Станіславівно, це ще дурниці! У них чотири мотори "Загальної Електричної Компанії" лишились. Ну, ці сяк-так підуть,

хоч кузови та-аке барахло!.. Скло не на гумі. Я сам бачив. Деренчати все це буде… Жах! А решта моторів — харківська робота. Самий держпромколірмет. Верстви не витягнуть. Я на них дивився…

Слюсар роздратовано замовк. Його чорне лице блищало на сонці. Білки очей були жовтаві. З-поміж кустарів з мотором, на які багатий був Старгород, Віктор Михайлович Полєсов був найбільш неповороткий і частіше за інших осоромлювався. Причиною цього була його надміру запальна натура. Це був запальний ледар. Він завжди пінився. У власній його майстерні, що містилася в другому дворі будинку № 7 у Перелешинськім провулку, застати його було неможливо. Погасле переносне горно сиротою стояло посеред мурованого сарая, по закутках якого лежали купами проколоті камери, подерті протектори "Треугольник", руді замки — такі величезні, що ними можна було замикати міста, — м'які баки на пальне з написами "Indian" і "Wanderer", дитяча ресорна колясочка, навіки заглохла динамка, гнила шкіряна сириця, промащене клоччя, стертий наждачний папір, австрійський багнет і безліч подертого, гнутого і давленого мотлоху. Замовники не находили Віктора Михайловича. Віктор Михайлович уже десь давав розпорядження. Йому було не до роботи. Він не міг спокійно бачити биндюжника, куди б той не їхав з вантажем — у свій чи чужий двір. Полєсов одразу ж виходив у двір і, склавши руки на спині, презирливо спостерігав поведінку візника. Нарешті серце його не витримувало:

— Хто ж так заїздить? — кричав він, жахаючись. — Завертай!

Переляканий візник завертав.

— Куди ж ти завертаєш, мордо?! — страждав Віктор Михайлович, налітаючи на коня. — Надавали б тобі за старих часів ляпасів, тоді б завертав.

Покомандувавши так з півгодини, Полєсов збирався був уже вернути до майстерні, де дожидав його неполагоджений велосипедний насос,

але тут спокійне життя міста звичайно знов порушувало яке-небудь непорозуміння. То на вулиці зчіплювались осями вози, і Віктор Михайлович показував, як найкраще і найшвидше їх розчепити; то міняли телеграфний стовп, і Полєсов перевіряв його перпендикулярність до землі власним, спеціально винесеним з майстерні виском: то, нарешті, проїздила пожежна команда, і Полєсов, схвильований звуками труби і попеліючи від полум'я неспокою, біг за колісницями.

Однак вряди-годи Віктора Михайловича настигала стихія реальної дії. На кілька день він ховався в майстерню і мовчки працював. Діти вільно бігали по двору і кричали що хотіли, биндюжники описували у дворі які завгодно криві, вози на вулиці загалом переставали зчіплюватись, і пожежні колісниці та катафалки самотньо котили на пожежу, — Віктор Михайлович працював. Одного разу, після такого запою, він вивів у двір, як барана за роги, мотоцикл, складений зі шматочків автомобілів, вогнегасників, велосипедів і друкарських машинок. Мотор на півтори сили був вандерерівський, колеса давидсонівські, а решта головних частин уже давно втратила фірму. З сідла звисав на шпагатику картонний плакат "Проба". Зібрався натовп. Не дивлячись ні на кого, Віктор Михайлович закрутив рукою педаль. Іскри не було хвилин десять. Потім почулося залізне чавкання, прилад затремтів і оповився брудним димом. Віктор Михайлович кинувся в сідло, і мотоцикл, набравши шаленої швидкості, виніс його через тунель на середину бруку й одразу ж спинився, наче підтятий кулею. Віктор Михайлович збирався був уже злізти і обревізувати свою загадкову машину, як раптом вона дала задній хід і, пронісши свого творця через той самий тунель, зупинилась на вихідному пункті — посеред двору, буркітливо ахнула й вибухла. Віктор Михайлович уцілів чудом і з уламків мотоцикла в черговий запійний період змайстрував стаціонарний двигун, що вельми був подібний до справжнього, але не працював.

Вінцем академічної діяльності слюсаря-інтелігента була епопея з воротьми сусіднього будинку № 5. Житлотовариство цього будинку уклало з Віктором Михайловичем угоду, за якою Полєсов брав на себе зобов'язання полагодити залізні ворота будинку і пофарбувати їх у який-

небудь економічний колір, на свій розсуд. З другого боку, житлотовариство зобов'язалось заплатити В. М. Полєсову після приймання роботи спеціальною комісією двадцять один карбованець сімдесят п'ять копійок. Гербові марки були віднесені на рахунок виконавця роботи.

Віктор Михайлович підняв і поніс ворота, як Самсон. У майстерні він з ентузіазмом узявся до роботи. Два дні пішло на розклепування воріт. Розібрано їх на складові частини. Чавунні завитки лежали в дитячій колясочці; залізні штанги та списи складено під верстат. Ще кілька день пішло на огляд ушкоджень. А потім у місті сталася велика неприємність: на Дров'яній лопнула магістральна водопровідна труба, і Віктор Михайлович решту тижня провів на місці аварії, іронічно посміхаючись, покрикуючи на робітників і щохвилини заглядаючи в провалину.

Коли організаторський запал Віктора Михайловича трохи вгамувався, він знов підступив до воріт, але було запізно: дворові діти гралися чавунними завитками та списами воріт будинку № 5. Угледівши розгніваного слюсаря, діти з переляку покидали цяцьки і розбіглись. Половини завитків уже не було, і найти їх не пощастило. Після цього випадку Віктор Михайлович зовсім збайдужів до воріт.

А в будинку № 5, розчиненому навстіж, відбувалися жахливі події. З горищ крали мокру білизну і одного вечора потягли навіть закипілий у дворі самовар. Віктор Михайлович особисто брав участь у гонитві за злодієм, але злодій, хоч і ніс у витягнутих уперед руках кип'ячий самовар, з бляшаної труби якого било полум'я, біг дуже жваво і, обертаючись назад, шпетив переднього в гонитві Віктора Михайловича нечистими словами. Але найбільш за всіх потерпів двірник будинку № 5. Він утратив свій щонічний заробіток: воріт не було, нічого було відчиняти, і загулялим квартирантам ні за що було віддавати свої гривеники. Спочатку двірник приходив питати, чи скоро будуть зібрані ворота, потім благав Христом-богом, а під кінець почав виголошувати невиразні погрози. Житлотовариство посилало Вікторові Михайловичу листовні нагадування. Справа пахла судом. Становище напружувалось день при дні.

Стоячи біля колодязя, ворожка і слюсар-ентузіаст провадили далі розмову.

— За наявності відсутності просмолених шпал, — кричав Віктор Михайлович на весь двір, — це буде не трамвай, а лихо саме!

— Коли ж все це скінчиться? — сказала Олена Станіславівна. — Живемо як дикуни.

— Кінця-краю цьому нема… Оввa! Знаєте, кого я сьогодні бачив? Вороб'янінова.

Олена Станіславівна прихилилась до колодязя, від здивування так і держачи попереду себе повне відро з водою.

— Приходжу я в комунгосп продовжити договір на оренду майстерні, іду коридором. Раптом підходять до мене двоє. Дивлюсь — щось знайоме. Начебто вороб'яніновське обличчя. І питають: "Скажіть, що тут за установа колись була в цьому будинку?" Я кажу, що колись тут була жіноча гімназія, а потім житловідділ. А вам навіщо? — питаю. А вони кажуть "спасибі" і пішли собі далі. Тут я ясно побачив, що це сам Вороб'янінов, тільки без усів. Звідки він тут узявся? І той, другий, з ним був — красень мужчина. Явно колишній офіцер. І тут я подумав…

У цю хвилину Віктор Михайлович помітив щось неприємне. Урвавши мову, він схопив свій бідон і швидко сховався за ящик для сміття. У двір повагом увійшов двірник будинку № 5, зупинився біля колодязя і почав оглядати дворові будівлі. Не помітивши ніде Віктора Михайловича, він засумував.

— Вітьки-слюсаря знову нема? — спитав він в Олени Станіславівни.

— Ах, нічого я не знаю, — сказала ворожка, — нічого я не знаю.

І опанована великим хвилюванням, вихлюпуючи воду з відра, вона поквапно пішла до себе.

Двірник погладив цементний бік колодязя і попрямував до майстерні. За два кроки від вивіски:

ХІД У СЛЮСАРНУ МАЙСТЕРНЮ

красувалася вивіска:

СЛЮСАРНА МАЙСТЕРНЯ

І

ЛАГОДЖЕННЯ ПРИМУСІВ

під якою висів важкий замок. Двірник ударив ногою в замок і з ненавистю сказав:

— У, гангрена!

Двірник стояв біля майстерні ще хвилини зо три, наливаючись страшним отруйним гнівом, потім з гуркотом одірвав вивіску, поніс її на середину двору, до колодязя, і, ставши на неї обома ногами, зняв сварку.

— Злодюги у вас у домі номер, сім живуть! — галасував двірник. — Сволота всяка! Гадюка семибатюшна! Середню освіту має!.. Що мені ота середня освіта!.. Гангрена проклята!..

У цей час семибатюшна гадюка з середньою освітою сиділа за смітником на бідоні й нудьгувала.

З тріскотом розчинялися рами, і з вікон визирали веселі мешканці. З вулиці в двір неквапно входили цікаві. Угледівши аудиторію, двірник розпалився ще дужче.

— Слюсар-механік! — вигукнув двірник. — Аристократ собачий!

Парламентарні вислови двірник рясно пересипав нецензурними словами, яким віддавав перевагу. Утла жіноча стать, густо обліпивши підвіконня, страшенно обурювалась на двірника, але від вікон не відходила.

— Морду розквашу! — скаженів двірник. — Освічений!

Коли скандал був у зеніті, прибув міліціонер і мовчки почав тягти скандаліста до району. Міліціонерові допомагали молодці з "Швидкоупаку".

Двірник покірно обняв міліціонера за шию і ридма заридав.

Небезпека минула.

Тоді з-за смітника вискочив знудьгований Віктор Михайлович. Аудиторія зашуміла.

— Хам! — закричав Віктор Михайлович услід процесії. — Хам! Я тобі покажу! Мерзота!

Двірник за гірким риданням нічого цього не почув. Його несли на руках у відділення. Туди ж, як речовий доказ, потягли вивіску "Слюсарна майстерня і лагодження примусів".

Віктор Михайлович ще довго гороїжився.

— Високо несуться, сучі сини! — говорив він глядачам. — Хами!

— Годі вам, Вікторе Михайловичу! — крикнула з вікна Олена Станіславівна. — Зайдіть до мене на хвилиночку.

Вона поставила перед Віктором Михайловичем блюдце компоту і, походжаючи по кімнаті, почала розпитувати.

— Та кажу ж вам, що це він, без усів, але він, — своїм звичаєм кричав Віктор Михайлович, — ну от, знаю я його прекрасно! Вороб'янінов, викапаний!

— Тихше ви, господи! Навіщо він сюди приїхав, як ви гадаєте?

На чорному обличчі Віктора Михайловича склалась іронічна посмішка:

— Ну, а як ви гадаєте? — Він посміхнувся з іще більшою іронією. — У всякому разі не договори ж із більшовиками підписувати.

— Ви гадаєте, що йому загрожує небезпека?

Запаси іронії, призбирані Віктором Михайловичем за десять років революції, були невичерпні. На обличчі йому заграли серії смішків різноманітної сили і скепсису.

— Кому в Радянській Росії не загрожує небезпека, тим паче чоловікові в такому становищі, як Вороб'янінов? Вуса, Олено Станіславівно, дарма не голять.

— Його прислали з-за кордону? — спитала Олена Станіславівна, мало не задихнувшись.

— Безумовно, — відказав геніальний слюсар.

— З якою ж він метою тут?

— Не будьте дитиною.

— Байдуже. Мені треба його бачити.

— А ви знаєте, чим ризикуєте?

— Та мені однаково! Після десяти років розлуки я не можу не побачитися з Іполитом Матвійовичем.

Їй і справді здалося, що доля розлучила їх тоді, коли вони кохали одне одного.

— Благаю вас, найдіть його! Довідайтесь, де він! Ви скрізь буваєте! Вам буде неважко! Перекажіть, що я хочу його бачити. Чуєте?

Папуга в червоних підштанках, дрімавши на жердині, перелякався шумної розмови, перевернувся вниз головою і в такій позі завмер.

— Олено Станіславівно, — сказав слюсар-механік, підводячись і притискаючи руку до грудей, — я найду його і налагоджу з ним зв'язок.

— Може, ви хочете ще компоту? — розчулилась ворожка.

Віктор Михайлович з'їв компот, прочитав злобну лекцію про неправильну будову папужої клітки і попрощався з Оленою Станіславівною, порекомендувавши їй держати все в найсуворішім секреті.

Розділ XI

Алфавіт "Дзеркало Життя"

Другого дня компаньйони пересвідчилися, що жити в двірницькій далі незручно. Буркотів Тихін, що зовсім очманів після того, як побачив пана спочатку чорновусим, потім зеленовусим, а під кінець і зовсім без вусів. Спати було ні на чім. У двірницькій стояв запах гнилого кізяка, що струмував від нових валянків Тихона. Старі валянки стояли в кутку і теж повітря не озонували.

— Вважаю вечір спогадів закритим, — сказав Остап, — треба переїздити до готелю.

Іполит Матвійович здригнувся:

— Цього не можна.

— Чому?

— Там доведеться прописатись.

— З паспортом не гаразд?

— Та ні, з паспортом усе гаразд, але в місті моє прізвище широко відоме. Піде поголос.

Концесіонери замріяно помовчали.

— А прізвище Міхельсон вам подобається? — несподівано запитав прекрасний Остап.

— Який Міхельсон? Сенатор?

— Ні. Член спілки радторгслужбовців.

— Я вас не розумію.

— Це через брак технічних навичок. Не будьте невинним ягнятком.

Бендер витяг із зеленого піджака профспілкову книжку і передав Іполитові Матвійовичу.

— Конрад Карлович Міхельсон, сорока восьми років, безпартійний, не одружений, член спілки з тисяча дев'ятсот двадцять першого року, надзвичайно моральна особа, мій добрий знайомий, здається, друг дітей... Але ви можете не дружити з дітьми: цього від вас міліція не зажадає.

Іполит Матвійович зашарівся:

— Та чи зручно це?

— Порівняно з нашою концесією цей вчинок, хоч і передбачений Карним кодексом, проте має невинний характер дитячої гри в панаса.

Вороб'янінов все-таки затявся.

— Ви ідеаліст, Конраде Карловичу. Вам іще пощастило, а то, уявіть собі, раптом вам довелось би стати яким-небудь Папа-Христозопулом або Зловуновим.

Одразу ж дано згоду, і концесіонери, не попрощавшись із Тихоном, вибрались на вулицю.

Зупинились вони в мебльованих кімнатах "Сорбонна". Остап переполошив увесь невеликий штат готельної обслуги. Спершу він оглядав номери на сім карбованців, але був невдоволений з їхнього вмеблювання. Оздоблення номерів на п'ять карбованців сподобалось йому більше, але килими були якісь облізлі і обурював запах. У номерах на три карбованці було все гаразд, за винятком картин.

— Я не можу жити в одній кімнаті з пейзажами, — сказав Остап.

Довелось оселитися в номері за карбованець вісімдесят. Там не було пейзажів, не було килимів, а меблювання було строго додержано: два ліжка і нічний столик.

— Стиль кам'яного віку, — схвально зауважив Остап. — А доісторичні тварини в матрацах не водяться?

— Як на який сезон, — відказав лукавий коридорний, — якщо, приміром, губернський з'їзд який-небудь, то, звичайно, нема, бо пасажирів буває багато і перед ними роблять генеральну чистку. А іншим часом справді трапляється, що й набігають. Із сусідніх номерів "Лівадія".

Того ж дня концесіонери побували в Старкомгоспі, де дістали всі потрібні відомості. Виявилося, що житловідділ був розформований 1921 року і що великий архів його був з'єднаний з архівом Старкомгоспу.

До справи взявся великий комбінатор. Надвечір компаньйони вже знали хатню адресу завідувача архіву Варфоломія Коробейникова, колишнього чиновника канцелярії градоначальства, нині службовця конторської праці.

Остап прибрався в гарусний жилет, вибив об бильце ліжка піджак, видурив в Іполита Матвійовича карбованець двадцять копійок на представництво й попрямував з візитом до архіваріуса. Іполит Матвійович залишився в "Сорбонні" і, хвилюючись, почав ходити в прогалині поміж двома ліжками. "Цього вечора, зеленого й холодного, вирішувалась доля всього задуму. Якщо пощастить дістати копії ордерів, за якими розподілялись вилучені з вороб'яніновського особняка меблі, можна вважати, що справа наполовину вдалася. Попереду чекали ще труднощі, звичайно, неймовірні, але нитка була б уже в руках.

— Аби нам ордери дістати, — прошепотів Іполит Матвійович, падаючи на ліжко, — аби нам ордери!..

Пружини розбитого матраца кусали його, як блохи. Він не відчував цього. Він ще неясно уявляв собі, що станеться після одержання ордерів, але був певний, що тоді все піде як по маслу: "А маслом, — чомусь крутилося у нього в голові, — каші не зіпсуєш".

Тим часом каша заварювалась велика. Опанований рожевою мрією, Іполит Матвійович перекидався з боку на бік на ліжку. Пружини під ним мекали.

Остапові довелося перетяти все місто. Коробейников жив на Гусищі — околиці Старгорода.

Там жили переважно залізничники. Іноді над будинками, по насипу, обгородженому бетонним тонкостінним муром, із сопінням заднім ходом проходив паровоз. Дахи будинків на мить опромінювались спалахами паровозної топки. Іноді котились порожні вагони, іноді вибухали петарди. Серед халуп і тимчасових бараків тяглися довгі цегляні корпуси іще вогких кооперативних будинків.

Остап поминув світлосяйний острів — залізничний клуб, у папірці перевірив адресу і зупинився біля будиночка архіваріуса. Він крутнув дзвінок з опуклими літерами "прошу крутити".

Після довгих запитань, "до кого" та "чого", йому відчинили, і він опинився в темному, заставленому шафами передпокої. У пітьмі хтось дихав на Остапа, але нічого не говорив,

— Де тут громадянин Коробейников? — запитав Бендер.

Мовчазнодишна людина взяла Остапа за руку і ввела до освітленої висячою гасовою лампою їдальні. Остап побачив перед собою

маленького дідка — чепуруна з надзвичайно гнучкою спиною. Не було жодного сумніву, що цей старий і є громадянин Коробейников. Остап без запрошення присунув стілець і сів"

Дідок небоязко дивився на самоправця і мовчав. Остап ґречно почав розмову перший:

— Я до вас у справі. Ви служите в архіві Старкомгоспу?

Спина дідкові зарухалась і вигнулась — на знак згоди.

— А перед тим служили в житловідділі?

— Я скрізь служив, — сказав старий весело.

— Навіть в канцелярії градоначальства?

При цьому Остап граціозно посміхнувся. Спина дідка довго гадючилась і нарешті зупинилась у положенні, яке свідчило, що служба в градоначальстві — діло давнє і що все держати в пам'яті річ абсолютно неможлива.

— А дозвольте все-таки довідатись, чим зобов'язаний? — запитав хазяїн, з цікавістю дивлячись на гостя.

— Дозволю, — одказав гість, — Я — Вороб'янінова син.

— Це якого ж? Предводителя?

— Його.

— А він що, живий?

— Помер, громадянине Коробейников. Спочив.

— Так, — без особливої жури промовив старий, — сумна подія. Але ж, здається, у нього дітей не було?

— Не було, — люб'язно потвердив Остап.

— Як це ж?..

— Нічого. Я від морганатичного шлюбу.

— Чи не Олени Станіславівни синок будете?

— Еге ж. Її.

— А як її здоров'я?

— Маман давно в могилі.

— Так, так, ой, як сумно!

І довго ще старий дивився з сльозами співчуття на Остапа, хоч не далі як сьогодні бачив Олену Станіславівну на базарі, коло м'ясних яток.

— Усі помирають, — сказав він. — А все-таки дозволите узнати, в якій справі, шановний, пробачте, не знаю вашого імені…

— Вольдемар, — швидко повідомив Остап.

— Володимир Іполитович? Дуже добре. Так, Я вас слухаю, Володимире Іполитовичу.

Дідок присів до столу, застеленого цератою у візерунках, і зазирнув у самі очі Остапові.

Остап добірними словами висловив свій родинний сум. Він дуже шкодує, що вдерся так пізно до житла вельміповажного архіваріуса і завдав йому клопоту своїм візитом, але сподівається, що вельміповажний архіваріус пробачить йому, коли дізнається, яке почуття змусило його до цього.

— Я хотів би, — з невимовною синівською любов'ю закінчив Остап, — найти що-небудь із меблів свого батька, щоб зберегти про нього пам'ять. Чи не знаєте ви, кому передано меблі з дому мого папа?

— Складна справа, — відказав старий, подумавши, — це тільки багатій людині під силу… А ваша, пробачте, яка професія?

— Вільна професія. Власна м'ясохолодобойня на артільних засадах у Самарі.

Старий із сумнівом глянув на зелений реквізит молодого Вороб'янінова, але не заперечував.

"Моторний молодик", — подумав він.

Остап, який на той час закінчив свої спостереження над Коробейниковим, вирішив, що "дідок — типова сволота".

— Так от, — сказав Остап.

— Так от, — сказав архіваріус, — важко, але можна…

— Потрібні витрати? — допоміг власник м'ясохолодобойні.

— Невелика сума…

— Ближче до тіла, як каже Мопассан. Відомості будуть оплачені.

— Ну що ж, покладіть сімдесят карбованців.

— Це ж чому так багато? Овес нині дорогий?

Дідок дрібно задеренчав, вихиляючись хребтом.

— Зволите жартувати…

— Згода, папашо. Грощі проти ордерів. Коли до вас завітати?

— Гроші при вас?

Остап недвозначно поляскав себе по кишені.

— Тоді, будь ласка, хоч зараз, — урочисто сказав Коробейников.

Він засвітив свічку і повів Остапа до сусідньої кімнати. Там, опріч ліжка, на якому, очевидно, спав хазяїн дому, стояв письмовий стіл, закиданий бухгалтерськими книгами, і довга канцелярська шафа з відкритими полицями. До ребер полиць було приклеєно друковані літери: А, Б, В і далі, до ар'єргардної літери Я. На полицях лежали пачки ордерів, перев'язані свіжим мотуззям.

— Ого! — сказав Остап у захваті. — Повний архів удома!

— Абсолютно повний, — скромно відказав архіваріус. — Я, знаєте, на всяк випадок… Комунгоспові він не потрібний, а мені на старості літ може стати в пригоді… Живемо ми, знаєте, як на вулкані… Все може статися… Кинуться тоді люди шукати меблі, а де вони, меблі? От вони де! Тут вони!

У шафі. А хто зберіг, хто доглянув? Коробейников! От панове спасибі і скажуть старенькому, допоможуть на старості літ... А мені багато не треба — десяточку за кожний ордерок подадуть — і за те спасибі... А то іди, спробуй, шукай вітру в полі" Без мене не найдуть!

Остап захоплено дивився на дідка.

— Дивна канцелярія, — сказав він, — повна механізація. Ви просто герой праці!

Улещений архіваріус почав знайомити гостя з деталями улюбленої праці. Він розгорнув велетенські книжки обліку і розподілу.

— Все тут, — сказав він, — весь Старгород! Усі меблі! У кого коли взято, кому коли видано. А оце — алфавітна книга, дзеркало життя! Вам про чиї меблі? Купця першої гільдії Ангелова? Будь ласка. Дивіться на літеру А. Літера А, Ак, Ам, Ан, Ангелов... Номер? Он він! 82 742. Тепер книгу обліку сюди. Сторінка 142. Де Ангелов? От Ангелов. Узято в Ангелова 18 грудня 1918 року: рояль "Беккер" № 97 012, табурет до нього м'який, бюро дві штуки, гардеробів чотири (два червоного дерева), шифоньєр один і таке інше... А кому дано?.. Дивимось книгу розподілу. Той самий номер 82 742... Дано... Шифоньєр — у міськвійськкомат, гардеробів три штуки — в дитячий інтернат "Жайворонок"... І ще один гардероб — в особисте розпорядження секретаря Старпродкомгубу. А рояль куди пішов? Пішов рояль у соцзабез, в 2-й будинок. І по цей день там рояль є...

"Щось не бачив я там такого рояля", — подумав Остап, згадавши сором'язне личко. Альхена.

— Або, приміром, в управителя канцелярії міської управи Муріна... На літеру М, отже, і треба шукати. Все тут. Усе місто. Роялі тут, козетки всілякі, трюмо, крісла, канапочки, пуфики, люстри... Сервізи навіть, і ті є...

— Ну, — сказав Остап, — вам пам'ятник нерукотворний треба поставити. Однак ближче до діла. Приміром, літера В.

— Є літера В, — охоче обізвався Коробейнкков. — Зараз. Вм, Вн, Ворицький, № 48 238 Вороб'янінов, Іполит Матвійович, батько ваш, царство йому небесне, великої душі був чоловік… Рояль "Беккер" № 54 809, вази китайські, маркіровані — чотири, французького заводу "Севр", килимів обюсонів — вісім, різних на розмір, гобелен "Пастушка", гобелен "Пастух", текінських килимів — два, хоросанських килимів — один, опудало ведмеже з тацею — одне, спальний гарнітур — дванадцять місць, гарнітур для їдальні — шістнадцять місць, гарнітур для вітальні — чотирнадцять місць, горіховий, майстра Гамбса роботи…

— А кому роздане? — нетерпляче запитав Остап.

— Це ми зараз. Опудало ведмеже з тацею — в другий район міліції. Гобелен "Пастушка" в клуб водників. Килими обюсон, текінські і хоросан — у Наркомзовніштоpг, Гарнітур спальний — у спілку мисливців, гарнітур для їдальні — в Старгородську філію Головчаю. Гарнітур для вітальні горіховий — частинами. Стіл круглий і стілець один — у 2-й будинок соцзабезу, канапа з гнутою спинкою — в розпорядження житловідділу (до цього часу в передпокої стоїть, всю оббивку замусолила сволота); і ще один стілець — товаришеві Грицацуєву, як інваліду імперіалістичної війни, згідно з його заявою і резолюцією завжитловідділу т. Буркіна. Десять стільців у Москву, в музей мебльової майстерності, згідно з циркулярним листом Наркомосвіти… Вази китайські, маркіровані…

— Хвалю, — сказав Остап, тріумфуючи, — це конгеніально! Добре було б і на ордери подивитись.

— Зараз, зараз і до ордерів доберемося. На № 48 238, літера В.

Архіваріус підійшов до шафи і, ставши навшпиньки, дістав потрібну пачку.

— От вона. Всі вашого батька меблі тут. Вам усі ордери?

— Куди мені всі.. Так… спогади дитинства — гарнітур з вітальні… Пам'ятаю, грався я в вітальні на килимі хоросан, дивлячись на гобелен "Пастушка"… Чудовий був час, золоте дитинство!.. Так от гарнітуром з вітальні ми, папашо, й обмежимось.

Архіваріус з любов'ю почав розгладжувати пачку зелених корінців і заходився розшукувати там потрібні ордери. Коробейников одібрав п'ять штук. Один ордер на десять стільців, два — по одному стільцю, один — на круглий стіл і один — на гобелен "Пастушка".

— Будь ласка. Все як слід. Де що стоїть — усе відомо. На корінцях усі адреси прописані і власноручний підпис одержувача. Отже, ніхто, на випадок чого, не одкараскається. Може, хочете генеральші Попової гарнітур? Дуже гарний. Теж гамбсівська робота.

Але Остап, під впливом любові виключно до батьків, схопив ордери, засунув їх аж на дно бічної кишені, а від генеральшиного гарнітура відмовився.

— Можна розписочку писати? — запитав архіваріус, ловко вигинаючись.

— Можна, — люб'язно сказав Бендер, — пишіть, борець за ідею.

— Так я вже напишу.

— Катайте!

Перейшли до першої кімнати. Коробейников каліграфічним почерком написав розписку і, усміхаючись, передав її гостеві. Головний концесіонер надзвичайно шанобливо взяв папірець двома пальцями правої руки і поклав його в ту саму кишеню, де вже лежали дорогоцінні ордери.

— Ну, бувайте, — сказав він, примруживши, — я вам, здається, завдав чимало турбот. Не смію більше заважати вам своєю присутністю. Вашу руку, управителю канцелярії.

Ошелешений архіваріус в'яло потис подану йому руку.

— Бувайте, — повторив Остап. Він рушив до виходу.

Коробейников нічого не зрозумів. Він навіть глянув на стіл, чи не залишив там гість грошей, але й на столі грошей не було. Тоді архіваріус дуже тихо спитав:

— А гроші?

— Які гроші? — сказав Остап, одчиняючи двері. — Ви, здається, запитали про якісь гроші?

— Аякже ж! За меблі! За ордери!

— Голубе, — проспівав Остап, — їй-богу, клянусь честю небіжчика батька. Рада б душа, та нема, забув взяти з поточного рахунку...

Дідок затремтів і витяг наперед недолугу свою лапку, намагаючись затримати нічного відвідувача.

— Тихше, дурню, — сказав Остап грізно, — говорять тобі не китайською мовою — завтра, значить завтра. Ну, бувайте! Пишіть листи!..

Двері з тріском зачинились. Коробейников знову відчинив їх і вибіг на вулицю, але Остапа вже не було. Він швидко йшов повз міст. Локомотив, що проїздив через віадук, освітив його своїми вогнями і оклубив димом.

— Крига скресла! — закричав Остап машиністові. — Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Машиніст недочув, махнув рукою, колеса машини дужче засмикали стальні лікті кривошипів, і паровоз помчав далі.

Коробейников постояв на лютому вітрі хвилини зо дві і, гидко лихословлячи, повернув до свого будиночка. Нестерпна гіркота огорнула його. Він стаз посеред кімнати і почав шалено штурхати ногою стіл. Підстрибувала попільничка, зроблена на манір калоші з червоним написом "Треугольник", і склянка цокнулася з карафкою.

Ще ніколи Варфоломій Коробейников не був так підло обдурений. Він міг обдурити кого завгодно, але тут його ошукали з такою геніальною простотою, що він довго ще стояв, калатаючи по товстих ніжках обіднього столу.

Коробейникова на Гусищі звали Варфоломійовичем. Звертались до нього тільки в крайній потребі. Варфоломійович брав у заклад речі і визначав людожерські проценти. Він жив з цього уже кілька років і ще ні разу не попався. А тепер він прогорав на кращій своїй комерційній справі, від якої сподівався великих баришів і забезпеченої старості

— Жартуєте?! — скрикнув він, згадавши пропащі ордери. — Тепер гроші тільки наперед. І як же це так я маху дав? Своїми руками віддав горіховий гарнітур для вітальні!.. Самому гобеленові "Пастушка" ціни не скласти! Ручна робота!..

Дзвінок "прошу крутити" давно вже крутила чиясь непевна рука, і не встиг Варфоломійович згадати, що вхідні двері зостались одчинені, я у передпооїщось важко гуркнуло, і голос людини, що заблукала в лабіринті шаф, благально гукнув:

— Куди тут зайти?

Варфоломійович вийшов у передпокій, потяг до себе чиєсь пальто (на дотик — драп) і ввів до їдальні панотця Федора.

— Великодушно пробачте, — сказав панотець Федір.

Через десять хвилин взаємних недомовок і хитрощів з'ясувалося, що громадянин Коробейников справді має деякі відомості про меблі Вороб'янінова, а панотець Федір не відмовляється за ці відомості заплатити. Крім того, на превелику втіху архіваріуса, виявилося, що відвідувач рідний брат колишнього предводителя і палко бажає зберегти про нього пам'ять, придбавши горіховий гарнітур для вітальні. З цим гарнітуром у брата Вороб'янінова були пов'язані найтепліші спогади юнацтва.

Варфоломійович запросив сто карбованців. Пам'ять брата відвідувач розцінював куди нижче, карбованців на тридцять. Погодились на п'ятдесяти.

— Гроші я попросив би наперед, — заявив архіваріус, — це моє правило.

— А це нічого, що я золотими десятками? — заспішив панотець Федір, розриваючи підшивку піджака.

— За курсом візьму. По дев'ять з половиною. Сьогоднішній курс.

Востриков витрусив з ковбаски п'ять жовтячків, досипав до них два з половиною сріблом і підсунув всю купку до архіваріуса. Варфоломійович двічі перелічив монети, згріб їх у жменю, попросив гостя хвилиночку зачекати і пішов по ордери. У таємній своїй канцелярії Варфоломійович довго не думав, розгорнув алфавіт — дзеркало життя на літеру П, швидко найшов потрібний номер і взяв з полиці пачку ордерів генеральші Попової. Розпанахавши пачку, Варфоломійович вибрав із неї тільки ордер, виданий тов. Брунсу, що проживає по Виноградній, 34, на дванадцять

горіхових стільців фабрики Гамбса. Дивуючись своїй кмітливості й умінню викручуватись, архіваріус посміхнувся і одніс ордери покупцеві.

— Усі в одному місці? — скрикнув покупець.

— Один до одного. Усі там стоять. Гарнітур прекрасний. Пальчики оближете. А втім, чи вам про це говорити! Ви самі знаєте!

Панотець Федір довго й захоплено тряс руку архіваріусові і, скуштувавши рясних ударів об шафи в передпокої, зник у нічній темряві.

Варфоломійович довго ще глузував з пошитого в дурні покупця. Золоті монети він розклав рядком на столі і довго сидів, сонно дивлячись на п'ять ясних кружалець.

"І чого це їх на вороб'яніновські меблі потягло? — подумав він. — З глузду з'їхали".

Він роздягся, неуважно помолився богу, ліг у вузеньку дівочу постіль і заклопотано заснув.

Розділ XII

Палка жінка — мрія поета

Ніч пожерла холод до останку. Стало так тепло, що у ранніх перехожих нили ноги. Горобці верзли всілякі дурниці. Навіть курка, що вийшла з кухні в готельний двір, відчула приплив сил і спробувала злетіти. Небо було в дрібних хмарних галушках, з ящика для сміття струмив запах фіалки і супу пейзан. Вітер млів під карнизом. Коти розляглись на даху і, поблажливо мружачись, дивились у двір, через який біг коридорний Олександр із пакою брудної білизни.

У коридорах "Сорбонни" зашуміли. На відкриття трамвая з повітів з'їжджалися делегати. З готельної лінійки з вивіскою "Сорбонна" висипав їх цілий гурт.

Сонце гріло що було сили. Злітали д'горі жолоблені залізні штори магазинів. Радпрацівники, що вийшли на службу у ватних пальто, задихаючись, розстібались, відчуваючи тягар весни.

На Кооперативній вулиці біля переповненого вантажного автомобіля Млинбуду лопнула ресора, і Віктор Михайлович Полєсов, прибувши на місце події, давав поради.

У номері, умебльованім з діловою розкішшю (два ліжка і нічний столик), почулося кінське хропіння й іржання: Іполит Матвійович весело вмивався і прочищав ніс. Великий комбінатор лежав у ліжку, розглядаючи пошкодження на штиблетах.

— До речі, — сказав він, — прошу сплатити заборгованість.

Іполит Матвійович винирнув з рушника і глянув на компаньйона банькатими, без пенсне, очима.

— Що ви на мене дивитесь, немов солдат на вошу? Що вас здивувало? Заборгованість? Так! Ви мені винні гроші. Я вчора забув вам сказати, що за ордери я заплатив, згідно з вашими повноваженнями, сімдесят карбованців. До цього додаю розписку. Перекиньте сюди тридцять п'ять карбованців. Концесіонери, сподіваюсь, беруть участь у витратах на однакових підставах?

Іполит Матвійович надів пенсне, прочитав записку і з сумом оддав гроші. Але навіть це не могло затьмарити його радості. Багатство було в руках. Порошинка тридцяти карбованців зникла в сяйві діамантової гори.

Іполит Матвійович, променисто усміхаючись, вийшов у коридор і почав прогулюватись. Плани нового, побудованого на дорогоцінному фундаменті, життя тішили його. "А святий панотець? — єхидно думав він. — Дурень дурнем зостався. Не бачити йому стільців, як своєї бороди".

Дійшовши кінець коридора, Вороб'янінов обернувся. Білі в тріщинах двері № 13 розчинились, і просто назустріч йому вийшов панотець Федір у синій косоворотці, підперезаній потертим чорним шнурком з пишною китицею. Добре обличчя його розпливалося від щастя. Він теж вийшов у коридор на прогулянку. Суперники кілька разів зустрічалися і, переможно поглядаючи один на одного, ішли далі. Кінець коридора обидва разом поверталися і знову зближались... У грудях Іполита Матвійовича вирувало захоплення. Тим самим почуттям був опанований і панотець Федір. Почуття жалю до переможеного супротивника опановувало обох. Нарешті, під час п'ятого рейсу, Іполит Матвійович не витримав.

— Здрастуйте, батюшко, — сказав він невимовно облесливо.

Панотець Федір зібрав увесь сарказм, дарований йому від бога, і відповів:

— Доброго ранку, Іполите Матвійовичу.

Вороги розійшлися. Коли шляхи їм збіглися знову Вороб'янінов мовив:

— Чи не ударив я вас під час останньої зустрічі?

— Та ні, що це ви, дуже приємно було зустрітись, — одказав радісно панотець Федір.

Їх знову рознесло. Фізіономія панотця Федора почала обурювати Іполита Матвійовича.

— Служби, мабуть, уже не правите? — запитав він при наступній зустрічі.

— Де там правити! Парафіяни по містах розбіглись, скарбів шукають.

— Зауважте — свої скарби. Свої.

— Мені невідомо чиї, а тільки шукають.

Іполит Матвійович хотів сказати яку-небудь гидоту і навіть розтулив для цього рота, але вигадати нічого не зміг і сердито попрямував у свій номер. Через хвилину звідти вийшов син турецько-підданого — Остап Бендер, у голубому жилеті, і, наступаючи на шнурки від своїх черевиків, подався до Вострикова. Троянди на щоках панотця Федора зів'яли і обернулися на попіл.

— Купуєте старі речі? — запитав Остап грізно. — Стільці? Тельбухи? Коробочки з-під вакси?

— Чого вам треба? — прошепотів панотець Федір.

— Мені треба продати вам старі штани.

Священик заледенів і одсунувся.

— Що ж ви мовчите, як архієрей на прийомі?

Панотець Федір повільно рушив до свого номера.

— Старі речі купуємо, нові крадемо! — крикнув Остап услід.

Востриков утягнув голову і зупинився біля своїх дверей. Остап глумився далі:

— Що ж ви скажете про штани, вельмишановний служителю культу? Берете? Є іще від жилетки рукава, дірка від бублика і від мертвого віслюка вуха. Гуртом всю партію — дешевше буде. І в стільцях вони не лежать, шукати не треба! Га?

Двері за служителем культу зачинилися.

Задоволений Остап, ляпаючи шнурками по килиму, повагом пішов назад. Коли його огрядна постать була досить далеко, панотець Федір швидко просунув голову у двері і, довго стримуючи обурення, пискнув:

— Сам ти дурень!

— Що? — крикнув Остап, кидаючись назад, але двері було вже замкнено, і тільки клацнув замок.

Остап нахилився до замочної щілини, приклав до рота долоню трубою і виразно сказав:

— Почому опіум для народу?

За дверима мовчали.

— Папашо, ви ниця людина! — прокричав Остап.

Ту ж мить із замочної щілини вискочив і засовався олівець, вістрям якого панотець Федір намагався вжалити ворога. Концесіонер вчасно відскочив і вхопився за олівець. Вороги, роз'єднані дверима, мовчки кожен до себе почали тягти олівець. Перемогла молодість, і олівець, упираючись, як скалка, повільно виповз із щілини. З цим трофеєм Остап повернув до свого номера. Компаньйони ще більш повеселіли.

— "И враг бежит, бежит, бежит!" — проспівав Остап.

На ребрі олівця він вирізав складаним ножиком образливе слово, вибіг у коридор і, вкинувши олівець у замочну амбразуру, відразу ж вернувся.

Друзі витягли на світ зелені корінці ордерів і почали їх пильно вивчати.

— Ордер на гобелен "Пастушка", — мрійно сказав Іполит Матвійович. — Я купив цей гобелен у петербурзького антиквара.

— На біса пастушка! — крикнув Остап, розриваючи ордер на локшину.

— Стіл круглий... Очевидно, від гарнітура...

— Дайте сюди столик. К чортовій матері столик!

Залишились два ордери: один — на десять стільців" виданий музею мебльової майстерності в Москві, другий — на один стілець — т. Грицацуєву, в Старгороді, по вулиці Плеханова, 15.

— Готуйте гроші, — сказав Остап, — можливо, в Москву доведеться їхати.

— Але ж тут теж є стілець?

— Один шанс проти десяти. Чиста математика. Та й то якщо громадянин Грицацуєв не розпалював ним буржуйки.

— Не жартуйте так, не треба.

— Дарма, дарма, лібер фатер Конрад Карлович Міхельсон, найдемо! Святе діло! Батистові онучі носити, крем Марго їсти.

— Мені здається чомусь, — зауважив Іполит Матвійович, — що коштовності мають бути саме в цьому стільці.

— Ось як! Вам здається? Що вам іще здається? Нічого? Ну, гаразд. Будемо працювати по-марксистськи. Хай у небі ширяють птиці, а ми ближче до стільців. Мене мучить бажання якомога скорше побачитись з інвалідом імперіалістичної війни, громадянином Грицацуєвим, вулиця Плеханова, будинок п'ятнадцять. Не відставайте, Конраде Карловичу. План розробимо по дорозі

Проходячи мимо дверей панотця Федора, мстивий син турецько-підданого ткнув їх ногою. З номера долинуло кволе ричання зацькованого конкурента.

— Хоч би він за нами не пішов! — перелякався Іполит Матвійович.

— Після сьогоднішнього побачення міністрів на яхті жодне зближення неможливе. Він мене боїться.

Друзі повернулися тільки надвечір. Іполит Матвійович був заклопотаний, Остап сяяв. На ньому були нові малинові черевики, на закаблуках яких було пригвинчено круглі гумові набійки, шахові шкарпетки в зелену і чорну клітинку, кремова кепка і напівшовковий шарф румунського відтінку.

— Він-то є, — сказав Іполит Матвійович, згадуючи візит до вдови Грицацуєвої, — але як цей стілець дістати? Купити?

— Аякже, — мовив Остап, — не кажучи вже про зовсім непродуктивні витрати, це породить плітки. Чому один стілець,? Чому саме цей стілець?..

— Що ж робити?

Остап з любов'ю оглянув закаблуки своїх нових штиблет.

— Шик-модерн, — сказав він. — Що робити? Не хвилюйтесь, голово, беру операцію на себе. Перед цими черевиками жоден стілець не встоїть.

— Ні, ви знаєте, — пожвавішав Іполит Матвійович, — коли ви розмовляли з панею Грицацуєвою про повідь, я сів на наш стілець і, слово честі, я відчув під собою щось тверде. Вони там, їй-богу, там… Ну, от, їй же богу, я почуваю.

— Не хвилюйтесь, громадянине Міхельсон.

— Його треба вночі викрасти! Їй-богу, викрасти!

— Однак для предводителя дворянства у вас надто мізерні масштаби. А техніку цього діла ви знаєте? Може, у вас у чемодані похідний несесер з комплектом відмичок? Викиньте з голови! Це типове піжонство — грабувати бідну вдову.

Іполит Матвійович отямився.

— Але ж хочеться скоріше, — сказав він благально.

— Скоро тільки коти плодяться, — зауважив повчально Остап. — Я одружуся з нею.

— З ким?

— З мадам Грицацуєвою.

— Навіщо ж?

— Щоб спокійно, без шуму покопатись у стільці.

— Але ж ви себе зв'язуєте на все життя!

— Чого не зробиш заради концесії!

— На все життя! — прошепотів Іполит Матвійович.

Іполит Матвійович від крайнього здивування розвів руками. Пасторське голене лице його вишкірилось. Показались не чищені з дня від'їзду з міста N голубі зуби.

— На все життя! — прошепотів Іполит Матвійович. — Це велика жертва.

— Життя! — сказав Остап. — Жертва! Що ви знаєте про життя і про жертви? Ви думаєте, що, коли вас виселили з особняка, то ви знаєте життя? І коли у вас реквізували фальшиву китайську вазу, то це жертва? Життя, панове присяжні засідателі, це штука складна, але, панове присяжні засідателі, цю складну штуку відкривають просто, як шухляду. Треба тільки вміти її одкрити. Хто не може одкрити, той гине. Ви чули про гусара-схимника?

Іполит Матвійович не чув.

— Буланов! Не чули? Герой аристократичного Петербурга. Зараз почуєте.

І Остап Бендер розповів Іполитові Матвійовичу історію, дивовижний початок якої схвилював увесь світський Петербург, а ще дивовижніший кінець загубився і прийшов ніким абсолютно не помічений в останні роки.

Оповідання про гусара-схимника

Блискучий гусар, граф Олексій Буланов, як влучно сказав Бендер, був справді героєм аристократичного Петербурга.

Ім'я чудового кавалериста й гуляки не сходило з уст бундючних мешканців палаців, на Англійській набережній і з шпальт світської хроніки. Дуже часто на сторінках ілюстрованих журналів з'являвся фотографічний портрет гусара красеня — куртка, розшита бранденбурами і облямована зернистим каракулем, високі прилизані скроні і короткий переможний ніс.

За графом Булановим котилася слава учасника багатьох таємних дуелей з фатальним кінцем, явних романів з найгарнішими, найнеприступнішими дамами світу, божевільних вихваток проти поважаних у суспільстві осіб і гучних бенкетів, що неминуче кінчалися лупцюванням штафірок.

Граф був уродливий, молодий, багатий, щасливий у коханні, щасливий у картах і в одержанні спадщини. Родичі його вмирали часто, і їхнє майно збільшувало і так величезні багатства гусара.

Він був зухвалий і сміливий. Він помагав абіссінському негусові Менеліку в його війні з італійцями. Він сидів під великими абіссінськими зорями, загорнувшись у білий бурнус, дивлячись на триверстну карту місцевості. Світло смолоскипів кидало мерехтливі тіні на прилизані скроні графа. Біля ніг його сидів новий друг — абіссінський хлопчик Васько.

Розгромивши військо італійського короля, граф повернув до Петербурга разом з абіссінцем Васьком. Петербург зустрів героя квітами й шампанським. Граф Олексій знову поринув у безтурботну безодню насолод, як то кажуть у великосвітських романах. Про нього все ще говорили з подвоєним захопленням, жінки труїлись через нього, мужчини заздрили. На зап'ятках графської карети, що пролітала по Мільйонній, незмінно стояв абіссінець, дивуючи перехожих своєю чорнотою і тонким станом.

І раптом все скінчилося. Граф Олексій Буланов зник. Княгиня Білорусько-Балтійська, остання пасія графа, була в розпачі. Зникнення графа наробило чимало шуму. Газети були сповнені здогадів. Агенти розшуку збилися з ніг. Але все було даремно. Сліди графа губилися.

Коли шум уже затихав, з Аверкієвої пустелі надійшов лист, який усе пояснив. Блискучий граф, герой аристократичного Петербурга, Валтасар XIX сторіччя, постригся у схиму. Переказували жахливі подробиці. Подейкували, що граф-схимник носить вериги в кілька пудів, що він, звиклий до тонкої французької кухні, харчується тепер тільки картопляними лушпайками. Заклубив вихор здогадів. Говорили, що графові було видіння померлої матері. Жінки плакали. Біля під'їзду княгині Білорусько-Балтійської стояли валки карет. Княгиня з чоловіком приймали співчуття. Виникали нові чутки. Очікували графа назад. Говорили, що це тимчасове божевілля на релігійному грунті. Запевняли, що граф утік від боргів. Переказували, що причиною всьому — нещасливий роман.

А насправді гусар пішов у ченці, і щоб збагнути життя. Назад він не вернувся. Згодом про нього забули. Княгиня Балтійська познайомилася з італійським співаком, а абіссінець Васько виїхав на батьківщину.

У монастирі граф Олексій Буланов, що прибрав ім'я Євпла, мучив себе великими подвигами. Він справді носив вериги, але йому здалося, що цього не досить для пізнання життя. Тоді він вигадав для себе спеціальну чернечу форму: клобук з прямовисним козирком, що затуляв лице, і рясу, що зв'язувала рухи. З благословення ігумена він почав носити цю форму. Але й цього здалось йому замало. Опанований гординею, він переселився в лісову землянку і почав жити в дубовій труні.

Подвиг схимника Євпла сповнив монастир подивом. Він їв тільки сухарі, запас яких поновлювали раз на три місяці.

Так минуло двадцять років. Євпл вважав, що життя його мудре, правильне і єдино правдиве. Жити йому стало надзвичайно легко, і думки його були кришталеві Він збагнув життя і зрозумів, що інакше жити не можна.

Якось він із здивуванням помітив, що на тому місці, де він протягом двадцяти років звик знаходити сухарі, нічого не було. Він не їв чотири дні. На п'ятий день прийшов невідомий йому дідок у личаках і сказав, що ченців виселили більшовики і організували в монастирі радгосп. Залишивши трошки сухарів, дідок, плачучи, пішов собі геть. Схимник не зрозумів старого. Світлий і тихий, він лежав у труні і радів, що пізнав життя. Дідок селянин весь час носив йому сухарі.

Так минуло ще кілька безтривожних років.

Одного тільки разу двері розчинились, і кілька чоловік, зігнувшись, увійшли до землянки. Вони підійшли до труни і мовчки почали розглядати старця. Це були рослі люди в чоботах з острогами, у величезних галіфе і з маузерами в дерев'яних полірованих ящиках. Старець лежав у труні, простягти руки, і дивився на гостей осіянним поглядом. Довга і легка сива борода закривала половину труни. Незнайомі задзвеніли острогами, знизали плечима і пішли геть, бережно причинивши за собою двері.

Збігав час. Життя розкрилось перед схимником на всю свою широчінь і привабність. Уночі, після того дня, коли схимник остаточно зрозумів, що все в його пізнанні ясно, він несподівано прокинувся. Це його здивувало. Він ніколи не прокидався вночі. Міркуючи про те, що його розбудило, він знову заснув і одразу ж знову прокинувся — щось до болю пекло його в спину. Осягаючи розумом причини цього, він намагався заснути, але не міг. Щось заважало йому. Він не спав до ранку. Другої ночі його знову хтось розбудив. Він перевертався до ранку, тихо стогнучи і непомітно для самого себе чухаючи руки. Вдень, підвівшись, він випадково заглянув у труну. Тоді він зрозумів усе: по кутках його непривітної постелі швидко перебігали вишневі блощиці. Схимникові стало гидко.

Того ж дня прийшов дідок з сухарями. І от подвижник, що мовчав двадцять п'ять років, заговорив. Він попросив принести йому трошки гасу. Почувши мову великого мовчальника, селянин отетерів. Однак, соромлячись і ховаючи пляшечку, він приніс гас. Скоро дідок пішов, схимник тремтячою рукою змазав усі шви і шпарини труни. Вперше за три дні Євпл заснув спокійно. Його ніщо не потурбувало. Змазував він гасом труну і в наступні дні. Але через два місяці зрозумів, що гасом вивести блощиць не можна. Ночами він швидко перевертався і голосно молився, але молитви допомагали ще менше, ніж гас.

Минуло півроку в невимовних муках, перше ніж пустельник звернувся до дідка знову. Друге прохання ще дужче вразило дідка. Схимник просив привезти йому з міста порошок "Арагац" проти блощиць. Але й "Арагац" не поміг. Блощиці множилися надзвичайно швидко. Могутнє здоров'я схимника, якого не міг зламати двадцятип'ятирічний піст, помітно гіршало. Почалося темне, розпачливе життя. Труна почала здаватися схимникові Євплу огидною і незручною. Вночі, за порадою селянина, він палив блощиць скалкою. Блощиці вмирали, але не здавались.

Випробувано останній засіб: продукти бр. Глік — рожева рідина із запахом отруєного персика під назвою "Клопін". Але й це не помогло. Становище погіршувалося. Через два роки від початку великої боротьби пустельник випадково помітив, що зовсім перестав думати про сенс життя, бо цілісіньку добу полював на блощиць.

Тоді він зрозумів, що помилився. Життя так само, як і двадцять п'ять років тому, було темне і загадкове. Втекти від земної тривоги не пощастило. Виявилось: жити тілом на землі, а душею на небі неможливо.

Тоді старець устав і поквапно вийшов із землянки. Він стояв серед темного зеленого лісу. Була рання, суха осінь. Біля самої землянки виткнулась з-під землі ціла сім'я білих грибів. Невідомий птах сидів на галузці й співав соло. Почувся шум поїзда. Земля затремтіла. Життя було прекрасне. Старець, не оглядаючись пішов уперед.

Тепер він працює за кучера кінної бази Московського комунального господарства.

Розповівши Іполитові Матвійовичу цю на диво повчальну історію, Остап потер рукавом піджака свої малинові черевики, зіграв на губах туш і пішов собі геть.

Над ранок він ввалився в номер, роззувся, поставив малинове взуття на нічний столик і почав гладити глянсувату шкіру, з ніжною пристрастю примовляючи:

— Мої маленькі друзі.

— Де ви були? — спитав Іполит Матвійович спросоння.

— У вдови, — глухо відказав Остап.

— Ну? — Іполит Матвійович сперся на лікоть. — І ви одружитесь з нею?

Очі Остапа заіскрилися:

— Тепер я вже мушу женитись, як чесна людина.

Іполит Матвійович сконфужено хрюкнув.

— Палка жінка, — сказав Остап, — мрія поета. Провінціальна безпосередність. У центрі таких субтропіків давно вже нема, але на периферії, на місцях — ще трапляються.

— Коли ж весілля?

— Позавтра. Завтра не можна: Перше травня — все закрито.

— Як же буде з нашим ділом? Ви женитесь... А нам, може, доведеться їхати до Москви.

— Ну, чого ви турбуєтесь? Засідання триває далі.

— А дружина?

— Дружина? Діамантова вдовиця? Зайве питання! Раптовий від'їзд на виклик центру. Невеличка доповідь у Малому Раднаркомі. Прощальна сцена і курча на дорогу. Поїдемо з комфортом. Спіть. Завтра у нас вільний день.

Розділ XIII

Дихайте глибше: ви схвильовані!

Ранком Першого травня Віктор Михайлович Полєсов, змучений звичайною жадобою діяльності, вискочив на вулицю і помчав до центру. Спочатку його різноманітні таланти не могли найти собі належного застосування, бо народу було іще мало, і святкові під охороною кінних міліціонерів трибуни були порожні. Але години до дев'ятої в різних кінцях міста замурмотіли, засопіли і засвистіли оркестри. З воріт вибігали хатні господарки.

Колона музпрацівників, у м'яких виложистих комірчиках, якось утиснулася всередину руху залізничників, плутаючись під ногами й усім заважаючи.

Вантажний автомобіль, на який було насаджено зелений фанерний паровоз серії "Щ", весь час наскакував на музпрацівників ззаду. При цьому на працівників гобоя й флейти з самісінького паровозного черева линули крики:

— Де ваш розпорядник? Хіба вам по Червоноармійській?! Не бачите, влізли — ні пройти ні проїхати!

Тут, на лихо музпрацівникам, до справи встряв Віктор Михайлович.

— Звичайно ж, вам сюди, в завулок треба завертати! Свя? та навіть не можуть організувати! — надривався Полєсов. — Сюди! Сюди! Жахливе неподобство!

Вантажні автомобілі Старкомгоспу і Млинбуду розвозили дітей. Найменші стояли біля бортів автомобілів, а більші на зріст — всередині. Неповнолітнє вояцтво вимахувало паперовими прапорцями і веселилось до нестями.

Стукотіли піонерські барабани. Допризовники випинали груди і намагались іти в ногу. Було тісно, гамірно і душно. Щохвилини утворювалась тиснява і щохвилини ж розсмоктувалась. Щоб згайнувати час у тисняві, підкидали старичків і активістів. Старички примовляли баб'ячими голосами. Активісти літали мовчки, з серйозними лицями. В одній веселій колоні Віктора Михайловича, що протовплювався на той бік, взяли за розпорядника і почали підкидати його. Полєсов дриґав ногами, наче блазень.

Понесли опудало англійського міністра Чемберлена, якого робітник з анатомічною мускулатурою бив картонним молотком по циліндру. Проїхали автомобілем три комсомольці у фраках і білих рукавичках. Вони знічено позирали на юрбу.

— Васько! — кричали з тротуару. — Буржуй! Віддай підтяжки!

Дівчата співали. Серед натовпу службовців соцзабезу ішов Альхен з великим червоним бантом на грудях і задумано гугнявив:

І від тайги до британських морів

Армії нашої чутно грім!..

Фізкультурники за командою вигукували щось незрозуміле.

Все йшло, їхало й марширувало до нового трамвайного депо, звідки рівно о першій годині дня мав вийти перший у Старгороді вагон електричного трамвая.

Ніхто до ладу не знав, коли почали будувати старгородський трамвай.

Якось, двадцятого року, коли почались суботники, депозці й канатники пішли з музикою на Гусище і цілий день копали якісь ями.

Накопали дуже багато глибоких і великих ям.

Серед копачів бігав товариш в інженерному картузі За ним ходили з різнокольоровими жердинами десятники. Другого суботника працювали на тому самому місці. Дві ями, викопані не там, де треба, довелось знову засипати. Товариш в інженерному картузі налітав на десятників і вимагав пояснень. Нові ями копали ще глибше й ширше. Потім привезли цеглу, і з'явились справжні будівельники. Вони почали викладати фундамент. Далі все стихло. Товариш в інженерному картузі приходив ще інколи на спорожнілу будову і довго походжав по обложеній цеглою ямі, бурмочучи:

— Госпрозрахунок.

Він ляскав палицею по фундаменту і біг додому, в місто, затуляючи долонями замерзлі вуха.

Прізвище інженера було Треухов.

Трамвайну станцію, що її будування завмерло на фундаменті, задумав Треухов уже давно, ще 1912 року, але міська управа проект відхилила. Через два роки Треухов поновив штурм міської управи, але стала на перешкоді війна. Після війни на заваді стала революція. Тепер на перешкоді стали неп, госпрозрахунок, самоокупність. Фундамент на літо заростав квітами, а взимку діти влаштовували там льодові гірки.

Треухов мріяв про велике діло. Йому нудно було служити у відділі упорядкування Старкомгоспу, лагодити узбіччя тротуарів та складати кошториси на афішні тумби. Але великого діла не було. Проект трамвая, знову поданий на розгляд, поневірявся у вищих губернських інстанціях, ухвалювався, не ухвалювався, переходив на розгляд до центру, але незалежно від ухвали чи неухвали припадав пилом, бо ні в тому, ні в другому разі грошей не давали.

— Це варварство! — кричав Треухов на дружину. — Грошей нема? А переплачувати на візників, на гужовий перевіз товарів на станцію є гроші? Старгородські візники деруть з живого і з мертвого! Розуміється, монополія мародерів! Спробуй-но пішки з речами за п'ять верстов на вокзал пройтись!.. Трамвай сам оплатить себе за шість років!

Його бляклі вуса гнівно обвисали. Кирпате лице ворушилося. Він виймав із столу надруковані світлописом на синьому папері рисунки і сердито показував їх дружиш в тисячний раз. Тут були плани станції, депо і дванадцяти трамвайних ліній.

— Чорт з ними, дванадцятьма. Заждуть. Але три, три лінії! Без них Старгород задихнеться.

Треухов фиркав і йшов у кухню пиляти дрова.

Всі господарські роботи удома він виконував сам. Він сконструював і побудував люльку для дитини та пральну машину. Перший час сам прав білизну, пояснюючи дружиш, як треба ходити коло машини.

Щонайменше п'ята частина платні йшла у Треухова на передплату іноземної технічної літератури.

Щоб звести кінці з кінцями, він кинув курити.

Потяг він свій проект і до нового завідувача Старкомгоспу Гавриліна, якого перевели до Старгорода з Самарканда. Почорнілий під туркестанським сонцем новий завідувач довго, але без особливої уваги, слухав Треухова, неуважно перегорнув усі рисунки і за останнім сказав:

— А от у Самарканді ніякого трамвая не треба. Там усі ішаками їздять. Ішак три карбованці коштує — дурниця. А бере на себе пудів десять!.. Маленький такий ішачок, навіть дивно!

— От це й є Азія! — сердито сказав Треухов. — Ішак три карбованці коштує, а згодувати йому треба тридцять карбованців на рік.

— А трамваєм вашим ви багато на тридцять карбованців наїздите? Триста разів. Навіть не щодня за рік.

— Ну, і виписуйте собі ваших ішаків! — закричав Треухов і вибіг з кабінету, грюкнувши дверима.

Відтоді новий завідувач, зустрівши Треухова, ставив йому завжди глузливі запитання:

— Ну що, ішаків випишемо чи трамваї побудуємо? Обличчя Гавриліна було схоже на гладко обстругану редьку. Очі лукавили.

Місяців за два Гаврилін викликав до себе інженера й серйозно сказав йому:

— У мене тут планик намітився. Мені одне ясно, що грошей нема, а трамвай не ішак — його за троячку не купиш. Тут матеріальну базу підводити треба. Практичне розв'язання яке? Акційне товариство! А ще яке? Позика! Під проценти. Трамвай через скільки років може себе оплатити?

— З дня пуску в експлуатацію трьох ліній першої черги — через шість років.

— Ну, скажімо, через десять. Тепер — акційне товариство. Хто увійде? Харчотрест, Маслоцентр. Канатникам трамвай потрібен? Потрібен! Ми до вокзалу вантажні вагони пустимо. Отже, канатники! НКШ, можливо, трохи дасть. Ну, губвиконком дасть. Це вже неодмінно. А коли почнемо — Держбанк і Комбанк дадуть позику. От який мій планик. У п'ятницю на президії губвиконкому буде обговорення. Коли ухвалимо — за вами зупинка.

Треухов до пізньої ночі схвильовано прав білизну і пояснював дружині перевагу трамвайного транспорту перед гужовим.

У п'ятницю питання розв'язано схвально. І почалися муки. Акційне товариство збивали з великою натугою. НКШ то вступав, то не вступав у число акціонерів. Харчотрест всіляко намагався замість 15 % акцій одержати тільки десять. Нарешті, весь пакет акцій був розподілений, хоч і не обійшлося без сутичок. Гавриліна за натиск викликали до губКК. А втім, усе обійшлося гаразд. Треба було починати.

— Ну, товаришу Треухов, — сказав Гаврилін, — починай. Почуваєш, що можеш побудувати? Тож-бо то. Це тобі не ішака купити.

Треухов поринув у роботу. Настала пора великого діла, про яке він мріяв довгі роки. Писано кошториси, складався план будівництва, роблено замовлення. Труднощі поставали там, де на них найменше сподівалися. Виявилося, що в місті нема фахівців-бетонярів, і їх довелося

виписати з Ленінграда. Гаврилін квапив, але заводи обіцяли дати машини тільки через півтора року. А потрібні вони були найпізніше через рік. Вплинула тільки загроза замовити машини за кордоном. Потім пішли неприємності дрібніші. То не можна було знайти фасонного заліза потрібних розмірів, то замість просочених шпал пропонували непросочені. Нарешті, дали те, що треба, але Треухов, поїхавши сам на шпалопросочувальний завод, забракував 60 % шпал. У чавунних частинах були раковини. Ліс був сирий. Рейки були добрі, але вони почали прибувати із запізненням на місяць. Гаврилін часто приїздив у старому застудженному "фіаті" на будівництво станції. Тут між ним і Треуховим спалахували сварки.

Поки будували і монтували трамвайну станцію та депо, старгородці тільки пускали жарти.

У "Старгородській правді" трамвайним питанням відав відомий усьому місту фейлетоніст Принц Датський, що писав тепер під псевдонімом Маховик. Не менше як тричі на тиждень Маховик вибухав великим побутовим нарисом про перебіг будівництва. Третя шпальта газети, що рясніла дописами під скептичними заголовками: "Мало пахне клубом", "Найвразливіші пункти", "Огляди потрібні, але до чого тут блиск і довгі хвости", "І добре і... погано", "З чого ми раді і з чого ні", "Підкрутити шкідників освіти" і "З паперовим морем час кінчати", — почала обдаровувати читачів сонячними і бадьорими заголовками нарисів Маховика: "Як будуємо, як живемо", "Гігант незабаром почне працювати", "Скромний будівничий" і далі, в тому ж дусі

Треухов з дрожем розгортав газету і, відчуваючи огиду до братів письменників, читав про свою особу бадьорі рядки:

"... піднімаюсь кроквами: Вітер шумить у вухах.

Нагорі — він, цей непомітний будівничий нашої могутньої трамвайної станції, цей худенький на вигляд, кирпатий чоловік, у засмальцьованім картузі з молоточками.

Згадую: "На берегу пустынных волн стоял он, дум великих полн".

Підходжу. Жодного вітерця. Крокви не ворухнуться.

Питаю:

— Як виконуєте завдання?

Негарне обличчя будівничого, інженера Треухова, жвавішає.

Він тисне мені руку. Він каже:

— Сімдесят процентів завдання вже виконано..."

Стаття кінчалася так:

"Він тисне мені на прощання руку... Позад мене гудуть крокви. Робітники снують там і тут.

Хто може забути це кипіння робітничого будівництва, цю непоказну постать нашого будівничого?

МАХОВИК"

Рятувало Треухова тільки те, що на читання газет бракувало часу і інколи щастило пропустити писання т. Маховика.

Якось Треухов не втерпів і написав пильно продумане ущипливе спростування.

"Зрозуміла річ, — писав він, — гайки можна називати трансмісією, але роблять це люди, що нічого не тямлять у будівельній справі Крім того, я хотів би зауважити т. Маховикові, що крокви гудуть тільки тоді, коли будівля збирається розвалитись. Говорити так про крокви — все одно, що твердити, ніби віолончель родить дітей. Прийміть і ін."

Після того ніхто не бачив на будівництві невгомонного Принца, але побутові нариси все ще прикрашали третю шпальту, вирізняючись на тлі буденних: "15 000 карбованців іржавіють", "Житлові грудочки", "Матеріал плаче" та "Курйози і сльози".

Будівництво йшло до кінця. Термітним способом зварювали рейки, і вони тяглися без зазорів від самого вокзалу до боєнь і від привозного ринку до кладовища.

Спочатку відкриття трамвая хотіли приурочити до Дев'ятої річниці Жовтня, але вагонобудівний завод, посилаючись на "арматуру", не здав вчасно вагонів. Відкриття довелося відкласти до Першого травня. На цей день уже все було готове.

Концесіонери гуляючи дійшли разом з демонстраціями до Гусища. Там зібрався весь Старгород. Новий будинок депо оповивали хвойні дуги, лопотіли прапори, вітер бігав по гаслах. Кінний міліціонер галопував за першим морозивником, що бозна-як потрапив у порожнє, оточене трамвайниками коло. Поміж двома воротьми депо височіла благенька, порожня іще трибуна з мікрофоном-посилювачем. До трибуни підходили делегати. Об'єднаний оркестр комунальників і канатників випробовував силу своїх легенів. Барабан лежав на землі.

По світлому залу депо, де стояло десять ясно-зелених вагонів, занумерованих від 701 до 710, никав московський кореспондент у волохатім кепі. На грудях його висіло дзеркальце, в яке він часто й заклопотано зиркав. Кореспондент шукав головного інженера, щоб поставити йому кілька запитань на трамвайні теми. Хоч у голові

кореспондента нарис про відкриття трамвая, навіть з конспектом ще невиголошених промов, був уже готовий, проте кореспондент сумлінно провадив розшуки, вбачаючи хибу лише в тім, що не було буфету.

У натовпі співали, кричали і лузали насіння, дожидаючи пуску трамвая.

На трибуну зійшла президія губвиконкому. Принц Датський, заїкаючись, перекидався фразами з колегою по перу. Дожидали приїзду московських кінохронікерів.

— Товариші! — сказав Гаврилін. — Урочистий мітинг з нагоди відкриття старгородського трамвая дозвольте вважати відкритим.

Мідні труби зарухалися, зітхнули і тричі підряд зіграли "Інтернаціонал".

— Слово для доповіді надається товаришеві Гавриліну! — крикнув Гаврилін.

Принц Датський-Маховик і московський гість, не змовляючись, записали до своїх записників:

"Урочистий мітинг одкрився доповіддю голови Старкомгоспу т. Гавриліна. Натовп завмер".

Обидва кореспонденти були цілком протилежні люди. Московський гість був нежонатий і юний. Принцу Маховику, обтяженому великою родиною, давно переступило за четвертий десяток. Один завжди жив у Москві, другий ніколи в Москві не був. Москвич любив пиво, Маховик-Датський, крім горілки, нічого в рот не брав. Але ця протилежність характерів, віку, звичок і виховання не заважала обом журналістам виливати враження в однакові заяложена, старезні, пилом притрушені

фрази. Олівці їхні зачиркали, і в записниках з'явився новий запис: "У день свята вулиці Старгорода стали начебто ширші..."

Гаврилін почав свою промову добре і просто:

— Трамвай побудувати, — сказав він, — це не ішака купити.

Поміж натовпу раптом почувся гучний сміх Остапа Бендера. Він оцінив цю фразу. Підбадьорений щасливим початком, Гаврилін, сам не розуміючи чому, несподівано заговорив про міжнародне становище. Він кілька разів пробував пустити свою доповідь на трамвайні рейки, але з жахом помічав, що не може цього зробити. Слова самі собою, проти волі промовця, виходили якісь міжнародні. Після Чемберлена, якому Гаврилін приділив півгодини, на міжнародну арену вийшов американський сенатор Бора. Натовп обм'як. Кореспонденти разом записали: "Образними словами промовець змалював міжнародне становище нашого Союзу..." Захоплений промовою, Гаврилін сказав кілька недобрих слів на адресу румунських бояр і перейшов на Муссоліні. І тільки наприкінці промови він поборов свою другу міжнародну натуру і заговорив гарними діловими словами:

— І я так думаю, товариші, що цей трамвай, який зараз вийде з депо, дякуючи кому він випущений? Звичайно, товариші, дякуючи от вам, дякуючи всім робітникам, які дійсне попрацювали не за страх, а, товариші, за совість. А ще, товариші, дякуючи чесному радянському спеціалістові, головному інженерові Треухову. Йому теж спасибі!..

Почали шукати Треухова, але не знайшли. Представник Маслоцентру, якого давно вже пекло, протиснувся до поручнів трибуни, махнув рукою і голосно заговорив про міжнародне становище. По закінченні його промови обидва кореспонденти, прислухаючись до ріденьких оплесків, швидко записали: "Гучні оплески, що переходять в овацію..." Потім подумали над тим, що "переходять в овацію" буде,

мабуть, уже занадто. Москвич зважився й овацію викреслив. Маховик зітхнув і залишив.

Сонце швидко котилося по похилій площині. З трибуни лунали привітання. Оркестр щохвилини грав туш. Ясно засинів вечір, а мітинг продовжувався. І промовці, і слухачі давно вже відчували, що сталося щось негаразд, що мітинг затягся, що треба якомога скоріше перейти до пуску трамвая. Але всі так звикли говорити, що не могли зупинитися.

Нарешті найшли Треухова. Він був забруднений і, перш ніж піти на трибуну, довго мив у конторі обличчя і руки.

— Слово надається головному інженерові, товаришу Треухову! — радісно проголосив Гаврилін. — Ну, починай, а то я зовсім не те говорив, — додав він пошепки.

Треухов хотів сказати багато дечого. І про суботники, і про важку роботу, про все, що зроблено і що можна ще зробити. А зробити можна багато: можна звільнити місто від заразного привозного ринку, побудувати криті скляні корпуси, можна побудувати постійний міст замість тимчасового, який щороку зносить повідь, можна, нарешті, здійснити проект побудови величезної м'ясохолодобойні.

Треухов одкрив рота і, запинаючись, заговорив:

— Товариші! Міжнародне становище нашої держави...

І далі замимрив такі прописні істини, що натовп, слухаючи вже шосту міжнародну промову, похолов. Тільки скінчивши, Треухов зрозумів, що і він ні слова не сказав про трамвай. "От прикро, — подумав він, — абсолютно ми не вміємо говорити, абсолютно".

І йому пригадалась промова французького комуніста, яку він чув на зборах у Москві. Француз говорив про буржуазну пресу. "Ці акробати

пера, — вигукував він, — ці віртуози фарсу, ці шакали ротаційних машин..." Першу частину промови француз виголосив в тоні ля, другу частину — в тоні до і останню, патетичну, — в тоні мі. Жести його були помірні і красиві

"А ми тільки каламуть розводимо, — вирішив Треухов, — краще б зовсім не говорили".

Вже зовсім стемніло, коли голова губвиконкому розрізав ножицями червону стрічку, що закривала вихід з депо. Робітники і представники громадських організацій з гомоном почали розсідатись по вагонах. Ударили тоненькі дзвіночки, і перший вагон трамвая, яким керував сам Треухов, викотив з депо під оглушливі крики натовпу і стогони оркестру. Освітлені вагони здавались ще яснішими, ніж удень. Усі вони пливли цугом по Гусищу; пройшовши під залізничним мостом, вони легко піднялися в місто і повернули на Велику Пушкінську. У другому вагоні їхав оркестр і, виставивши труби з вікон, грав марш Будьонного.

Гаврилін, у кондукторській форменій тужурці, із сумкою через плече, стрибаючи з вагона у вагон, ніжно всміхався, давав непотрібні дзвінки і вручав пасажирам запрошення на

1 Травня о 9-й вечора

УРОЧИСТИЙ ВЕЧІР

У клубі комунальників за такою програмою:

1. Доповідь т. Мосіна.

2. Вручення грамоти від спілки комунальників.

3. Неофіційна частина: великий концерт і сімейна вечеря з буфетом.

На площадці останнього вагона стояв, невідомо як потрапивши в число почесних гостей, Віктор Михайлович. Він принюхувався до мотора. На превелике здивування Полєсова, мотор мав чудовий вигляд і, очевидно, працював справно. Скло у вікнах не деренчало. Оглянувши їх детально, Віктор Михайлович пересвідчився, що вони все-таки на гумі. Він уже зробив кілька зауважень вагоноводові, і публіка вважала його за знавця трамвайної справи на Заході.

— Повітряне гальмо працює поганенько, — заявив Полєсов, переможно поглядаючи на пасажирів, — не всмоктує.

— Тебе не спитали, — одказав вагоновод, — може, засмокче.

Проробивши святковий тур по місту, вагони повернули в депо, де їх очікував натовп. Треухова підкидали вже при повному сяйві електричних ламп. Підкинули і Гавриліна, але що він важив пудів шість і високо не літав, його скоро відпустили. Підкидали т. Мосіна, техніків і робітників. Удруге цього дня підкидали Віктора Михайловича. Тепер він уже не дриґав ногами, а, строго і серйозно втопивши зір у зоряне небо, злітав і шугав у нічній пітьмі. Спланерувавши в останній раз, Полєсов зауважив, що його тримає за ногу і сміється бридким смішком не хто інший, як колишній предводитель Іполит Матвійович Вороб'янінов. Полєсов ґречно звільнився з обіймів, одійшов трохи набік, але не спускав уже предводителя з ока. Помітивши, що Іполит Матвійович разом з невідомим молодиком, явно колишнім офіцером, ідуть, Віктор Михайлович нишком подався за ними.

Коли все вже скінчилось і Гаврилін у своєму ліловому "фіаті" очікував Треухова, щоб їхати з ним у клуб, — Треухов давав останні розпорядження, — до воріт депо підкотив фордівський крихітний вантажний автомобіль з кінохронікерами.

Першим з машини спритно вистрибнув мужчина в дванадцятикутних рогових окулярах і елегантному шкіряному сіряку без рукавів. Гостра

довга борода росла у мужчини прямо з адамового яблука. Другий мужчина тяг кіноапарат, плутаючись у довгому шарфі того стилю, який Остап Бендер звичаєм прозивав "шик-модерн". Далі з автомобільчика поповзли асистенти, юпітери і дівчата.

Вся група з криками ринула в депо.

— Увага! — крикнув бородатий володар сіряка. — Колю! Став юпітера!

Треухов зашарівся і рушив до нічних відвідувачів.

— Це ви кіно? — спитав він. — Чому ж ви вдень не приїхали?

— А на коли призначено відкриття трамвая?

— Він уже відкритий.

— Так, так, ми трохи затримались. Добряча натура трапилася. Сила роботи. Захід сонця! А втім, ми і так справимося. Колю! Давай світло! Обертове колесо! Великим планом! Ноги натовпу в русі — великим планом. Людо! Мілочко! Пройдіться! Колю, почали! Почали. Пішли! Ідіть, ідіть, ідіть... Досить... Спасибі. Тепер будемо знімати будівничого. Товариш Треухов? Будь ласка, товаришу Треухов. Ні, не так. У три чверті... От так, оригінальніше, на фоні трамвая... Колю! Почали! Говоріть що-небудь!..

— Ну, мені, єй-єей, так незручно!..

— Чудово!.. Добре!.. Ще говоріть!.. Тепер ви говоріть з першою пасажиркою трамвая... Людо! Увійдіть в рамку. Так. Дихайте глибше: ви схвильовані! Колю! Ноги великим планом!.. Почали!.. Так, так... Велике спасибі... Стоп!

З давно тремтячого "фіата" важко зліз Гаврилін і прийшов кликати затриманого друга. Режисер з волохатим адамовим яблуком пожвавішав.

— Колю! Сюди! Прекрасний типаж. Робітник! Пасажир трамвая! Дихайте глибше. Ви схвильовані. Ви ще ніколи не їздили трамваєм. Почали! Дихайте!

Гаврилін люто засопів.

— Чудово!.. Мілочко! Іди сюди! Привіт від комсомолу!.. Дихайте глибше. Ви схвильовані... Так... Чудово. Колю, кінчили.

— А трамвай знімати не будете? — запитав Треухов соромливо.

— Бачите, — промимрив шкіряний режисер, — умови освітлення не дозволяють. Доведеться покінчити знімання в Москві. Цілую!

Кінохроніка блискавично зникла.

— Ну, їдьмо, друже, спочивати, — сказав Гаврилін. — Ти що, закурив?

— Закурив, — признався Треухов, — не витримав.

На сімейному вечорі голодний очманілий від тютюну Треухов випив три чарки горілки і зовсім захмелів. Він цілувався з усіма, і всі його цілували. Він хотів сказати щось особливо приємне своїй дружині, але тільки розсміявся. Потім довго тряс руку Гавриліну і говорив:

— Ти дивак! Тобі треба навчитися проектувати залізничні мости! Це чудесна наука. І головне — абсолютно проста. Міст через Гудзон...

Через півгодини його розібрало остаточно, і він виголосив філіппіку, спрямовану проти буржуазної преси:

— Ці акробати фарсу, ці гієни пера! Ці віртуози ротаційних машин! — вигукував він.

Додому його відвезла дружина візником.

— Хочу їхати трамваєм, — говорив він дружині, — ну, як ти цього не розумієш? Якщо є трамвай, — отже, ним треба їхати!.. Чому? По-перше, це вигідно…

Полєсов ішов слідом за концесіонерами, довго кріпився і, улучивши хвилину, коли навкруг нікого не було, підійшов до Вороб'янінова.

— Добрий вечір, пане Іполите Матвійовичу! — сказав він шанобливо.

Вороб'янінову стало якось ніяково.

— Не маю честі, — пробурмотів він.

Остап висунув праве плече і підійшов до слюсаря-інтелігента.

— Ну-ну, — мовив він, — що ви хочете сказати моєму другові?

— Вам не слід турбуватися, — зашепотів Полєсов, оглядаючись на всі боки. — Я від Олени Станіславівни…

— Що ви кажете? Вона тут?

— Тут. І дуже хоче вас бачити.

— Навіщо? — запитав Остап. — А ви хто такий?

— Я… Ви, Іполите Матвійовичу, не думайте нічого такого. Ви мене не знаєте, але я вас дуже добре пам'ятаю.

— Я б хотів зайти до Олени Станіславівни, — нерішуче мовив Вороб'янінов.

— Вона дуже і дуже просила вас прийти.

— Так, але звідки вона довідалася?..

— Я вас зустрів у коридорі комгоспу і довго думав: знайоме обличчя. Потім пригадав. Ви, Іполите Матвійовичу, ні про що не хвилюйтесь! Усе буде в цілковитій таємниці.

— Знайома жінка? — запитав Остап діловито.

— Еге, давня знайома…

— Тоді, може, зайдемо повечеряємо у давньої знайомої? Я, приміром, страх як хочу жерти, а скрізь позачинювано.

— Про мене.

— Тоді ходімо. Ведіть нас, таємничий незнайомцю.

І Віктор Михайлович прохідними дворами, щохвилини оглядаючись, повів компаньйонів до дому ворожки, в Перелешинський провулок.

Розділ XIV

Союз меча і рала

Коли жінка старіє, її може спіткати багато неприємностей: можуть випасти зуби, посивіти й порідіти волосся, початись ядуха, може налягти опасистість, може набігти надмірна худорба, але голос у неї не

зміниться. Він залишиться таким самим, яким був у неї гімназисткою, нареченою чи коханкою молодого гульвіси.

Тим-то, коли Полєсов постукав у двері і Олена Станіславівна спитала: "Хто там?" — Вороб'янінов здригнув. Голос у його коханки був той самий, що й, дев'яносто дев'ятого року, перед відкриттям паризької виставки. Але, ввійшовши до кімнати і примруживши очі від світла, Іполит Матвійович побачив, що від колишньої краси не лишилось і сліду.

— Як ви змінилися! — сказав він мимохіть.

Стара кинулась йому на шию.

— Спасибі, — сказала вона, — я знаю, чим ви рискували, прийшовши до мене. Ви такий самий великодушний лицар. Я не питаю вас, навіщо ви приїхали з Парижа. Як бачите, я не хвора на цікавість.

— Але я приїхав зовсім не з Парижа, — розгублено сказав Вороб'янінов.

— Ми з колегою прибули з Берліна, — поправив Остап, натискаючи на лікоть Іполитові Матвійовичу, — про це не рекомендується говорити вголос.

— Ах, я така рада бачити вас! — заволала ворожка. — Зайдіть сюди, до цієї кімнати... А ви, Вікторе Михайловичу, пробачте, але чи не зайдете ви через півгодини?

— О! — зауважив Остап. — Перше побачення! Тяжкі хвилини! Дозвольте піти і мені. Ви дозволите з вами, найласкавіший Вікторе Михайловичу?

Слюсар затремтів од радості. Обидва пішли в квартиру Полєсова, де Остап, сидячи на уламкові воріт будинку № 5 по Перелешинському

провулку, почав розвивати перед очманілим кустарем-одинаком з мотором фантасмагоричні ідеї про порятунок вітчизни.

За годину вони повернули і застали стариків цілком розімлілими.

— А ви пам'ятаєте, Олено Станіславівно? — говорив Іполит Матвійович.

— А ви пам'ятаєте, Іполите Матвійовичу? — говорила Олена Станіславівна.

"Здається, настав психологічний момент для вечері", — подумав Остап. І, урвавши Іполита Матвійовича, що згадував вибори в міську управу, сказав:

— У Берліні є дуже дивний звичай: там їдять так пізно, що важко зрозуміти, що це — рання вечеря чи пізній обід.

Олена Станіславівна стрепенулась, відвела кролячий погляд від Вороб'янінова і потяглась на кухню.

— А тепер діяти, діяти і діяти! — сказав Остап, знизивши голос до ступеня цілковитої нелегальності.

Він узяв Полєсова за руку.

— Стара не підведе? Надійна жінка?

Полєсов молитовно склав руки.

— Ваше політичне кредо?

— Завжди! — захоплено відказав Полєсов.

— Ви, сподіваюсь, кириловець?

— Так точно.

Полєсов випнувся, як струна.

— Росія вас не забуде! — ревнув Остап.

Іполит Матвійович, держачи в руці солодкий пиріжок, здивовано слухав Остапа, але стримати його було неможливо. Його прорвало. Великий комбінатор почував натхнення, п'янкий стан перед шантажем вище середнього гатунку. Він пройшовся по кімнаті, як барс.

У такому збудженому стані застала його Олена Станіславівна, що ледве тягла із кухні самовар. Остап галантно підскочив до неї, взяв самовар і поставив його на стіл. Самовар свиснув. Остап вирішив діяти.

— Мадам, — сказав він, — ми щасливі бачити у вашій особі...

Він не знав, кого він щасливий бачити в особі Олени Станіславівни. Довелося почати знову. З усіх пишних зворотів царського режиму вертілося в голові тільки якесь "ласкаво повеліти зволив". Але це було не до речі. Тим-то він почав діловито:

— Суворий секрет! Державна таємниця!

Остап показав рукою на Вороб'якінова.

— Хто, по-вашому, цей могутній старик? Не говоріть, ви цього не можете знати. Це — гігант мислі, батько російської демократії і особа, близька до імператора.

Іполит Матвійович став на весь свій прекрасний зріст і розгублено подивився увсебіч. Він нічого не розумів, але, знаючи з досвіду, що Остап Бендер ніколи не говорить дарма, мовчав. У Полєсова ця сцена викликала дрож. Він стояв, задерши підборіддя до стелі, в такій позі, наче готувався пройти церемоніальним маршем. Олена Станіславівна сіла на стілець, з острахом дивлячись на Остапа.

— Наших у місті багато? — прямо запитав Остап. — Який настрій?

— За наявності відсутності… — сказав Віктор Михайлович і почав плутано оповідати про своє нещастя. Тут був і двірник будинку № 5, зарозумілий хам, і плашки на три восьмих дюйма, і трамвай, і багато чого іншого.

— Гаразд! — гаркнув Остап. — Олено Станіславівно! З вашою допомогою ми хочемо налагодити зв'язки з найкращими людьми міста, яких лиха доля загнала в підпілля. Кого можна запросити до вас?

— Кого ж можна запросити? Хіба що Максима Петровича з дружиною?

— Без дружини, — поправив Остап, — без дружини! Ви будете єдиним приємним винятком. Іще кого?

Під час обговорення, до якого діяльно прилучився і Віктор Михайлович, з'ясувалося, що запросити можна того ж таки Максима Петровича Чарушникова, колишнього гласного міської думи, а нині в чудесний спосіб прилученого до сонму радслужбовців, господаря "Швидкоупаку" Дядьєва, голову одеської бубличної артілі "Московські баранки" Кислярського і двох молодих людей без прізвищ, але цілком певних.

— У такому разі прошу їх запросити негайно ж на маленьку нараду. Під величезним секретом.

Заговорив Полєсов:

— Я побіжу до Максима Петровича, по Нікешу і Владю, а вже ви, Олено Станіславівно, будь ласка, підіть до "Швидкоупаку" і по Кислярського.

Полєсов помчав. Ворожка з благоговінням подивилась на Іполита Матвійовича і теж пішла.

— Що це означає? — запитав Іполит Матвійович.

— Це означає, — одказав Остап, — що ви відстала людина.

— Чому?

— Тому! Пробачте за вульгарне запитання: скільки у вас є грошей?

— Яких грошей?

— Всяких. Включно до срібла і міді.

— Тридцять п'ять карбованців.

— Із цими грошима ви збирались оплатити всі витрати нашої операції?

Іполит Матвійович мовчав.

— От що, дорогий патроне. Мені здається, що ви мене розумієте. Вам доведеться побути з годину гігантом мислі і особою, близькою до імператора.

— Для чого?

— Для того, що нам потрібен оборотний капітал. Завтра моє весілля. Я не жебрак. Я хочу бенкетувати в цей знаменний день.

— Що ж я повинен робити? — простогнав Іполит Матвійович.

— Ви повинні мовчати. Вряди-годи, для поважності, оддувайте щоки.

— Але ж це… обман.

— Хто це каже? Це каже граф Толстой? Або Дарвін? Ні. Я чую це з уст людини, яка ще вчора збиралася залізти вночі в квартиру Грицацуєвої і вкрасти у бідної вдови меблі. Не задумуйтесь. Мовчіть. І не забувайте надувати щоки.

— Навіщо встрявати в таку небезпечну справу? Адже можуть виказати.

— Про це не турбуйтесь. На кепські шанси я не ловлю. Діло поведемо так, що ніхто нічого не зрозуміє. Нумо до чаю.

Поки концесіонери пили і їли, а папуга тріщав лушпинням соняшників, у квартиру входили гості

Нікеша і Владя прийшли разом з Полєсовим. Віктор Михайлович не насмілився відрекомендувати молодих людей гігантові мислі. Вони засіли в куток і почали спостерігати, як батько російської демократії їсть холодну телятину.

Нікеша і Владя були цілком дозрілі недотепи. Кожному з них було років під тридцять. Їм, видно, дуже подобалось, що їх запросили на засідання.

Колишній гласний міської думи Чарушников, опасистий старик, довго тряс руку Іполитові Матвійовичу і заглядав йому в очі. Під наглядом Остапа старожили міста почали обмінюватися спогадами. Давши їм розговоритися, Остап звернувся до Чарушникова:

— Ви в якому полку служили?

Чарушников запихкав.

— Я... я, сказати б, загалом не служив, бо, бувши вщасливлений довір'ям суспільства, проходив на виборах.

— Ви дворянин?

— Так. Був.

— Ви, сподіваюсь, лишились ним і тепер? Будьте мужні. Ваша допомога буде потрібна. Полєсов вам говорив? Закордон нам допоможе. Усе залежить від громадської думки. Повна таємниця організації. Увага!

Остап одігнав Полесова від Нікеші і Владі і з неудаваною суворістю спитав:

— У якому полку служили? Доведеться послужити вітчизні. Ви дворяни? Дуже добре. Захід нам допоможе. Будьте мужні. Повна таємниця вкладів, тобто організації. Увага.

Остапа несло. Справа начебто налагоджувалася. Відрекомендований Оленою Станіславівною власникові "Швидкоупаку" Остап одвів його набік, запропонував йому бути мужнім, поцікавився, в якому полку він служив, і обіцяв допомогу з-за кордону та повну таємницю організації. Першим почуттям власника "Швидкоупаку" було бажання якомога скорше втекти із змовницької квартири. Він вважав свою фірму за надто солідну, щоб встрявати в рисковану справу. Але, оглянувши зграбну

фігуру Остапа, він завагався і почав міркувати: "А що як!.. А втім, все залежить від того, під яким соусом все це буде подано".

Дружня бесіда за чайним столом пожвавішала. Поєднані таємницею, всі свято берегли її і розмовляли про міські новини.

Останнім прийшов громадянин Кислярський, який, не бувши дворянином і не бувши ніколи в гвардійських полках, перекинувшись словом з Остапом, одразу з'ясував становище.

— Будьте мужні, — сказав Остап повчально.

Кислярський пообіцяв.

— Ви, як представник приватного капіталу, не можете лишитись глухим до стогону вітчизни.

Кислярський співчутливо засумував.

— Ви знаєте, хто це сидить? — запитав Остап, показуючи на Іполита Матвійовича.

— Звісно, — відказав Кислярський, — це пан Вороб'янінов.

— Це, — сказав Остап, — гігант мислі, батько російської демократії, особа, близька до імператора.

"У кращому разі, два роки з суворою ізоляцією, — подумав Кислярський, починаючи тремтіти. — Навіщо я сюди прийшов?"

— Таємний Союз меча і рала! — лиховісно прошепотів Остап.

"Десять років", — пронизала Кислярського думка.

— А втім, ви можете піти геть, але у нас, попереджаю, довгі руки!

"Я тобі покажу, сучий сину, — подумав Остап. — Менше, ніж за сто карбованців, я тебе не випущу".

Кислярський став мармуровим. Іще сьогодні він так смачно і спокійно обідав, їв курячі пупочки, бульйон з горішками і нічого не знав про страшний Союз меча і рала. Він залишився: "довгі руки" справили на нього невигідне враження.

— Громадяни! — сказав Остап, відкриваючи засідання. — Життя диктує свої закони, свої жорстокі закони. Я не говоритиму вам про мету наших зборів — вона вам відома. Мета свята. Звідусюди ми чуємо стогони. З усіх усюд нашої неосяжної країни волають про допомогу. Ми повинні простягти руку помочі, і ми її простягнемо. Одні з вас служать і їдять хліб із маслом, інші живуть з відходного промислу і їдять бутерброди з ікрою. І ті, і ті сплять у своїх постелях і вкриваються теплими ковдрами. Тільки маленькі діти, безпритульні діти, тиняються без догляду. Ці квіти вулиці, або, як кажуть пролетарі розумової праці, квіти на асфальті, заслуговують на кращу долю. Ми, панове присяжні засідателі, повинні їм допомогти. І ми, панове присяжні засідателі, їм допоможемо.

Промова великого комбінатора збудила серед присутніх різні почуття.

Полєсов не зрозумів свого нового друга — молодого гвардійця.

"Які діти? — подумав він. — Чому діти?"

Іполит Матвійович навіть і не пробував що-небудь зрозуміти. Він давно вже махнув на все рукою і мовчки сидів, надуваючи щоки.

Олена Станіславівна зажурилася.

Нікеша і Владя самовіддано дивилися на голубу жилетку Остапа.

Власник "Швидкоупаку" був украй вдоволений.

"Чудово скомпоновано, — вирішив він, — під таким соусом і гроші дати можна. На випадок успіху — пошана! Не вийшло — моє діло шістнадцяте. Помагав дітям — і край".

Чарушников обмінявся значущим поглядом з Дядьєвим і, віддаючи належне конспіративній спритності доповідача, продовжував качати по столу хлібні кульки.

Кислярський був на сьомому небі.

"Золота голова", — думав він. Йому здавалося, що він ще ніколи так дуже не любив безпритульних дітей, як того вечора.

— Товариші! — провадив далі Остап. — Потрібна негайна допомога. Ми мусимо вирвати дітей з невблаганних лабет вулиці, і ми їх вирвемо звідти. Допоможемо дітям. Пам'ятаймо, що діти — квіти життя. Я запрошую вас негайно зробити свої внески і помогти дітям. Тільки дітям і нікому іншому. Ви мене розумієте?

Остап витяг з бічної кишені квитанційну книжку.

— Прошу робити внески. Іполит Матвійович ствердить мої повноваження.

Іполит Матвійович надувся і нахилив голову. Тут навіть малотямущі Нікеша з Владею і сам метушливий слюсар зрозуміли таємну суть алегорій Остапа.

— Додержуймо старшинства, панове, — сказав Остап, — почнімо з вельміповажного Максима Петровича.

Максим Петрович засовався і дав од сили тридцять карбованців.

— Кращим часом дам більше! — заявив він.

— Кращі часи незабаром настануть, — сказав Остап, — а втім, до безпритульних дітей, яких я в даний момент репрезентую, це не стосується.

Вісім карбованців дали Нікеша з Владею.

— Мало, молоді люди.

Молоді люди зашарілись.

Полєсов побіг додому і приніс п'ятдесят.

— Браво, гусаре! — сказав Остап. — Для гусара-одинака з мотором цього на перший раз досить. Що скаже купецтво?

Дядьєв і Кислярський довго торгувались і скаржились на зрівняльний. Остап був невблаганний:

— У присутності самого Іполита Матвійовича вважаю ці розмови зайвими.

Іполит Матвійович нахилив голову. Купці пожертвували на користь діточкам по двісті карбованців.

— Разом, — вигукнув Остап, — чотириста вісімдесят вісім карбованців. Ех! Дванадцяти карбованців не вистачає для круглої суми.

Олена Станіславівна, що довго була незворушна, пішла до спальні і винесла в ридикюлі потрібні дванадцять карбованців.

Друга частина засідання була зім'ята і мала не такий урочистий характер. Остап почав жартувати. Олена Станіславівна зовсім розм'якла. Гості один по одному розходились, шанобливо прощаючись з організаторами.

— Про день наступного засідання буде окреме сповіщення, — говорив Остап на прощання, — найсуворіший секрет. Справа допомоги дітям повинна бути таємна… Це, до речі, у ваших особистих інтересах.

Після цих слів Кислярському захотілось дати ще п'ятдесят карбованців, але ніколи вже не приходити ні на які засідання. Він ледве стримав себе від цього пориву.

— Ну, — сказав Остап, — час рушати. Ви, Іполите Матвійовичу, я сподіваюся, скористаєтеся з гостинності Олени Станіславівни і переночуєте у неї. До речі, нам і заради конспірації корисно розлучитись на певний час. А я пішов.

Іполит Матвійович розпачливо підморгував Остапові оком, але той удав, ніби не помітив цього, і вийшов на вулицю.

Пройшовши квартал, він згадав, що в кишені у нього лежать п'ятсот чесно зароблених карбованців.

— Візник! — крикнув він. — Вези до "Фенікса"!

— Це можна, — сказав візник.

Він неквапно підвіз Остапа до закритого ресторану.

— Що таке? Закрито?

— З нагоди Першого травня.

— А бодай їх! І грошей скільки завгодно, і погуляти ніде! Ну, тоді паняй на вулицю Плеханова. Знаєш?

Остап вирішив поїхати до своєї нареченої.

— А раніше як ця вулиця називалася? — спитав візник.

— Не знаю.

— Куди ж їхати? І я не знаю. Проте Остап наказав їхати й шукати.

Години півтори проїздили вони безлюдним нічним містом, розпитуючи нічних сторожів і міліціонерів. Один міліціонер довго приндився і нарешті повідомив, що Плеханова — не інакше як колишня Губернаторська.

— Ну, Губернаторська! Я Губернаторську добре знаю. Двадцять п'ять років вожу на Губернаторську.

— Ну, і катай!

Приїхали на Губернаторську, але виявилося, що вона не Плеханова, а Карла Маркса.

Розлютований Остап поновив пошуки загубленої вулиці імені Плеханова. Але не знайшов її.

Світанок тьмяно освітив лице багатого мученика, що так і не зумів розважитись.

— Вези на "Сорбонну"!. — крикнув він. — Візник називається! Плеханова не знаєш!

Чертог вдови Грицацуєвої сяяв. На чолі весільного столу сидів мар'яжний король — син турецько-підданого. Він був елегантний і п'яний. Гості гомоніли.

Молода була вже не молода. Їй було щонайменше тридцять п'ять років. Природа обдарувала її щедро. Тут було все: груди-кавуни, ніс — обухом, розмальовані щоки і могутня потилиця. Нового чоловіка вона обожнювала і вельми боялася. Тим-то звала його не на ім'я і навіть не по батькові, про що вона так ніколи й не довідалась, а на прізвище: товариш Бендер.

Іполит Матвійович знову сидів на заповітному стільці. Під час всієї весільної вечері він підстрибував на нім, щоб відчути тверде. Іноді це йому щастило. Тоді всі присутні подобались йому, і він несамовито починав кричати "гірко".

Остап весь час виголошував промови, спічі і тости. Пили за народну освіту та іригацію Узбекистану. Після цього гості почали розходитись. Іполит Матвійович затримався в передпокої і шепнув Бендерові:

— То ви не баріться. Вони там.

— Ви — грошолюб, — відповів п'яний Остап, — чекайте на мене в готелі. Нікуди не йдіть. Я можу прийти щохвилини. Заплатіть у готелі за номер. Щоб усе було напоготові. Адьє, фельдмаршале! Побажайте мені на добраніч.

Іполит Матвійович побажав і попрямував до "Сорбонни" хвилюватись.

О п'ятій годині ранку прийшов Остап із стільцем. Іполита Матвійовича пройняло жаром. Остап поставив стілець посеред кімнати і сів на нього.

— Як це вам пощастило? — вимовив нарешті Вороб'янінов.

— Дуже просто, по-сімейному. Вдовиця спить і бачить сон. Шкода було будити. "На заре ты ее не буди". Та ба! Довелося залишити коханій записку: "Виїжджаю з доповіддю в Новохоперськ. На обід не жди. Твій Ховрашок". А стілець я захопив у їдальні. Трамвая в ці ранішні години нема, — відпочивав на стільці по дорозі.

Іполит Матвійович з буркотінням кинувся до стільця.

— Тихо, — сказав Остап, — треба робити все без галасу.

Він витяг з глибокої кишені обценьки, і робота закипіла.

— Ви двері замкнули? — запитав Остап.

Відштовхуючи нетерплячого Вороб'янінова, Остап акуратно зняв верх стільця, щоб не пошкодити англійського ситцю в квіточках.

— Такого матеріалу тепер нема, треба його зберегти. Товарний голод, нічого не вдієш.

Все це довело Іполита Матвійовича до крайнього роздратування.

— Готово, — сказав Остап тихо.

Він підняв покрови і обома руками почав нишпорити поміж пружинами. На чолі йому збухла венозна іжиця.

— Ну, — повторював Іполит Матвійович на різні лади. — Ну? Ну?

— Ну й ну, — відказав Остап роздратовано, — один шанс проти одинадцяти. І цей шанс…

Він ретельно порився в стільці і закінчив:

— І цей шанс поки що не наш.

Він підвівся на весь зріст і почав чистити колінця. Іполит Матвійович кинувся до стільця.

Діамантів не було. В Іполита Матвійовича обвисли руки. Але Остап як завжди був бадьорий.

— Тепер наші шанси збільшились. Він походив по кімнаті.

— Нічого! Цей стілець обійшовся вдові дорожче, ніж нам.

Остап витяг з бічної кишені золоту брошку зі скельцями, дутий золотий браслет, півдюжини золочених ложечок і чайне ситечко.

Іполит Матвійович з горя навіть не зміркував, що став співучасником звичайної крадіжки.

— Ница річ, — зауважив Остап, — але погодьтесь, що я не міг покинути кохану жінку, не залишивши про неї жодного спогаду. Однак часу гаяти не слід. Це ще тільки початок. Кінець у Москві. А мебльовий музей — це вам не вдова: там куди важче буде!

Компаньйони запхали уламки стільця під ліжко і, підрахувавши гроші (їх разом з пожертвами на користь дітям було п'ятсот тридцять п'ять карбованців), виїхали на вокзал до московського поїзда.

Їхати довелося через все місто візником.

На Кооперативній вони побачили Полєсова, що біг тротуаром, немов сполохана антилопа. За ним гнався двірник будинку № 5 на

Перелешинському провулкові. Завертаючи за ріг, концесіонери встигли зауважити, що двірник наздогнав Віктора Михайловича і заходився його лупцювати. Полєсов кричав: "ґвалт!" і "хам!"

До відходу поїзда сиділи в убиральні, побоюючись зустрічі з коханою жінкою.

Поїзд віз друзів у гомінкий центр. Друзі припали до вікна.

Вагони пролітали над Гусищем.

Раптом Остап заревів і схопив Вороб'янінова за біцепс.

— Дивіться, дивіться! — крикнув він. — Швидше! Альхен, с-сучий син!..

Іполит Матвійович глянув униз. Під, насипом кремезний вусань тяг тачку, навантажену фісгармонією і п'ятьма віконними рамами. Тачку підштовхував сором'язливого вигляду громадянин у мишачій толстовочці.

Сонце пробилось крізь хмари. Сяяли хрести церков.

Остап, регочучи, виставив погруддя з вікна і гаркнув:

— Пашко! На товкучку їдеш?

Паша Емільович підвів голову, але угледів тільки буфери останнього вагона і ще дужче запрацював ногами.

— Бачили? — радісно запитав Остап. — Краса! От працюють люди!

Остап поляскав засмученого Вороб'янінова по спині.

— Нічого, папашо! Не журіться! Засідання триває далі. Завтра ввечері ми в Москві!

Частина друга

У Москві

Розділ XV

Серед океану стільців

Статистика знає все.

З точністю підраховано кількість орної землі в СРСР з поділом на чорнозем, суглинок і ліс. Усіх громадян обох статей записано в акуратні грубі книги, так добре відомі Іполитові Матвійовичу Вороб'янінову — книги загсів. Відомо, скільки якого харчу з'їдає за один рік пересічний громадянин республіки. Відомо, скільки цей пересічний громадянин випиває пересічно горілки, з приблизним реєстром споживаної закуски. Відомо, скільки в країні мисливців, балерин, револьверних верстатів, собак усіх порід, велосипедів, пам'ятників, дівчат, маяків і швейних машинок.

Яка безодня життя, повного запалу, пристрастей і думки, дивиться на нас із статистичних таблиць!

Хто він, рожевовидий індивід, що сидить із серветкою на грудях за столиком і з апетитом нищить паруюче їство? Навколо нього лежать стада мініатюрних биків. Жирні свині збились у куток таблиці. У спеціальному статистичному басейні хлюпочуть незчисленні осетри, миньки і риба чехоня. На плечах, руках і голові індивіда сидять кури. У прозорих хмарках літають свійські гуси, качки й індики. Під столом ховаються два кролики. На обрії височіють піраміди і вавілони з печеного хліба. Невелику фортецю з варення омиває молочна річка. Огірок,

завбільшки з Пізанську башту, стоїть на обрії. За фортечними валами з солі і перцю півротами марширують вина, горілки й наливки. В ар'єргарді жалюгідною купкою плентаються безалкогольні напої: нестройові нарзани, лимонади й сифони в дротяних сітках.

Хто ж цей рожевовидий індивід — ненажера, п'яниця й ласун? Гаргантюа, король дипсодів? Силач Фосс? Легендарний солдат Яшка Червона Сорочка? Лукулл?

Це не Лукулл. Це — Іван Іванович Сидоров або Сидір Сидорович Іванов: пересічний громадянин, що з'їдає пересічно за все своє життя всю намальовану на таблиці харч.

Це — нормальний споживач калорій і вітамінів, тихий сорокалітній парубок, що служить у держмагазині галантереї і трикотажу.

Від статистики не сховаєшся ніде. Вона має точні відомості не тільки про число зубних лікарів, ковбас, шприців, двірників, кінорежисерів, проституток, солом'яних покрівель, удів, візників і дзвонів, але знає навіть, скільки в країні статистиків.

Лише одного вона не знає.

Не знає вона, скільки в СРСР стільців.

Стільців дуже багато. Останній статистичний перепис визначив кількість людності союзних республік — сто сорок три мільйони чоловік. Якщо відкинути дев'яносто мільйонів селян, що віддають перевагу перед стільцями ослонам, лежанкам, призьбам, а на Сході — потертим килимам і паласам, то все ж таки залишається п'ятдесят мільйонів чоловік, у хатньому господарстві яких стільці становлять речі першої необхідності. Коли ж узяти до уваги можливі помилки в обчисленнях і звичку декого з громадян Союзу сидіти поміж двох стільців, то, зменшивши про всяк випадок загальну кількість удвоє, одержимо, що стільців у країні повинно

бути щонайменше двадцять шість з половиною мільйона. Для певності відкинемо ще шість з половиною мільйона. Решта — двадцять мільйонів — буде число мінімальне.

Серед цього океану стільців, зроблених з горіха, дуба, ясеня, палісандра, червоного дерева і карельської берези, серед стільців ялинових і соснових герої роману повинні Найти горіховий гамбсівський стілець із гнутими ніжками, що ховає в своєму оббитому англійським ситцем череві скарби мадам Пєтухової.

Концесіонери ежали на горішніх полицях і ще спали, коли поїзд обережно перейшов Оку і, збільшивши швидкість, почав наближатись до Москви.

Розділ XVI

Гуртожиток імені ченця Бертольда Шварца

Іполит Матвійович і Остап, натискаючи один на одного, стояли біля відчиненого вікна твердого вагона і уважно дивились на корів, що повільно сходили з насипу, на хвою, на дощані дачні платформи.

Усі дорожні анекдоти уже було розказано. "Старгородську правду" з вівторка прочитано до об'яв і вкрито масними плямами. Усі курчата, варені яйця і маслини з'їдено.

Залишалася найнудніша дільниця путі — остання година перед Москвою.

З ріденьких лісочків і гайків підстрибували до насипу веселенькі дачки. Були серед них дерев'яні палаци, що блищали склом веранд і свіжопофарбованими залізними дахами. Були і прості дерев'яні зруби з крихітними квадратними віконцями, справжні капкани для дачників.

У той час як пасажири з виглядом знавців роздивлялися горизонт і, перебріхуючи залишки спогадів про битву під Калкою, розповідали одне одному минуле і сучасне Москви, Іполит Матвійович уперто намагався уявити собі музей меблів. Музей уявлявся йому у формі багатоверстового коридора, під стінами якого шпалерами стояли стільці. Вороб'янінов сам бачив свою постать, що швидко йшла поміж них.

— Як іще буде з музеєм меблів, невідомо. Обійдеться? — стривожено говорив він.

— Вам, предводителю, час уже лікуватись електрикою. Не впадайте в передчасну істерику. Якщо ви вже не можете не переживати, то переживайте мовчки.

Поїзд стрибав на стрілках. Дивлячись на нього, семафори роззявляли роти. Колії частішали. Відчувалось наближення величезного залізничного вузла. Трава зникла, її змінив шлак. Свистіли маневрові паровози. Стрілочники сурмили. Раптом гуркіт став дужчий. Поїзд вкотив у коридор між порожніми составами і, клацаючи, як турнікет, почав рахувати вагони.

Колії здвоювалися.

Поїзд вискочив з коридора. Ударило сонце. Низько, при самій землі, розбігались стрілочні ліхтарі, подібні до сокир. Шугав дим. Паровоз, відсапуючись, випустив білосніжні бакенбарди. На поворотнім колі стояв галас. Деповці заганяли паровоз у стійло.

Від рвучкого гальмування хряснули поїзні суглоби. Все завищало, і Іполитові Матвійовичу здалося, що він потрапив у царство зубного болю. Поїзд причалив до асфальтового перону.

Це була Москва. Це був Рязанський — найсвіжіший і найновіший з усіх московських вокзалів.

Ні на одному з восьми інших вокзалів Москви немає таких просторих і високих приміщень, як на Рязанському.

Весь Ярославський вокзал з його псевдоросійськими гребінцями і геральдичними курочками, легко може вміститись у великому буфеті-ресторані Рязанського вокзалу.

Московські вокзали — ворота міста. Щодня вони впускають і випускають тридцять тисяч пасажирів. Через Олександрівський вокзал входить до Москви іноземець на каучукових підошвах, у костюмі для гольфа (шаровари і товсті вовняні панчохи наверх). З Курського — потрапляє до Москви кавказець в коричневій баранячій шапці з вентиляційними дірочками і рослий волгар у конопляній бороді. З Жовтневого — вискакує напіввідповідальний працівник з портфелем з дивовижної свинячої шкіри. Він приїхав з Ленінграда в справах налагодження, погодження і конкретного охоплення. Представники Києва й Одеси проходять в столицю через Брянський вокзал. Уже на станції Тихонова пустинь кияни починають презирливо посміхатись. Їм дуже добре відомо, що Хрещатик — найкраща вулиця в світі. Одесити тягнуть із собою кошики і плоскі коробки з копченою скумбрією. Їм теж відома найкраща вулиця в світі Але це, звичайно, не Хрещатик, це вулиця Лассаля, колишня Дерібасівська. З Саратова, Аткарська, Тамбова, Ртіщева і Козлова до Москви приїжджають, з Павелецького вокзалу. Наймізерніше число людей прибуває до Москви через Савеловський. Це — шевці з Талдома, мешканці міста Дмитрова, робітники Яхромської мануфактури або понурий дачник, що живе взимку і влітку на станції Хлєбниково. Їхати тут до Москви недовго. Найбільша відстань по цій лінії — сто тридцять верстов. З Ярославського вокзалу до столиці потрапляють люди, що приїхали з Владивостока, Хабаровська, Чити, з міст дальніх і великих.

Найдивовижніші пасажири все-таки на Рязанському вокзалі. Це узбеки в білих кисейних чалмах і барвистих халатах, червонобороді таджики, туркмени, хівинці й бухарці, над республіками яких сяє вічне сонце.

Концесіонери ледве пробились до виходу і опинились на Каланчівському майдані. Праворуч від них височіли геральдичні курочки Ярославського вокзалу. Прямо проти них тьмяно вилискував Жовтневий вокзал, пофарбований олійною фарбою в два кольори. Годинник на ньому показував п'ять хвилин на одинадцяту. На годиннику Ярославського вокзалу було рівно десять. А глянувши на темно-синій, прикрашений знаками зодіаку циферблат Рязанського вокзалу, мандрівники помітили, що годинник показував за п'ять хвилин десяту.

— Дуже зручно для побачень! — сказав Остап. — Завжди є десять хвилин фори.

Візник поцілунково плямкнув губами. Проїхали під мостом і перед мандрівниками розгорнулась велична панорама столичного міста.

— Куди ми, однак, їдемо? — запитав Іполит Матвійович.

— До добрих людей, — відказав Остап, — у Москві їх безліч. І всі мої знайомі.

— І ми у них спинимось?

— Це гуртожиток. Не в того, то в іншого завжди найдеться місце.

В Охотному ряду була метушня. Врозтіч, з лотками на головах, мов гуси, бігли безпатентні лоточники. За ними ліниво трюхав міліціонер. Безпритульні сиділи біля асфальтового казана і з насолодою вдихали запах киплячої смоли.

Виїхали на Арбатський майдан, проїхали Пречистенським бульваром і, повернувши праворуч, зупинились на Сивцевому Вражку.

— Що це за будинок? — запитав Іполит Матвійович. Остап глянув на рожевий будиночок з мезоніном і відказав:

— Гуртожиток студентів хіміків імені ченця Бертольда Шварца.

— Невже ченця?

— Ну, пожартував, пожартував. Імені Семашка.

Як і годиться рядовому студентському гуртожитку в Москві, будинок студентів хіміків давно вже був заселений людьми, досить від хімії далекими. Студенти розповзлися. Частина з них закінчила курс і роз'їхалась на посади, частину виключено за академічну неуспішність. Саме ця частина, рік у рік зростаючи, утворила в рожевому будиночку щось середнє між житлотовариством і феодальним селищем. Марно намагались ряди нових студентів вдертись до гуртожитку. Екс-хіміки були надзвичайно винахідливі і давали відсіч усім атакам. На будиночок махнули рукою. Його почали вважати диким, і він зник з усіх планів МУНМу[2]. Неначе його й не було. А тим часом він був і в ньому жили люди.

Концесіонери піднялись сходами на другий поверх і повернули в зовсім темний коридор.

— Світло і повітря, — сказав Остап.

Несподівано в темряві, біля самого ліктя Іполита Матвійовича, хтось засопів.

— Не лякайтесь, — зауважив Остап, — це не в коридорі. Це за стіною. Фанера, як відомо з фізики, — найкращий провідник звуку. Обережніше! Держіться за мене! Тут десь має бути вогнетривка шафа.

Крик, що в ту ж мить злетів з уст Вороб'янінова, який ударився грудьми об гострий залізний ріг, посвідчив, що шафа справді десь тут.

— Що, боляче? — запитав Остап. — Це ще нічого. Це — фізичні муки, Зате скільки тут було моральних мук — страшно згадати. Тут от поряд стояв кістяк, власність студента Іванопуло. Він купив його на Сухарівці, а держати в кімнаті боявся. Отже, відвідувачі спочатку наскакували на касу, а потім на них падав кістяк. Вагітні жінки були дуже невдоволені.

Гвинтовими сходами компаньйони піднялись в мезонін. Велика кімната мезоніна була розрізана фанерними перегородками на довгі шматки, два аршини завширшки кожний. Кімнати були схожі на пенали, з тою лише відміною, що, крім олівців і ручок, тут були люди і примуси.

— Ти дома, Колю? — тихо запитав Остап, зупинившись біля центральних дверей.

У відповідь на це в усіх п'яти пеналах заметушились і загалакали.

— Дома, — відповіли за дверима.

— Знов до цього дурня гості з раннього ранку прийшли! — зашепотів жіночий голос з крайнього пенала ліворуч.

— Та дайте ж людині поспати! — буркнув пенал № 2.

У третьому пеналі радісно зашипіли:

— До Кольки з міліції прийшли. За вчорашню шибку.

У п'ятому пеналі мовчали. Там іржав примус і цілувались.

Остап штовхнув двері ногою. Вся фанерна споруда затрусилась, і концесіонери пролізли в Кольчину щілину. Картина, що стала перед очі Остапа, попри всю свою зовнішню невинність, була жахлива. У кімнаті з меблів був тільки матрац у червону пасмугу, що лежав на чотирьох

цеглинах. Але не це стурбувало Остапа. Кольчині меблі були йому відомі давно. Не здивував його і сам Колька, що сидів на матраці з ногами. Але поруч сиділо таке небесне створіння, що Остап одразу спохмурнів. Такі дівчата ніколи не бувають діловими знайомими — для цього у них надто голубі очі і чиста шия. Це коханки або, ще гірше, це дружини — і дружини улюблені. І справді. Коля називав створіння Лізою, говорив їй "ти" і показував їй ріжки.

Іполит Матвійович зняв свій касторовий капелюх. Остап викликав Колю в коридор. Там вони довго шепотілися.

— Чудовий ранок, добродійко, — сказав Іполит Матвійович.

Голубоока добродійка засміялась і без жодного зв'язку із зауваженням Іполита Матвійовича заговорила про те, які дурні живуть у сусідньому пеналі.

— Вони навмисне заводять примус, щоб не було чути, як вони цілуються. Але ви зрозумійте, це ж безглуздя. Ми все чуємо. А от вони так справді нічого вже не чують через свій примус. Хочете, я вам зараз покажу? Слухайте!

І Коліна дружина, що збагнула всі таємниці примуса, голосно сказала:

— Звєрєви дурні!

За стіною почувся пекельний спів примуса і звуки поцілунків.

— Бачите? Вони нічого не чують. Звєрєви дурні, недотепи і психопати. Бачите!..

— Бачу, — сказав Іполит Матвійович.

— А ми примуса не держимо. Навіщо? Ми ходимо обідати у вегетаріанську їдальню, хоч я проти вегетаріанської їдальні. Але коли ми з Колею одружилися, він мріяв про те, як ми разом ходитимем у вегетаріанку. Ну от ми і ходимо. Я дуже люблю м'ясо. А там котлети з локшини. Тільки ви, будь ласка, нічого не кажіть Колі…

У цей час вернувся Коля з Остапом.

— Ну що ж, коли у тебе рішуче не можна спинитись, ми підемо до Пантелія.

— Справді, хлопці! — закричав Коля. — Ідіть до Іванопуло. Це свій хлопець.

— Приходьте до нас у гості, — сказала Коліна дружина, — ми з чоловіком будемо дуже раді.

— Знов у гості кличуть! — обурились у крайньому пеналі ліворуч. — Мало їм гостей!

— А ви — дурні, недотепи і психопати, не ваше діло! — сказала Коліна дружина, не підіймаючи голосу.

— Ти чуєш, Іване Андрійовичу, — захвилювались у крайньому пеналі, — твою дружину ображають, а ти мовчиш.

Подали свій голос незримі коментатори і з інших пеналів. Словесна баталія наростала. Компаньйони спустилися вниз, до Іванопуло.

Студента не було дома. Іполит Матвійович засвітив сірник. На дверях висіла записка: "Буду не раніш як о 9 г. Пантелій".

— Не біда, — сказав Остап, — я знаю, де ключ.

Він понишпорив під вогнетривкою касою, дістав ключ і відчинив двері.

Кімната студента Іванопуло була такого ж самісінького розміру, як і Коліна, але зате кутова. Одна стіна її була камінна, чим студент вельми пишався. Іполит Матвійович з сумом зауважив, що у студента не було навіть матраца.

— Прекрасно улаштуємось, — сказав Остап, — пристойна кубатура для Москви. Якщо ми ляжемо усі втрьох на підлозі, то навіть залишиться трохи місця. А Пантелій — сучий син! Куди він подів матрац, хотілося б мені знати?

Вікно виходило в провулок. Там ходив міліціонер. Навпроти, в будиночку, побудованому на манір готичної башти, містилося посольство крихітної держави. За залізними ґратами грали в теніс. Літав білий м'ячик. Лунали короткі вигуки.

— Аут, — сказав Остап, — клас гри невисокий. Однак давайте спочинемо.

Концесіонери розстелили на підлозі газети. Іполит Матвійович витяг подушку-думку, яку возив із собою.

Остап упав на телеграми й заснув. Іполит Матвійович спав уже давно.

Розділ XVII

Шануйте матраци, громадяни!

— Лізо, ходім обідати!

— Мені не хочеться. Я вчора вже обідала.

— Я тебе не розумію.

— Не піду я їсти фальшивого зайця.

— Ну, і безглуздо!

— Я не можу харчуватися вегетаріанськими сосисками.

— Сьогодні їстимеш шарлотку.

— Мені чомусь не хочеться.

— Говори тихіше. Все чути.

І молоде подружжя перейшло на драматичний шепіт.

Через дві хвилини Коля зрозумів уперше за три місяці подружнього життя, що кохана жінка любить морквяні, картопляні й горохові сосиски далеко менше, ніж він.

— То ти волієш собачину, ніж дієтичне харчування? — закричав Коля, в запалі не взявши до уваги підслуховуючих сусідів.

— Та говори тихіше! — голосно закричала Ліза. — І крім того, ти до мене погано ставишся. Так! Я люблю м'ясо! Інколи. Що ж тут поганого?

Коля здивовано замовк. Цей поворот був для нього несподіваним. М'ясо завдало б Колиному бюджетові великої, непоправної шкоди. Прогулюючись уздовж матраца, на якому, згорнувшись клубочком, сиділа розчервоніла Ліза, молодий чоловік робив відчайдушні обрахунки.

Копіювання на кальку в креслярському бюро "Техносила" давало Колі Калачову навіть у найщасливіші місяці максимум сорок карбованців. За

квартиру Коля не платив. У дикому селищі не було кербуда, і квартирна плата була там поняттям абстрактним. Десять карбованців ішло на навчання Лізи крою і шиття на курсах з правами будівельного технікуму. Обід на двох (одне перше — борщ монастирський і одне друге — фальшивий заєць або справжні локшини), що його вони їли чесно навпіл у вегетаріанській їдальні "Не украдь", виривав з бюджету подружжя тринадцять карбованців на місяць. Решта грошей, розпливалась невідь-куди. Це найдужче бентежило Колю. "Куди ідуть гроші?" — задумувався він, проводячи рейсфедером на небесного кольору кальці довгу і тонку лінію. За таких умов перейти на м'ясоспоживання означало загибель. Тому-то Коля палко заговорив:

— Подумай тільки, пожирати трупи убитих тварин! Людожерство під машкарою культури! Усі хвороби мають джерелом м'ясо.

— Аякже, — з сором'язною іронією сказала Ліза, — приміром, ангіна.

— Так, так, і ангіна! А що ти думаєш? Організм, виснажений вічним вживанням м'яса, не має сили чинити опір інфекції.

— Як це нерозумно!

— Не це нерозумно. Нерозумний той, хто прагне набити свій шлунок, не дбаючи про кількість вітамінів.

Коля раптом замовк. Дедалі більше заступаючи фон з прісних і в'ялих локшовиків, каші і чогось іще картопляного, перед Колиним внутрішнім оком замаячіла величезна свиняча котлета. Вона, як видно, щойно зіскочила із сковороди. Вона ще шипіла, булькала і випускала духмяний дим. Кістка з котлети стирчала, як дуельний пістолет.

— Але ж ти зрозумій! — закричав Коля. — Якась там свиняча котлета одбирає в людини тиждень життя.

— Хай одбирає! — сказала Ліза. — Фальшивий заєць одбирає півроку. Вчора, коли ми з'їли морквяну другу страву, я відчула, що умираю. Тільки я не хотіла тобі говорити.

— Чому ж ти не хотіла говорити?

— Мені забракло сили. Я боялась заплакати.

— А тепер ти не боїшся?

— Тепер мені байдуже.

Ліза схлипнула.

— Лев Толстой, — сказав Коля тремтячим голосом, — теж не їв м'яса.

— Та-ак, — відповіла Ліза, гикаючи од сліз, — граф їв спаржу.

— Спаржа не м'ясо!

— А коли він писав "Війну і мир", він їв м'ясо! Їв, Їв, Їв! І коли "Анну Кареніну" писав, — їв, їв, їв!

— Та замовчи!

— Їв! Їв! Їв!

— А коли "Крейцерову сонату" писав, тоді теж лопав? — ущипливо запитав Коля,

— "Крейцерова соната" маленька. Хай би він написав "Війну і мир", сидячи на вегетаріанських сосисках!

— Чого ти нарешті присікалась до мене зі своїм Толстим?

— Я до тебе присікалася з Толстим? Я? Я до вас присікалася з Толстим?

Коля й собі перейшов на "ви". У пеналах гучно раділи. Ліза поквапно з потилиці на лоб натягала голубу плетену шапочку.

— Куди ти йдеш?

— Дай мені спокій. Їду в справі. І Ліза втекла.

"Куди вона могла піти?" — подумав Коля. Він прислухався.

— Багато волі дано вашій сестрі за Радянської влади, — сказали в крайньому пеналі ліворуч.

— Утопиться! — вирішили в третім пеналі.

П'ятий пенал розпалив примус і почав свої повсякденні поцілунки.

Ліза схвильовано бігла вулицями.

Була та година недільного дня, коли щасливці везуть по Арбату з ринку матраци.

Молодожони і радянські середняки — головні покупці пружинних матраців. Вони везуть їх ставма і обнімають обома руками. Та як їм не обіймати голубу, в лискучих квіточках, основу свого щастя!.

Громадяни! Шануйте пружинний матрац у голубих квіточках! Це — родинне вогнище, альфа і омега меблювання, загальне і ціле хатнього затишку, любовна база, батько примуса! Як солодко спати під

демократичний дзвін його пружин! Які чудові сни бачить людина, засинаючи на його голубій ряднині! Якою пошаною користується кожний матрацоволодар!

Людина, що не має матраца, жалюгідна. Вона не існує. Вона не платить податків, не має дружини, знайомі не дають їй в борг грошей "до середи", шофери таксі посилають їй навздогін образливі слова, дівчата сміються з неї: вони не люблять ідеалістів.

Людина, що не має матраца, здебільшого пише вірші:

Під чистий дзвін годинника Буре хто подрімати заборонить?

Мете сніжок. Як мрії, на подвір'ї маячать ворони.

Творить вона за високою конторкою телеграфа, затримуючи ділових матрацоволодарів, що прийшли подати телеграми.

Матрац ламає людське життя. У його оббивці й пружинах захована незнана сила, приваблива і до цього часу не досліджена. На кличний дзвін його пружин сходяться люди і речі. Приходять фінагенти і дівчата. Вони хочуть дружити з матрацоволодарями. Фінагент робить це з метою фіскальною, що має на оці державну користь, а дівчата — цілком безкорисно, підлягаючи законам природи.

Починається цвітіння молодості. Фінагент, зібравши податок, як бджола збирає весняний узяток, з радісним дзумом летить у свій дільничний вулик. А зниклих дівчат заміняє дружина і примус "Ювель № 1".

Матрац ненажерний. Він вимагає жертв. Ночами злітає а нього дзвін упалого м'яча. Йому потрібна етажерка. Йому потрібен стіл на тумбах. Брязкаючи пружинами, він вимагає штор, портьєр і кухонного посуду. Він штовхає людину і каже їй:

— Піди! Купи рубель і качалку!

— Мені соромно за тебе, чоловіче, у тебе досі немає килима!

— Працюй, я скоро принесу тобі дітей! Тобі потрібні гроші на пелюшки і дитячий візочок!

Матрац усе пам'ятає і все робить по-своєму.

Навіть поет не може уникнути загальної долі. От він везе з ринку матрац, із жахом притискаючись до його м'якого черева.

— Я зламаю твою впертість, поете! — каже матрац. — Тобі вже не треба буде бігати на телеграф писати вірші. Та й загалом чи варто їх писати? Служи! І сальдо буде завжди тобі на користь. Подумай про дружину і дітей.

— У мене немає жінки! — кричить поет, одсахнувшись од пружинного вчителя.

— Вона буде. І я не ручуся, що це буде найкраща дівчина в світі. Я не знаю навіть, чи буде вона добра. Приготуйся до всього. У тебе родяться діти.

— Я не люблю дітей!

— Ти полюбиш їх!

— Ви лякаєте мене, громадянине матрац!

— Мовчи, дурню! Ти не знаєш всього! Ти ще візьмеш у Мосдереві кредит на меблі.

— Я уб'ю тебе, матраце!

— Щеня! Коли ти насмілишся таке вчинити, сусіди донесуть на тебе в домоуправління.

Так щонеділі, під радісний дзвін матраців, циркулюють по Москві щасливці.

Але не тільки цим, певна річ, знаменна московська неділя. Неділя — музейний день.

Є в Москві особлива категорія людей. Вона не розуміється зовсім на живописі, не цікавиться архітектурою і не любить пам'яток старовини. Ця категорія одвідує музеї тільки тому, що вони містяться в прекрасних будинках. Ці люди вештаються по світлосяйних залах, заздро розглядають розмальовані стелі, мацають руками те, що мацати заборонено, і безупинно бурмочуть:

— Ех! Люди жили!

Їм байдуже, що стіни розмальовані французом Пюві де Шаванном. Їм цікаво дізнатися, скільки це обійшлося колишньому власникові особняка. Вони піднімаються сходами з мармуровими статуями на площадках і уявляють собі, скільки лакеїв стояло тут, скільки платні та чайових одержував кожен лакей. На каміні стоїть порцеляна, але вони не звертають на неї уваги, доходять висновку, що камін — штука невигідна: надто багато пожирає дров. У їдальні, обшитій дубовою панеллю, вони не дивляться на чудову різьбу. Їх мучить одна думка: що їв тут колишній власник-купець і скільки б це коштувало за теперішньої дорожнечі?

У першому-ліпшому музеї можна знайти таких людей. Тим часом як екскурсії бадьоро марширують од шедевра до шедевра, такий чоловік стоїть посеред зали і, не дивлячись ні на що, мимрить тужно:

— Ех! Люди жили!

Ліза бігла по вулиці, ковтаючи сльози. Думки підганяли її. Вона думала про своє щасливе і бідне життя:

"От, якби був іще стіл та два стільці, було б зовсім добре. І примус врешті-решт треба завести. Треба якось влаштуватись".

Вона пішла повільніше, бо раптом згадала про сварку з Колею. Крім того, їй дуже хотілося їсти. Ненависть до чоловіка спалахнула в ній несподівано.

— Це просто чортзна-що! — сказала вона вголос, їсти захотілося ще дужче.

— Добре ж, добре. Я сама знаю, що мені робити.

І Ліза, червоніючи, купила у перекупки бутерброд з вареною ковбасою. Хоч яка була вона голодна, їсти на вулиці видалося їй незручним. Все-таки вона була матрацоволодарка і тонко розбиралась у житті. Вона озирнулася і ввійшла в під'їзд двоповерхового особняка. Там, відчуваючи велику насолоду, вона почала вминати бутерброд. Ковбаса була напрочуд смачна. Велика екскурсія ввійшла в під'їзд. Проходячи повз Лізу, що стояла під стінкою, екскурсанти поглядали на неї.

"Хай бачать!" — подумала розлючено Ліза.

Розділ XVIII

Музей меблів

Ліза витерла хусткою рот і змела з кофточки крихти. їй стало веселіше. Вона стояла перед вивіскою:

МУЗЕЙ МЕБЛЕВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Повертатись додому було незручно. Іти було нікуди. У маленькій кишені лежало двадцять копійок. І Ліза вирішила почати самостійне життя з одвідин музею. Перевіривши готівку, Ліза пішла у вестибюль.

Там вона одразу наразилась на чоловіка з бородою, який, уп'явшись тоскним поглядом у малахітову колону, цідив крізь вуса:

— Розкішно жили люди!

Ліза шанобливо подивилась на колону і пройшла нагору.

У маленьких квадратних кімнатах, з такими низькими стелями, що кожний одвідувач здавався гігантом, Ліза ходила хвилин десять.

Це були кімнати, обставлені павлівським ампіром, червоним деревом і карельською березою — меблями строгими, чудовими і войовничими. Дві квадратні шафи, скляні дверцята яких були навхрест перетяті списами, стояли проти письмового столу. Стіл був безкраїй. Сісти за нього було все одно, що сісти за Театральний майдан, причому Великий театр з колонадою і четвернею бронзових коняк, що тягнуть Аполлона на прем'єру "Червоного маку", видався б на столі чорнильним прибором. Так принаймні здалося Лізі, яку виховували на моркві, немов якогось кролика. По кутках стояли крісла з високими спинками, — верхівки їхні були зігнуті на манір баранячих рогів. Сонце лежало на персиковій оббивці кріселок.

У таке крісло хотілось одразу ж сісти, але сидіти на ньому заборонялося.

Ліза у думці прикинула, який вигляд мало б крісло коштовного павлівського ампіра поряд з її матрацом у червону смужку. Виходило — нічого собі. Вона прочитала на стіні табличку з науковим і ідеологічним

обгрунтуванням павлівського ампіра і, засмутившись, що у неї з Колею немає кімнати в цьому палаці, вийшла в несподіваний коридор.

Ліворуч од самої підлоги йшли низенькі напівкруглі вікна. Крізь них, під ногами Ліза угледіла величезний білий двосвітний зал з колонами. У залі теж стояли меблі й блукали одвідувачі. Ліза спинилась. Ніколи ще вона не бачила залу у себе під ногами.

Дивуючись і мліючи, вона довго дивилась униз. Несподівано вона помітила, що там од крісел до бюро переходять її сьогоднішні знайомі — Бендер і його супутник, британоголовий поважний старик.

— От добре! — сказала Ліза. — Буде не так нудно.

Вона дуже зраділа, побігла вниз і одразу ж заблудила. Вона потрапила в червону вітальню, де стояло з сорок речей. Це були горіхові меблі на гнутих ніжках. З вітальні не було виходу. Довелось бігти назад через круглу кімнату з горішнім світлом, мебльовану, здавалось, тільки квітчастими подушками.

Вона бігла мимо парчевих крісел італійського Відродження, мимо голландських шаф, мимо великого готичного ліжка з балдахіном на чорних гвинтових колонах. Людина на цьому ліжку видавалась би завбільшки з горіх.

Нарешті Ліза почула гомін екскурсантів, що неуважно слухали керівника, який викривав імперіалістичні заміри Катерини II у зв'язку з любов'ю небіжчиці імператриці до меблів стилю Луї-Сез.

Це і був великий двосвітний зал з колонами. Ліза пройшла в протилежний його кінець, де знайомий їй товариш Бендер палко розмовляв зі своїм британоголовим супутником.

Наближаючись, Ліза почула звучний голос:

— Меблі в стилі шик-модерн. Але це, здається, не те, що нам треба.

— Так, але тут, очевидно, є іще й інші зали. Нам треба все оглянути.

— Здрастуйте, — сказала Ліза.

Обидва обернулись і одразу поморщились.

— Здрастуйте, товаришу Бендер. Добре, що я вас знайшла. А то самій нудно. Нумо оглядати все разом.

Концесіонери перезирнулись. Іполит Матвійович набрав поважного вигляду, хоч йому було неприємно, що Ліза може їх затримати у важливій справі розшуку діамантових меблів.

— Ми — типові провінціали, — сказав Бендер нетерпляче, — але як потрапили сюди ви, москвичка?

— Цілком випадково. Я посварилася з Колею.

— Он як? — зауважив Іполит Матвійович.

— Ну, залишмо цей зал, — сказав Остап.

— А я його ще не оглянула. Він такий гарненький.

— Починається! — шепнув Остап на вухо Іполитові Матвійовичу. І, звертаючись до Лізи, додав: — Дивитись тут зовсім нема чого. Занепадницький стиль. Епоха Керенського.

— Тут десь, мені казали, є меблі майстра Гамбса, — повідомив Іполит Матвійович, — туди варт піти.

Ліза погодилась і, взявши Вороб'янінова під руку (він видався їй дивовижно любим представником науки), попрямувала до виходу. Дарма що становище було дуже серйозне і наставав рішучий момент у розшуку скарбів, Бендер, ідучи позаду парочки, грайливо сміявся. Його звеселяв предводитель команчів у ролі кавалера.

Ліза дуже заважала концесіонерам. Тим часом як вони з першого погляду визначали, що в кімнаті потрібних меблів нема, і мимоволі їх тягло далі, Ліза надовго застрягала в кожному відділі. Вона перечитувала вголос усі друковані відгуки на меблі, пускала гострі дотепи на відвідувачів і довго простоювала біля кожного експоната. Мимоволі і цілком непомітно для себе вона пристосовувала бачені меблі до своєї кімнати й потреб. Готичне ліжко їй аж ніяк не сподобалось. Ліжко було занадто велике. Коли б навіть Колі пощастило чудом дістати кімнату на три квадратних сажні, то й тоді середньовічне ложе не вмістилося б у кімнаті. Однак Ліза довго ходила круг ліжка, обміряючи своїми невеличкими кроками справжню його площу. Лізі було дуже весело. Вона не помічала кислих фізіономій своїх супутників, лицарські характери яких не дозволяли їм стрімголов кинутися до кімнати майстра Гамбса.

— Потерпимо, — шепнув Остап, — меблі не втечуть; а ви, предводителю, не притискайтесь до дівчини. Я ревную.

Вороб'янінов самовдоволено всміхнувся.

Зали тяглися повільно. Їм не було кінця-краю. Меблі олександрівської епохи були показані численними комплектами. Порівняно невеликі їхні розміри захопили Лізу.

— Дивіться, дивіться! — довірливо кричала вона, хапаючи Вороб'янінова за рукав. — Бачите це бюро? Воно дуже пасувало б до нашої кімнати. Правда ж?

— Прекрасні меблі! — гнівно сказав Остап. — Занепадницькі тільки.

— А тут я уже була, — сказала Ліза, увійшовши до червоної вітальні. — Тут, я гадаю, зупинятися не варто.

На її превелике здивування байдужі до меблів супутники завмерли біля дверей, немов вартові.

— Чого ж ви стали? Ходімо. Я вже втомилась.

— Заждіть, — сказав Іполит Матвійович, звільняючись від її руки, — одну хвилиночку.

Велика кімната була перевантажена меблями. Гамбсівські стільці розмістились уздовж стіни і навколо столу. Канапу в кутку теж оточували стільці. Їх гнуті ніжки і зручні спинки були до болю знайомі Іполитові Матвійовичу. Остап допитливо глянув на нього. Іполит Матвійович почервонів.

— Ви втомились, панночко, — сказав він Лізі, — сядьте-но сюди і спочиньте, а ми з ним походимо трохи. Це, здається, цікавий зал.

Лізу всадовили.

Концесіонери одійшли до вікна.

— Вони? — запитав Остап.

— Начебто зони. Треба пильніше оглянути.

— Усі стільці тут?

— Зараз я перелічу. Заждіть, заждіть…

Вороб'янінов почав переводити очі з стільця на стілець.

— Дозвольте, — сказав він нарешті, — дванадцять стільців. Цього не може бути. Адже їх повинно бути тільки десять.

— А ви придивіться добре. Можливо, це не ті стільці.

Вони почали ходити поміж стільців.

— Ну? — квапив Остап.

— Спинка начеб не така, як у моїх.

— То це не ті?

— Не ті.

— Надаремне я з вами зв'язався, здається.

Іполит Матвійович був украй пригнічений.

— Гаразд, — сказав Остап, — засідання триває далі. Стілець — не голка. Найдеться. Дайте ордери сюди. Доведеться вступити в неприємний контакт з адміністрацією музею. Сідайте поруч дівчини й сидіть. Я зараз прийду.

— Чого ви такий сумний? — говорила Ліза. — Ви втомились?

Іполит Матвійович відбувся мовчанкою.

— Вам голова болить?

— Еге, трошечки. Клопоти всякі. Брак жіночої ласки дається взнаки на життєвій дорозі.

Ліза спочатку здивувалась, а потім, глянувши на свого бритоголового співрозмовника, і справді його пожаліла. Очі у Вороб'янінова були оповиті стражданням. Пенсне не ховало виразно окреслених мішечків. Швидкий перехід від спокійного життя діловода повітового загсу до незручного і клопітного побуту мисливця за діамантами й авантюрника не минув даремне. Іполит Матвійович страшно схуд, і вряди-годи йому боліла печінка. Під суворим наглядом Бендера Іполит Матвійович втрачав свою фізіономію і швидко розчинявся в могутньому інтелекті сина турецько-підданого. Тепер, коли він на хвилину лишився віч-на-віч з чарівною громадянкою Калачовою, йому захотілось розказати їй про всі болі і хвилювання, але він не посмів цього зробити.

— Так, — сказав він, ніжно дивлячись на співрозмовницю, — такі-то справи. Як же ви проживаєте, Єлизавето.

— Петрівна. А як вас звуть?

Обмінялись іменами й по батькові.

"Казка незабутнього кохання" — подумав Іполит Матвійович, вдивляючись у простеньке обличчя Лізи. Так пристрасно, так непереборно захотілося старому предводителеві жіночої ласки, брак якої важко дається взнаки на життєвій дорозі, що він негайно взяв Лізину лапку в свої морхлі руки і палко заговорив про Париж. Йому захотілось бути багатим, марнотратом і непереможним кавалером. Йому захотілось чарувати і під шум оркестрів пити редерери з красунею з дамського оркестру в окремому кабінеті. Про що було говорити з цим дівчам, яке, безперечно, нічого не знає ні про редерери, ні про дамські оркестри і яке з природи своєї навіть не може збагнути всієї чарівності цього жанру. А бути привабним так хотілося! І Іполит Матвійович спокушав Лізу оповіданнями про Париж.

— Ви науковий працівник? — запитала Ліза.

— Звичайно, до певної міри, — одказав Іполит Матвійович, відчуваючи, що з дня знайомства з Бендером до нього знову вернулося не властиве йому останніми роками нахабство.

— А скільки вам років, пробачте мою нескромність?

— До науки, яку я в даний момент репрезентую, це не стосується.

Ця швидка і дотепна відповідь одразу покорила Лізу.

— А все-таки? Тридцять? Сорок? П'ятдесят?

— Майже. Тридцять вісім.

— Ого! На вигляд ви значно молодший.

Іполит Матвійович відчув себе щасливим.

— Коли я матиму щастя знову вас побачити? — запитав Іполит Матвійович в ніс.

Лізі стало дуже соромно. Вона засовалася в кріселку і занудьгувала.

— Куди це товариш Бендер зник? — запитала вона тоненьким голосом.

— Так коли ж? — спитав Вороб'янінов нетерпляче. — Коли і де ми побачимось?

— Ну, я не знаю. Коли хочете.

— Сьогодні можна?

— Сьогодні?

— Благаю вас.

— Ну, гаразд. Хай сьогодні. Заходьте до нас.

— Ні, стрінемося десь на повітрі. Тепер така прекрасна година. Знаєте вірші: "Это май-баловник, это май-чародей веет свежим своим опахалом"?

— Це Жарова вірші?

— М-м… Здається. Так сьогодні? Де ж саме?

— Який ви чудний! Де хочете. Хочете — біля вогнетривкої шафи? Знаєте? Коли стемніє…

Ледве Іполит Матвійович устиг поцілувати Лізину руку, що він зробив вельми урочисто, з трьома паузами, як повернувся Остап. Остап був дуже діловитий.

— Пробачте, мадемуазель, — сказав він швидко, — але ми з приятелем не зможемо вас проводжати. Трапилось невеличке, але дуже важливе дільце. Нам треба негайно піти в одне місце.

Іполитові Матвійовичу перехопило дух.

— До побачення, Єлизавето Петрівно, — сказав він поквапно — даруйте, даруйте, даруйте, але ми страшенно поспішаємо.

І компаньйони втекли, залишивши здивовану Лізу в кімнаті, рясно обставленій гамбсівськими меблями.

— Якби не я, — сказав Остап, коли вони спускалися сходами, — ні чорта б не вийшло. Моліться на мене! Моліться, моліться, не бійтесь, голова не одірветься! Слухайте! Ваші меблі музейного значення не мають. Їм місце не в музеї, а в казармі штрафного батальйону. Ви задоволені з цієї ситуації?

— Що за глум! — скрикнув Вороб'янінов, що почав був звільнятись з-під ярма могутнього інтелекту сина турецько-підданого.

— Мовчання, — холодно сказав Остап, — ви не знаєте, що робиться. Коли ми зараз не захопимо наші меблі — кінець. Ніколи нам їх не побачити. Щойно я мав у конторі важку розмову із завідувачем цього історичного звалища.

— Ну, і що ж? — закричав Іполит Матвійович. — Що ж сказав вам завідувач?

— Сказав все, що треба. Не хвилюйтесь. "Скажіть, — запитав я його, — чим пояснити, що тут немає всіх надісланих вам за ордером меблів із Старгорода?" Запитав я, зрозуміла річ, ґречно, в товариському тоні. "Які це меблі? — питає він— У мене в музеї таких фактів не спостерігається". Я йому одразу ордери підсунув. Він поліз у книги. Шукав півгодини і нарешті повертає. Ну, як ви собі уявляєте? Де ці меблі?

— Пропали? — пискнув Вороб'янінов.

— Уявіть собі, ні. Уявіть собі, що під час такого кавардаку вони уцілили. Як я вам уже говорив, музейного значення вони не мають. Їх звалили на склад, і тільки вчора, зауважте собі, вчора, через сім років (вони лежали на складі сім років!) їх надіслано в аукціон на продаж.

Аукціон Головнауки. І, якщо їх не купили вчора або сьогодні вранці, вони наші! Ви задоволені?

— Скоріше! — закричав Іполит Матвійович.

— Візник! — заволав Остап.

Вони сіли не торгуючись.

— Моліться на мене, моліться! Не бійтесь, гофмаршале! Вино, жінки і карти нам забезпечені. Тоді разрахуємось і за голубий жилет.

До пасажу, на Петровці, де містився аукціонний зал, концесіонери вбігли бадьорі, немов жеребці.

У першій же кімнаті аукціону вони побачили те, що так довго шукали. Усі десять стільців Іполита Матвійовича стояли вздовж стіни на своїх гнутих ніжках. Навіть оббивка на них не потемніла, не злиняла, не зіпсувалася. Стільці були свіжі і чисті, немов щойно вийшли з-під догляду дбайливої Клавдії Іванівни.

— Вони? — запитав Остап.

— Боже, боже, — повторював Іполит Матвійович, — вони, вони. Вони самі. Цього разу жодного сумніву.

— На всяк випадок перевіримо, — сказав Остап, намагаючись бути спокійним.

Він підійшов до продавця:

— Скажіть, ці стільці, здається, з меблевого музею?

— Ці? Ці — так.

— А їх продають?

— Продають.

— Яка ціна?

— Ціни ще нема. Вони у нас ідуть з аукціону.

— Ага. Сьогодні?

— Ні. Сьогодні торг уже кінчився. Завтра з п'ятої години.

— А зараз їх не продають?

— Ні. Завтра з п'ятої години.

Так, одразу ж, піти од стільців було неможливо.

— Дозвольте, — пробелькотів Іполит Матвійович, — оглянути. Можна?

Концесіонери довго розглядали стільці, сідали на них, оглядали пристойності ради й інші речі. Вороб'янінов сопів і весь час підштовхував Остапа ліктем.

— Моліться на мене! — шепотів Остап. — Моліться, предводителю.

Іполит Матвійович ладен був не тільки молитись на Остапа, ба навіть цілувати підметки його малинових штиблетів.

— Завтра, — говорив він, — завтра, завтра, завтра. Йому хотілося співати.

Розділ XIX

Балотування по-європейськи

Тим часом як друзі провадили культурно-освітній спосіб життя, відвідували музеї і робили аванси дівчатам, у Старгороді, на вулиці Плеханова, подвійна вдова Грицацуєва, жінка дебела і утла, радилась і конспірувала із своїми сусідками. Усі гуртом розглядали залишену Бендером записку і навіть підносили її до світла. Але водяних знаків на ній не було, а якби вони й були, то й тоді таємничі кривульки незрівнянного Остапа не стали б ясніші.

Минуло три дні. Обрій залишався чистим. Ні Бендер, ні чайне ситечко, ні дутий браслетик, ні стілець не повертались. Усі живі й неживі речі пропали в найзагадковіший спосіб.

Тоді вдова вжила радикальних заходів. Вона пішла до контори "Старгородської правди", і там їй в одну мить скомпонували об'яву:

БЛАГАЮ

осіб, що знають місцеперебування. Пішов з дому т. Бендер, років 25–30. Одягнений у зелений костюм, жовті черевики і голубий жилет.

Брюнет.

Осіб, що зн., прошу повідом. за прист. винагор. Вул. Плеханова, 15. Грицацуєвій.

— Це ваш син? — співчутливо запитали в конторі.

— Чоловік він мені! — відповіла, страждальниця, закриваючи лице хусткою.

— Ах, чоловік!

— Законний. А що?

— Та нічого. Ви б до міліції все-таки звернулися.

Вдова перелякалась. Міліції вона боялася. Двозначні погляди проводжали вдову до порога.

Тричі прозвучав заклик зі сторінок "Старгородської правди". Але мовчала велика країна. Не знайшлось осіб, що знають місцеперебування брюнета в жовтих черевиках. Ніхто не приходив одержати пристойну винагороду. Поміж сусідками пішли пересуди.

Чоло вдови день у день хмурнішало. І дивна річ: чоловік мигнув, як ракета, потягши за собою в чорне небо гарний стілець і сімейне ситечко, а вдова все кохала його. Хто може зрозуміти серце жінки, особливо жінки-вдови?

До трамвая в Старгороді уже звикли і сідали в нього без жодного страху. Кондуктори кричали свіжими голосами: "Місць нема", і все йшло так, наче трамвай був у місті ще за Володимира Красне Сонечко. Інваліди всіх груп, жінки з дітьми і Віктор Михайлович Полєсов сідали у вагони з передньої площадки. На крик: "Беріть квитки!" — Полєсов поважно говорив: "Річний", — і залишався поруч вагоновода. Річного квитка у нього не було і бути не могло.

Перебування Вороб'янінова і великого комбінатора залишило в місті глибокий слід.

Змовники пильно берегли довірену їм таємницю. Мовчав навіть Віктор Михайлович, хоч йому так кортіло викласти першому стрічному секрети, що хвилювали його. Однак, згадуючи могутні плечі Остапа, Полєсов терпів. Розраду він мав тільки в розмовах з ворожкою.

— А як ви гадаєте, Олено Станіславівно, — говорив він, — чим пояснити відсутність наших керівників?

Олену Станіславівну це теж вельми цікавило, але вона не мала жодних відомостей.

— А чи не думаєте ви, Олено Станіславівно, — вів далі невгамовний слюсар, — що вони виконують тепер особливе завдання?

Ворожка була певна, що так воно і є. Тієї самої думки був, очевидно, й папуга в червоних спідніх. Він дивився на Полєсова своїм круглим розумним оком, неначе кажучи: "Дай насіння, і я тобі зараз усе розповім. Вікторе, ти будеш губернатором. Тобі підлягатимуть усі слюсарі. А двірник будинку № 5 так і залишиться двірником, зарозумілим хамом".

— А чи не думаєте ви, Олено Станіславівно, що нам треба провадити роботу далі? Все-таки не можна сидіти, згорнувши руки!

Ворожка погодилась і зауважила:

— А правда ж, Іполит Матвійович герой!

— Герой, Олено Станіславівно! Ясно. А цей бойовий офіцер з ним? Діловий чоловік! Як хочете, Олено Станіславівно, а справа так стояти не може. Рішуче не може.

І Полєсов почав діяти. Він робив регулярні візити всім членам таємного товариства "Меча й рала", особливо допікаючи обережному власникові одеської бубличної артілі "Московські баранки" громадянинові Кислярському. Угледівши Полєсова, Кислярський чорнів. А слова про потребу діяти доводили полохливого бубличника до шаленства.

Наприкінці тижня всі зібрались у Олени Станіславівни в кімнаті з папугою. Полєсов кипів.

— Ти, Вікторе, не бульбочи, — говорив йому розсудливий Дядьєв, — чого ти цілісінькими, днями по місту ганяєш?

— Треба діяти! — кричав Полєсов.

— Діяти треба, а от кричати притьмом не треба. Я, панове, от як собі все це уявляю. Якщо Іполит Матвійович сказав — діло святе. І, я так думаю, ждати нам лишилося недовго. Як все це відбуватиметься, нам і знати не треба: на те є військові люди. А ми частина цивільна — представники міської інтелігенції і купецтва. Яке наше завдання? Бути напоготові. Є у нас що-небудь? Центр у нас є? Нема. Хто стане на чолі міста? Нікого нема. А це, панове, найголовніше. Англійці, панове, з більшовиками, здається, далі церемонитись не будуть. Це нам перша ознака. Все зміниться, панове, і дуже швидко. Запевняю вас.

— Ну, в цьому і ми не маємо сумніву, — сказав Чарушников, надимаючись.

— І чудово, що не маєте сумніву. Якої ви думки, пане Кислярський? І ви, молоді люди?

Вигляд Нікеші і Владі свідчив про певність швидкої переміни. А Кислярський, зрозумівши зі слів глави торговельної фірми "Швидкоупак", що йому не доведеться брати безпосередньої участі в збройних сутичках, радісно підтакнув.

— Що ж нам тепер робити? — нетерпляче запитав Віктор Михайлович.

— Заждіть, — сказав Дядьєв, — беріть приклад із супутника пана Вороб'янінова. Яка спритність! Яка обережність! Ви помітили, як він швидко перевів справу на допомогу безпритульним? Так треба діяти і нам. Ми тільки допомагаємо дітям. Отже, панове, намітимо кандидатури!

— Іполита Матвійовича Вороб'янінова ми пропонуємо в предводителі дворянства! — гукнули молоді люди Нікеша і Владя.

Чарушников поблажливо закашлявся.

— Куди там! Він щонайменше міністром буде. А то бери й вище — диктатором!

— Та що ви, панове, — сказав Дядьєв, — предводитель — діло десяте! Про губернатора нам треба думати, а не про предводителя. Почнімо з губернатора. Я гадаю...

— Пана Дядьєва! — захоплено скрикнув Полєсов. — Кому ж іще взяти кермо влади над всією губернією?

— Мене дуже тішить ваше довір'я... — почав Дядьєв.

Але тут виступив раптом зашарілий Чарушников:

— Це питання, панове, — сказав він надсадно, — слід би провентилювати.

На Дядьєва він уникав дивитися.

Власник "Швидкоупаку" гордо розглядав свої чоботи з налиплими на них дерев'яними стружками.

— Я не заперечую, — мовив він, — давайте пробалотуємо. Закритим голосуванням чи одкритим?

— Нам по-радянському не треба, — ображено сказав Чарушников, — давайте голосувати по-чесному, по-європейськи — закрито.

Голосували папірцями. За Дядьєва було подано чотири записки. За Чарушникова — дві. Хтось утримався. З обличчя Кислярського було видно, що це він. Йому не хотілося псувати взаємини з майбутнім губернатором, хоч би хто ним був.

Коли Полєсов з дрожем у голосі оповістив наслідки чесного європейського балотування, в кімнаті запала важка мовчанка. На Чарушникова уникали дивитися. Нещасливий кандидат у губернатори сидів наче обпльований.

Олені Станіславівні було дуже шкода його. Це вона голосувала за нього.

Другий голос Чарушников, досвідчений у виборчих справах, подав за себе сам. Добра Олена Станіславівна одразу ж сказала:

— А на міського голову я пропоную обрати все-таки мосьє Чарушникова.

— Чому ж — все-таки? — промовив великодушний губернатор. — Не все-таки, а саме його і нікого іншого. Громадська діяльність пана Чарушникова нам добре відома.

— Просимо, просимо! — закричали всі.

— Отже, обрання затверджується?

Обпльований Чарушников ожив і навіть запротестував:

— Ні, ні, панове, я прошу пробалотувати. Міського голову навіть скорше треба балотувати, аніж губернатора. Якщо ви, панове, хочете виявити мені довір'я, то, будь ласка, дуже прошу вас, пробалотуйте!

У порожню цукерничку посипались папірці.

— Шість голосів "за", — сказав Полєсов, — і один утримався.

— Вітаю вас, пане голово! — сказав Кислярський, з обличчя якого було видно, що утримався він і цього разу. — Вітаю вас!

Чарушников заяснів.

— Тепер треба освіжитись, ваше превосходительство, — сказав він Дядьєву. — Злітайте-но, Полєсов, у "Жовтень". Гроші є?

Полєсов зробив рукою таємничий жест і побіг. Вибори на якийсь час припинили і продовжували їх уже за вечерею.

На попечителя шкільного округу намітили колишнього директора дворянської гімназії, нині букініста, Распопова. Його дуже хвалили. Тільки Владя, що випив три чарки горілки, несподівано запротестував:

— Його не можна обирати. Він мені на випускному іспиті двійку з логіки поставив.

На Владю напалися.

— У таку рішучу годину, — закричали йому, — не можна думати про власне добро. Подумайте про вітчизну.

Владю так швидко загітували, що навіть він сам голосував за свого мучителя. Распопов був обраний усіма голосами, окрім одного, що утримався.

Кислярському запропонували пост голови біржового комітету. Він проти цього не заперечував, але під час голосування на всяк випадок утримався.

Перебираючи знайомих і родичів, вибрали: поліцмейстера, завідувача пробірної палати, акцизного, податкового і фабричного інспектора; заповнили вакансії окружного прокурора, голови, секретаря і членів суду; намітили голів земської і купецької управи, дитячої опіки і нарешті, міщанської управи. Олену Станіславівну обрано на попечительку товариства "Крапля молока" і "Біла квітка". Нікешу і Владю призначено, зважаючи на їхню молодість, на чиновників особливих доручень при губернаторі.

— Доз-звольте! — вигукнув раптом Чарушников. — Губернатору аж цілих два чиновники! А мені?

— Міському голові, — м'яко сказав губернатор, — чиновників особливих доручень за штатами не належить.

— Ну, тоді секретаря.

Дядьєв погодився. Пожвавішала і Олена Станіславівна.

— Чи не можна було б, — сказала вона сором'язливо, — тут у мене є один молодий чоловік, Дуже милий і вихований хлопець. Син мадам Черкесової... Дуже, дуже милий, дуже здібний... Він нині безробітний. На біржі праці зареєстрований. У нього є навіть білет. Його обіцяли цими днями влаштувати в спілці... Чи не можете ви взяти його до себе? Мати буде дуже вдячна.

— Я гадаю, можна буде, — милостиво сказав Чарушников, — як ви дивитесь на це, панове? Гаразд. Загалом, я думаю, влаштуємо.

— Що ж, — зауважив Дядьєв, — здається, в загальних рисах... все? Все начебто?

— А я? — пролунав раптом чийсь тонкий, схвильований голос.

Усі обернулись. У кутку, біля папуги, стояв прикро вражений Полєсов. У Віктора Михайловича на чорних повіках закипали сльози. Всім стало дуже совісно. Гості згадали раптом, що п'ють горілку Полєсова і що він взагалі один з головних організаторів старгородської філії "Меча і рала".

Олена Станіславівна вхопилась за скроні і злякано скрикнула.

— Вікторе Михайловичу! — застогнали всі. — Голубе! Любий! Ну, як вам не соромно? Ну, чого ви стали в кутку? Ідіть сюди зараз же!

Полєсов наблизився. Він страждав. Він не сподівався від товаришів по "Мечу і ралу" такої нечулості. Олена Станіславівна не втерпіла.

— Панове! — сказала вона, — це жах! Як ви могли забути дорогого всім нам Віктора Михайловича?

Вона підвелась і поцілувала слюсаря-аристократа в закурене чоло.

— Та невже ж, панове, Віктор Михайлович не зможе бути достойним попечителем шкільного округу або поліцмейстером?

— А, Віктор Михайлович? — запитав губернатор. — Хочете бути попечителем?

— Ну, звичайно ж, він буде прекрасним, гуманним попечителем! — підтримав міський голова, ковтаючи грибок і морщачись.

— А Распоопов? — ображено протяг Віктор Михайлович. — Ви ж уже призначили Распопова?

— Ага, справді, куди дівати Распопова?

— У брандмейстери, чи що?..

— У брандмейстери? — захвилювався раптом Віктор Михайлович.

Перед ним в одну мить постали пожежні колісниці, блиск вогнів, звуки труб і барабанне дріботіння. Заблищали сокири, загойдалися смолоскипи, земля розчахнулась, і вороні дракони помчали його на пожежу міського театру.

— Брандмейстером? Я хочу бути брандмейстером!

— Ну, от і чудово! Вітаю вас. Віднині ви брандмейстер.

— За розквіт пожежної дружини! — іронічно сказав голова біржового комітету.

На Кислярського накинулись усі:

— Ви завжди були лівим! Знаємо вас!

— Панове, який же я лівий?

— Знаємо, знаємо!..

— Лівий!

— Усі євреї ліві.

— Але, їй-богу, панове, цих жартів я не розумію.

— Лівий, лівий, не робіть з цього таємниці!

— Уночі спить і бачить уві сні Мілюкова!

— Кадет! Кадет!

— Кадети Фінляндію продали, — замимрив раптом Чарушников, — у японців гроші брали! Вірмешок розводили.

Кислярський не зніс потоку безпідставних обвинувачень. Блідий, поблискуючи очатами, голова біржового комітету ухопився за спинку стільця і дзвінким голосом сказав:

— Я завжди був октябристом і залишуся ним.

Почали розбиратись у тому, хто якій партії співчуває.

— Насамперед, панове, демократія, — сказав Чарушников, — наше міське самоврядування має бути демократичним. Але без кадетиків. Вони нам добру-таки гадючку вкинули сімнадцятого року!

— Сподіваюсь, — єхидно поцікавився губернатор, — поміж вас немає так званих соціал-демократів?

Лівіших від октябристів, яких на засіданні репрезентував Кислярський, не було нікого. Чарушников проголосив себе "центром". На крайньому правому фланзі стояв брандмейстер. Він був до такої міри правим, що навіть не знав, до якої партії належить.

Заговорили про війну.

— Не сьогодні-завтра, — сказав Дядьєв.

— Буде війна, буде.

— Раджу запаси деякі зробити, поки не пізно.

— Ви думаєте? — занепокоївся Кислярський.

— А як ви гадаєте? Ви думаєте, що під час війни можна буде що-небудь дістати? Одразу ж борошно з ринку геть! Срібні монетки — як крізь землю, папірці підуть всілякі, поштові марки, що ходять нарівні, і всяка така штука.

— Війна — справа вирішена.

— Як собі знаєте, — сказав Дядьєв, — а я всі вільні кошти кидаю на купівлю речей першої потреби.

— А ваші справи з мануфактурою?

— Мануфактура сама по собі, а борошно і цукор самі по собі. Отже, раджу і вам. Раджу настійно.

Полєсов посміхнувся:

— Як же більшовики будуть воювати? Чим? Чим вони будуть воювати? Старими гвинтівками? А повітряний флот? Мені один визначний комуніст казав, що у них — ну, як ви думаєте, скільки аеропланів?

— Штук двісті!

— Двісті? Не двісті, а тридцять два! А у Франції вісімдесят тисяч бойових літаків.

— Отак… Довели більшовики до ручки.

Розійшлись далеко за північ.

Губернатор пішов проводжати міського голову. Обидва йшли підкреслено рівно.

— Губернатор! — говорив Чарушников. — Який же з тебе губернатор, коли ти не генерал?

— Я цивільним генералом буду, а тобі заздро? Коли захочу, кину тебе в тюремний замок. Попосидиш у мене.

— Посадити мене неможливо. Я балотований, вшанований довір'ям.

— За балотованого двох небалотованих дають.

— Прош-шу зі мною не жартувати! — закричав раптом Чарушников на всю вулицю.

— Чого ж ти, дурню, кричиш? — запитав губернатор. — Хочеш в міліції ночувати?

— У міліції мені не можна ночувати, — одказав міський голова, — я радянський службовець…

Сяяла зоря. Ніч була чарівна. На Другій Радянській точилася далі суперечка губернатора з міським головою.

Розділ XX

Од Севільї До Гренади

Дозвольте, а де ж панотець Федір? Де стрижений священик церкви Фрола і Лавра? Він, здається, збирався піти на Виноградну вулицю, в будинок № 34, до громадянина Брунса? Де ж цей скарбошукач в образі ангела і заклятий ворог Іполита Матвійовича Вороб'янінова, що вартує нині в темному коридорі біля вогнетривкої шафи?

Зник панотець Федір. Закрутила його лиха година. Кажуть, що бачили його на станції Попасна Донецьких залізниць. Біг він по перону з чайником окропу…

Спрага опанувала панотця Федора. Закортіло йому багатства. Понесло його по Росії за гарнітуром генеральші Попової, в якому, ніде правди діти, ні чорта нема.

Їде панотець по Росії. Тільки листи дружині пише.

ЛИСТ ПАНОТЦЯ ФЕДОРА,

що його написав він у Харкові, на вокзалі, своїй дружині в повітове місто

Голубонько моя, Катерино Олександрівно!

Вельми перед тобою винен. Кинув тебе, сердешну, на самоті в такий час.

Мушу тобі усе розказати. Ти мене зрозумієш і, сподіваюсь, погодишся.

Ні в які живоцерковці я, звичайно, не пішов і йти не думав, і боже мене від цього борони.

Тепер читай уважно. Ми скоро заживемо інакше. Пам'ятаєш, я тобі говорив про свічковий заводик. Буде він у нас, і ще дещо, можливо, буде. І не доведеться вже тобі самій обіди варити та ще столовників держати. До Самари поїдемо і наймемо служницю.

Тут діло таке, але ти держи його у великому секреті, нікому, навіть Марії Іванівні, не кажи. Я шукаю скарб. Пам'ятаєш небіжчицю Клавдію Іванівну Пєтухову, вороб'яніновську тещу? Перед смертю Клавдія Іванівна відкрилась мені, що в її домі, в Старгороді, в одному з стільців у вітальні (їх усіх дванадцять) заховані її діаманти.

Ти, Катрусю, не подумай, що я злодій який. Ці діаманти вона відказала мені і звеліла стерегти їх від Іполита Матвійовича, її давнього мучителя.

От чому я тебе, сердешну, кинув так несподівано.

Ти вже мене не винувать.

Приїхав я до Старгорода, і уяви собі — цей старий женолюб теж там опинився. Довідався якось. Мабуть, стару перед смертю мордував. Жахлива людина! І з ним їздить якийсь карний злочинець, — найняв собі бандита. Вони на мене прямо накинулись, із світу звести хотіли. Та я не такий, мені пальця в рот не клади, не дався.

Спочатку я потрапив на хибну путь. Один стілець тільки найшов у вороб'яніновському домі (там нині богадільня); несу я мої меблі до себе в номери "Сорбонна", і раптом з-за рогу з риком чоловік на мене лізе, як лев, накинувся і схопився за стілець. Мало до бійки не дійшло. Осоромити мене хотіли. Потім я приглянувся, дивлюсь — Вороб'янінов. Поголився, уяви собі, і голову поголив, аферист, ганьбить себе на старості літ.

Розламали ми стілець — нічого там нема. Це потім я зрозумів, що на хибну путь потрапив. А в той час вельми засумував.

Обида взяла мене, і я цьому розпусникові всю правду виклав у вічі.

"Яке, — кажу, — стидов'я на старості літ, яка, — кажу, — дикість у Росії тепер настала: щоб предводитель дворянства на священнослужителя, аки лев, кидався і за безпартійність дорікав! Ви, — кажу, — ница людина, мучитель Клавдії Іванівни і мисливець на чуже добро, яке тепер належить державі, а не йому".

Соромно йому стало, і він пішов од мене геть, у дім розпусти, мабуть.

А я пішов до себе в номери "Сорбонна" і почав обмірковувати план на майбутнє. І зміркував я те, що дурневі цьому голеному ніколи б і на думку не спало: я вирішив найти того, хто розподіляв реквізовані меблі. Уяви собі, Катрусю, недарма я на юридичному факультеті учився, — пішло на користь. Найшов я того чоловіка. Другого ж дня найшов. Варфоломійович — вельми порядний дідок. Живе собі з старою бабусею, тяжкою працею хліб добуває. Він мені всі документи дав. Довелось, щоправда, дати нагороду за таку послугу. Зостався без грошей (але про це згодом). Виявилось, що всі дванадцять стільців із вітальні вороб'яніновського дому потрапили до інженера Брунса, на Виноградну вулицю, будинок № 34. Зауваж собі, що всі стільці потрапили до одної людини, чого я ніяк не сподівався (боявся, що стільці попадуть у різні місця). Я вельми цьому зрадів. Тут якраз у "Сорбонні" я знову зустрівся з мерзотником Вороб'яніновим. Я добре вичитав йому і його товариша, бандита, не пошкодував. Я дуже побоювався, що вони дізнаються про мій секрет, і причаївся в готелі до того часу, поки вони не виїхали.

Брунс, виявляється, із Старгорода виїхав 1923 року до Харкова, куди його призначено на службу. Від двірника я вивідав, що він повіз з собою всі меблі і вельми їх оберігає. Людина він, кажуть, статечна.

Сиджу тепер у Харкові на вокзалі і пишу от з якої нагоди. По-перше, дуже тебе кохаю і згадую, а по-друге, Брунса тут уже нема. Але ти не завдавай собі смутку. Брунс служить тепер у Ростові, в "Новоросцементі", як я довідався. Грошей у мене тільки-тільки на дорогу. Виїжджаю через годину товаро-пасажирським. А ти, моя люба, зайди, будь ласка, до зятя, візьми у нього п'ятдесят карбованців (він мені винен і обіцяв віддати) і перекажи в Ростов: головний поштамт, до запитання Федорові Івановичу Вострикову. Переказ, економії ради, надішли поштою. Коштуватиме тридцять копійок.

Що у нас чувати в місті? Що нового?

Чи приходила до тебе Кіндратівна? Панотцю Кирилові скажи, що скоро повернуся: мовляв, до умирущої тітки у Воронеж поїхав. Будь ощадна. Чи обідає ще Євстигнєєв? Кланяйся йому від мене. Скажи, що до тітки поїхав.

Яка погода? Тут, у Харкові, справжнє літо. Місто гомінливе — центр Української республіки. Після провінції здається, наче за кордон потрапив.

Зроби:

1) мою літню рясу в чистку оддай (краще 3 крб. за чистку оддати, ніж на нову витрачатись), 2) здоров'я шануй, 3) коли Гуленьці писатимеш, згадай ненароком, що я до тітки поїхав у Воронеж.

Кланяйся всім від мене. Скажи, що скоро приїду.

Ніжно цілую, обіймаю і благословляю.

Твій чоловік ФЕДЯ

Нотабене: де-то полює тепер Вороб'янінов?

Кохання сушить людину. Бик реве від ярі. Півень місця собі не знайде. Предводитель дворянства втрачає апетит.

Кинувши Остапа і студента Іванопуло в трактирі, Іполит Матвійович пробрався в рожевий будиночок і став у позицію біля вогнетривкої каси. Він чув шум поїздів, що мчали в Кастілію, і плюскіт морських пароплавів.

Над простором Альпухари

Гасне золота зоря.

Серце гойдалось, як маятник. У вухах цокало.

На закличний дзвін гітари

Вийди, любонько моя.

Тривога шугала по коридору. Ніщо не могло розтопити холоду вогнетривкої шафи.

Від Севільї до Гренади

В тихій темряві нічній…

У пеналах стогнали грамофони. Стояв бджолиний дзум примусів.

Всюди линуть серенади,

Перелунюють мечі.

Одне слово, Іполит Матвійович був закоханий до найвищої міри в Лізу Калачову.

Багато людей проходило коридором повз Іполита Матвійовича, але від них тхнуло тютюном, або горілкою, або аптекою, або давнім капусняком. У темряві коридора людей можна було розпізнати тільки по запаху або по ході. Ліза не проходила. Цього Іполит Матвійович був певний. Вона не курила, не пила горілки і не носила чобіт, підбитих залізними цвяхами. Йодом або головизною тхнути від неї не могло. Від неї міг струмити тільки найніжніший запах рисової кашки або смачно приготованого сіна, яким пані Нордман-Сєверова так довго годувала славетного художника Іллю Рєпіна.

Аж ось почулись легкі, непевні кроки. Хтось ішов коридором, натикаючись на його еластичні стіни і солодко бурмочучи.

— Це ви, Єлизавето Петрівно? — запитав Іполит Матвійович зефірним голоском.

У відповідь пробасили:

— Скажіть, будь ласка, де тут живуть Пфеферкорни? Тут у пітьмі ні чорта не розбереш.

Іполит Матвійович злякано замовк. Шукач Пфеферкорнів непорозуміло зачекав відповіді і, не дочекавшись її, поповз далі.

Тільки години о дев'ятій прийшла Ліза. Вони вийшли на вулицю, під карамельно-зелене вечорове небо.

— Куди ж ми підемо гуляти? — запитала Ліза.

Іполит Матвійович подивився на її біле світлосяйне обличчя і, замість просто сказати: "Чатую, Інезіліє, у тебе під вікном", — почав довго і нудно говорити про те, що давно не був у Москві і що Париж куди кращий за Білокамінну, котра, як не крути, залишається безсистемно розпланованим великим селом.

— Пам'ятаю я Москву, Єлизавето Петрівно, не такою. Тепер у всьому скнарість відчувається. А ми свого часу грошей не шкодували. "В житті живемо тільки раз" — є така пісенька.

Пройшли весь Пречистенський бульвар і вийшли на набережну, до храму Христа-спасителя.

За Москворіцьким мостом тяглися чорно-бурі лисячі хвости. Електричні станції Могесу диміли, наче ескадра. Трамваї перекочувались через мости. На річці снували човни. Сумно оповідала гармоніка.

Ухопившись за руку Іполита Матвійовича, Ліза розповіла йому про всі свої прикрощі. Про сварку з чоловіком, про трудне життя серед підслуховувачів-сусідів — колишніх хіміків — і про одноманітність вегетаріанського стола.

Іполит Матвійович слухав і міркував. У нім прокидалися демони. Ввижалась йому чудесна вечеря. Він дійшов висновку, що таку дівчину треба чимось приголомшити.

— Ходімте до театру, — запропонував Іполит Матвійович.

— Краще в кіно, — сказала Ліза, — в кіно дешевше.

— О! До чого тут гроші! Така ніч, і раптом якісь гроші. Уже вкрай розпалені демони, не торгуючись, посадовили парочку на візника і повезли в кіно "Аре". Іполит Матвійович був препишний. Він узяв найдорожчі квитки. А втім, до кінця сеансу не дотерпіли. Ліза звикла сидіти на дешевих місцях, поблизу, і погано бачила з дорогого тридцять четвертого ряду.

В кишені Іполита Матвійовича лежала половина суми, одержаної концесіонерами від старгородських змовників. Це були великі гроші для Вороб'янінова, який уже одвик від розкошів. Тепер, схвильований

можливістю легкого кохання, він збирався засліпити Лізу широтою діапазону. Для цього він вважав себе чудесно підготованим. Він з гордістю згадав, як легко полонив колись серце прекрасної Олени Боур. Звичка витрачати гроші легко й помпезно була йому властива. Вихованістю й умінням провадити розмови з першою-ліпшою Дамою він славився в Старгороді. Йому здалося смішним витратити всю свою старорежимну елегантність заради перемоги над маленьким радянським дівчам, яке нічого ще до пуття не бачило і не знало.

Після недовгих умовлянь Іполит Матвійович повіз Лізу в "Прагу", зразкову їдальню МССТ[3] — "найкраще місце в Москві", — як говорив йому Бендер.

"Прага" вразила Лізу безліччю дзеркал, світла і квітів. Лізі це можна було пробачити: вона ніколи ще не ступала на поріг великих зразково-показових ресторанів. Але дзеркальний зал зовсім несподівано вразив і Іполита Матвійовича. Він одстав, забув ресторанний побут. Тепер йому було страшенно соромно за свої баронські чоботи з квадратними носами, штучні довоєнні штани і місяцесяйний жилет, усіяний срібними зірками.

Обоє збентежились і завмерли перед очима усієї досить строкатої публіки.

— Ходімте туди, в куток, — запропонував Вороб'янінов, хоча біля самої естради, де оркестр витирликував чергове попурі з "Баядерки", були вільні столики.

Почуваючи, що на неї всі дивляться, Ліза швидко погодилась. За нею сором'язно попрямував світський лев і покоритель жінок Вороб'янінов. Потерті штани світського лева звисали з худого зада мішечком. Покоритель жінок згорбився і, щоб побороти ніяковість, почав протирати пенсне.

Ніхто не підійшов до столу. Цього Іполит Матвійович не сподівався. І він, замість галантно розмовляти з своєю дамою, мовчав, нудився, несміливо стукотів попільничкою по столу і без угаву прокашлювався. Ліза з цікавістю дивилася увсебіч, мовчанка ставала неприродною. Але Іполит Матвійович не міг мовити й слова. Він забув, що саме він завжди говорив у таких випадках.

— Будь ласка! — волав він до працівників нархарчу, що пролітали мимо.

— Зараз! — кричали офіціанти на ходу.

Нарешті карточку принесено. Іполит Матвійович з почуттям полегшення занурився в неї.

— Однак, — пробурмотів він, — телячі котлети — два двадцять п'ять, філе — два двадцять п'ять, горілка — п'ять карбованців.

— За п'ять карбованців великий графин, — повідомив офіціант, нетерпляче оглядаючись.

"Що зі мною? — вжахнувся Іполит Матвійович. — Я стаю смішним".

— От, будь ласка, — звернувся він до Лізи із запізнілою ґречністю, — будь ласка, виберіть. Що ви будете їсти?

Лізі було совісно. Вона бачила, як гордо дивився офіціант на її супутника, і розуміла, що робить він щось не те.

— Я зовсім не хочу їсти, — сказала вона тремтячим голосом. — Або ось що... Скажіть, товаришу, чи немає у вас чого-небудь вегетаріанського?

Офіціант почав тупцювати, як кінь.

— Вегетаріанського не держимо. Хіба омлет з шинкою?

— Тоді от що, — сказав Іполит Матвійович, зважившись, — дайте нам сосисок. Адже ви будете їсти сосиски, Єлизавето Петрівно?

— Буду.

— Так от. Сосиски. Оці, по карбованцю двадцять п'ять. І пляшку горілки.

— У графинчику буде.

— Тоді — великий графин.

Працівник нархарчу глянув на беззахисну Лізу прозорими очима.

— Горілку чим будете закусювати? Ікри свіжої? Сьомги? Розтягайчиків?

У грудях Іполита Матвійовича продовжував шаленіти діловод загсу.

— Не треба, — з неприємною грубістю сказав він. — Почому у вас огірки солоні? Ну, гаразд, дайте два.

Офіціант побіг, і за столиком знов запанувала мовчанка. Першою заговорила Ліза:

— Я тут ніколи не була. Тут дуже приємно.

— Та-ак, — протяг Іполит Матвійович, підраховуючи вартість замовленого.

"Нічого, — думав він, — вип'ю горілки — розгуляюсь. А то, справді, ніяково якось".

Але коли випив горілки і закусив огірком, то не розгулявся, а спохмурнів ще дужче. Ліза не пила. Вимушеність не зникла. А тут іще до столика підійшов чоловік і, ласкаво поглядаючи на Лізу, запропонував купити квітів.

Іполит Матвійович удав, ніби він не бачить усатого квіткаря, але той не відходив. Говорити при ньому компліменти було аж ніяк не можна.

На якийсь час виручила концертна програма. На естраду вийшов дебелий мужчина у візитці і лакових туфлях.

— Ну, от ми знов зустрілися з вами, — розв'язно сказав він у публіку. — Наступним номером нашої концертної програми виступить всесвітня виконавиця російських народних пісень, широко відома в Мар'їній Рощі, Варвара Іванівна Годлевська. Варваро Іванівно! Будь ласка!

Іполит Матвійович пив горілку і мовчав. А що Ліза не пила і весь час поривалася додому, треба було поспішати, щоб випити весь графин.

Коли на сцену на зміну співачці, відомій у Мар'їній Рощі, вийшов куплетист у рубчастій оксамитній толстовці і заспівав:

Никаєте,

Сюди-туди блукаєте,

Немовби ваш апендицит

Нагуляє апетит.

Никаєте,

Тара-ра-ра,–

Іполит Матвійович уже добре-таки захмелів і, разом з усіма відвідувачами зразкової їдальні, яких він ще півгодини тому мав за грубіянів і скнарих радянських бандитів, заляскав у такт долонями і почав підспівувати:

Никаєте,

Сюди-туди блукаєте,

Тара-ра-ра…

Він часто зривався на ноги і, не пробачившись, прямував до вбиральні. Сусідні столики вже називали його дядею і принаджували до себе на кухоль пива. Але він не йшов. Він став раптом гордий і підозріливий. Ліза рішуче встала з-за столу:

— Я піду. А ви залишайтесь. Я сама дійду.

— Ні, як же так? Як дворянин, не можу допустити! Сеньйор! Рахунок! Ха-ми!..

На рахунок Іполит Матвійович дивився довго, похитуючись на стільці…

— Дев'ять карбованців двадцять копійок? — бурмотів він. — Може, вам ще дати ключ од квартири, де гроші лежать?

Кінчилося тим, що Іполита Матвійовича звели вниз, обережно взявши під руки. Ліза не могла втекти, бо номерок від гардероба був у великосвітського лева.

У першому ж провулку Іполит Матвійович навалився на Лізу плечем і почав хапати її руками. Ліза мовчки одбивалась.

— Слухайте! — говорила вона. — Слухайте! Слухайте!

— Поїдьмо в номери! — переконував Вороб'янінов.

Ліза ледве звільнилась і, не примірявшись, ударила покорителя жінок кулачком у ніс. Одразу ж упало пенсне із золотою дужкою і, потрапивши під квадратний носок баронських чобіт, розкрошилося з хруском.

Нічний зефір

Струмить ефір…

Ліза, захлинаючись од сліз, побігла Срібним провулком до себе додому.

Шумить,

Біжить

Гвадалквівір.

Засліплений Іполит Матвійович дрібно потрюхикав у протилежний бік з криком:

— Держи злодія!

Потім він довго плакав і, ще плачучи, купив у бабусі всі її бублики разом з кошиком. Він вийшов на Смоленський ринок, порожній і темний, і довго походжав там то туди, то сюди, розкидаючи бублики, як сіяч кидає зерно. При цьому він немузикально кричав:

Никаєте,

Сюди-туди блукаєте,

Тара-ра-ра…

Потім Іполит Матвійович подружив з козир-візником, розкрив перед ним усю душу і плутано розповів про діаманти.

— Веселий ви, пане! — вигукнув візник.

Іполит Матвійович справді розвеселився. Як видно, його веселощі мали до певної міри недозволений характер, бо години об одинадцятій ранку він прокинувся у відділенні міліції. З двохсот карбованців, якими він так ганебно почав ніч насолоди й утіх, при ньому залишилось тільки дванадцять.

Йому здавалося, що він умирає. Болів поперек, нила печінка, а на голову, він почував, йому наділи свинцевий казанок. Але найжахливіше було те, що він зовсім не пам'ятав, де і як він міг витратити такі великі гроші. По дорозі додому довелось зайти до оптика і вставити в оправу пенсне нові скельця.

Довго, здивовано розглядав Остап змордовану постать Іполита Матвійовича, але нічого не сказав. Він був холодний і готовий до боротьби.

Розділ XXI

Екзекуція

Аукціонний торг розпочинався о п'ятій годині. Оглядати речі дозволялося громадянам з четвертої. Друзі прибули о третій і цілу годину розглядали машинобудівну виставку, що містилася тут же поряд.

— Схоже на те, — сказав Остап, — що уже завтра ми зможемо, коли захочемо, купити цей паровозик. Шкода, що ціни не прописано. Приємно все-таки мати власний паровоз.

Іполит Матвійович нудився. Тільки стільці могли його потішити.

Од них він одійшов тільки тоді, коли на кафедру піднявся аукціоніст в картатих штанах "століття" і бороді, що падала на толстовку російського коверкоту.

Концесіонери сіли на місця в четвертім ряду праворуч. Іполит Матвійович почав дуже хвилюватись. Йому здавалось, що стільці продаватимуть зараз же. Але вони стояли сорок третім номером, і в продаж пішов спочатку звичайний аукціонний дріб'язок і непотріб: розрізнені гербові сервізи, соусник, срібний підсклянник, пейзаж художника Петуніна, бісерний ридикюль, зовсім новий пальник від примуса, бюстик Наполеона, полотняні бюстгальтери, гобелен "Мисливець стріляє диких качок" та інші дурниці.

Доводилося терпіти і ждати. Ждати було дуже, важко: всі стільці перед очима; мета була близька, її можна було дістати рукою.

"А великий тут знявся б шухер, — подумав Остап, оглядаючи аукціонну публіку, — коли б довідались, який огірочок будуть сьогодні продавати в образі цих стільців".

— Фігура "Правосуддя"! — проголосив аукціоніст. — Бронзова. Зовсім ціла. П'ять карбованців. Хто більше? Шість з половиною, праворуч, в кінці

— сім. Вісім карбованців, в першім ряду, прямо. Другий раз, вісім карбованців, прямо. Третій раз, в першім ряду, прямо.

До громадянина з першого ряду одразу ж помчала панночка з квитанцією на одержання грошей.

Стукав молоточок аукціоніста. Продавались попільнички з палацу, скло баккара, пудрениця фарфорова.

Час тягся до болю повільно.

— Бронзовий бюстик Олександра Третього. Може правити за прес-пап'є. Більше, здається, ні на що не придатний. Іде із запропонованої ціни бюстик Олександра Третього.

Серед публіки засміялись.

— Купіть, предводителю, — ущипливо кинув Остап, — ви, здається, любите.

Іполит Матвійович не зводив очей із стільців і мовчав.

— Нема охочих? Знімається з торгу бронзовий бюстик Олександра Третього. Фігура "Правосуддя". Здається, париста до щойно купленої. Василю, покажіть публіці "Правосуддя". П'ять карбованців. Хто більше?

У першім ряду прямо почулося сопіння. Очевидно, громадянинові хотілося мати "Правосуддя" в повному складі.

— П'ять карбованців — бронзове "Правосуддя"!

— Шість! — виразно сказав громадянин.

— Шість карбованців, прямо. Сім. Дев'ять карбованців, вкінці праворуч.

— Дев'ять з половиною, — тихо сказав аматор "Правосуддя", підносячи руку.

— З половиною, прямо. Другий раз, з половиною, прямо. Третій раз, з половиною.

Молоточок спустився. На громадянина з першого ряду налетіла панночка.

Він заплатив і поплентався до другої кімнати одержати свою бронзу.

— Десять стільців з палацу! — сказав раптом аукціоніст.

— Чому з палацу? — тихо ахнув Іполит Матвійович.

Остап розсердився:

— Та йдіть ви к чорту! Слухайте і не рипайтесь!

— Десять стільців з палацу. Горіхові. Епохи Олександра Другого. Цілком справні. Роботи меблевої майстерні Гамбса. Василю, подайте один стілець під рефлектор.

Василь так грубо потяг стілець, що Іполит Матвійович підскочив.

— Та сядьте ви, ідіот проклятий, і де він взявся на мою голову! — зашипів Остап. — Сядьте, я вам кажу!

У Іполита Матвійовича зарухалась нижня щеепа. Остап зробив стійку. Очі йому заясніли.

— Десять стільців горіхових. Вісімдесят карбованців.

Зал пожвавішав. Продавалась річ, потрібна у господарстві. Одна по одній вискакували руки. Остап був спокійний.

— Чого ж ви не торгуєтесь? — напався на нього Вороб'янінов.

— Ідіть геть, — одказав Остап, зціпивши зуби.

— Сто двадцять карбованців, позаду. Сто тридцять п'ять, там же. Сто сорок.

Остап спокійно повернувся спиною до кафедри і глузливо посміхаючись почав розглядати своїх конкурентів.

Аукціон був у розпалі. Вільних місць уже не було. Якраз позаду Остапа дама, порадившись з чоловіком, поласилась на стільці ("Чудові півкріселка! Напрочуд гарна робота! Саню! З палацу ж!") і підняла руку.

— Сто сорок п'ять, у п'ятім ряду праворуч. Раз.

Зал погас. Надто дорого.

— Сто сорок п'ять. Два.

Остап байдужно розглядав ліпний карниз. Іполит Матвійович сидів, похнюпившись, і ледь-ледь подригував.

— Сто сорок п'ять. Три...

Але, перше ніж чорний лакований молоточок ударив об фанерну кафедру, Остап повернувся, кинув догори руку і тихо сказав:

— Двісті.

Всі голови повернулись у бік концесіонерів. Картузи, кепки, кашкети й капелюхи зарухались. Аукціоніст підняв збуджене обличчя і глянув на Остапа.

— Двісті, раз, — сказав він, — двісті, в четвертім ряду праворуч, два. Нема більше охочих торгуватися? Двісті карбованців, гарнітур горіховий з палацу з десяти предметів. Двісті карбованців — три, в четвертім ряду праворуч.

Рука з молоточком повисла над кафедрою.

— Мамо! — сказав Іполит Матвійович голосно.

Остап, рожевий і спокійний, посміхався. Молоточок упав, бренькнувши небесним звуком.

— Продано, — сказав аукціоніст. — Панночко! У четвертім ряду праворуч.

— Ну, директоре, ефектно? — запитав Остап. — Що б, цікаво знати, ви робили без технічного керівника?

Іполит Матвійович щасливо ухнув. До них риссю наближалась панночка.

— Ви купили стільці?

— Ми! — скрикнув Іполит Матвійович, що довгий час стримував себе. — Ми, ми. Коли їх можна буде взяти?

— А коли хочете. Хоч зараз!

Мотив: "Никаєте, туди-сюди блукаєте" шалено стрибав у голові Іполитові Матвійовичу. "Наші стільці, наші, наші, наші!" Про це кричав увесь його організм: "Наші!" — кричала печінка, "Наші!" — в тон підтверджувала сліпа кишка.

Він так зрадів, що у нього у вельми несподіваних місцях застукотіли пульси. Все це вібрувало, гойдалось і тріщало під навалою нечуваного щастя. Перед очима манячив, наближаючись до Сен-Готарду, поїзд. На одкритій площадці останнього вагона стояв Іполит Матвійович Вороб'янінов у білих штанах і курив сигару. Едельвейси тихо падали йому на голову, знов прикрашену блискучою алюмінієвою сивизною. Він мчав в Едем.

— А чому ж двісті тридцять, а не двісті? — почув Іполит Матвійович.

Це говорив Остап, крутячи в руках квитанцію.

— Сюди зараховано п'ятнадцять процентів комісійного збору, — одказала панночка.

— Ну, нічого не вдієш! Беріть!

Остап витяг портмоне, відрахував двісті карбованців і повернувся до головного директора підприємства:

— Викладайте тридцять карбованців, голубе, та мерщій: не бачите — дамочка жде. Ну?

Іполит Матвійович не зробив жодного руху, щоб дістати гроші.

— Ну? Що ж ви на мене дивитесь, як солдат на вошу? Очманіли від щастя?

— У мене немає грошей, — пробурмотів нарешті Іполит Матвійович.

— У кого нема? — запитав Остап дуже тихо.

— У мене.

— А двісті карбованців?!

— Я... м-м-м... з-загубив.

Остап глянув на Вороб'янінова, швидко оцінив мерхлість його обличчя, зелень щік і збухлі мішки під очима.

— Дайте гроші! — прошепотів він з ненавистю. — Стара наволоч!

— Так ви будете платити? — запитала панночка.

— Одну хвилиночку, — сказав Остап, чарівно посміхаючись, — маленька заминка.

Була ще крихітна надія. Можна було умовити заждати з грошима.

Тут Іполит Матвійович, отямившись, розбризкуючи слину, увірвався в розмову.

— Дозвольте! — загаласував він. — Чому комісійний збір? Ми нічого не знаємо про такий збір! Треба попереджати. Я відмовляюсь платити ці тридцять карбованців.

— Гаразд, — сказала панночка лагідно. — Я зараз усе влаштую.

Взявши квитанцію, вона понесла до аукціоніста і сказала йому кілька слів. Аукціоніст одразу ж підвівся. Борода його виблискувала під світлом електричних ламп.

— За правилами аукціонного торгу, — дзвінко заявив він, — особа, що відмовляється сплатити повну суму за куплену річ, повинна залишити зал. Торг на стільці скасований.

Здивовані друзі сиділи непорушно.

— Прошу вас! — сказав аукціоніст.

Ефект був надзвичайний. Серед публіки злобно сміялись. Остап все-таки не вставав. Таких ударів він не зазнавав давно.

— Про-шшу вас!

Аукціоніст співав голосом, що не допускав ніяких заперечень.

Сміх у залі підскочив ще вище.

І вони пішли. Рідко хто виходив з аукціонного залу з таким гірким почуттям. Першим ішов Вороб'янінов. Зігнувши прямі кістляві плечі, в підкороченому піджачку і недоладних баронських чоботах, він ішов, як журавель, почуваючи за собою теплий, дружній погляд великого комбінатора.

Концесіонери зупинились у кімнаті, сусідній з аукціонним залом. Тепер вони могли дивитися на торг тільки крізь скляні двері. Вхід туди був уже заборонений. Остап дружньо мовчав.

— Що за обурливі порядки, — полохливо забурмотів Іполит Матвійович, — справжнісіньке неподобство! У міліцію на них треба скаржитись.

Остап мовчав.

— Ні, справді, це ч-чорт зна що таке! — шаленів Вороб'янінов. — Деруть з трудящих утридорога. Їй-богу... За якісь потерті-перетерті десять стільців двісті тридцять карбованців. З глузду з'їхати можна.

— То правда, — дерев'яно сказав Остап.

— Правда? — перепитав Вороб'янінов. — З глузду з'їхати можна!

— Можна.

Остап підійшов до Вороб'янінова впритул і, оглянувшись в усі боки, дав предводителеві короткого, дужого і непомітного для стороннього ока стусана у бік.

— От тобі міліція! От тобі дорожнеча стільців для трудящих усіх країн! От тобі нічні прогулянки до дівчат! От тобі сивина в бороду! От тобі біс у ребро!

Іполит Матвійович за весь час екзекуції не зронив жодного звуку.

Збоку могло видатись, що шанобливий син розмовляє з батьком, тільки батько занадто жваво трясе головою.

— Ну, тепер геть з-перед моїх очей!

Остап повернув спину до директора підприємства і почав дивитися в аукціонний зал. За хвилину він оглянувся. Іполит Матвійович все ще стояв позаду виструнчившись.

— О, то ви ще тут, душа товариства? Геть! Ну?

— Това-аришу Бендер, — благально мовив Вороб'янінов. — Товаришу Бендер!

— Іди! Іди! І до Іванопуло не приходь! Вижену!

— Това-аришу Бендер!

Остап не оглянувся. У залі сталася подія, яка так зацікавила Бендера, що він прочинив двері і почав прислухатися.

— Все пропало! — пробурмотів він.

— Що пропало? — запобігливо спитав Вороб'янінов.

— Стільці окремо продають, от що. Може, хочете придбати? Будь ласка. Я вас не держу. Тільки навряд чи пустять вас. Та й грошей у вас, здається, не густо.

А тим часом в аукціонному залі відбувалось ось що: аукціоніст, відчувши, що вибити з публіки двісті карбованців одразу не вдасться (надто велика сума для дрібноти, що залишилася в залі), вирішив добути ці двісті карбованців шматками. Стільці знову пішли в торг, але уже розбиті на партії.

— Чотири стільці з палацу. Горіхові. М'які. Роботи Гамбса. Тридцять карбованців. Хто більше?

До Остапа швидко повернула вся його рішучість і холоднокровність.

— Ну, ви, дамський улюбленець, стійте тут і нікуди не рипайтесь. Я за п'ять хвилин прийду. А ви тут дивіться, хто і що. Щоб жоден стілець не втік.

У голові Бендера склався план, єдино можливий за тих тяжких умов, в яких вони опинилися.

Він вибіг на Петровку, попрямував до найближчого асфальтового казана і розпочав ділову розмову з безпритульними.

Він, як і обіцяв, вернув до Іполита Матвійовича через п'ять хвилин. Безпритульні стояли напоготові біля входу в аукціон.

— Продають, продають, — зашепотів Іполит Матвійович. — чотири і два уже продали.

— Це ви удружили, — сказав Остап, — радійте. У руках все було, розумієте — в руках. Та хіба ви можете це зрозуміти?

У залі лунав скрипучий голос, дарований від природи самим тільки аукціоністам, круп'є і склярам.

— З половиною, ліворуч. Три. Ще один стілець із палацу. Горіховий. Цілком справний. З половиною, прямо. Раз — з половиною, прямо.

Три стільці були продані поодинці. Аукціоніст оголосив продаж останнього стільця. Злоба душила Остапа. Він знову напався на Вороб'янінова. Образливі репліки його були сповнені гіркоти. Хто знає, до чого дійшов би Остап у своїх сатиричних вправах, якби його не урвав мужчина в костюмі лодзінських коричневих тонів, швидко підійшовши до них. Він розмахував пухкими руками, нахилявся, підскакував і відскакував, наче грав у теніс.

— А скажіть, — поквапно запитав він Остапа, — тут справді аукціон? Так? Аукціон? І тут справді продають речі? Чудово!

Незнайомий одскочив, і на обличчі його заграло безліч усмішок.

— Тут справді продають речі? І справді можна дешево купити? Високий клас! Дуже, дуже! Ах!..

Незнайомий, вихиляючись товстенькими стегнами, промчав у зал повз приголомшених концесіонерів і так швидко купив останній стілець, що Вороб'янінов тільки крякнув. Незнайомий з квитанцією в руках підбіг до прилавка видачі.

— А скажіть, стілець можна зараз узяти? Чудово! Ах!.. Ах!..

Без угаву мекаючи і весь час перебуваючи в русі, незнайомий навантажив стілець на візника і помчав. Слідом за ним біг безпритульний.

Поволі розійшлись і роз'їхались усі нові володарі стільців. За ними мчали неповнолітні агенти Остапа. Пішов і він сам. Іполит Матвійович боязко ішов позад нього. Сьогоднішній день видавався йому сном. Все сталося швидко і зовсім не так, як гадалося.

На Сивцевому Вражку святкували весну роялі, мандоліни і гармоніки. Вікна були розчинені навстіж. Квітники в глиняних горщиках товпились на підвіконнях. Огрядний чоловік, з розхристаними волохатими грудьми, в підтяжках, стояв біля вікна і спрагло співав. Вздовж стіни повагом пробирався кіт. У продуктових ятках палали гасові лампочки.

Біля рожевого будиночка прогулювався Коля. Угледівши Остапа, що йшов попереду, він ґречно йому уклонився і підійшов до Вороб'янінова. Іполит Матвійович щиро привітав його. Коля, однак, не гаяв часу.

— Добрий вечір, — рішуче сказав він і, не в силі стриматись, ударив Іполита Матвійовича в ухо.

Водночас Коля виголосив досить ницу, на думку свідка цієї сцени Остапа, фразу:

— Так буде з усіма, — сказав Коля дитячим голосом, — хто зазіхне…

На що саме зазіхне, Коля не договорив. Він став навшпиньки і, заплющивши очі, ляснув Вороб'янінова по щоці.

Іполит Матвійович підняв лікоть, але не посмів навіть писнути.

— Отак його! — притакував Остап, — а теперь по шиї. Двічі, Так. Нічого не вдієш. Іноді доводиться яйцям вчити знахабнілу курку… Іще разок… Так. Не соромтесь. По голові більше не бийте. Це найслабше його місце.

Якби старгородські змовники бачили гіганта мислі і батька російської демократії в цю критичну для нього хвилину, то, слід гадати, таємний Союз меча і рала припинив би своє існування.

— Ну, здається, досить, — сказав Коля, ховаючи руку в кишеню.

— Іще один разок, — благав Остап.

— Ну його к чорту! Буде знати іншим разом!

Коля пішов. Остап піднявся до Іванопуло і глянув униз. Іполит Матвійович стояв навскоси від дому, притулившись до чавунної посольської огорожі.

— Громадянине Міхельсон! — крикнув Остап. — Конраде Карловичу! Зайдіть у помешкання! Я дозволяю!

До кімнати Іполит Матвійович увійшов уже трохи бадьоріший.

— Нечуване нахабство! — сказав він гнівно. — Я ледве стримав себе.

— Ай-яй-яй, — висловив своє співчуття Остап, — яка тепер молодь пішла! Жахлива молодь! Переслідує чужих жінок! Пускає на вітер чужі гроші... Цілковитий занепад! А скажіть, коли б'ють по голові, справді боляче?

— Я його викличу на дуель!

— Чудово! Можу вам відрекомендувати мого доброго знайомого. Знає дуельний кодекс напам'ять і має два віники, цілком придатні для боротьби не на життя, а на смерть. У секунданти можна взяти Іванопуло і сусіда праворуч. Він — колишній почесний громадянин міста Кологрива і досі пишається цим титулом. А можна влаштувати дуель на м'ясорубках — це елегантніше. Кожна рана безумовно смертельна. Вражений супротивник механічно обертається на котлету. Вас це влаштовує, предводителю?

У цей час з вулиці долинув свист, і Остап пішов діставати агентурні відомості від безпритульних.

Безпритульні якнайкраще виконали покладене на них доручення. Чотири стільці потрапили до театру Колумба. Безпритульний докладно розповів, як стільці везли тачкою, як їх вивантажили і втягли в будинок через артистичний хід. Де містився театр, Остапові було добре відомо.

Два стільці повезла; на візникові, як сказав другий юний слідопит, "шикарна чмара". Хлопець, як видно, великою кебетою не відзначався. Провулок, куди привезли стільці — Варсонофіївський, — він знав,

пам'ятав навіть, що номер квартири сімнадцятий, але номера дому ніяк не міг пригадати.

— Дуже швидко біг, — сказав безпритульний, — з голови вискочило.

— Не дістанеш грошей, — заявив наймач.

— Дя-адю! Та я тобі покажу.

— Гаразд! Залишайся. Підемо разом.

Мекаючий громадянин жив, виявляється, на Садовій-Спаській. Точну адресу його Остап записав у блокнот.

Восьмий стілець поїхав у Будинок народів. Хлопець, що переслідував цей стілець, показав себе пролазою. Перемігши ланцюг перешкод — комендатуру і численних кур'єрів, — він проліз у будинок і пересвідчився, що стілець купив завгосп редакції "Станка".

Двох хлопчиків іще не було. Вони прибігли майже одночасно, засапані і втомлені.

— Казармений провулок, біля Чистих Прудів.

— Номер?

— Дев'ять. І квартира дев'ять. Там татари поруч живуть. У дворі. Я йому і стілець доніс. Пішки йшли.

Останній гонець приніс сумні вісті. Спочатку все було гаразд, але згодом усе пішло шкереберть. Покупець увійшов із стільцем у товарний двір Жовтневого вокзалу, і пролізти за ним не можна було ніяк, — біля воріт стояли стрільці ТВО НКШ.

— Напевне, поїхав, — закінчив безпритульний своє повідомлення.

Це дуже занепокоїло Остапа. Винагородивши безпритульних по-царськи, — карбованець на посланця, окрім вісника з Варсонофіївського провулка, що забув номер будинку (йому було наказано прийти другого дня якомога раніше), — технічний директор повернув додому і, не відповідаючи на запитання оскандаленого голови правління, почав комбінувати.

— Нічого ще не втрачено. Адреси є, а для того, щоб добути стільці, є багато давніх, випробуваних способів: 1) звичайне, знайомство, 2) любовна інтрига, 3) знайомство зі зломом, 4) обмін і 5) гроші. Останній — найпевніший. Але грошей мало.

Остап іронічно подивився на Іполита Матвійовича. До великого комбінатора повернулися притаманна йому ясність думки і душевна рівновага. Гроші, звичайно, можна буде дістати. У запасі були: картина "Більшовики пишуть листа Чемберленові", чайне ситечко і цілковита змога продовжувати кар'єру багатоженця.

Турбував тільки десятий стілець. Слід, звичайно, був, але який слід! — розпливчастий і туманний.

— Ну, що ж, — сказав Остап голосно. — На такі шанси ловити можна. Граю дев'ять проти одного. Засідання триває далі! Чуєте? Ви! Присяжний засідателю!

Розділ XXII

Людоїдка Еллочка

Словник Вільяма Шекспіра за підрахунком дослідників становить дванадцять тисяч слів. Словник негра з людоїдського племені "Мумбо-Юмбо" становить триста слів.

Еллочка Щукіна легко і вільно обходилася тридцятьма.

Ось слова, фрази і вигуки, вибагливо дібрані нею з усієї великої, багатослівної і могутньої її рідної мови:

1. Хамите.

2. Хо-хо. (Висловлює, залежно від обставин: іронію, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).

3. Знаменито.

4. Хмарний. (Прикладаючи до всього. Приміром: "хмарний Петя прийшов", "хмарна погода", "хмарний випадок", "хмарний кіт" і т. ін.).

5. Тьма.

6. Жах. (Жахливий. Приміром, зустрівшись з доброю знайомою: "жахлива зустріч").

7. Парниша. (До всіх знайомих мужчин, незалежно від віку і громадського становища).

8. Не вчіть мене жити.

9. Як дитину. ("Я б'ю його, як дитину" — під час гри в карти. "Я йому втерла носа, як дитині", — як видно, в розмові з відповідальним наймачем).

10. Кр-р-расота!

11. Товстий і красивий. (Вживається як характеристика живих і неживих речей).

12. Поїдьмо візником. (Говориться чоловікові).

13. Поїдьмо в таксо. (Знайомим Чоловічої статі).

14. У вас вся спина біла. (Жарт).

15. Подумаєш.

16. Уля. (Ласкаве закінчення імен. Приміром: Мишуля, Зінуля).

17. Ого! (Іронія, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).

Решта слів, вельми невелика, правила за передавальну ланку поміж Еллочкою і прикажчиками універсальних магазинів.

Коли придивитися до фотографій Еллочки Щукіної, що висять над ліжком її чоловіка, інженера Ернеста Павловича Щукіна (одна — анфас, друга — в профіль), то не важко помітити лоб приємної висоти і опуклості, великі вологі очі, наймиліший у Московській губернії носик і підборіддя з маленькою, намальованою тушшю плямочкою.

Зріст Еллочки подобався мужчинам. Вона була маленька, і навіть миршаві мужчини поруч неї здавалися великими і могутніми мужами.

Що ж до особливих прикмет, то їх-не було. Еллочка і не мала потреби в них. Вона була гарна.

Двісті карбованців, які щомісяця одержував чоловік на заводі "Електролюстра", для Еллочки були образою. Вони ніяк не могли помогти тій грандіозній боротьбі, що її Еллочка провадила уже чотири роки, з того часу як посіла громадське становище хатньої господарки, дружини Щукіна. Боротьба тривала з повним напруженням сил. Вона пожирала всі

ресурси. Ернест Павлович брав на дім вечірню роботу, відмовився від служниці, розпалював примус, виносив сміття і навіть смажив котлети.

Та все марно. Небезпечний ворог рік у рік руйнував господарство. Еллочка чотири роки тому помітила, що в неї є суперниця за океаном. Нещастя спіткало Еллочку того радісного вечора, коли вона приміряла дуже гарненьку крепдешинову блузочку. У цьому вбранні вона виглядала майже богинею.

— Хо-хо! — вигукнула вона, цим людоїдським криком висловивши разючо складні почуття, що полонили її душу.

Спрощено ці почуття можна було б висловити такою фразою: "Угледівши мене такою, мужчини запалають пристрастю. Вони затремтять. Вони підуть за мною на край світу, заїкаючись від кохання. Але я буду холодна. Хіба вони варті мене? Я найкраща. Такої елегантної блузочки немає ні в кого на всій земній кулі".

Але слів було лише тридцять, і Еллочка вибрала з-поміж них найвиразніше — "хо-хо".

У такий урочистий час до неї прийшла Фіма Со? бак. Вона принесла з собою морозний подих січня і французький журнал мод. На першій сторінці Еллочка зупинилася. Блискуча фотографія відображала дочку американського мільярдера Вандербільда у вечірній сукні. Там були хутро і пір'я, шовк і перли, надзвичайна легкість крою і карколомна зачіска. Це вирішило все.

— Ого! — сказала Еллочка сама до себе.

Це означало: "Або я; або вона".

Ранок другого дня застав Еллочку в перукарні. Тут вона втратила чудову чорну косу і перефарбувала волосся на рудий колір. Потім

пощастило піднятись ще на один щабель тієї драбини, яка наближала Еллочку до осіянного раю, де прогулюються дочки мільярдерів, що не варті й нігтя хатньої господарки Щукіної. На робкредит куплено собачу шкурку, що мала означати хохулю. Її вжито на оздоблення вечірнього туалету.

Містер Щукін, що давно плекав мрію купити нову рисувальну дошку, трошки засмутився.

Сукня, облямована собакою, завдала пихатій Вандербільдисі першого влучного удару. Потім гордій американці завдано трьох ударів підряд. Еллочка придбала у домашнього кушніра Фімочки Со? бак шиншиловий палантин (російський заєць, убитий у Тульській губернії), завела собі голуб'ячий капелюшок з аргентінського фетру і перешила новий піджак чоловіка на модний дамський жакет. Мільярдерша похитнулась, але її, як видно, врятував велелюбний папа Вандербільд.

Черговий номер журналу мод містив у собі портрети проклятої суперниці в чотирьох строях: 1) в чорнобурих лисах, 2) з діамантовою зіркою на чолі, 3) в авіаційному костюмі (високі чобітки, найтонша зелена куртка і рукавички, розтруби яких були інкрустовані смарагдами середньої величини) і 4) в бальному туалеті (каскади коштовностей і трошки шовку).

Еллочка вчинила мобілізацію. Тато-Щукін взяв позику в касі взаємодопомоги. Більш як тридцять карбованців йому не дали. Нове потужне зусилля підрізало в корені господарство. Доводилось боротися в усіх царинах життя. Нещодавно одержано фотографії міс у її новому замку у Флоріді. Довелось і Еллочці придбати нові меблі. Вона купила на аукціоні два м'які стільці. (Вдала покупка! Ніяк не можна було обминути!) Не спитавши чоловіка, Еллочка взяла гроші з обідніх сум. До п'ятнадцятого залишилось десять днів і чотири карбованці.

Еллочка з шиком провезла стільці по Варсонофіївському провулку. Чоловіка дома не було. А втім, він незабаром прийшов, тягнучи з собою портфель-скриню.

— Хмарний муж прийшов, — виразно сказала Еллочка. Всі слова вимовляла вона чітко, і вони вискакували у неї швидко, як горошинки.

— Здрастуй, Оленочко! А це що таке? Звідки стільці?

— Хо-хо!

— Ні, справді?

— Кр-расота!

— Так. Стільці гарні.

— Зна-ме-ни-ті!

— Подарував хто-небудь?

— Ого!

— Як?! Невже ти купила? На які ж кошти? Невже на господарські? Адже я тисячу разів говорив тобі...

— Ернестуля! Хамиш!

— Ну, як же так можна робити?! Адже нам нічого буде їсти!

— Подумаєш!..

— Але ж це обурлива річ! Ти живеш не по грошах!

— Жартуєте!

— Так, так. Ви живете не по грошах...

— Не вчіть мене жити!

— Ні, поговорімо серйозно. Одержую двісті карбованців...

— Тьма!

— Хабарів не беру, грошей не краду і робити фальшиві не вмію...

— Жах!

Ернест Павлович замовк.

— От що, — сказав він нарешті, — так жити не можна.

— Хо-хо, — сказала Еллочка, сідаючи на новий стілець.

— Нам треба розійтись.

— Подумаєш!

— Ми не зійшлись характерами. Я...

— Ти товстий і красивий парниша.

— Скільки разів я просив не називати мене парнишею!

— Жартуєте!

— І звідки у тебе цей ідіотський жаргон!

— Не вчіть мене жити!

— О, чорт! — крикнув інженер.

— Хамите, Ернестуля.

— Розійдімось мирно.

— Ого!

— Ти мені нічого не доведеш! Ця суперечка…

— Я поб'ю тебе, як дитину.

— Ні, це вкрай нестерпно. Твої докази не можуть стримати мене від того наміру, який я примушений зробити. Я зараз же іду по биндюжника.

— Жартуєте!

— Меблі ми поділимо порівну.

— Жах!

— Ти будеш одержувати сто карбованців на місяць. Навіть сто двадцять. Кімната залишиться у тебе. Живи, як тобі хочеться, а я так не можу…

— Знаменито, — сказала Еллочка презирливо.

— А я переїду до Івана Олексійовича.

— Ого!

— Він виїхав на дачу і залишив мені на літо всю свою квартиру. Ключ у мене... Немає тільки меблів.

— Кр-расота!

Ернест Павлович за п'ять хвилин повернувся з двірником.

— Ну, гардероб я не візьму, він тобі потрібніший, а от письмовий стіл, будь так ласкава... І один цей стілець візьміть, голубе. Я візьму один із цих двох стільців. Я думаю, що маю на це право?!

Ернест Павлович зв'язав свої речі у великий клунок, загорнув чоботи в газету і повернув до дверей.

— У тебе вся спина біла, — сказала Еллочка грамофонним голосом.

— До побачення, Олено.

Він ждав, що дружина хоч у даному разі стримає себе від звичайних металічних словечок. Еллочка теж відчула всю важливість моменту. Вона напружилась і стала добирати відповідних для розлуки слів. Вони швидко найшлись.

— Поїдеш в таксо? Кр-расота!

Інженер лавиною скотився по сходах.

Вечір Еллочка просиділа з Фімою Со? бак. Вони обмірковували надзвичайно важливу подію, що погрожувала перекинути шкереберть світову економіку.

— Здається, носитимуть довге і широке, — говорила Фіма, по-курячому втягаючи голову в плечі.

— Тьма.

І Еллочка з пошаною глянула на Фіму Собак. Мадмуазель Со? бак зажила слави культурної дівчини: в її словнику було близько ста вісімдесяти слів. До того ж їй було відоме одне таке слово, яке Еллочці не могло навіть приснитись.

Це було багате слово: гомосексуалізм, Фіма Собак, безперечно, була культурна дівчина.

Жвава розмова затяглась далеко за північ.

О десятій годині ранку великий комбінатор ввійшов у Варсонофіївський провулок. Попереду біг учорашній безпритульний хлопчик. Він показав будинок.

— Не брешеш?

— Що ви, дядю… От сюди, в парадне.

Бендер видав хлопчакові чесно зароблений карбованець.

— Додати треба, — сказав по-візницькому хлопець.

— От здохлого осла уші. Одержиш у Пушкіна. До побачення, дефективний.

Остап постукав у двері, зовсім не думаючи, під яким приводом він увійде. Для розмов з дамочками він вважав за краще натхнення.

— Ого? — запитали за дверима.

— Маю до вас справу, — відказав Остап.

Двері одчинились. Остап пройшов у кімнату, яку могла обставити тільки істота з уявою дятла. На стінах висіли кінолистівки, лялечки і тамбовські гобелени. На цьому строкатому тлі, від якого рябіло в очах, важко було помітити крихітну господиню кімнати. На ній був халатик, перероблений з толстовки Ернеста Павловича і облямований загадковим хутром.

Остап одразу зрозумів, як поводитись у світському товаристві. Він заплющив очі і ступив крок назад.

— Прекрасне хутро! — скрикнув він.

— Жартуєте! — сказала Еллочка ніжно. — Це мексіканський тушкан.

— Бути цього не може. Вас ошукали. Вам дали далеко краще хутро. Це шанхайські барси. Безумовно! Барси! Я пізнаю їх по відтінку. Бачите, як хутро грає на сонці!.. Ізумруд! Ізумруд!

Еллочка сама фарбувала мексіканського тушкана зеленою аквареллю, і тому похвала вранішнього відвідувача була їй особливо приємна.

Не даючи господині отямитись, великий комбінатор вивалив усе, що чув коли-небудь про хутра. Після того заговорили про шовк, і Остап обіцяв подарувати чарівній господині кількасот шовкових коконів, нібито привезених йому головою ЦВК Узбекистану.

— Ви — парниша знаменитий, — зауважила Еллочка після перших хвилин знайомства.

— Вас, звичайно, дивує ранішній візит невідомого мужчини?

— Хо-хо!

— Але я до вас в одній делікатній справі.

— Жартуєте!

— Ви вчора були на аукціоні і справили на мене надзвичайне враження.

— Хамите!

— Ну, що ви! Хамити такій чарівній жінці жорстоко.

— Жах!

Розмова тривала в такому ж напрямі, що давав, однак, у деяких випадках чудесні плоди. Але компліменти Остапа раз у раз ставали безбарвніші і коротші. Він помітив, що другого стільця в кімнаті не було. Довелося намацувати слід. Пересипаючи свої запитання барвистими східними лестощами, Остап дізнався про події, що стались учора в Еллоччинім житті

"Нове діло, — подумав він, — стільці розповзаються, як таргани".

— Люба панночко, — несподівано сказав Остап, — продайте мені цей стілець. Він мені дуже подобається. Тільки ви з вашим жіночим чуттям могли вибрати таку художню річ. Продайте, голубонько, а я вам дам сім карбованців.

— Хамите, парнишо, — лукаво сказала Еллочка.

— Хо-хо, — втовкмачував Остап.

"З нею треба діяти інакше, — вирішив він, — запропонуємо піти на обмін".

— Ви знаєте, в даний момент у Європі і в найкращих домах Філадельфії поновили старовинну моду — розливати чай через ситечко. Надзвичайно ефектно і дуже елегантно.

Еллочка насторожилась.

— До мене якраз знайомий дипломат приїхав із Відня і привіз в подарунок. Кумедна річ.

— Мабуть, знаменито, — зацікавилась Еллочка.

— Ото! Хо-хо! Давайте обміняємось. Ви мені — стілець, а я вам — ситечко. Хочете?

І Остап витяг з кишені маленьке позолочене ситечко.

Сонце качалось у ситечку, як яйце. По стелі стрибали зайчики. Несподівано засіяв темний куток кімнати. На Еллочку річ справила таке разюче враження, яке справляє стара банка з-під консервів на людоїда Мумбо-Юмбо. У таких випадках людоїд кричить на повен голос. Еллочка ж тихо застогнала:

— Хо-хо!

Не давши їй опам'ятатись, Остап поклав ситечко на стіл, узяв стілець і, дізнавшись у чарівної жінки адресу чоловіка, галантно розпрощався.

Розділ XXIII

Авессалом Володимирович Ізнуренков

Для концесіонерів почалися справжні жнива. Остап твердив, що стільці треба кувати, поки вони гарячі. Іполит Матвійович був амністований, хоч час од часу Остап вчиняв йому допит:

— І на який чорт я з вами зв'язався? Навіщо ви мені здались, власне кажучи? Поїхали б собі додому, в загс. Там на вас небіжчики чекають, новонароджені. Не мучте немовлят, їдьте собі!

Але в душі великий комбінатор прив'язався до здичавілого предводителя. "Без нього не так смішно жити", — думав Остап. І він весело поглядав на Вороб'янінова, на голові якого вже проріс срібний газончик.

У плані робіт ініціативі Іполита Матвійовича було віддано неабияке місце. Скоро тихий Іванопуло виходив з кімнати, Бендер втовкмачував у голову компаньйонові найкоротший шлях до розшуку скарбів:

— Діяти сміливо. Нікого не розпитувати. Якомога більше цинізму. Людям це подобається. Через третіх осіб ніяких заходів не вживати. Дурнів уже нема. Ніхто для вас не буде тягати діаманти з чужої кишені. Але й без вчинків кримінальних. Кодекс ми повинні шанувати.

І проте розшук ішов без особливого ефекту. Заважали Карний кодекс і безліч буржуазних забобонів, що збереглися поміж мешканців столиці. Вони, приміром, терпіти не могли нічних візитів через кватирку. Доводилося працювати тільки легально.

У кімнаті студента Іванопуло в день візиту Остапа до Еллочки Щукіної з'явилися меблі. Це був стілець, обмінений на чайне ситечко, — третій трофей експедиції. Давно вже минув той час, коли полювання на діаманти викликало в компаньйонів потужні емоції, коли вони шматували стільці кігтями і гризли їхні пружини.

— Навіть коли в стільцях нічого нема, — говорив Остап, — вважайте, що ми заробили десять тисяч щонайменше. Кожний розшитий стілець збільшує наші шанси. Що з того, що в дамоччинім стільці нічого нема? Заради цього не треба його ламати. Хай Іванопуло обмеблюється. Нам самим приємніше.

Того самого дня концесіонери випурхнули з рожевого будиночка і розійшлись у різні сторони. Іполитові Матвійовичу був доручений мекаючий незнайомець із Садової-Спасської, дано двадцять п'ять карбованців на витрати, звелено в пивні не заходити і без стільця додому не повертати. На себе великий комбінатор узяв Еллоччиного чоловіка.

Іполит Матвійович перетяв місто на автобусі № 6. Підстрибуючи на шкірянім сидінні і підлітаючи під саму лакову стелю карети, він думав про те, як узнати прізвище дорученого йому мекаючого громадянина, під яким приводом до нього зайти, що сказати першою фразою і як взятись до самої суті.

Злізши біля Красних воріт, він найшов, глянувши на записану Остапом адресу, потрібний домик і почав ходити коло та навколо. Увійти він не наважувався. Це був старий, брудний московський готель, перетворений на житлотовариство, укомплектоване, судячи з обшарпаного фасаду, зловмисними неплатниками.

Іполит Матвійович довго стояв проти під'їзду, підходив до нього, вивчив напам'ять рукописну об'яву з погрозами на адресу недбайливих пожильців і, нічого не надумавши, піднявся на другий поверх. У коридор виходили окремі кімнати. Повагом, неначе він підходив до класної таблиці, щоб довести невивчену ним теорему, Іполит Матвійович наблизився до кімнати № 41. На дверях висіла на одній кнопці, головою вниз, візитна картка:

Зовсім запаморочений, Іполит Матвійович забув постукати, одчинив двері, ступив три лунатичні кроки і опинився посеред кімнати.

— Пробачте, — сказав він придушеним голосом, — чи можна побачити товариша Ізнуренкова?

Авессалом Володимирович не відповідав. Вороб'янінов підвів голову і тільки тепер побачив, що в кімнаті нікого нема.

Із зовнішнього вигляду її ніяк не можна було визначити, нахилів її господаря. Ясно було тільки те, що він нежонатий і служниці у нього нема. На підвіконні лежав папірець з ковбасними шкурками, тахта попід стіною була закидана газетами. На маленькій поличці стояло кілька запорошених книжок. Зі стін дивились кольорові фотографії котів, кішечок і котенят. Посеред кімнати, поряд брудних розкиданих черевиків, стояв горіховий стілець. На кожній меблі, в тім числі і на стільці із старгородського особняка мотлялись малинові сургучні печатки. Але Іполит Матвійович не звернув на це уваги. Він одразу ж забув Карний кодекс, поради Остапа і підскочив до стільця.

У цей час газети на тахті заворушились. Іполит Матвійович перелякався. Газети поповзли і впали на підлогу. З-під них вийшов спокійний котик. Він байдужно глянув на Іполита Матвійовича і почав вмиватися, захоплюючи лапкою вухо, щічку і ус.

— Ху! — сказав Іполит Матвійович.

І потяг стілець до дверей. Двері розчинилися самі. На порозі став господар кімнати — незнайомий мекаючий громадянин. Він був у пальті, з-під якого виглядали лілові кальсони. У руці він держав штани.

Про Авеєсалома Володимировича Ізнуренкова можна було сказати, що другого такого чоловіка нема в цілій республіці. Республіка цінила його по заслугах. Від нього їй була велика користь. І попри все це він залишався невідомим, хоч у своєу мистецтві він був такий самий майстер, як Шаляпін — у співах, Горький — у літературі, Капабланка — в шахах, Мельников — у бігу на ковзанах і найносатіший, найкоричневіший

ассірієць, що посідав найкраще місце на розі Тверської і Камергерського, — в чистці чобіт жовтим кремом.

Шаляшн співав. Горький писав великий роман. Капабланка готувався до матчу з Альохіним. Мельников рвав рекорди. Ассірісць доводив штиблети громадян до сонячного блиску. Авессалом Ізнуренков — був майстер дотепів.

Він ніколи не роняв дотепу безцільно, заради красного слівця. Він робив це на завдання гумористичних журналів. На своїх плечах він виносив найвідповідальніші кампанії, постачав теми для малюнків і фейлетонів більшості московських сатиричних журналів.

Великі люди бувають дотепні два рази в житті. Ці дотепи збільшують їхню славу і потрапляють в історію. Ізнуренков випускав щонайменше шістдесят першокласних дотепів на місяць, які з усмішкою повторювали всі, і проте автор їх був невідомий. Якщо дотепом Ізнуренкова підписувався малюнок, то слава припадала художникові. Ім'я художника містили над малюнком. Імені Ізнуренкова не було.

— Це жах! — кричав він. — Неможливо підписатись. Під чим я підпишусь? Під двома рядками?

І він запально провадив боротьбу з ворогами суспільства: поганими кооператорами, розтратниками, Чемберленом, бюрократами. Він жалив своїми дотепами підлабузників, кербудів, приватників, завів, хуліганів, громадян, що не хотіли знижувати ціни, і господарників, що уникали режиму економії.

Після виходу журналів у світ дотепи виголошувано з циркової арени, передруковувано у вечірніх газетах без зазначення джерела і "автори-куплетисти" підносили їх публіці з естради.

Ізнуренков примудрявся пускати дотепи в тих царинах, де, здавалось, уже нічого смішного не можна було сказати. З такої убогої пустелі, як роздуті накидки на собівартість, Ізнуренков примудрявся витиснути близько сотні шедеврів гумору. Гейне спасував би, якби йому запропонували сказати що-небудь смішне і разом з тим суспільнокорисне з приводу неправильної тарифікації вантажів малої швидкості; Марк Твен втік би від такої теми. Але Ізнуренков залишався на своїм посту.

Він бігав по редакційних кімнатах, мекаючи і натикаючись на урни для недокурків. Через десять хвилин тема була опрацьована, обдуманий малюнок і прироблений заголовок.

Угледівши у своїй кімнаті чоловіка, що виносив опечатаний стілець, Авессалом Володимирович махнув щойно випрасуваними у шевця штанами, підстрибнув і заклекотів:

— Ви збожеволіли! Я протестую! Ви не маєте права! Є ж нарешті закон! Хоч дурням він і не писаний, але вам, можливо, з людських слів відомо, що меблі можуть стояти ще два тижні!.. Я поскаржусь прокуророві!.. Я заплачу нарешті!

Іполит Матвійович стояв на місці, а Ізнуренков скинув пальто і, не відходячи від дверей, натяг штани на свої повні, немов у Чичикова, ноги. Ізнуренков був дебелий, але обличчя мав худорляве.

Вороб'янінов не мав жодного сумніву, що його зараз схоплять і потягнуть до міліції. Тим-то він був дуже здивований, коли хазяїн кімнати, впоравшись зі своїм туалетом, несподівано заспокоївся.

— Зрозумійте ж, — заговорив хазяїн примирливим тоном, — адже я не можу на це погодитись.

Іполит Матвійович, бувши на місці Ізнуренкова, теж врешті-решт не міг би погодитись, щоб у нього серед білого дня крали стільці. Але він не знав, що сказати, і тому мовчав.

— Це не я винен. Винен самий Музпред. Так, я визнаю. Я не платив за прокатне піаніно вісім місяців, але ж я його не продав, хоч зробити це мав цілковиту змогу. Я робив чесно, а вони по-шахрайському. Забрали інструмент, та ще подали в суд і описали меблі. У мене нічого не можна описати. Ці меблі — знаряддя виробництва. І стілець — теж знаряддя виробництва!

Здогадка осяяла Іполита Матвійовича.

— Одпустіть стілець! — заверещав раптом Авессалом Володимирович. — Чуєте? Ви! Бюрократ!

Іполит Матвійович покірно випустив стілець і пробелькотів:

— Пробачте, непорозуміння, служба така.

Тут Ізнуренков страшно розвеселився. Він забігав по кімнаті і заспівав: "А поутру она вновь улыбалась перед окошком своим, как всегда". Він не знав, що робити з своїми руками. Вони у нього літали. Він почав зав'язувати галстук і, не дов'язавши, покинув. Потім схопив газету і, нічого в ній не прочитавши, жбурнув на підлогу.

— Так ви не візьмете сьогодні меблів?.. Дуже добре!.. Ах! Ах!

Іполит Матвійович, користаючи із сприятливих обставин, рушив до дверей.

— Заждіть! — крикнув раптом Ізнуренков. — Ви коли-небудь бачили такого кота? Скажіть, він справді надзвичайно пухнатий?

Котик опинився в тремтячих руках Іполита Матвійовича.

— Високий клас!.. — бурмотів Авессалом Володимирович, не знаючи, що робити із зайвиною своєї енергії. — Ох!.. Ох!..

Він кинувся до вікна, сплеснув руками і почав часто і дрібно вклонятися двом дівчатам, що дивились на нього з вікна протилежного будинку. Він тупцював на місці і вибухав томними охами:

— Дівчата з передмість! Найкращий плід!.. Високий клас!.. Ох!.. "А поутру она вновь улыбалась перед окошком своим, как всегда..."

— Так, я піду, громадянине, — по-дурному сказав директор концесії.

— Заждіть, заждіть! — захвилювався раптом Ізнуренков. — Одну хвилиночку!.. Ох!.. А котик? Правда, він надзвичайно пухнатий... Заждіть!.. Я зараз!..

Він ніяково понишпорив по всіх кишенях, зник, повернувся, охнув, визирнув з вікна, знову втік і знову вернувся.

— Пробачте, голубе, — сказав він Вороб'янінову, який під час усіх цих маніпуляцій стояв, склавши руки по-солдатському.

З цими словами він дав предводителеві п'ятдесят копійок.

— Ні, ні, не відмовляйтесь, будь ласка. Всяка праця має бути оплачена.

— Дуже вдячний, — сказав Іполит Матвійович, дивуючись із своєї вигадливості.

— Спасибі, дорогий, спасибі, голубе!..

Ідучи коридором, Іполит Матвійович чув з кімнати Ізнуренкова мекання, вереск, спів і пристрасні вигуки.

На вулиці Вороб'янінoз згадав Остапа і затремтів од страху.

Ернест Павлович Щукін бродив по порожній квартирі, люб'язно запропонованій йому на літо приятелем, і розв'язував питання: чи приймати ванну, чи не приймати.

Трикімнатна квартира містилась під самим дахом дев'ятиповерхового будинку. У ній, окрім письмового столу і вороб'яніновського стільця, було тільки трюмо. Сонце відбивалось у дзеркалі і сліпило очі. Інженер приліг на письмовий стіл, але одразу ж скочив на ноги. Все пашіло, як жар.

"Піду умиюсь", — вирішив він.

Він роздягся, охолонув, поглянув на себе в дзеркало і пішов до ванної кімнати. Прохолода огорнула його. Він вліз у ванну, облив себе водою з голубої емальованої кварти і щедро намилився. Він весь укрився пластівцями піни і став схожий на діда з ялинки.

— Чудово! — сказав Ернест Павлович.

Усе було чудово. Прохолода. Дружини не було. Попереду була цілковита свобода. Інженер присів і одкрутив кран, щоб змити мило. Кран захлинувся і почав повільно щось белькотіти. Вода не йшла. Ернест Павлович засунув ковзкий мізинець в отвір крана. Бризнув тоненький струмок, але більше не було нічого. Ернест Павлович поморщився, вийшов з ванни, по черзі підіймаючи ноги, і подався до кухонного крана. Але й там нічого не пощастило видоїти.

Ернест Павлович почовгав у кімнаті і зупинився перед дзеркалом. Піна їла очі, спина свербіла, мильні пластівці падали на паркет.

Прислухавшись, чи не йде у ванній вода, Ернест Павлович вирішив покликати двірника.

"Хай хоч він води принесе, — вирішив інженер, протираючи очі і повільно закипаючи, — а то чортзна-що таке".

Він виглянув у вікно. На дні дворової шахти гралися діти.

— Двірник! — закричав Ернест Павлович. — Двірник!

Ніхто не озвався.

Тоді Ернест Павлович згадав, що двірник живе в парадному, під сходами. Він став на холодні плитки і, придержуючи двері рукою, перехилився вниз. На площадці була тільки одна квартира, і Ернест Павлович не боявся, що його можуть побачити в дивному убранні з мильних пластівців.

— Двірник! — крикнув він униз.

Слово гаркнуло і з шумом покотилося по східцях

— Гу-гу! — обізвалися сходи.

— Двірник! Двірник!

— Гум-гум! Гум-гум!

Тут, нетерпляче перебираючи босими ногами, інженер посковзнувся і, щоб утримати рівновагу, випустив двері з рук. Двері цокнули мідним язичком американського замка і зачинилися. Стіна затремтіла. Ернест Павлович, не зрозумівши, що сталася непоправна річ, потяг дверну ручку. Двері не подались.

Інженер приголомшено поторгав їх ще кілька разів і прислухався. Серце йому калатало. Стояла вечорова церковна тиша. Крізь різнокольорові шибки височенного вікна ледве пробивалося світло.

"Ситуація", — подумав Ернест Павлович.

— От наволоч, — сказав він на адресу дверей.

Внизу, як петарди, почали ухати, і вибухати людські голоси. Потім, як гучномовець, загавкав хатній собачка. По сходах штовхали вгору дитячу колясочку. Ернест Павлович лякливо заходив по площадці.

— Збожеволіти можна!

Йому здалося, що все це занадто дико, щоб могло статися насправді. Він знов підійшов до дверей і прислухався. Він почув якісь нові звуки. Спершу йому здалося, що в квартирі хтось ходить.

"Може, хто-небудь прийшов з чорного ходу? — подумав він, хоча знав, що двері чорного ходу зачинені і в квартиру ніхто не може ввійти.

Одноманітний шум не вщухав. Інженер затамував подих. Тоді він розібрав, що це з шумом плюскоче вода. Вона, очевидно, бігла з усіх кранів квартири. Ернест Павлович мало не зарів.

Становище було жахливе. У Москві, в центрі міста, на площадці дев'ятого поверху стояв дорослий усатий чоловік з вищою освітою, зовсім голий і вкритий рухливою ще мильною піною. Іти йому було нікуди. Він радше погодився б сісти в тюрму, ніж показатись у такому вигляді. Залишилось одне — пропадати. Піна лопалася і пекла спину. На руках і на обличчі вона вже застигла, стала схожа на пархи і стягала шкіру, як камінь для гоління.

Так минуло півгодини. Інженер терся об вапнякові стіни, стогнав і кілька разів безрезультатно пробував виламати двері. Він став брудний і страшний.

Щукін вирішив спуститися вниз до двірника, якою завгодно ціною.

"Іншого рятунку нема, нема. Тільки сховатись у двірника".

Задихаючись і прикрившись рукою так, як це роблять мужчини, ступаючи у воду, Ернест Павлович повільно почав крастися вздовж поручнів. Він опинився на площадці поміж восьмим і дев'ятим поверхами.

Його постать освітилася різнокольоровими ромбами і квадратами вікна. Він став схожий на арлекіна, що підслуховує розмову Коломбіни з Паяцом. Він уже повернув у новий просвіт сходів, як раптом дверний замок нижньої квартири клацнув і з квартири вийшла панночка з балетним чемоданчиком. Не встигла панночка й кроку ступити, як Ернест Павлович опинився вже на своїй площадці. Він майже оглух від страшних ударів свого серця.

Тільки через півгодини інженер заспокоївся і зміг почати нову вилазку. Цього разу він твердо вирішив стрімголов кинутися вниз і, не звертаючи уваги ні на що, добігти до жаданої двірницької.

Так він і зробив. Нечутно стрибаючи через чотири приступки і підвиваючи, член бюро секції інженерів і техніків заскакав униз. На площадці шостого поверху він на мить спинився. Це його погубило. Знизу хтось підіймався.

— Нестерпний хлопчисько! — почувся жіночий голос, багато разів підсилений луною сходового репродуктора. — Скільки я йому говорила!..

Ернест Павлович, слухаючи уже не розуму, а інстинкту, як кіт од собачої гонитви, злетів на дев'ятий поверх.

Опинившись на своїй, забрудненій мокрими слідами площадці, він беззвучно заплакав, смикаючи себе за волосся і конвульсивно розгойдуючись. Киплячі сльози врізались у мильну шкаралупу і пропалили в ній дві хвилясті борозни.

— Господи! — сказав інженер. — Боже мій! Боже мій!

Життя не було. А тим часом він виразно почув швидкий шум вантажного автомобіля на вулиці. Отже, десь жили! Він іще кілька разів примушував себе спуститись униз, але не зміг, — нерви здали. Він попав у склеп.

— Наслідили за собою, як свині! — почув він голос якоїсь бабусі з нижньої площадки.

Інженер підбіг до стіни і кілька разів копнув її головою. Найрозумнішим було б, звичайно, кричати до того часу, поки хто-небудь прийде, а тоді здатись йому в полон. Але Ернест Павлович зовсім, втратив здатність до думання і, важко дихаючи, крутився на площадці.

Рятунку не було.

Розділ XXIV

Клуб автомобілістів

У редакції великої щоденної газети "Верстат", що містилася на другому поверсі Будинку народів, спішно пекли матеріал для здачі в друкарню.

Вибирали із загону (матеріал, набраний, але не вміщений у попередньому номері) замітки і статті, підраховували число рядків, і починався щоденний торг за місце.

На своїх чотирьох сторінках (шпальтах) газета могла вмістити тільки чотири тисячі чотириста рядків. Сюди мало ввійти все: телеграми, статті, хроніка, листи робкорів, об'яви, один віршований фейлетон і два в прозі, карикатури, фотографії, спеціальні відділи: театр, спорт, шахи, передовиця і підпередовиця, повідомлення радянських партійних і професійних організацій, роман з продовженням з номера в номер, художні нариси столичного життя, дрібниці під назвою "Окрушини", науково-популярні статті, радіо і різноманітний випадковий матеріал. Всього у відділах назбирувалось матеріалу тисяч на десять рядків. Тим-то розподіл місця на шпальтах звичайно відбувався в супроводі драматичних сцен.

Першим до секретаря редакції прибіг завідувач шахового відділу маестро Судейкін. Він поставив увічливе, але повне гіркоти питання:

— Що? Сьогодні не буде шахів?

— Не вміщаються, — одказав секретар. — Підвал великий. Триста рядків.

— Але ж сьогодні субота. Читач чекає на недільний відділ. У мене відповіді на задачі, у мене чудовий етюд Неунивака, у мене, нарешті..

— Гаразд. Скільки ви хочете?

— Не менш як сто п'ятдесят.

— Гаразд. Якщо є відповіді на задачі, дамо шістдесят рядків.

Маестро пробував був вимолити ще рядків тридцять, хоч би на етюд Неунивака (чудова індійська партія Тратаковер — Боголюбов лежала у дього уже понад місяць), але його одтиснули.

Прийшов репортер Персицький.

— Треба давати враження з пленуму? — запитав він дуже тихо.

— Звичайно! — закричав секретар. — Адже позавчора ще говорили.

— Пленум є, — сказав Персицький ще тихше, — і два рисунки, але вони не дають мені місця.

— Як так не дають? З ким ви говорили? Що вони, з глузду з'їхали?

Секретар побіг лаятись. За ним, інтригуючи на ходу, крокував Персицький, а ще позаду біг співробітник з відділу об'яв.

— У нас секарівська рідина! — кричав він сумним голосом.

За ним плентався завгосп, тягнучи за собою куплений для редактора на аукціоні м'який стілець.

— Рідина на вівторок. Сьогодні публікуємо наші додатки!

— Багато ви будете мати з ваших безплатних об'яв, а за рідину вже заплачено гроші.

— Гаразд, у нічній редакції з'ясуємо. Здайте об'яву Паші. Вона зараз їде в нічну.

Секретар сів читати передовицю. Його зараз же одірвали від цієї принадної праці. Прийшов художник.

— Ага, — сказав секретар, — дуже добре. Є тема для карикатури в зв'язку з останніми телеграмами з Німеччини.

— Я думаю так, — промовив художник. — Сталевий Шолом і загальне становище Німеччини.

— Гаразд. То ви як-небудь скомбінуйте, а потім мені покажете.

Художник пішов у свій відділ. Він узяв квадратик ватманського паперу і накидав олівцем худого пса. На псячу голову він надів німецьку каску із списом. А потім почав робити написи. На тулубі тварини він написав друкованими літерами слово "Німеччина", на закрученому хвості — "Данцігський коридор", на щелепі — "Мрії про реванш", на ошийнику — "План Дауеса" і на висолопленому язику — "Штреземан". Перед собакою художник поставив Пуаккаре із шматком м'яса у руці. На м'ясі художник теж замислив зробити напис, але шматок був малий, і напис не вміщався. Людина, менш дотепна, ніж газетний карикатурист, розгубилася б, але художник, не задумуючись, домалював до м'яса подобу рецепта, прив'язаного до шийки пляшки, і вже на ньому написав крихітними літерами: "Французькі пропозиції про гарантії безпеки". Щоб Пуанкаре не сплутали з яким-небудь іншим державним діячем, художник на животі йому написав: "Пуанкаре". Рисунок був готовий.

На столах художнього відділу лежали іноземні журнали, великі ножиці, баночки з тушшю і білилами. На підлозі валялись обрізки фотографій: чиєсь плече, чиїсь ноги і шматочки пейзажу.

Чоловік п'ять художників шкребли фотографії лезами "Жилет", підсвітлюючи їх; надавали знімкам виразності, підфарбовуючи їх тушшю і білилами, і ставили на зворотній стороні напис і розмір: 33/4 квадрата, 2 колонки і так далі — вказівки, потрібні для цинкографії.

У кімнаті редактора сиділа іноземна делегація. Редакційний перекладач дивився в бистромовний рот іноземця і, звертаючись до редактора, говорив:

— Товариш Арно хоче довідатись...

Йшлося про структуру радянської газети. Поки перекладач пояснював редакторові, про що хотів би довідатися товариш Арно, сам

Арно, в бархатних велосипедних штанах, і всі інші іноземці з цікавістю дивились на червону ручку з пером № 86, поставлену в кутку кімнати. Перо мало не торкалося стелі, а ручка з своїй широкій частині була завтовшки з тулуб середньої людини. Цією ручкою можна було б писати: перо було найсправжшсіньке, хоча і більше за найбільшу щуку.

— Ого-го! — сміялись іноземці. — Колосаль! Це перо подарував редакції з'їзд робкорів. Редактор, сидячи на вороб'яніновскому стільці, усміхався і, швидко киваючи головою то на ручку, то на гостей, весело давав пояснення.

Галас у секретаріаті не вгавав. Персицький приніс статтю Семашка, і секретар негайно викреслив з макета третьої шпальти шаховий відділ. Маестро Судейкін уже не боровся за прекрасний етюд Неунивака. Він намагався зберегти бодай розв'язання задач. Після боротьби, що своїм напруженням була вища за боротьбу його з Ласкером на сен-себастіанському турнірі, маестро одвоював собі куточок коштом "Суду і побуту".

Семашка здали до набору. Секретар знову заглибився в передовицю. Прочитати її секретар вирішив будь-що-будь, з суто спортивного інтересу.

Коли він дійшов до місця: "... Однак зміст останнього пакту такий, що коли Ліга націй зареєструє його, то доведеться визнати, що...", до нього підійшов "Суд і побут", волохатий мужчина. Секретар читав собі далі, навмисне не дивлячись у бік "Суду і побуту" і роблячи в передовиці непотрібні помітки.

"Суд і побут" зайшов з другого боку і сказав ображено:

— Я не розумію.

— Ну-ну, — забурмотів секретар, намагаючись виграти час, — у чім річ?

— Річ у тім, що в середу "Суду і побуту" не було, в п'ятницю "Суду і побуту" не було, в четвер умістили із загону тільки аліментну справу, а в суботу знімають процес, про який давно пишуть у всіх газетах, і тільки ми...

— Де пишуть? — закричав секретар. — Я не читав.

— Завтра скрізь буде, а ми знову спізнимось.

— А коли вам доручили чубарівську справу, ви що писали? Рядка від вас не можна було добути. Я знаю. Ви писали про чубарівців у вечірній випуск.

— Звідки ви це знаєте?

— Знаю. Мені казали.

— У такому разі я знаю, хто вам казав. Вам казав Персицький, який перед очима всієї Москви використовує апарат редакції, щоб давати матеріал у Ленінград.

— Пашо! — сказав секретар тихо. — Покличте сюди Персицького.

"Суд і побут" індиферентно сидів на підвіконні. Позад нього виднівся сад, в якому вовтузились птахи і гравці у скраклі. Справу розглядали довго. Секретар припинив її спритним маневром: викинув шахи і натомість поставив "Суд і побут". Персицькому зроблено попередження.

Настав найгарячіший редакційний час — п'ята година.

Над розігрітими друкарськими машинками курив димок. Співробітники диктували гидкими від поспіху голосами. Старша друкарка кричала на негідників, які непомітно підкидали свої матеріали поза чергою.

Коридором ходив редакційний поет. Він залицявся до друкарки, скромні стегна якої розв'язували його поетичні чуття. Він вів її у кінець коридора і біля вікна говорив слова кохання, на які дівчина відповідала:

— У мене сьогодні понадурочна робота, і мені ніколи. Це означало, що вона кохає іншого.

Поет плутався під ногами і до всіх знайомих звертався з разюче одноманітним проханням:

— Дайте десять копійок на трамвай!

Шукаючи цієї суми, він забрів у відділ робкорів. Поблукавши поміж столів, за якими працювали "читці", і помацавши руками стоси кореспонденцій, поет поновив свої спроби. Читці, найсуворіші в редакції люди (їх зробила такими потреба перечитувати по сто листів на день, написаних руками, знайомими більше із сокирою, малярським пензлем або тачкою, ніж з письмом), мовчали.

Поет побував в експедиції і врешті-решт перекочував до контори. Але там він не тільки не дістав десяти копійок, а навіть зазнав нападу від комсомольця Авдотьєва: поетові було запропоновано вступити до гуртка автомобілістів. Закохану душу поета затягло парою бензину. Він ступив два кроки вбік і, взявши третю швидкість, зник з-перед очей.

Авдотьєв ані трохи не був спантеличений. Він вірив у перемогу автомобільної ідеї. У секретаріаті він повів боротьбу тихою сапою. Це і стало на перешкоді секретареві дочитати передовицю.

— Слухай, Олександре Йосиповичу. Ти зажди, діло серйозне, — сказав Авдотьєв, сідаючи на секретарський стіл. — У нас організувався автомобільний клуб. Чи не дасть нам редакція позичково карбованців п'ятсот на вісім місяців?

— Можеш бути певний.

— Що? Ти думаєш — мертве діло?

— Не думаю, а знаю. Скільки ж у вас у гуртку членів?

— Уже дуже багато.

Гурток поки що складався тільки з самого організатора, але Авдотьєв не поширював цих відомостей.

— За п'ятсот карбованців ми купуємо на "кладовищі" машину. Єгоров уже наглянув. Ремонт, він каже, коштуватиме не більше як п'ятсот. Разом тисяча. От я і думаю набрати двадцять чоловік, по півсотні на кожного. Зате буде чудово. Навчимося керувати машиною. Єгоров буде шефом. І через три місяці — до серпня — ми всі уміємо керувати, є машина, і кожний по черзі їздить, куди йому завгодно.

— А п'ятсот карбованців на купівлю?

— Дасть каса взаємодопомоги під проценти. Виплатимо. Так що ж, записувати тебе?

Але секретар був уже лисуватий, багато працював, перебував під владою сім'ї і квартири, любив полежати по обіді на канапі і почитати перед сном "Правду". Він подумав і відмовився.

— Ти, — сказав Авдотьєв, — старик!

Авдотьєв підходив до кожного столу — повторював свої запальні промови. Серед стариків, за яких він вважав усіх співробітників старших за двадцять років, слова його викликали сумнівний ефект. Вони кисло відбріхувались, наполягаючи на тім, що вони уже друзі дітей і регулярно платять по двадцять копійок на рік на добре діло допомога бідним малятам. Вони, власне кажучи, погодились би вступити в новий клуб, але…

— Що "але"? — кричав Авдотьєв. — Якби автомобіль був сьогодні? Правда ж? Якби вам покласти на стіл синій шестициліндровий "паккард" за п'ятнадцять копійок на рік, а бензин та мастильні матеріали коштом уряду?!

— Іди, іди! — говорили старички. — Зараз останній посил, заважаєш працювати!

Автомобільна ідея гасла й починала чадити. Нарешті найшовся піонер нового задуму. Персицький з гуркотом відскочив від телефону, вислухав Авдотьєва і сказав:

— Ти не так підходиш, дай листа. Почнімо спочатку.

І Персицький разом з Авдотьєвим почали новий обхід.

— Ти старий матрац, — говорив Персицький голубоокому юнакові, — на це навіть грошей не треба давати. У тебе є позика двадцять сьомого року? На скільки? На п'ятдесят? Тим краще. Ти даєш ці облігації в наш клуб. З облігацій збирається капітал. На серпень ми зможемо реалізувати всі облігації і купити автомобіль.

— А якщо моя облігація виграє? — боронився юнак.

— А скільки ти хочеш виграти?

— П'ятдесят тисяч.

— На ці п'ятдесят тисяч купимо автомобілі. І коли я виграю — теж. І коли Авдотьєв — теж. Словом, чия б облігація не виграла, гроші ідуть на машини. Тепер ти зрозумів? Дивак! Власною машиною поїдеш по Воєнно-Грузинській дорозі! Гори! Дурень!.. А позад тебе на власних машинах "Суд і побут" мчить, хроніка, відділ пригод і ця дамочка, знаєш, що, дає кіно... Ну? Ну? Залицятись будеш!..

Кожний держатель облігації в глибині душі не вірить у можливості виграшу. Зате він дуже ревниво ставиться до облігацій своїх сусід і знайомих. Він більше від вогню боїться того, що виграють вони, а він, вічний невдаха, знову з'їсть дулю. Тим-то надії на виграш сусіда по редакції непоборно штовхали держателя облігацій в лоно нового клубу. Бентежило тільки одне, що жодна облігація не виграє. Але це чомусь здавалось малоймовірним, і, крім того, автомобільний клуб нічого не втрачав: одна машина з "кладовища" була гарантована на зібраний з облігацій капітал.

Двадцять чоловік набралось за п'ять хвилин. Коли справу було увінчано, прийшов секретар, що почув про привабні перспективи автомобільного клубу.

— А що, хлопці, — сказав він, — чи не записатись і мені?

— Запишись, старик, чому ж ні, — одказав Авдотьєв, — тільки не до нас. У нас уже, на жаль, повний комплект, і приймання нових членів припинено до тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року. А запишись ти краще в друзі дітей. Дешево й спокійно. Двадцять копійок на рік, і їхати нікуди не треба.

Секретар пом'явся, згадав, що і справді він уже старий, зітхнув і пішов дочитувати цікаву передовицю.

— Скажіть, товаришу, — зупинив його в коридорі красень з черкеським лицем, — де тут редакція газети "Верстат"?

Це був великий комбінатор.

Розділ XXV

Розмова з голим інженером

Перед появою Остапа Бендера в редакції сталася ціла низка подій неабиякої ваги.

Не заставши Ернеста Павловича вдень (квартира була замкнена, і хазяїн, мабуть, був на службі), великий комбінатор вирішив зайти до нього пізніше, а поки що походжав містом. Змучений жадобою діяльності, він переходив вулиці, зупинявся на майданах, підморгував міліціонерові, підсаджував дам в автобуси і загалом мав такий вигляд, неначе вся Москва з пам'ятниками, трамваями, моссельпромцями, церковками, вокзалами і афішними тумбами зібралась до нього на раут. Він ходив поміж гостей, люб'язно розмовляв з ними і для кожного мав тепле слівце. Прийом такої сили візитерів трохи втомив великого комбінатора. До того ж була вже шоста година, і треба було йти до інженера Щукіна.

Але доля судила так, що, перше ніж побачитись з Ернестом Павловичем, Остапові довелося затриматись години на дві для підпису невеликого протоколу.

На Театральному майдані великий комбінатор попав під коня. Зовсім несподівано на нього налетіла несміла тварина білого кольору і штовхнула його кістлявими грудьми. Бендер упав, обливаючись потом. Було дуже жарко. Білий кінь голосно просив пробачення. Остап жваво зірвався на ноги. Його могутнє тіло не зазнало ніяких пошкоджень. Тим більше причин і можливостей для скандалу.

Гостинного і люб'язного хазяїна Москви не можна було пізнати. Він перевальцем підійшов до збентеженого дідка візника і гупнув його кулаком по ватній спині. Дідок терпляче зніс кару. Прибіг міліціонер.

— Вимагаю протокола! — з пафосом закричав Остап.

У його голосі задзвеніли металеві нотки людини, ображеної в найсвятіших своїх почуттях. І, стоячи біля стіни Малого театру, на тому самісінькому місці, де згодом було поставлено пам'ятник великому російському драматургові Островському, Остап підписав протокол і дав невелике інтерв'ю Персицькому, що надбіг в цей момент. Персицький не гребував чорною роботою. Він акуратно записав у блокнот прізвище й ім'я потерпілого і подався далі.

Остап гордовито рушив у путь. Усе ще переживаючи напад білого коня і відчуваючи запізнілий жаль, що не встиг візникові дати й по шиї, Остап, переступаючи через дві приступки, піднявся до сьомого поверху щукінського будинку. Тут на голову йому впала важка крапля. Він глянув угору. Прямо в очі йому ринув з верхньої площадки невеликий водоспад брудної води.

"За такі штуки треба морду бити", — вирішив Остап.

Він кинувся нагору. Біля дверей щукінської квартири, спиною до нього, сидів голий чоловік, вкритий білими лишаями. Він сидів прямо на кахляних плитах, схопившись за голову і розхитуючись.

Навколо голого стояла вода, що виливалася в щілину квартирних дверей.

— О-о-о, — стогнав голий, — о-о-о…

— Скажіть, це ви тут ллєте воду? — запитав Остап роздратовано. — Що це за місце для купання? Ви з глузду з'їхали!

Голий подивився на Остапа і схлипнув.

— Слухайте, громадянине, замість плакати, ви, може, пішли б до лазні? Подивіться, на що ви схожі! Справжній тобі пікадор!

— Ключ, — промимрив інженер.

— Який ключ? — запитав Остап.

— Од кв-в-варти-ири.

— Де гроші лежать?

Голий чоловік гикав з дивовижною швидкістю.

Ніщо не могло збентежити Остапа. Він починав здогадуватись. І коли нарешті здогадався, мало не впав за поруччя від реготу.

— То ви не можете зайти в квартиру? Але ж це дуже просто!

Намагаючись не замаститись об голого, Остап підійшов до дверей, сунув у щілину американського замка довгий жовтий ніготь великого пальця і обережно почав повертати його справа наліво і згори вниз.

Двері безшумно одчинились, і голий з радісним виттям вбіг у затоплену квартиру.

Шуміли крани. Вода в їдальні вирувала. У спальні вона стояла спокійним ставком, по якому тихо, лебединим ходом, пливли нічні капці. Сонним риб'ячим табунцем збились у кутку недокурки.

Вороб'яніновський стілець стояв у їдальні, де була найбільша течія. Білі баранці закипали округ усіх чотирьох ніжок. Стілець ледь подригував

і, здавалось, збирався негайно попливти од свого переслідувача. Остап сів на нього і підібгав ноги. Отямившись, Ернест Павлович з криками "пардон! пардон!" закрив крани, умився і став власною персоною перед Бендером голий до пояса і в засуканих до колін мокрих штанах.

— Ви мене просто врятували! — збуджено кричав він. — Пробачте, не можу подати вам руки, я весь мокрий. Ви знаєте, я мало не збожеволів.

— До того, видно, і йшлося.

— Я опинився в жахливому становищі.

І Ернест Павлович, переживаючи знову страшну пригоду, то погасаючи, то нервово сміючись, розказав великому комбінаторові подробиці свого лиха.

— Якби не ви, я б загинув, — закінчив інженер.

— Так, — сказав Остап, — зо мною теж трапився такий випадок. Навіть трохи гірший.

Інженера до такої міри цікавило тепер усе, що стосувалось подібних історій, що він навіть кинув відро, яким збирав воду, і почав напружено слухати.

— Точнісінько так, як з вами, — почав Бендер, — тільки було це взимку, і не в Москві, а в Миргороді, в один з веселеньких періодів між Махно і Тютюнником дев'ятнадцятого року. Жив я з одній сім'ї. Хохли запеклі! Типові власники: одноповерховий будинок і багато всілякого барахла. Треба вам сказати, що з каналізації та інших вигод у Миргороді є тільки вигрібні ями. Ну, і вискочив я одного разу вночі в самій білизні, просто на сніг: застудитися я не боявся — діло однієї хвилини. Вискочив і машинально, захлопнув за собою двері. Мороз — градусів двадцять. Я стукаю — не відчиняють. На місці не встоїш: замерзнеш! Стукаю і бігаю,

стукаю і бігаю — не одчиняють. І, головне, в домі жодна сатана не спить. Ніч страшна. Собаки виють. Стріляють десь. А я бігаю по заметах у літніх спідніх… Цілісіньку годину стукав. Ледве не здох. І чому, ви думаєте, вони не одчиняли? Майно ховали, зашивали керенки в подушку. Думали, що з трусом. Я їх мало не повбивав потім.

Інженерові все це було дуже близьке.

— Так, — сказав Остап, — то це ви інженер Щукін?

— Я. Тільки ви вже, будь ласка, нікому не кажіть. Незручно, єй-єй.

— О, будь ласка. Антр-ну, тет-а-тет. У чотири ока, як кажуть французи. А я до вас у справі, товаришу Щукін.

— Дуже радий вам служити.

— Гран мерсі. Справа, власне кажучи, маленька. Ваша дружина просила мене зайти до вас і взяти у вас цей стілець. Вона говорила, що він їй потрібен для пари. А вам вона збирається прислати крісло.

— О, будь ласка! — скрикнув Ернест Павлович. — Я дуже радий! І навіщо завдавати вам собі клопоту? Я можу сам принести. Сьогодні ж.

— Ні, навіщо! Для мене це — дурниця. Живу я недалеко, для мене це неважко.

Інженер заметушився і проводжав великого комбінатора до самих дверей, переступити які він боявся, хоч ключ був уже завбачливо покладений в кишеню мокрих штанів.

Колишньому студентові Іванопуло був подарований іще один стілець. Оббивка його, щоправда, була трохи зіпсована, але все ж таки це був прекрасний стілець і до того ж точнісінько такий, як перший.

Остапа не турбувала невдача з цим стільцем, четвертим трофеєм. Він знав усі каверзи долі.

У гармонійну систему його силогізмів темним громаддям врізався тільки стілець, що відплив у глибину товарного двора Жовтневого вокзалу. Думки про цей стілець були неприємні і навівали важкі сумніви.

Великий комбінатор почував себе так, як гравець у рулетку, що ставить тільки на номери, один із тої породи людей, які бажають виграти одразу в тридцять шість разів більше за свою ставку. Становище було навіть гірше: концесіонери грали в таку рулетку, де зеро припадало на одинадцять номерів із дванадцяти. Та й самий дванадцятий номер зник з поля зору, був чортзна-де і, можливо, таїв у собі гарний виграш.

Ланцюг цих сумних думок урвав прихід головного директора. Уже самий вигляд його збудив в Остапі недобрі чуття.

— Ого! — сказав технічний керівник. — Я бачу, ви робите успіхи. Тільки не жартуйте зо мною. Навіщо ви залишили стілець за дверима? Побавитися мною?

— Товаришу Бендер, — пробурмотів предводитель.

— Ох, нащо ви граєте на моїх нервах! Несіть його сюди мерщій, несіть! Ви бачите, що новий стілець, на якому я сиджу, збільшив цінність нашого надбання в багато разів.

Остап схилив голову набік і примружив очі.

— Не мучте дитя, — забасив він нарешті, — де стілець? Чому ви його не принесли?

Плутану доповідь Іполита Матвійовича уривали крики з місця, іронічні оплески і каверзні запитання. Вороб'янінов закінчив свою доповідь під одностайний сміх аудиторії.

— А мої інструкції? — запитав Остап грізно. — Скільки разів казав я вам, що красти — великий гріх! Ще тоді, коли ви в Старгороді хотіли обікрасти мою дружину, мадам Грицацуєву, ще тоді я зрозумів, що у вас дрібнозлочинний характер. Найбільше, до чого зможуть призвести вас такі ваші здібності, — це шість місяців без суворої ізоляції. Для гіганта мислі і батька російської демократії масштаб начебто й невеликий, і от результати. Стілець, який був у вас у руках, випорснув. Мало того, ви зіпсували легке місце! Спробуйте піти туди з другим візитом. Вам цей Авессалом голову зірве. Щастя ваше, що вам допоміг ідіотський випадок, а то сиділи б ви за ґратами і марно ждали б від мене передачі. Я вам передачі носити не буду, майе це на увазі. Що мені Гекуба? Ви мені врешті-решт не мати, не сестра і не коханка.

Іполит Матвійович, свідомий своєї нікчемності, стояв похнюпившись.

— От що, голубе мій, я бачу, що наша спільна робота марна. У всякому разі, працювати з таким малокультурним компаньйоном, як ви, з сорока процентів, на мою думку, абсурд. Воленс-неволенс, але я мушу поставити нові умови.

Іполит Матвійович задихав. До цього часу він намагався не дихати.

— Так, мій старий друже, ви хворі на організаційне безсилля і бліду неміч. Відповідно до цього зменшуються ваші паї. Чесно, хочете — двадцять процентів?

Іполит, Матвійович рішуче захитав головою.

— Чому ж ви не хочете? Вам мало?

— М-мало.

— Але ж це тридцять тисяч карбованців! Скільки ж ви хочете!

— Згода на сорок.

— Грабіж серед білого дня! — сказав Остап, імітуючи інтонації предводителя під час історичного торгу в двірницькій. — Вам мало тридцять тисяч? Вам потрібен ще ключ від квартири?!

— Це вам потрібен ключ від квартири, — пробелькотів Іполит Матвійович.

— Беріть двадцять, поки не пізно, а то я можу передумати. Користуйтеся з того, що у мене гарний настрій.

Вороб'янінов давно вже втратив той самовдоволений вигляд, з яким починав колись розшук діамантів.

Крига, що скресла ще в двірницькій, крига, що гриміла, тріскаючи і б'ючись об граніт набережної, давно вже розкришилась і розтанула. Криги вже не було. Була широка повідь, що недбало несла на собі Іполита Матвійовича, жбурляючи його то туди то сюди, то б'ючи його об колоду, то натикаючи його на стільці, то одкидаючи його від тих стільців. Невимовний страх почував Іполит Матвійович. Все лякало його. Рікою пливло сміття, нафтові залишки, пробиті курники, дохла риба, чийсь жахливий капелюх. Може, це був капелюх панотця Федора, качачий картузик, зірваний з нього вітром у Ростові? Хто знає! Кінцевого пункту не видно. До берега не прибивало, а пливти проти води колишній предводитель дворянства не мав ні сили, ні бажання.

Його несло в одкрите море пригод.

Розділ XXVI

Два візити

Як розповите немовля розтуляє, не спиняючись ні на мить, і стискає воскові кулачки, рухає ноженятами, крутить головою, завбільшки з велике антонівське яблуко, одягнене в чепчик, і видуває з рота бульбашки, так Авессалом Ізнуренков був у стані вічного неспокою. Він рухав повними ніжками, крутив голеним підборіддячком, раз у раз охав і виробляв волохатими руками такі жести, немов робив гімнастику на резинках.

Він провадив дуже метушливе життя, скрізь з'являвся і щось пропонував, летячи по вулиці, як перелякана курка, швидко говорив уголос, немов вираховував страховку камінної, критої залізом будівлі. Суть його життя і діяльності полягала в тім, що він органічно не міг узятись до якої-небудь справи, речі або думки більш ніж на хвилину.

Якщо дотеп не одобався і не викликав раптового сміху, Ізнуренков не переконував редактора, як інші, що дотеп хороший і потребує для повної оцінки тільки невеличкого роздуму, він одразу ж пропонував новий дотеп.

"Що погане, те погане, — говорив він, — зрештою".

У магазинах Авессалом Володимирович чинив такий сумбур, так швидко з'являвся і зникав з-перед очей вражених продавців, так експансивно купував коробку шоколаду що касирка сподівалась одержати від нього щонайменше карбованців тридцять. Але Ізнуренков, пританцьовуючи біля каси і хапаючись за галстук, немов його душили, кидав на скляну дощечку зібганий трояк і, вдячно мекаючи, мчав далі.

Якби цей чоловік міг зупинити себе бодай години на дві, сталися б несподівані події.

Можливо, Ізнуренков присів би до столу і написав прекрасну повість, а може, і заяву в касу взаємодопомоги про видачу безповоротної позики, або новий пункт до закону про користування житлоплощею, або книгу "Уміння добре одягатись і поводитись у товаристві".

Але зробити цього він не міг. Завжди в шаленій роботі, ноги мчали його, з рухливих рук олівець вилітав, як стріла, думки стрибали.

Ізнуренков бігав по кімнаті, і печаті на меблях тряслись, наче сережки у циганки в танку. На стільці сиділа сміхотлива дівчина з передмістя.

— Ох, ох, — скрикнув Авессалом Володимирович, — божественно! "Царица голосом и взором свой пышный оживляет пир"... Ох, ох! Високий клас!.. Ви — королева Марго.

Нічого цього не збагнувши, королева з передмістя шанобливо сміялася.

— Ну, їжте шоколад, ну, я вас прошу!.. Ох, ох!.. Чарівно!..

Він щохвилини цілував королеві руки, захоплювався її скромним туалетом, сунув їй кота і запобігливо питав:

— Правда, він схожий на папугу? Лев! Лев! Справжній лев! Скажіть, він справді надзвичайно пухнастий?.. А хвіст! Хвіст! Скажіть, це справді великий хвіст! Ох!

Потім кіт полетів у куток, і Авессалом Володимирович, приклавши руку до пухких молочних грудей, почав комусь вклонятись у віконце. Раптом у моторній його голові клацнуз якийсь клапан, і він заіскрився визивними дотепами з приводу фізичних і душевних властивостей своєї гості:

— Скажіть, а ця брошка дійсно скляна? Ох! Ох! Який блиск! Ви мене засліпили, слово честі!.. А скажіть, Париж справді велике місто? Там дійсно Ейфелева башта?.. Ох! Ох!.. Які руки! Який ніс!.. Ох!

Він не обнімав дівчини. З нього досить було говорити їй компліменти. І він говорив без угаву. Потік їх урвала несподівана поява Остапа.

Великий комбінатор крутив у руках шматок паперу і суворо питав:

— Ізнуренков тут живе? Це ви і є?

Авессалом Володимирович тривожно вдивлявся в камінне обличчя відвідувача. У його очах він намагався прочитати, які саме претензії зараз поставлять йому: чи штраф за розбите під час розмови в трамваї скло, чи повістка в нарсуд за несплату квартирних грошей, або прийом передплати на журнал для сліпих.

— Що ж це, товаришу, — жорстко сказав Бендер, — це зовсім не діло — проганяти казенного кур'єра.

— Якого кур'єра? — вжахнувся Ізнуренков.

— Самі знаєте якого. Зараз меблі буду вивозити. Прошу вас, громадянко, звільнити стілець, — суворо промовив Остап.

Громадянка, над якою щойно читали вірші найліричніших поетів, підвелася з місця.

— Ні! Сидіть! — закричав Ізнуренков, затуляючи стілець своїм тілом. — Вони не мають права.

— Щодо прав помовчали б ви, громадянине. Свідомим треба бути. Звільніть меблі! Закон треба шанувати!

З цими словами Остап схопив стілець і потряс ним у повітрі.

— Вивожу меблі! — рішуче заявив Бендер.

— Ні, не вивозите!

— Як це так не вивожу, — посміхнувся Остап, виходячи із стільцем у коридор, — коли саме вивожу.

Авессалом поцілував королеві руку, і нахиливши голову, побіг за суворим суддею. Той уже спускався сходами.

— А я вам кажу, що не маєте права. За законом, меблі можуть стояти два тижні, а вони стояли тільки три дні! Може, я й заплачу.

Ізнуренков кружляв навколо Остапа, наче бджола. Таким маніром обидва опинились на вулиці. Авессалом Володимирович біг за стільцем аж до рогу. Тут він побачив горобців, що стрибали навколо купи гною. Він глянув на них ясними очима, забурмотів, сплеснув руками і, зайшовшись сміхом, промовив:

— Високий клас! Ох!.. Ох!.. Який поворот теми!..

Захоплений розробкою теми, Ізнуренков весело повернув назад і вистрибом побіг додому. Про стілець він згадав тільки дома, заставши дівчину з передмістя на ногах посеред кімнати.

Остап одвіз стілець візником.

— Учіться, — сказав він Іполитові Матвійовичу, — стілець взято голими руками. Даром. Ви розумієте?

Після розшиву стільця Іполит Матвійович засумував.

— Шанси щоразу збільшуються, — сказав Остап, — а грошей ні копійки. Скажіть, а ваша теща-небіжчиця не любила жартувати?

— А в чому річ?

— Може, ніяких діамантів нема?

Іполит Матвійович так замахав руками, що на ньому піднявся піджачок.

— У такому разі все чудово. Будемо сподіватись, що майно Іванопуло збільшиться ще тільки на один стілець.

— Про вас, товаришу Бендер, сьогодні в газетах писали, — улесливо сказав Іполит Матвійович.

Остап насупився. Він не любив, коли преса знімала виття навколо його імені.

— Що ви мелете? У якій газеті?

Іполит Матвійович переможно розгорнув "Верстат".

— Отут. У відділі "Що сталося за день".

Остап трохи заспокоївся, боявся-бо заміток тільки у викривальних відділах: "Наші шпильки" і "Злочинців — під суд".

І справді, у відділі "Що сталося за день" нонпареллю було надруковано:

ПОПАВ ПІД КОНЯ

Учора на майдані Свердлова попав під коня

візника № 8974 гр. О. Бендер. Потерпілий

відбувся легким переляком.

— Це візник відбувся легким переляком, а не я, — буркітливо зауважив О. Бендер. — Ідіоти! Пишуть, пишуть — і самі не знають, що пишуть. А! Це — "Верстат"? Дуже, дуже приємно. А ви знаєте, Вороб'янінов, що цю замітку, можливо, писали, сидячи на вашому стільці? Кумедна історія!

Великий комбінатор задумався.

Привід для візиту до редакції найдено.

Дізнавшись у секретаря, що в усіх кімнатах праворуч і ліворуч на всю довжину коридора міститься редакція, Остап набрав простацького вигляду і почав обходити редакційні приміщення: йому треба було довідатись, у якій кімнаті поставлено стілець.

Він вліз у місцевком, де вже йшло засідання молодих автомобілістів, і одразу побачивши, що стільця там нема, перекочував у сусіднє приміщення. У конторі він удавав, Немовби очікує резолюції; у відділі робкорів довідувався, де тут згідно з об'явою продають макулатуру; в секретаріаті питав про умови передплати, а в кімнаті фейлетоністів спитав, де приймають об'яви про загублені документи.

Таким маніром він дістався до кімнати редактора, який, сидячи на концесійному стільці, сурмив у телефонну трубку.

Остапові потрібний був час, щоб уважно вивчити місцевість.

— Тут, товаришу редактор, на мене вміщено справжнісінький наклеп, — сказав Бендер.

— Який наклеп? — запитав редактор.

Остап довго розгортав примірник "Верстата". Оглянувшись на двері, він побачив на них американський замок. Якщо вирізати шматочок скла в дверях, то легко можна було б просунути руку і одчинити замок зсередини.

Редактор прочитав показану Остапом замітку.

— У чому ж ви, товаришу, вбачаєте наклеп?

— Аякже! А оце: "Потерпілий відбувся легким переляком".

— Не розумію.

Остап лагідно дивився на редактора й на стілець.

— Буду я лякатись якогось там візника. Осоромили перед цілим світом — спростування треба.

— От що, громадянине, — сказав редактор, — ніхто вас не осоромив, і в таких дріб'язкових питаннях ми спростувань не даємо.

— Ну, все одно, я так діла цього не залишу, — говорив Остап, покидаючи кабінет.

Він уже побачив усе, що йому було треба.

Розділ XXVII

Дивовижний бупрівський кошик

Старгородська філія ефемерного "Меча і рала" разом з молодцями з "Швидкоупаку" вишикувалась у довжелезну чергу біля борошенної крамниці "Хлібопродукту".

Перехожі зупинялися.

— Куди черга стоїть? — питали громадяни.

У нудній черзі, що стоїть біля магазину, завжди є чоловік, балакучість якого більша, що далі стоїть він від магазинних дверей. А якнайдалі стояв Полєсов.

— Дожили, — казав брандмейстер, — скоро всі на макуху перейдемо. Дев'ятнадцятого року і то краще було. Борошна в місті на чотири дні.

Громадяни недовірливо підкручували вуса, заходили з Полєсовим у суперечку і посилались на "Старгородську правду".

Довівши Полєсову, як двічі по два чотири, що борошна в місті скільки завгодно і що нема чого зчиняти паніку, громадяни бігли додому, брали всю готівку і приєднувались до борошняної черги.

Молодці з "Швидкоупаку", закупивши все борошно в крамниці, перейшли на бакалію й утворили чайно-цукрову чергу.

За три дні Старгород був охоплений продовольчою і товаровою кризою. Представники кооперації і держторгівлі запропонували, поки прибудуть харчові продукти з дороги, обмежити відпуск товарів в одні руки по фунту цукру і по п'ять фунтів борошна.

Другого дня винайдено протиотруту.

Першим у черзі по цукор стояв Альхен. За ним — його дружина Сашхен, Паша Емільович, чотири Яковичі і всі п'ятнадцять пенсіонерок бабусь у туальденорових убраннях. Викачавши з магазину Старгіко півпуда цукру, Альхен повів свою чергу в другий кооператив, клянучи по дорозі Пашу Емільовича, який встиг злопати одпущений на його пайку фунт цукрового піску. Паша сипав цукор горбиком на долоню і посилав у свою широку пащу. Альхен клопотався цілий день. Уникаючи усушки й розтруски, вів вилучив Пашу Емільовича з черги і пристосував його для переносу скупленого на привозний ринок. Там Альхен сором'язно перепродував у приватні крамнички добуті цукор, борошно, чай і маркізет.

Полєсоз стояв у чергах головним чином з принципу. Грошей у нього не було, і купити він однаково нічого не міг. Він кочував з черги в чергу, прислухався до розмов, робив ущипливі зауваження, недвозначно задирав брови і пророкував. Наслідком його недомовок було те, що місто сповнили чутки про приїзд якоїсь з Мечі і Уралу підпільної організації.

Губернатор Дядьєв заробив за один день десять тисяч. Скільки заробив голова біржового комітету Кислярський, не знала навіть його дружина.

Думка про те, що він належить до таємної громади, не давала Кислярському спокою. Чутки, що кружляли в місті, страшенно перелякали його. Перебувши безсонну ніч, голова біржового комітету вирішив, що тільки щиросерде признання може скоротити йому строк перебування в тюрмі.

— Слухай, Генрієтто, — сказав він дружині, — пора вже переносити мануфактуру до шуряка.

— А що, хіба прийдуть? — спитала Генрієтта Кислярська.

— Можуть прийти. Якщо в країні немає вільної торгівлі, то мушу ж я коли-небудь сісти?

— То що, приготувати вже білизну? Нещаслива моя доле! Вічно носити передачу. І чому ти не підеш у радянські службовці? Адже шуряк член профспілки і — нічого! А цьому неодмінно треба бути червоним купцем!

Генрієтта не знала, що доля піднесли її чоловіка на голову біржового комітету. Тому вона була спокійна.

— Можливо, я не прийду ночувати, — сказав Кислярський, — тоді ти завтра приходь з передачею. Тільки, будь ласка, не принось вареників. Що за охота їсти холодні вареники?

— Може, візьмеш із собою примус?

— Так тобі й дозволять держати в камері примус! Дай мені кошик.

У Кислярського був спеціальний бупрівський кошик. Зроблений на спеціальне замовлення, він був цілком універсальний. Якщо розгорнути його — це ліжко, напіврозгорнути — столик; крім того, він заміняв шафу: там були полички, гачки і ящики, шухляди. Дружина поклала в цей універсальний кошик холодну вечерю і свіжу білизну.

— Можеш мене не проводжати, — сказав досвідчений чоловік. — Коли прийде Рубенс по гроші, скажи, що грошей нема. До побачення! Рубенс може заждати.

І Кислярський поважно вийшов на вулицю, держачи за ручку бупрівський кошик.

— Куди ви, громадянине Кислярський? — гукнув на нього Полєсов.

Він стояв біля телеграфного стовпа і криками підбадьорював працівника зв'язку, який, чіпляючись залізними кігтями за стовп, добирався до ізолятора.

— Іду признаватися, — одказав Кислярський.

— У чім?

— У "Мечі і ралі".

Віктор Михайлович занімів. А Кислярський, виставивши наперед свій яйцеподібний животик, підперезаний широким дачним поясом з накладною кишенькою для годинника, неквапно пішов до прокурора.

Віктор Михайлович залопотів крилами і полетів до Дядьєва.

— Кислярський провокатор! — закричав бранщмейстер. — Щойно пішов доносити. Його іще видко.

— Як? І кошик при ньому? — вжахнувся старгородський губернатор.

— При ньому.

Дядьєв поцілував дружину, крикнув, що коли прийде Рубенс, грошей йому не давати, і стрімголов вибіг на вулицю. Віктор Михайлович закрутився, застогнав, наче курка, що знесла яйце, і побіг до Владі з Нікешею.

Тим часом громадянин Кислярський, повагом прогулюючись, наближався до губпрокуратури. По дорозі він зустрів Рубенса і довго з ним розмовляв.

— А як же з грошима? — запитав Рубенс.

— По гроші прийдете до дружини.

— А чому ви з кошиком? — підозріло запитав Рубенс.

— Іду в лазню.

— Ну, доброго вам здоров'я, помившись.

Потім Кислярський зайшов у кондитерську ССТ, колишню "Бонбон де Варсові", зволив випити склянку кави і з'їсти листковий пиріжок. Час було йти каятись. Голова біржового комітету вступив до приймальної губпрокуратури. Там було порожньо. Кислярський підійшов до дверей з написом: "Губернський прокурор" і ввічливо постукав.

— Можна! — одказав добре відомий Кислярському голос.

Кислярський увійшов і здивовано зупинився. Його яйцеподібний животик одразу ж спав і зморщився, як фінік. Те, що він побачив, було цілковитою для нього несподіванкою.

Письмовий стіл, за яким сидів прокурор, оточували члени могутньої організації "Меча і рала". Судячи з їхніх жестів і плаксивих голосів, вони признавались у всьому.

— От він, — вигукнув Дядьєв, — найголовніший октябрист!

— По-перше, — сказав Кислярський, поставивши на підлогу бупрівський кошик і наближаючись до столу, — по-перше, я не октябрист, далі, я завжди співчував Радянській владі, і по-третє, головний це не я, а товариш Чарушников, чия адреса…

— Червоноармійська! — закричав Дядьєв,

— Номер три! — хором повідомили Владя й Нікеша.

— У двір і ліворуч, — додав Віктор Михайлович, — я можу показати.

Через двадцять хвилин привезли Чарушникова, який насамперед заявив, що нікого з присутніх у кабінеті ніколи в житті не бачив. Слідом за цим, не зробивши ніякої паузи, Чарушников доніс на Олену Станіславівну.

Тільки в камері, змінивши білизну і простягшись на бупрівським кошику, голова біржового комітету відчув себе легко й спокійно.

Мадам Грицацуєва-Бендер за час кризи встигла зробити запас харчових продуктів і товарів для своєї крамнички щонайменше на чотири місяці. Заспокоївшись, вона знову засумувала за молодим чоловіком, що нудиться на засіданнях Малого Раднаркому. Візит до ворожки не дав заспокоєння.

Олена Станіславівна, стурбована зникненням усього старгородського ареопагу, метала карти з обурливою недбалістю. Карти віщували то кінець світу, то надбавку до платні, то побачення з чоловіком у казенному домі і в присутності ворога — винового короля.

Та й саме ворожіння кінчилось якось дивно. Прийшли агенти — винові королі — і повели віщунку в казенний дім, до прокурора.

Залишившись на самоді з папугою, збентежена вдовиця зібралась була уже йти, як раптом папуга ударив дзьобом об клітку і вперше в житті заговорив людським голосом.

— Дожили! — сказав він сардонічно, накрив голову крилом і висмикнув з-під пахви пір'їну.

Мадам Грицацуєва-Бендер, пройнята страхом, кинулась до дверей.

Навздогін їй полилася запальна, безладна мова. Древній птах був так вражений візитом агентів і підконвойною мандрівкою господині в казенний дім, що почав викрикувати всі знайомі йому слова. Найбільше місце в його репертуарі посідав Віктор Михайлович Полєсов.

— За наявності відсутності, — роздратовано сказав птах.

І, повернувшись на жердинці вниз головою, підморгнув оком завмерлій біля дверей вдові, немов говорив: "Ну, як це вам подобається, вдовице?"

— Лишенько моє! — простогнала Грицацуєва.

— У якому полку служили? — запитав папуга голосом Бендера. — Кр-р-р-р-рах... Європа нам допоможе.

Після втечі вдови папуга поправив на собі манишку і сказав ті слова, які марко намагалися вирвати в нього люди протягом тридцяти років:

— Попка дурак!

Вдова бігла по вулиці і голосила. А дома її дожидав верткий дідок.

Це був Варфоломійович.

— На об'яву прийшов, — сказав Варфоломійович, — дві години жду, панно.

Важке копито передчуття ударило Грицацуєву в серце.

— Ох! — заспівала вдова. — Змучилась душа моя!

— Від вас, здається, пішов громадянин Бендер? Ви об'яву давали?

Вдова упала на мішки з борошном.

— Які у вас організми утлі, — солодко промовив. Варфоломійович. — Я б хотів спочатку про нагороду з'ясувати собі…

— Ох!.. Усе беріть! Нічого мені тепер не жалко! — голосила сентиментальна вдова.

— Так от. Мені відоме перебування синочка вашого О. Бендера. Яка ж мені нагорода буде?

— Усе беріть! — повторила вдоза.

— Двадцять карбованців, — сухо сказав Варфоломійович.

Вдова підвелася з мішків. Вона була забруднена борошном. Запорошені вії часто кліпали.

— Скільки? — перепитала вона.

— П'ятнадцять карбованців, — зменшив ціну Варфоломійович.

Він почував, що й три карбованці вирвати у нещасної жінки буде важко.

Топчучи ногами кулі, вдова наступила на дідка, кликала за свідків небесну силу і з її допомогою домоглась твердої ціни.

— Ну що ж, бог з вами, хай п'ять карбованців буде. Тільки гроші попрошу наперед. У мене таке правило.

Варфоломійович дістав із записної книжечки дві газетні вирізки і, не випускаючи їх із рук, почав читати:

— От, будь ласка, подивіться по черзі. Ви писали, значить: "Благаю... пішов з дому товариш Бендер... зелений костюм, жовті черевики, голубий жилет..." Адже правильно? Це "Старгородська правда", значить. А от що пишуть про синочка вашого в столичних газетах. От... "Попав під коня..." Та ви не побивайтесь, мадамочко, далі слухайте: "Попав під коня..." Та живий, живий! Кажу вам, живий. Невже б я за небіжчика гроші брав?.. Так от: "Попав під коня. Вчора на площі Свердлова попав під коня візника № 8974 громадянин О. Бендер. Потерпілий відбувся легким переляком"... Так от, ці документики я передам вам, а ви мені грошики вперед. Таке у мене вже правило.

Вдова, плачучи, оддала гроші. Чоловік, її любий чоловік у жовтих черевиках лежав на далекій московській землі, і вогнедишний візницький кінь бив копитом об його голубі гарусні груди.

Чуйна душа Варфоломійовича задовольнилась пристойною нагородою. Він пішов, пояснивши вдові, що додаткові сліди її чоловіка безперечно знайдуться в редакції газети "Верстат", де вже, звичайно, все на світі відомо.

Лист панотця Федора,

писаний ним у Ростові, у водогрійні "Молочний Шлях" дружині своїй у повітове місто N.

"Люба моя Катре! Нове горе спіткало мене, але про це згодом. Гроші дістав цілком своєчасно, за що тобі щиро вдячний. Приїхавши до Ростова, зараз же побіг на адресу. "Новоросцемент" — вельми велика установа, ніхто там інженера Брунса і не знав. Я вже був зовсім упав у розпач, але мені нарадили. Ідіть, — кажуть, — до особового столу. Пішов. "Так, — сказали мені, — служив у нас такий, відповідальну роботу виконував, тільки, — кажуть, — минулого року він од нас пішов. Переманили його в Баку на службу в Азнафту, в справі техніки безпеки".

Ну, голубко моя, не така коротка моя мандрівка, як ми думали. Ти пишеш, що гроші кінчаються. Нічого не вдієш, Катерино Олександрівно. Кінця ждати недовго. Запасися терпінням і, помолившись богу, продай мій діагоналевий студентський мундир. І не такі ще доведеться робити витрати. Будь готова до всього. Дорожнеча в Ростові жахлива. За номер в готелі заплатив 2 крб. 25 коп. До Баку грошей стане. Відтіля, як пощастить, телеграфую. Тут стоїть спека. Пальто ношу на руці. У номері боюсь залишити, — так і начувайся, що вкрадуть. Народ тут промітний.

Не подобається мені місто Ростов. Кількістю населення і своїм географічним положенням він набагато поступається перед Харковом. Але нічого, матушко, бог дасть, і до Москви разом поїдемо. Побачиш тоді — цілком західноєвропейське місто. А потім заживемо в Самарі, біля свого заводика. Чи не приїхав назад Вороб'янінов? Де то він тепер гасає? Чи столується ще Євстигнєєв? Як моя ряса після чистки? У всіх знайомих підтримуй певність, ніби я не одходжу від одра тітусі. Гуленьці напиши те саме.

— Ага! Зовсім забув розказати тобі про жахливий випадок, що трапився зо мною сьогодні.

Милуючись тихим Доном, стояв я біля мосту і замріявся про наш майбутній добробут. Тут знявся вітер і зірвав і кинув у річку картузик брата твого пекаря. Тільки я його й бачив! Довелося піти на нові витрати: купити англійський кепі за 2 крб. 50 коп. Братові твоєму, пекареві, нічого про подію цю не розказуй. Переконай його, що я у Воронежі.

Кепсько тільки з білизною. Увечері перу, а коли не висихає, вранці одягаю вогке. За теперішньої спеки це навіть приємно.

Цілую тебе і обнімаю. Твій вічно муж Федя"

Розділ XXVIII

Курочка і тихоокеанський півничок

Репортер Персицький діяльно готувався до двохсотлітнього ювілею великого математика Ісаака Ньютона.

У самий розпал роботи увійшов Стьопа з "Науки і життя". За ним пленталась опасиста громадянка.

— Слухайте, Персицький, — сказав Стьопа, — до вас от громадянка у справі прийшла. Ідіть сюди, громадянко, цей товариш вам усе пояснить.

Стьопа, посміюючись, зник.

— Ну? — спитав Персицький, — Що скажете?

Мадам Грицацуєва (це була вона) підвела на репортера млосні очі і мовчки сунула йому папірець.

— Так, — сказав Персицький, — … попав під коня… відбувся легким переляком… У чому ж річ?

— Адресу, — благально мовила вдова, — чи не можна адресу взнати?

— Чию адресу?

— О. Бендера.

— Звідки ж я знаю?

— А от товариш казав, що ви знаєте.

— Нічого я не знаю. Зверніться в адресний стіл.

— А може, ви пригадаєте, товаришу? У жовтих черевиках.

— Я сам у жовтих черевиках. У Москві ще двісті тисяч чоловік у жовтих черевиках ходять. Може, вам треба узнати їхні адреси? Тоді, будь ласка. Я кину всю свою роботу і візьмуся до цієї справи. Через півроку ви будете знати все. Мені ніколи, громадянко.

Але вдова, відчувши до Персицького велику повагу, йшла за ним коридором і, стукаючи накрохмаленою нижньою спідницею, повторювала свої просьби.

"Наволоч Стьопа, — подумав Персицький. — Ну, нічого, я нацькую на нього винахідника вічного руху, він у мене потанцює".

— Ну що я можу зробити? — роздратовано запитав Персицький, зупинившись перед вдовою. — Звідки я можу знати адресу громадянина О. Бендера? Що я — кінь, який на нього наїхав? Або візник, якого він перед моїми очима ударив по спині?..

Вдова відповідала невиразним вуркотом, в якому можна було розібрати тільки "товаришу" і "дуже вас".

Робота в Будинку народів уже скінчилася. Канцелярії і коридори спорожніли. Десь тільки дошльопувала сторінку друкарська машинка.

— Пардон, мадам, ви бачите, мені ніколи!

З цими словами Персицький сховався в убиральні. Погулявши там десять хвилин, він весело вийшов. Грицацуєва терпляче трусила спідницями на розі двох коридорів. Коли Персицький наблизився, вона знов заговорила.

Репортер осатанів.

— От що, тітусю, — сказав він, — хай буде по-вашому, я вам скажу, де ваш О. Бендер. Ідіть просто коридором, потім повернете праворуч і йдіть знову просто. Там будуть двері. Спитайте Черепенникова. Він мусить знати.

І Персицький, задоволений із своєї вигадки, так швидко зник, що додаткових відомостей крохмальна вдовиця здобути не встигла.

Поправивши спідниці, мадам Грицацуєва пішла коридором.

Коридори Будинку народів були такі довгі й вузькі, що відвідувачі, ідучи ними, мимохіть наддавали ходи. Глянувши на першого-ліпшого перехожого, можна було узнати, скільки він пройшов. Коли він ішов трохи прискорено, це означало, що похід його щойно почався. Відвідувачі, що поминули два або три коридори, розвивала середню рись. А інколи можна було побачити людину, що бігла щодуху: вона в стадії п'ятого коридора. А громадянин, що одмахав вісім коридорів, легко міг змагатись на швидкість з птахом, перегоновим конем і чемпіоном світу — бігуном Нурмі.

Повернувши праворуч, мадам Грицацуєва побігла. Тріщав паркет.

Назустріч їй швидко йшов брюнет у голубому жилеті й малинових черевиках. З вигляду Остапа було видно, що тільки надзвичайні справи концесії примусили його відвідати Будинок народів у такий пізній час. Очевидно, в план технічного керівника не входила зустріч з коханою.

Угледівши вдовицю, Бендер повернувся і, не оглядаючись, пішов уздовж стіни назад.

— Товарищу Бендер, — закричала вдова захоплено, — куди ж ви?

Великий комбінатор прискорив ходу. Наддала і вдова.

— Зачекайте, що я скажу, — просила вона.

Але слова не долинали до Остапового слуху. У його вухах уже співав і свистів вітер. Він мчав четвертим коридором, перестрибував просвіти внутрішніх залізних сходів. Своїй коханій він залишив тільки відгомін, який довго повторював їй шуми на сходах.

— Ну, спасибі, — бурмотів Остап, сидячи на п'ятому поверсі, — знайшла час для рандеву. Хто прислав сюди цю палку дамочку? Час уже ліквідувати московську філію концесії, а то іще, чого доброго, до мене приїде гусар-одинак з мотором.

У цей час мадам Грицацуєва, відокремлена від Остапа трьома поверхами, тисячами дверей і дюжиною коридорів, витерла подолом нижньої спідниці розпалене обличчя і почала розшуки. Спочатку вона хотіла скоріше найти чоловіка й порозумітися з ним. У коридорах засвітились тьмяні лампи. Всі лампи, всі коридори і всі двері були однакові. Вдові стало моторошно. Їй захотілося втекти.

Підкоряючись коридорній прогресії, вона мчала щодалі швидше. Через півгодини вона вже не могла зупинитись. Двері президій, секретаріатів, місцевкомів, оргвідділів і редакцій з туркотом пролітали обабіч її дебелого тіла. На ходу залізними своїми спідницями вона перекидала урни для недокурків. З каструльним шумом урни котилися слідом за нею. У кутках коридорів знімалися вихори й чорториї. Ляскали розчинившись кватирки. Дороговказні персти, намальовані трафаретом на стінах, устромлялися в бідну мандрівницю.

Нарешті Грицацуєва попала на площадку внутрішніх сходів. Там було темно, але вдова подолала страх, збігла вниз і смикнула скляні двері. Двері було замкнено. Вдова кинулась назад. Але двері, які вона щойко пройшла, теж було замкнено чиєюсь дбайливою рукою.

У Москві люблять замикати двері.

Тисячі парадних під'їздів забиті зсередини дошками, і сотні тисяч громадян пробираються в свої квартири чорним ходом. Давно минув вісімнадцятий рік, давно уже стало туманним поняття — "наскок на квартиру", згинула подомова охорона, організована пожильцями заради безпеки, розв'язується проблема вуличного руху, будуються величезні електростанції, робляться світової ваги наукові відкриття, але нема людини, яка присвятила б своє життя розв'язайню проблеми замкнених дверей.

Хто та людина, що розв'яже загадку кінематографів, театрів і цирків?

Три тисячі чоловік повинні за десять хвилин увійти в цирк крізь одні-єдині, одчинені тільки на одну свою половинку двері. Решта десять дверей, спеціально пристосованих для пропускання великих юрб народу, — замкнені. Хто знає, чому зони замкнені? Можливо, років двадцять тому з циркової стайні вкрали ученого ослика, і з того часу дирекція з остраху замуровує зручні входи і виходи. А можливо, колись протягом прохопило славетного короля повітря, і замкнені двері — це тільки відгомін зчиненого королем скандалу.

У театрах і кіно публіку впускають невеличкими партіями начебто для того, щоб уникнути затору. Уникнути тиску дуже легко — варто відчинити всю безліч виходів. Але замість того адміністрація діє, вживаючи сили. Капельдинери, міцно схопившись за руки, утворюють живий бар'єр і держать публіку в облозі принаймні з півгодини. А двері, заповітні двері, замкнені іще за Павла Першого, замкнені й по сьогодні.

П'ятнадцять тисяч аматорів футболу, збуджені молодецькою грою збірної Москви, змушені продиратись до трамвая крізь таку вузьку щілину, що один легко озброєний воїн міг би затримати тут сорок тисяч варварів, підсилених двома облоговими баштами.

Спортивний стадіон не має даху, але воріт є кілька. Одчинена тільки хвірточка. Вийти можна, тільки проламавши ворота. Після кожного

великого змагання їх ламають. Але, дбаючи про додержання святої традиції, їх щоразу акуратно відбудовують і щільно зачиняють.

Якщо нема ніякої змоги привісити двері (це трапляється тоді, коли їх нема до чого привісити), вдаються до таємничих дверей усіх форм і гатунків:

1. Бар'єри.

2. Рогатки.

3. Перекинуті лави.

4. Загородні написи.

5. Вірьовки.

Бар'єри у великій пошані в установах.

Ними перепиняють доступ до потрібного співробітника. Відвідувач, як тигр, ходить уздовж бар'єра, намагаючись знаками привернути до себе увагу. Це щастить не завжди. А може, відвідувач приніс корисний винахід! А може, просто хоче сплатити прибутковий податок! Але бар'єр став на перешкоді — пішов у непам'ять винахід, і податок лишився несплачений.

Рогатку застосовують на вулиці.

Ставлять її навесні на гомінкій магістралі начебто для охорони ремонту тротуару. І вмить шумна вулиця стає пустельною. Перехожі просочуються в потрібні їм місця іншими вулицями. Їм щодня доводиться накидати зайвий кілометр, але легкокрила надія не покидає їх. Літо

минає. В'яне листя. А рогатка все стоїть. Ремонту не зроблено. І вулиця пустельна.

Перекинутими садовими лавами перегороджують входи до московських скверів, які через обурливе недбальство будівничих не мають міцних воріт.

Про загородні написи можна було б написати цілу книгу, але в плани авторів це зараз не входить.

Написи ці бувають двох гатунків: прямі й посередні.

До прямих можна зачислити:

ЗАХОДИТИ ЗАБОРОНЕНО

СТОРОННІМ ЗАХОДИТИ ЗАБОРОНЕНО

ХОДУ НЕМА

Такі написи інколи вивішують на дверях установ, які особливо часто відвідує публіка.

Посередні написи найзгубніші. Вони не забороняють заходити, але рідко коли який сміливець наважиться все-таки використати своє право. От вони, ці ганебні написи:

НЕ СПОВІСТИВШИ, НЕ ЗАХОДИТИ

ПРИЙОМУ НЕМА

СВОЇМ ВІЗИТОМ ТИ ЗАВАЖАЄШ ПРАЦЮВАТИ ЛЮДИНІ

Там, де не можна поставити бар'єр чи рогатку, перекинути лаву або вивісити загородний напис, — там протягають вірьовки. Протягають їх відповідно до натхнення, у вельми несподіваних місцях. Якщо вони протягнеш на висоті людських грудей, справа обмежується легким переляком і трохи нервовим сміхом. Протягнута ж на висоті щиколотки, вірьовка може покалічити людину.

К чорту двері! К чорту черги біля театральних під'їздів! Дозвольте зайти не сповістивши! Благаємо зняти рогатку, поставлену недбалим кербудом біля своєї розритої панелі! Геть перекинуті лави! Поставте їх на місце! У сквері приємно сидіти саме вночі. Повітря чисте, і в голову лізуть розумні думки!

Мадам Грицацуєва, сидячи на сходах біля замкнених скляних дверей у середині Будинку народів, думала про свою вдовину долю, вряди-годи дрімала і дожидала ранку.

З освітленого коридора крізь скляні двері на вдову лилося жовте світло електричних плафонів. Попелястий ранок проходив крізь вікна сходової клітки.

Була тиха година, коли ранок іще молодий і чистий. У цей час Грицацуєва почула кроки в коридорі. Вдова жваво підвелася й припала до скла. Кінець коридора блиснув голубий жилет. Малинові черевики були запорошені штукатуркою. Легковажний син турецько-підданого, струшуючи з піджака порошинку, наближався до скляних дверей.

— Ховрашок! — покликала вдова. — Хо-о-оврашок!

Вона дихала на скло з невимовною ніжністю. Скло затуманилось, взялося райдужними плямами. У тумані і райдугах сяяли голубі й малинові примари.

Остап не чув вдовиного кукування. Він почухав спину і заклопотано мотляв головою. Ще мить — і він зник би за поворотом.

Зі стогоном "товаришу Бендер!" бідна дружина затарабанила по склу. Великий комбінатор обернувся.

— А, — сказав він, побачивши, що відокремлений від вдови замкненими дверима, — ви теж тут?

— Тут, тут, — твердила вдова радісно.

— Обійми ж мене, моя радість, ми так довго не бачились, — запросив технічний директор.

Вдова заметушилась. Вона підстрибувала за дверима, немов чижик у клітці. Притихлі за ніч спідниці знов загриміли. Остап розкрив обійми.

— Чому ж ти не йдеш, моя курочко? Твій тихоокеанський півничок так втомився на засіданні Малого Раднаркому.

Вдова була позбавлена фантазії.

— Ховрашок, — сказала вона уп'яте. — Одчиніть мені двері, товаришу Бендер.

— Тихше, панночко! Жінку прикрашає скромність. Навіщо ці стрибки?

Вдова мучилась.

— Ну, чого ви катуєте себе? — питав Остап. — Хто вам заважає жити?

— Сам поїхав, ще й сам питає!

І вдова заплакала.

— Витріть ваші оченята, громадянко. Кожна ваша сльозинка — це молекула в космосі

— А я дожидала, дожидала, крамничку закрила. За вами поїхала, товаришу Бендер…

— Ну, і як вам живеться тепер на сходах? Не дме?

Вдова почала повільно закипати, як великий монастирський самовар.

— Зрадник! — вимовила вона, здригнувши.

У Остапа було ще трохи вільного часу. Він заклацав пальцями і, ритмічно погойдуючись, тихо проспівав:

Частинка чорта в нас

Сидить і жде всякчас

Жіночих чарів шал

У груди сипле жар…

— А бодай би ти луснув! — побажала вдова по закінченні танцю. — Браслет украв, дарунок чоловіка. А стілець навіщо забрав?

— Ви, здається, переходите на особи? — зауважив Остап холодно.

— Украв, украв! — торочила вдова.

— От що, панночко: закарбуйте на своєму носику, що Остап Бендер ніколи нічого не крав.

— А ситечко хто взяв?

— Ах, ситечко! З вашого неліквідного фонду? І це ви вважаєте за кражу? У такому разі наші погляди на життя діаметрально протилежні.

— Забрав, — кукувала вдова.

— Значить, якщо молодий, здоровий чоловік позичив у провінціальної бабусі непотрібне їй, через кепське здоров'я, кухонне приладдя, то це він злодій? Так вас треба розуміти?

— Злодій, злодій!

— У такому разі нам доведеться розлучитись. Я даю згоду на розлучення.

Вдова кинулася на двері. Скло затремтіло. Остап зрозумів, що час іти геть.

— Обніматись ніколи, — сказав він, — прощай, кохана! Ми розійшлись, як у морі кораблі

— Пробі!! — заголосила вдова.

Але Остап був уже в кінці коридора. Він став на підвіконня, важко стрибнув на вогку після нічного дощу землю і зник у блискучих фізкультурних садах.

На крики вдови набрів, прокинувшись, сторож. Він випустив ув'язнену, пригрозивши штрафом.

Розділ XXIX

Автор "Гавриліади"

Коли мадам Грицацуєва покидала негостинний стан канцелярій, до Будинку народів уже сходилися службовці найскромніших рангів: кур'єри, вхідні і вихідні панночки, змінні телефоністки, юні помічники рахівників і бронепідлітки.

Поміж них рухався Никифор Ляпіс, дуже молодий чоловік з баранячою зачіскою і нескромним поглядом.

Неуки, уперті і первинні відвідувачі входили в Будинок народів з головного під'їзду. Никифор Ляпіс пройшов у будинок через амбулаторію. У Будинку народів він був своя людина і знав найкоротші шляхи до оазисів, де бризкають ясні джерела гонорару під крислатим покровом відомчих журналів.

Насамперед Никифор Ляпіс пішов до буфету. Нікельована каса зіграла матчиш і викинула три чеки. Никифор з'їв ряжанку, розірвавши запечатану папером склянку і кремове тістечко, подібне до клумбочки. Все це він запив чаєм. Потім Ляпіс неквапно почав обходити свої володіння.

Перший візит він зробив до редакції щомісячного мисливського журналу "Герасим і Муму". Товариша Наперникова ще не було, і Никифор Ляпіс рушив до "Гігроскопічного вісника", щотижневого рупора, яким працівники фармації спілкувались із зовнішнім світом.

— Доброго ранку, — сказав Никифор, — Написав чудові вірші.

— Про що? — запитав начальник літсторінки. — На яку тему? Адже ви знаєте, Трубецькой, що у нас журнал...

Начальник для тоншого визначення суті "Гігроскопічного вісника" поворушив пальцями.

Трубецькой-Ляпіс подивився на свої штани з білої рогожі, одхилив корпус назад і співуче сказав:

— "Балада про гангрену".

— Цікаво, — зауважила гігроскопічна персона. — Давно вже час у популярній формі проводити ідеї профілактики.

Ляпіс негайно задекламував:

Терпів Гаврило від гангрени,

Гаврило від гангрени зліг…

Далі тим самим молодецьким чотиристопним ямбом розповідалося про Гаврила, який через темноту свою вчасно не пішов до аптеки і загинув тому, що не змазав ранки йодом.

— Ви робите успіхи, Трубецькой, — похвалив редактор, — але хотілось би більшого… Ви розумієте?

Він зарухав пальцями, але страшну баладу взяв, обіцявши заплатити у вівторок.

У журналі "Будні морзиста" Ляпіса зустріли гостинно.

— Добре, що ви прийшли, Трубецькой. Нам якраз потрібні вірші. Тільки — побут, побут, побут. Ніякої лірики. Чуєте, Трубецькой? Що-небудь з життя потельпрацівників і водночас, ви розумієте?..

— Учора саме я задумався над побутом потельпрацівників. І у мене народилася така поема. Називається: "Останній лист". От...

Поштарював Гаврило справно,

Носив газети і листи...

Історія про Гаврила була вкладена в сімдесят два рядки. Наприкінці вірша листоноша Гаврило, пронизаний кулею фашиста, приносить, проте, лист за адресою.

— Де ж усе це відбувалося? — запитали Ляпіса. Питання було закономірне. В СРСР нема фашистів, за кордоном нема Гаврил, членів спілки працівників зв'язку.

— У чому річ? — сказав Ляпіс. — Усе відбувається, звичайно, у нас, а фашист переодягнений.

— Знаєте, Трубецькой, напишіть-но краще нам про радіостанцію.

— А чому ви не хочете листоноші?

— Хай полежить. Ми його беремо умовно.

Засмучений Никифор Ляпіс-Трубецькой пішов знову в "Герасим і Муму". Наперников уже сидів за своєю конторкою. На стіні висів набагато збільшений портрет Тургенєва, в пенсне, болотяних чоботах і з двостволкою навпереваги. Поруч Наперникова стояв конкурент Ляпіса — віршувальник з передмістя.

Почалася стара пісня про Гаврила, але вже з мисливським ухилом. Витвір ішов під назвою: "Молитва браконьєра".

Гаврило в засідці ждав зайця,

Гаврило зайця вполював...

— Дуже гарно! — сказав добрий Наперников. — Ви, Трубецькой, у цьому вірші перевершили самого Ентіха. Тільки треба дещо виправити. По-перше — викиньте з коренем "молитву".

— І зайця, — сказав конкурент.

— Чому ж зайця? — здивувався Наперников.

— Тому що не сезон.

— Чуєте, Трубецькой, змініть і зайця.

Поема в трансформованому вигляді мала назву "Наука браконьєрові", а зайців замінено на бекасів. Потім виявилося, що й бекасів улітку не стріляють. В остаточній формі вірші звучали:

Гаврило в засідці ждав птаха,

Гаврило птаха вполював... і т. д.

Поснідавши в їдальні, Ляпіс знову взявся до роботи. Білі штани миготіли в пітьмі коридорів. Він входив до редакцій і продавав багатоликого Гаврила.

До "Кооперативної флейти" Гаврила здано під назвою: "Еолова флейта".

Служив Гаврило за прилавком,

Гаврило флейти продавав...

Простаки з товстого журналу "Ліс, який він є" купили у Ляпіса невелику поему "На узліссі". Починалась вона так:

Ішов Гаврило зелен гаєм,

Гаврило вирубав бамбук...

Останній за той день Гаврило працював на хлібопеченні. Йому найшлось місце в редакції "Робітника булки". Поема мала довгу і сумну назву: "Про хліб, якість продукції і про кохану". Поема присвячена була загадковій Хіні Члек. Початок її був як завжди епічний:

Служив Гаврило у пекарні,

Гаврило паляниці пік.

Посвяту, після делікатної боротьби, викинули.

Найсумнішим було те, що Ляпісу грошей ніде не дали. Одні обіцяли дати у вівторок, інші — в четвер або п'ятницю — через два тижні. Довелось іти позичати гроші в табір ворогів — туди, де Ляпіса ніколи не друкували.

Ляпіс спустився з п'ятого поверху на другий і ввійшов у секретаріат "Верстата". Як на біду, він одразу ж зіткнувся з роботягою Персицьким.

— А! — скрикнув Персицький. — Ляпсус!

— Слухайте, — сказав Никифор Ляпіс, знизивши голос, — дайте три карбованці. Мені "Герасим і Муму" винен купу грошей.

— П'ятдесят копійок я вам дам. Почекайте. Я зараз прийду.

І Персицький вернувся, привівши з собою десяток співробітників "Верстата".

Зав'язалась загальна розмова.

— Ну, як торгували? — питав Персицький.

— Написав чудові вірші!

— Про Гаврила? Що-небудь селянське? "Орав Гаврило на світанку, Гаврило плуг боготворив"?

— Що Гаврило! Адже це халтура! — боронився Ляпіс. — Я написав про Кавказ.

— А ви були на Кавказі?

— Через два тижні поїду.

— А ви не боїтесь, Ляпсус? Адже там шакали!

Так я і налякався! Вони ж на Кавказі не отруйні!

Після цієї відповіді всі насторожились.

— Скажіть, Ляпсусе, — запитав Персицький, — які, по-вашому шакали?

— Та знаю я, одчепіться!

— Ну, скажіть, коли знаєте!

— Ну, так!.. На подобу змії.

— Звичайно, звичайно, ваша правда, як завжди, По-вашому ж, сідло дикої кози подають на стіл разом з острогами.

— Ніколи я цього не говорив! — закричав Трубецькой.

— Ви не говорили. Ви писали. Мені Наперников казав, що ви пробували накинути йому такі віршики в "Герасим і Муму", ніби з побуту мисливців. Скажіть по совісті, Ляпсусе, чому ви пишете про те, чого ви зроду не бачили і про що не маєте аніякісінького уявлення? Чому у вас у вірші "Кантон" пеньюар — це бальна сукня? Чому?

— Ви — міщанин, — сказав хвальковито Ляпіс.

— Чому у вірші "Перегони на приз Будьонного" жокей у вас затягає на коня супоню і після того сідає на передок? Ви бачили коли-небудь супоню?

— Бачив.

— Ну, скажіть, яка вона!

— Дайте мені спокій. Ви псих!

— А передок бачили? На перегонах були?

— Не обов'язково треба скрізь бути! — кричав Ляпіс. — Пушкін писав турецькі вірші і ніколи не був у Туреччині.

— О, звісно, Ерзерум же в Тульській губернії.

Ляпіс не зрозумів сарказму. Він гаряче провадив далі:

— Пушкін писав за матеріалами. Він прочитав історію Пугачовського бунту, а тоді написав. А мені про перегони все розказав Ентіх.

Після цієї віртуозної оборони Персицький потяг силоміць Ляпіса в сусідню кімнату. Глядачі пішли слідом за ними. Там на стіні висіла велика газетна вирізка, облямована жалобною окрайкою.

— Ви писали цей нарис в "Капітанському містку"?

— Я писав.

— Це, здається, ваша перша спроба в прозі? Вітаю вас! "Хвилі котились через мол і падали вниз нестримним домкратом.." Ну, і удружили ж ви "Капітанському містку"! "Місток" тепер довго вас не забуде, Ляпісе!

— У чому річ?

— Річ у тім, що... Ви знаєте, що таке домкрат?

— Ну, звичайно, знаю, дайте мені спокій...

— Як ви собі уявляєте домкрат? Опишіть своїми словами.

— Такий... Падає, одне слово.

— Домкрат падає. Зауважте всі! Домкрат стрімко падає! Заждіть, Ляпсусе, я вам зараз принесу п'ятдесят копійок. Не пускайте його!

Але й цього разу п'ятдесят копійок не видано, Персицький притяг з довідкового бюро двадцять перший том Брокгауза, од Доміцій до Євреїнова. Поміж Доміцієм, фортецею у великому герцогстві Мекленбург-

Шверінському, і Доммелем, рікою в Бельгії і Нідерландах, знайдено потрібне слово.

— Слухайте! "Домкрат (нім. Daumkraft) — одна з машин піднімати чималі тягарі. Звичайний простий Д., вживаний для піднімання екіпажів тощо, має рухому зубчасту штабу; цю штабу захоплює шестерня, яку повертають за допомогою ручки..." І так далі. І далі: "Джон Діксон 1879 р. поставив на місце обеліск, відомий під назвою "Голки Клеопатри", за допомогою чотирьох робітників, що діяли чотирма гідравлічними Д." І цей прилад, по-вашому, має властивість стрімко падати? Значить, Брокгауз з Ефроном обманювали людство протягом п'ятдесяти років? Чому ви халтурите, замість учитися? Дайте відповідь!

— Мені потрібні гроші.

— Але ж у вас їх ніколи нема. Адже ви раз у раз полюєте за півкарбованцем.

— Я купив меблі і вийшов з бюджету.

— І багато ви купили меблів? Вам за вашу халтуру платять стільки, скільки вона варта, — шеляг!

— Добрий шеляг! Я такий стілець купив на аукціоні...

— На подобу змії?

— Ні. З палацу. Але мене спіткало лихо. Вчора я повернувся вночі додому...

— Від Хіни Члек? — закричали присутні в один голос.

— Хіна!.. З Хіною я скільки часу вже не живу. Повертався я з диспуту Маяковського. Приходжу. Вікно розчинене. Я одразу відчув, що щось таке сталося.

— Ай-яй-яй! — сказав Персицький, затуляючи лице руками. — Я почуваю, товариші, що у Ляпсуса вкрали його найкращий щедевр: "Гаврило двірником служив, Гаврило в двірники найнявся".

— Дайте мені договорити. Дивовижне хуліганство! До мене в кімнату залізли якісь негідники і розпанахали всю оббивку стільця. Може, хто-небудь позичить п'ять карбованців на ремонт?

— Для ремонту напишіть нового Гаврила. Я вам навіть початок можу сказати. Заждіть, заждіть... Зараз... От: "Гаврил стілець купив на ринку, стілець в Гаврила кепський був..." Скорше запишіть. Це можна вигідно продати в "Голос комода"... Ех, Трубецькой, Трубецькой!.. До речі, Ляпсусе, чому ви Трубецькой? Чому вам не взяти псевдоніма кращого? Приміром, Долгорукий? Никифор Долгорукий! Або Никифор Валуа? Або ще краще: громадянин Никифор Сумароков-Ельстон? Якщо вам трапиться добра кормівля, зразу три віршики в "Гермуму", то вихід із становища у вас блискучий. Одну маячню підписуєте Сумароковим, другу макулатуру — Ельстоном, а третю — Юсуповим... Ех ви, халтурник!..

Розділ XXX

У театрі Колумба

Іполит Матвійович поступово ставав підлабузником. Коли він дивився на Остапа, очі його прибирали голубого жандармського відтінку.

У кімнаті Іванопуло було так жарко, що зсохлі вороб'яніновські стільці потріскували, як дрова в каміні. Великий комбінатор спочивав, підклавши під голову голубий жилет.

Іполит Матвійович дивився у вікно. Там, кривими провулками, повз крихітні московські сади, мчала гербова карета. У чорнім її лаку навперемін відбивались рухливі голови перехожих: кавалергард з мідною головою, городські дами і пухкі білі хмаринки. Громлячи підковами брук, коні промчали карету повз Іполита Матвійовича. Він одвернувся розчаровано.

Карета мала на собі герб МКГ[4], мала призначення перевозити сміття, і абсолютно нічого не відбивалося на її дощатих стінках.

На козлах сидів бравий дідок з пухнастою сивою бородою. Якби Іполит Матвійович знав, що кучер не хто інший, як граф Олексій Буланов, славетний гусар-схимник, він, напевне, гукнув би на дідка, щоб поговорити з ним про прекрасні часи.

Граф Олексій Буланов був вельми заклопотаний. Нахльостуючи коней, він сумно думав про бюрократизм, що роз'їдає асенізаційний підвідділ, бюрократизм, через який графові от уже півроку не видавали належного за гендоговором спецфартуха.

— Слухайте, — сказав раптом великий комбінатор, — як вас звали у дитинстві?

— А навіщо вам?

— Та так! Не знаю, як вас називати. Вороб'яніновим звати вас набридло, Іполитом Матвійовичем — надто кисло. Як же вас звали? Іпа?

— Киса, — одказав Іполит Матвійович, посміхаючись.

— Конгеніально! Так от що, Кисо, — погляньте, будь ласка, що у мене на спині. Болить між лопаток.

Остап стяг через голову сорочку "ковбой". Перед Кисою Вороб'яніновим одкрилась широка спина провінціального Антонія, спина чарівної форми, але до певної міри бруднувата.

— Ого, — сказав Іполит Матвійович, — червона пляма якась.

Поміж лопаток великого комбінатора цвіли фіалками і переливались нафтовою райдугою синяки найдивовижніших обрисів.

— Слово честі, цифра вісім! — вигукнув Вороб'янінов. — Перший раз бачу такий синяк.

— А другої цифри нема? — спокійно запитав Остап.

— Начебто буква Р.

— Запитань більше не маю. Все зрозуміле. Проклята ручка! Бачите, Кисо, як я страждаю, на які небезпеки наражаю себе заради ваших стільців. Ці арифметичні знаки прописала мені велика самопадна ручка з пером номер вісімдесят шість. Треба вам сказати, що проклята ручка впала мені на спину тої самої хвилини, коли я засунув руки в нутро редакторського стільця. А ви, нічого до пуття ви і не вмієте. Ізнуренковський стілець хто зіпсував так, що мені потім довелося за вас відбуватись? Про аукціон я вже й не кажу. Найшли час для кобеляжу! У ваших літах кобелювати просто шкідливо! Шануйте своє здоров'я!.. Інша річ — я! За мною стілець вдовиці! За мною — два щукінських! Ізнуренковський стілець в остаточному підсумку зробив я! До редакції і до Ляпіса я ходив! І тільки один-єдиний стілець ви довели до переможного кінця, та й то за допомогою нашого священного ворога — архієпископа.

Нечутно ступаючи по кімнаті босими ногами, технічний директор напоумляв покірного Кису.

Стілець, що зникнув у товарному дворі Жовтневого вокзалу, ще досі був темною плямою на блискучому плані концесійних робіт. Чотири стільці в театрі Колумба — це була певна здобич. Але театр виїздив у подорож по Волзі з тиражним пароплавом "Скрябін" і сьогодні показував прем'єру "Одруження" останнім спектаклем сезону. Треба було вирішити, — чи залишатись у Москві для розшуків зниклого в просторах Каланчівського майдану стільця, чи виїхати разом з трупою в гастрольне турне. Остап схилявся до останнього.

— А то, може, поділимось? — запитав Остап. — Я поїду з театром, а ви залишайтесь і простежте за стільцем у товарнім дворі.

Але Киса так лякливо моргав сивими віями, що Остап одразу змінив пропозицію.

— З двох зайців, — сказав він, — вибирають того, який жирніший. Поїдьмо разом. Але витрати будуть великі. Потрібні будуть гроші. У мене залишилось шістдесят карбованців. У вас скільки? Ах, я і забув! У ваших літах дівоче кохання так дорого коштує! Постановляю: сьогодні ми ідемо в театр на прем'єру "Одруження". Не забудьте одягти фрак. Якщо стільці іще на місці і їх не продали за борги соцстрахові, завтра ж ми виїздимо. Пам'ятайте, Вороб'янінов, настає останній акт комедії: "Скарби моєї тещі". Наближається фініта-ля-комедія, Вороб'янінов! Не дихайте, мій давній друже! Рівняйтесь на рампу! О моя молодість! О пахощі куліс! Скільки спогадів! Скільки інтриг! Скільки таланту я показав свого часу в ролі Гамлета! Одне слово, засідання триває далі!

Заради економії пішли до театру пішки. Ще було зовсім видно, але ліхтарі вже сяяли лимонним світлом. Перед очима у всіх гинула весна. Пилюга гнала її з майданів, гарячий вітерець одтискав її в провулок. Там бабусі голубили красуню і пили з нею чай у двориках, за круглими столами. Але життя весни кінчилося — в люди її не пускали. А їй так хотілося до пам'ятника Пушкіну, де вже прогулювались молоді люди в строкатеньких кепках, брюках-дудочках, галстуках "собача радість" і черевичках "джиммі".

Дівчата, обсипані ліловою пудрою, циркулювали поміж храмом МССТ[5] і кооперативом "Комунар" (поміж кол. Філіпповим і кол. Єлісєєвим). Дівчата голосно лаялись. У цей час перехожі уповільняли ходу, але не тільки тому, що Тверська ставала тісна. Московські коні були не кращі за старгородські: вони теж навмисне постукували копитами по торцях бруку. Велосипедисти безшумно летіли із стадіону "Юних піонерів", з першого великого міжнародного матчу. Морозивник котив свою зелену скриню, повну травневого грому, боязко косячи око на міліціонера; але міліціонер, скований світним семафором, яким регулював вуличний рух, був зовсім безпечний.

У всій цій метушні йшли двоє друзів. Спокуса чигала на кожному кроці. У крихітних обжиралівках перед очима всієї вулиці смажили шашлики карські, кавказькі і філейні. Гарячий і пронизливий дим клубився до ясненького неба. З пивних, ресторанчиків і кіно "Великий німий" долинала струнна музика. Біля трамвайної зупинки гарячкував гучномовець.

Треба було поспішати. Друзі вступили в лункий вестибюль театру Колумба.

Вороб'янінов кинувся до каси і прочитав розцінку на місця.

— Все-таки, — сказав він, — дуже дорого. Шістнадцятий ряд — три карбованці.

— Як я не люблю, — зауважив Остап, — цих міщан, провінціальних йолопів! Куди ви полізли? Хіба не бачите, що це каса?

— Ну а куди ж? Адже без білета не пустять!

— Кисо, ви вульгарна людина. У кожному впорядкованому театрі є два віконечка. У віконце каси звертаються тільки закохані і багаті

спадкоємці. Решта громадян (їх, як можете зауважити, переважна більшість) звертаються безпосередньо до віконечка адміністратора.

І справді, перед віконцем каси стояло чоловік п'ять скромно одягнених людей. Зате біля віконця адміністратора було шумно і весело. Там стояла строката черга. Молоді люди, у фасонних піджаках і штанах того крою, який провінціалові може тільки приснитися, впевнено розмахували записочками від знайомих їм режисерів, акторів, редакцій, театрального костюмера, начальника районної міліції та інших, тісно зв'язаних з театром осіб, як-от: членів асоціації теа— і кінокритиків, товариства "Сльози бідних матерів", шкільної ради Майстерні циркового експерименту і якогось "Фортінбраса при Умслопогасі". Чоловік вісім стояли із записками від Еспера Еклеровича.

Остап врізався в чергу, розштовхав фортінбрасівців і з криком: "Мені тільки довідку, хіба не бачите, що я навіть калош не зняв", — пробився до віконечка і заглянув всередину.

Адміністратор працював, як вантажник. Світлий діамантовий піт зрошував йому масне лице. Телефон тривожив його щохвилини і дзвонив з упертістю трамвайного вагона, що пробирається через Смоленський ринок.

— Мерщій, — крикнув він до Остапа, — ваш папірець!

— Два місця, — сказав Остап тихо, — в партері.

— Кому!

— Мені!

— А ви хто такий, щоб я вам давав місця?

— А я все-таки думаю, що ви мене знаєте.

— Не пізнаю.

Але погляд незнайомого був такий чистий, такий ясний, що рука адміністратора сама призначила Остапові два місця в одинадцятім ряду.

— Ходять всякі там, — сказав адміністратор, знизавши плечима, — хто їх зна, хто вони такі? Може, він я Наркомосвіти? Здається, я його бачив у Наркомосвіті. Де я його бачив?

І, машинально видаючи перепустки щасливим теа— і кіно-критикам, притихлий Яків Менелайович згадував, де він бачив ці чисті очі.

Коли всі перепустки були видані і в фойє зменшили світло, Яків Менелайович згадав: ці чисті очі, цей певний погляд він бачив у Таганській тюрмі 1922 року, коли і сам сидів там через дріб'язкову справу.

З одинадцятого ряду, де сиділи концесіонери, залунав сміх. Остапові сподобався музичний вступ, виконаний оркестрантами на пляшках, кухлях Есмарха, саксофонах і великих полкових барабанах. Свиснула флейта, і завіса, війнувши прохолодою, розступилась.

На велике здивування Вороб'янінова, що звик, до класичної інтерпретації "Одруження", Подколесіна на сцені не було. Понишпоривши очима, Іполит Матвійович побачив фанерні, що звисали із стелі, прямокутники, пофарбовані в основні кольори сонячного спектру. Ні дверей, ні синіх серпанкових вікон не було. Під різнокольоровими прямокутниками танцювали дамочки у великих вирізаних з чорного картону капелюшках. Пляшкові стогони викликали на сцену Подколесіна, який врізався в юрбу верхи на Степані. Подколесін був убраний у камергерський мундир. Розігнавши дамочок словами, про які в п'єсі ні натяку, Подколесін загаласував:

— Степа-ане!

Водночас він стрибнув набік і завмер у важкій позі. Кухлі Есмарха загриміли.

— Степа-а-ане! — повторив Подколесін, роблячи новий стрибок.

Але що Степан, одягнений у барсову шкуру, стоявши тут же, не озивався, Подколесін трагічно спитав:

— Чого ж ти мовчиш, як Ліга націй?

— Очевидно, я Чемберлена злякався, — одказав Степан, почухуючи шкуру.

Відчувалося, що Степан одсуне на задній план Подколесіна і стане головним персонажем сучасної п'єси.

— Ну що, шиє кравець сюртук?

Стрибок. Удар по кухлях Есмарха. Степан із зусиллям зробив стойку на руках і в такій позі відповів:

— Шиє!

Оркестр зіграв попурі з "Чіо-чіо-сан". Весь цей час Степан стояв на руках. Обличчя йому залило краскою.

— А що, — запитав Подколесін, — чи не питав кравець, навіщо, мовляв, панові таке добротне сукно?

Степан, що на той час сидів уже в оркестрі і обіймав диригента, одказав:

— Ні, не питав. Хіба він депутат англійського парламенту?

— А чи не питав кравець, чи не хоче, мовляв, пан одружитися?

— Кравець питав, чи не хоче, мовляв, пан платити аліменти.

Після цього світло погасло, і публіка затупотіла ногами. Тупотіла вона доти, доки зі сцени не почувся голос Подколесіна:

— Громадяни! Не хвилюйтесь! Світло погасили навмисне — цього вимагає п'єса. Цього потребує речове оформлення.

Публіка підкорилася. Світло так і не засвітилося до кінця акту. У цілковитій темряві гриміли барабани. З ліхтарями прийшов загін військових у формі готельних швейцарів. Потім, як видно — на верблюді, приїхав Кочкарьов. Судити про все це можна було з такого діалогу:

— Ху, як ти мене налякав! А ще верблюдом приїхав!

— Ах, ти помітив, незважаючи на темряву?! Я хотів подарувати тобі солодке вер-блюдо!

Під час антракту концесіонери прочитали афішу:

ОДРУЖЕННЯ

Текст — М. В. Гоголя

Вірші — М. Шершеляфамова

Літмонтаж — І. Антиохійського

Музичний супровід — Х. Іванова

Автор вистави — Мик. Сєстрін

Речове оформлення — Симбієвич-Синдієвич. Світло — Платон Плащук. Звукові оформлення — Галкіна, Палкіна, Малкіна, Чалкіна і Залкінда. Грим — майстерні КРУЛТ. Перуки — Хома Качура. Меблі — деревних майстерень Фортінбраса при Умслопогасі ім. Валтасара. Інструктор акробатики — Жоржетта Тираспольських. Гідравлічний прес — під керуванням монтера Мечникова.

Афішу складено, зверстано і видрукувано в школі ФЗН КРУЛТ.

— Вам подобається? — несміливо запитав Іполит Матвійович.

— А вам?

— Дуже цікаво, тільки Степан якийсь чудний.

— А мені не сподобалося, — сказав Остап, — особливо те, що меблі у них якихось майстерень Волопаса. Чи не пристосували вони наші стільці на новий лад?

Ці побоювання, як виявилося, були даремні. На початку другого ж акту всі чотири стільці винесли на сцену негри у циліндрах.

Сцена сватання найдужче зацікавила глядачів. У ту хвилину, коли на протягненім через увесь зал дроті почала спускатися Агафія Тихонівна, страшний оркестр Х. Іванова зчинив такий шум, що від нього самого Агафія Тихонівна повинна була б упасти у публіку. Але Агафія держалася на сцені прекрасно. Вона була в трико тілесного кольору і чоловічому котелку. Балансуючи зеленою парасолькою з написом: "Я хочу Подколесіна", вона переступала по дроту, і знизу всім були видні її брудні підошви. З дроту вона стрибнула прямо на стілець. Одночасно всі негри, Подколесін, Кочкарьов, у балетних пачках і сваха в костюмі вагоновода зробили поворотне сальто. Потім усі відпочивали п'ять хвилин, і маскуючи це, на сцені знову погасили світло.

Женихи були дуже смішні, особливо — Яєчня. Замість нього виносили велику яєчню на сковороді. На морякові була щогла з парусом.

Недаремно купець Стариков кричав, що його душать патент і зрівняльний. Він не сподобався Агафії Тихонівні. Вона вийшла заміж за Степана. Обидва заходились наминати яєчню, яку подав їм, обернувшись на лакея, Подколесін. Кочкарьов з Феклою співали куплети про Чемберлена та про аліменти, які британський міністр бере з Німеччини. На кухлях Есмарха зіграли відхідну. І завіса, війнувши прохолодою, закрилася.

— Я задоволений з вистави, — сказав Остап, — стільці цілі. Але гаяти часу нам нема чого. Якщо Агафія Тихонівна буде щодня на них гупати, то вони проживуть недовго.

Молоді люди у фасонних піджаках, штовхаючись і сміючись, обговорювали тонкощі речового і звукового оформлення.

— Ну, — сказав Остап, — вам, Кисонько, треба бай-бай. Завтра зранку треба ставати по квитки. Театр о сьомій вечора виїжджає прискореним до Нижнього. Отже, ви беріть два твердих місця для сидіння до Нижнього, Курської залізниці. Біда невелика — посидимо. Лише одна ніч.

Другого дня весь театр Колумба сидів у буфеті Курського вокзалу. Симбієвич-Синдієвич, вживши заходів, щоб речове оформлення пішло цим же поїздом, закушував за столиком. Вимочивши в пиві вуса, він тривожно питав монтера:

— Що, гідравлічний прес не зламають у дорозі?

— Лихо з цим пресом, — одповідав Мечников, — працює він у нас п'ять хвилин, а возити його ціле літо доведеться.

— Аз "прожектором часів" тобі легше було, з п'єси "Порошок ідеології"?

— Звичайно, легше. Прожектор хоч і більший був, але зате не такий ламкий.

За сусіднім столиком сиділа Агафія Тихонівна, молоденька дівчина з ногами твердими й блискучими, як кеглі. Навколо неї клопоталося звукове оформлення — Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд.

— Ви вчора мені не в ногу подавали, — скаржилась Агафія Тихонівна, — я так і беркицнути можу.

Звукове оформлення загалакало:

— Нічого не вдієш! Два кухлі лопнуло!

— Хіба тепер дістанеш закордонний кухоль Есмарха? — кричав Галкін.

— Зайдіть в Держмедторг. Не те що кухля Есмарха, термометра не купите! — підтримав Палкін.

— А ви хіба і на термометрах граєте? — вжахнулася дівчина.

— На термометрах ми не граємо, — зауважив Залкінд, — але прямо-таки захворюєш через ці прокляті кухлі — доводиться міряти температуру.

Автор вистави і головний режисер Мик. Сестрін прогулювався з дружиною по перону. Подколесін з Кочкарьовим перехилили по три чарки і навперебій упадали за Жоржеттою Тираспольських.

Концесіонери, що прийшли за дві години до відходу поїзда, робили вже п'ятий рейс навколо скверу, розбитого перед вокзалом.

Голова Іполитові Матвійовичу йшла обертом. Гонитва за стільцями вступала у вирішальну стадію. Подовжені тіні лежали на розпеченому бруку. Пил сідав на мокрі, спітнілі обличчя. Підлітали дрожки. Пахло бензином. Наймані машини висаджували пасажирів. Назустріч їм вибігали Єрмаки Тимофійовичі, забирали чемодани і овальні їхні бляхи сяяли на сонці. Муза дальніх мандрів хапала людей за горло.

— Ну, ходімо і ми, — сказав Остап.

Іполит Матвійович покірно погодився. Тут він зіткнувся віч-на-віч з трунних справ майстром Безенчуком.

— Безенчук! — сказав він страшенно здивований. — Ти як сюди потрапив?

Безенчук зняв картуз і радісно остовпів.

— Пане Вороб'янінов, — закричав він. — Шанування дорогому гостеві!

— Ну, як справи?

— Кепські справи, — одказав трунних справ майстер.

— Чому так?

— Клієнта шукаю. Не йде клієнт.

— "Німфа" перебиває?

— Куди їй! Хіба вона мені переб'є? Ніхто не мре. Після вашої тещеньки один тільки "П'єр і Костянтин" перекинувся.

— Та що ти кажеш? Невже помер?

— Перекинувся, Іполите Матвійовичу. На посту своїм перекинувся. Голив аптекаря нашого Леопольда і перекинувся. Люди казали — стався розрив нутра, а я так гадаю, що небіжчик від цього аптекаря ліками надихався і не видержав.

— Ай-яй-яй, — бурмотів Іполит Матвійович, — ай-яй-яй! Ну, що ж, то це ти його і поховав?

— Я і поховав. А кому ще? Хіба "Німфа", туди її в гойдалку, китицю дає?

— Переміг, значить.

— Переміг. Тільки били мене потім. Мало серце мені не вибили. Міліція оборонила. Два дні лежав, спиртом лікувався.

— Розтирав себе?

— Нам розтиратися нема чого.

— А сюди тебе чого принесло?

— Товар привіз.

— Який же товар?

— Свій товар. Провідник знайомий допоміг провезти дурно в поштовому вагоні. По знайомству.

Іполит Матвійович тільки тепер помітив, що оддалік Безенчука на землі стояв стос домовин. Які були з китицями, які — так. Одну з них Іполит Матвійович швидко пізнав. Це була велика дубова і запорошена домовина з безенчуківської вітрини.

— Вісім штук, — сказав Безенчук самовдоволено, — одна до одної. Як огірочки.

— А кому тут твій товар потрібен? Тут своїх майстрів досить.

— А гриб?

— Який гриб?

— Епідемія. Мені Прусіс сказав, що в Москві гриб лютує, що ховати людей ні в чому. Весь матеріал перевели. От я і вирішив справи поправити.

Остап, що з цікавістю слухав од слова до слова, встряв у розмову:

— Слухай ти, папаня, це в Парижі грип лютує.

— У Парижі?

— Ото-то. Їдь до Парижа. Там підмолотиш! Правда, будуть деякі труднощі з візою, але ти, папаня, не журись. Якщо Бріан тебе полюбить, ти заживеш непогано: влаштуєшся лейб-трунарем при паризькому муніципалітеті. А тут і своїх трунарів досить.

Безенчук дико озирнувся. Справді, на майдані, незважаючи на запевнення Прусіса, трупи не валялись, люди бадьоро держались на ногах, і дехто з них навіть сміявся.

Поїзд давно вже повіз і концесіонерів, і театр Колумба, і іншу публіку, а Безенчук усе ще очманіло стояв над своїми домовинами. У навислих сутінках очі його горіли жовтим незгасним вогнем.

Частина третя

Скарби мадам Пєтухової

Розділ XXXI

Чарівна ніч на Волзі

Ліворуч од пасажирських дебаркадерів Волзького державного річного пароплавства, під написом "Чаль за кільця, грати бережи, стіни не торкайся", стояв великий комбінатор зі своїм другом і найближчим помічником Кисою Вороб'яніновим.

Над пристанями лопотіли прапори. Дим, кучерявий, як цвітна капуста, шугав із пароплавних димарів. Вантажили пароплав "Антон Рубінштейн", що стояв біля дебаркадера № 2. Вантажники запускали залізні кігті з паки бавовни, на пристані вишикувались у каре чавунні горщики, лежали мокросолоні шкури, бунти дроту, ящики з листовим склом, клубки снопов'язального шпагату, жорна, двокольорові костисті сільськогосподарські машини, дерев'яні вила, обшиті рядниною кошики з молодою черешнею і бочки з оселедцями. "Скрябіна" не було. Це вельми турбувало Іполита Матвійовича.

— Чого ви переживаєте? — запитав Остап, — Уявіть, що "Скрябін" тут. Ну, як ви на нього попадете? Якби у нас були навіть гроші на квитки, то й тоді нічого б не вийшло. Пароплав цей пасажирів не бере.

Остап ще в поїзді встиг порозмовляти із завгідропресом, монтером Мечниковим, і довідався від нього про все. Пароплав "Скрябін", заарендований Наркомфіном, повинен був зробити рейс від Нижнього до

Сталінграда, зупиняючись біля кожної пристані і влаштовуючи тираж виграшної позики. Для того з Москви виїхала ціла установа: тиражна комісія, канцелярія, духовий оркестр, кінооператор, кореспонденти центральних газет і театр Колумба. Театр мав по дорозі показувати п'єси, які популяризували ідею держпозик. До Сталінграда театр переходив на утримання тиражної комісії, а далі збирався, на свій страх і риск, зробити велику гастрольну подорож по Кавказу і Криму з "Одруженням".

"Скрябін" спізнився. Обіцяли, що він прийде із затону, де йшли останні приготування, тільки надвечір. Тим-то весь апарат, що прибув з Москви, дожидаючи вантаження, розтаборився біваком на пристані.

Тендітні створіння з чемоданчиками і портпледами сиділи на бунтах дроту, вартуючи свої ундервуди і з острахом поглядаючи на крючників. На жорні примостився громадянин з фіалковою еспаньйолкою. На колінах у нього лежав стос емальованих дощечок. На верхній із них цікавий міг би прочитати:

ВІДДІЛ ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ

Письмові столи на тумбах та інші столи, далеко скромніші, стояли один на одному. Біля запечатаної вогнетривкої шафи прогулювався вартовий. Представник "Верстата" Персицький дивився в цейсівський бінокль з восьмикратним збільшенням на територію ярмарку.

Розвертаючись проти течії, підходив пароплав "Скрябін". На бортах своїх він ніс фанерні щити з райдужними малюнками гігантських величезних облігацій. Пароплав заревів, імітуючи крик мамонта, а можливо, й іншої тварини, що заміняла в доісторичні часи пароплавну сирену.

Фінансово-театрльний бівак заворушився. По міських спусках бігли тиражні службовці. У хмарах пилу котив до пароплава товстенький

Платон Плащук. Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд вибігли з трактиру "Пліт". Над вогнетривкою касою уже працювали крючники. Інструктор акробатики Жоржетта Тираспольських гімнастичним кроком збігла по сходнях. Симбієвич-Синдієвич, дбаючи про речове оформлення, простягав руки то до кремлівських висот, то до капітана, що стояв на капітанському містку. Кінооператор проніс свій апарат високо над головами юрби і ще на ходу вимагав дати йому каюту на чотири місця, щоб влаштувати в ній лабораторію.

У загальній колотнечі Іполит Матвійович пробрався до стільців, не тямлячи себе, потяг був один стілець убік.

— Киньте стілець! — загаласував Бендер. — Ви що, з глузду з'їхали? Один стілець візьмемо, а решта пропаде для нас назавжди! Подумали б краще про те, як попасти на пароплав.

Дебаркадером пройшли музиканти, підперезані мідними трубами. Вони з огидою дивились на саксофони, флексотони, пивні пляшки і кухлі Есмарха, якими було озброєне звукове оформлення.

Тиражні колеса привезено фордівським фургончиком. Це була складна конструкція з шести обертових циліндрів, що виблискували міддю і склом. Встановлення її на нижній палубі одібрало багато часу.

Тупіт і лайка не вгавали до пізнього вечора.

У тиражнім залі влаштовували естраду, прибивали до стін плакати і гасла, розставляли дерев'яні лави для відвідувачів і єднали електродроти з тиражними колесами. Письмові столи розмістили на кормі; а з каюти друкарок навперемін зі сміхом долинало цокання друкарських машинок. Блідий чоловік з фіолетовою еспаньйолкою ходив по всьому пароплаву і навішував на відповідні двері емальовані таблиці:

ВІДДІЛ ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ

ОСОБОВИЙ СТІЛ

ЗАГАЛЬНА КАНЦЕЛЯРІЯ

МАШИННИЙ ВІДДІЛ

До великих табличок чоловік з еспаньйолкою присобачував таблички трохи менші:

БЕЗ ДІЛА НЕ ЗАХОДИТИ

ПРИЙОМУ НЕМА

СТОРОННІМ ОСОБАМ ВХОДИТИ ЗАБОРОНЕНО

ВСІ ДОВІДКИ В РЕЄСТРАТУРІ

Салон першого класу був обладнаний під виставку грошових знаків і бон. Це викликало вибух обурення у Галкіна, Палкіна, Малкіна, Чалкіна і Залкінда.

— Де ж ми будемо обідати? — хвилювались вони. — А коли дощ?

— Ой, — сказав Мик. Сестрін своєму помічникові, — не можу!.. Як ти гадаєш, Серьожо, ми не зможемо обійтись без звукового оформлення?

— Що ви, Миколо Костянтиновичу! Актори до ритму звикли.

Тут зчинився новий галас. П'ятірка пронюхала, що всі чотири стільці автор вистави потяг до своєї каюти.

— Так, так, — говорила п'ятірка з іронією, — то ми повинні будем репетирувати, сидячи на койках, а на чотирьох стільцях сидітиме Микола

Костянтинович із своєю дружиною Густою, яка нічого спільного з нашим колективом не має! Може, й ми хочемо мати під час подорожі своїх жінок!

З берега на тиражний пароплав люто дивився великий комбінатор.

Новий вибух криків долинув до вух концесіонерів.

— Чому ж ви мені раніш не сказали?! — кричав член комісії.

— Звідки ж я міг знати, що він захворіє.

— Це чортзна-що! Тоді їдьте до Працмису[6] і вимагайте, щоб нам екстрено відрядили художника.

— Куди ж я поїду? Уже шоста година. Працмис давно закритий. Та й пароплав через півгодини йде.

— Тоді будете самі малювати. Якщо ви взяли на себе відповідальність за оздоблення пароплава, будь ласка, віддувайтесь як хчете.

Остап уже біг східцями, розштовхуючи ліктями крючників, панночок і просто цікавих. На вході його затримали:

— Перепустку!

— Товаришу! — закричав Бендер. — Ви! Ви! Товстенький! Котрому художник потрібен!

Через п'ять хвилин великий комбінатор сидів у білій каюті товстенького завідувача господарства плавучого тиражу і домовлявся про умови роботи.

— Отже, товаришу, — говорив товстунець, — нам од вас потрібно от що: зробити художні плакати, написи і закінчити транспарант. Наш художник почав його робити і захворів. Ми його залишили тут у лікарні. Ну, і, звичайно, загальний догляд за художньою частиною. Можете ви це взяти на себе? До того ж попереджаю — роботи багато.

— Так, я можу це взяти на себе. Мені доводилося виконувати таку роботу.

— І ви можете зараз же з нами їхати?

— Це буде важкувато, але я постараюсь.

Велика і важка гора спала з плечей завідувача господарства. Відчуваючи дитячу легкість, товстунець дивився на нового художника променистим поглядом.

— Ваші умови? — запитав зухвало Остап. — Майте на увазі, я не похоронна контора.

— Умови відрядні. За розцінками Працмису.

— Остап поморщився, що нелегко було йому зробити.

— Але, крім того, ще безплатний стіл, — поквапно додав товстунець, — і окрема каюта.

— Ну, гаразд, — сказав Остап зітхнувши, — згода. Але зо мною ще хлопчик, асистент.

— От про хлопця нічого я не знаю. На хлопця кредиту нема. Своїм коштом — будь ласка. Хай живе у вашій каюті.

— Ну, нехай по-вашому. Хлопчик у мене моторний. Звик до спартанських умов.

Остап дістав перепустку на себе і на моторного хлопчика, поклав у кишеню ключ од каюти і вийшов на гарячу палубу. Він відчував чимале задоволення від доторку до ключа. Це трапилось уперше на його бурхливому віку. Ключ і квартира були. Не було тільки грошей. Але вони лежали тут же, поряд, у стільцях. Великий комбінатор, заклавши руки в кишені, гуляв вздовж борта, не помічаючи на березі постаті Вороб'янінова.

Іполит Матвійович спочатку давав знаки мовчки, а потім навіть насмілився попискувати. Але Бендер був глухий. Повернувшись спиною до голови концесії, він уважно стежив за процедурою спускання гідравлічного преса в трюм.

Ішли останні приготування до відчалу. Агафія Тихонівна, вона ж і Мура, постукуючи ніжками, бігала із своєї каюти на корму, дивилася на воду, голосно ділилася своїм захопленням з віртуозом-балалаєчником і всім цим сіяла замішання поміж лав шановних діячів тиражного підприємства.

Пароплав дав другий гудок. Від страшних звуків зсунулися хмари. Сонце взялося багрянцем і впало за обрій. У верхньому місті засвітилися лампи і ліхтарі. З ринку в Почаївському яру долинули хрипи грамофонів, що змагалися перед останніми покупцями. Оглушений і самітний, Іполит Матвійович щось кричав, але його не було чути. Брязкіт лебідки покривав усі інші звуки.

Остап Бендер полюбляв ефекти. Тільки перед третім гудком, коли в Іполита Матвійовича уже не було сумніву, що його кинуто напризволяще, Остап помітив свого партнера:

— Що ж ви стоїте, як засватаний? Я думав, що ви вже давно на пароплаві. Зараз східні знімають! Біжіть мерщій! Пропустіть цього громадянина! От перепустка.

Іполит Матвійович, мало не плачучи, вибіг на пароплав.

— Так оце ваш хлопчик? — запитав завгосп підозріло.

— Хлопчик, — сказав Остап, — хіба поганий? Хто скаже, що це дівчинка, нехай перший кине в мене камінь!

Товстунець похмуро одійшов.

— Ну, Кисо, — зауважив Остап, — доведеться зранку сісти за роботу. Сподіваюся, ви зможете розводити фарби. А потім от що: я — художник, закінчив ВХУТЕМАС[7], а ви — мій помічник. Коли ви думаєте, що це не так, то мерщій біжіть назад, на берег.

Чорно-зелена піна вирвалася з-під корми. Пароплав здригнув, сплеснули мідні тарілки, флейти, корнети, тромбони і баси засурмили чудовий марш, і місто, повертаючись і балансуючи, перекочувало на лівий берег. Пойнятий дрожем, пароплав вийшов на течію і швидко побіг у темряву. Позаду гойдалися зорі, лампи і портові різнокольорові знаки. За хвилину пароплав одійшов так далеко, що міські вогні видавалися застиглим на місці ракетним порошком.

Іще чулося дріботіння ундервудів, а природа і Волга брали своє. Знемога охопила всіх пасажирів пароплава "Скрябін". Члени тиражної комісії млосно сьорбали чай. На першому засіданні місцевкому, що відбувалося на носі, панувала ніжність. Так шумно дихав теплий вечір, так м'яко плюскотіла біля бортів водичка, так швидко пролітали обабіч пароплава темні обриси берегів, що голова місцевкому, людина цілком статечна, одкривши рота, щоб розповісти про умови праці в незвичайних обставинах, несподівано для всіх і для самого себе заспівав:

Пароплав по Волзі плине,

Волго-матінко, ріка…

А решта суворих учасників засідання прогуркотіла приспів:

Бузо-ок цвіте-е…

Резолюції на доповідь голови місцевкому так і не було написано. Лунали звуки піаніно. Завідувач музичного супроводу Х. Іванов добував з інструмента найліричніші ноти. Віртуоз-балалаєчник плентався за Мурочкою і, не добравши власних слів, щоб висловити своє кохання, бурмотів слова романсу:

— Не уходи! Твои лобзанья жгучи, я лаской страстною еще не утомлен. В ущельях гор не просипались тучи, звездой жемчужною не гаснул небосклон…

Симбієвич-Синдієвич, учепившись за поруччя, споглядав небесну безодню. Проти неї речове оформлення "Одруження" здавалось йому неймовірним свинством. Він гидливо подивився на свої руки, що брали шалену участь у речовому оформленні класичної комедії.

У момент найвищої знемоги Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд, отаборившись на кормі, ударили в свої аптекарські і пивні приладдя. Вони репетирували. Міраж розсіявся одразу. Агафія Тихонівна позіхнула і, не звертаючи уваги на закоханого віртуоза, пішла спати. У душах місцевкомівців знову зазвучав гендоговір, і вони взялися до резолюції. Симбієвич-Синдієвич, добре розміркувавши, дійшов висновку, що оформлення "Одруження" не таке вже й погане. Роздратований голос з пітьми кликав Жоржетту Тираспольських на нараду до режисера. По селах валували собаки. Потягло прохолодою.

У каюті першого класу Остап, лежачи на шкіряній канапі і задумливо дивлячись на корковий пояс, обтягнений зеленою парусиною, допитував Іполита Матвійовича:

— Ви вмієте малювати? Шкода. Я, на жаль, теж не вмію.

Він подумав і повів далі:

— А букви — ви вмієте? Теж не вмієте? Зовсім погано. Адже ми з вами художники! Ну, днів зо два можна буде мотати, а тоді викинуть. За ці два дні ми повинні встигнути зробити все, що нам потрібно. Становище трохи погіршало. Я довідався, що стільці в каюті режисера. Але і це врешті-решт не страшно. Важливо те, що ми на пароплаві! Поки нас не викинули, всі стільці ми повинні оглянути. Сьогодні вже пізно. Режисер спить у своїй каюті.

Розділ XXXII

Нечиста пара

Люди ще спали, але ріка жила, як удень. Ішли плоти — величезні лани колод з куренями на них. Маленький злий буксир, на колісному кожусі якого дугою було виписане ім'я — "Володар бур", тяг за собою три нафтові баржі, зв'язані низкою. Пробіг знизу скорий поштовик "Червона Латвія". "Скрябін" обігнав землечерпальний караван і, проміряючи глибину смугастенькою жердиною, почав описувати дугу, завертаючи проти течії.

На пароплаві почали прокидатися. На пристань "Барміно" полетіла гирка зі шпагатом. На цій волосіні пристанські потягли до себе товстий кінець причального каната. Гвинти закрутились у протилежний бік. Півріки зашумувало піною. "Скрябін" затремтів од різких ударів гвинта і всім боком пристав до дебаркадера. Було іще рано. Тим-то тираж вирішили почати о десятій годині.

Служба на "Скрябіні" починалась немовби й на суші, рівно о дев'ятій. Ніхто не змінив своїх звичок. Хто на суші спізнявся на службу, спізнявся і тут, хоч спав у самій установі. До нового ладу похідні штати Наркомфіну звикли досить швидко. Кур'єри підмітали каюти з тою самісінькою байдужістю, з якою підмітали канцелярії в Москві. Прибиральниці розносили чай, бігали з папірцями із реєстратури в особовий стіл, анітрохи не дивуючись з того, що особовий стіл міститься на кормі, а реєстратура на носі. З каюти взаємних розрахунків долинав кастаньєтний звук рахівниць і скрегіт арифмометра. Перед капітанською рубкою когось розпікали.

Великий комбінатор, обпалюючи босі ступні об верхню палубу, ходив навколо довгої вузької смуги кумача, малюючи на ній гасло, текст якого він щохвилини перевіряв на папірці: <<(усІ _ на тираж! Кожен трудящий повинен мати в кишені облігацію держпозики".

Великий комбінатор вельми старався, але брак здібностей все-таки давався взнаки. Напис поліз униз, і кусок кумача, здавалося, був зіпсований безнадійно. Тоді Остап, з допомогою хлопчика Киси, перевернув доріжку навиворіт і знов заходився малювати. Тепер він був обережнішим. Перш ніж наляпувати букви, він одбив накрейдованою вірьовочкою дві паралельні лінії і, тихо лаючи неповинного Вороб'янінова, почав малювати слова.

Іполит Матвійович сумлінно виконував обов'язки хлопчика. Він збігав униз по гарячу воду, розтоплював клей, чхаючи, сипав у відерце фарби і запобігливо заглядав у вічі вибагливому художникові. Готове і висушене гасло концесіонери понесли вниз і прикріпили до борта.

Товстунець, що найняв Остапа, побіг на берег і звідти дивився на роботу художника. Букви гасла були не однакові і трохи перекошені. Виходу, проте, не було — доводилося задовольнятись і цим.

На берег зійшов духовий оркестр і почав видувати хвацькі марші. На звуки музики з усього Барміна збіглись діти, за ними з яблуневих садів рушили дядьки і тітки. Оркестр гримів доти, доки на берег не зійшли члени тиражної комісії. Почався мітинг. З ґанку чайної Коробкова полились перші звуки доповіді про міжнародне становище.

Колумбівці видивлялись на збори з пароплава. Звідти видно було білі хустки тіток, що боязко стояли біля ґанку, недвижний натовп дядьків, що слухали промовця, і самого промовця, що час од часу вимахував руками. Потім заграла музика. Оркестр повернувся, і не перестаючи грати, рушив до сходнів. За ним ринув натовп.

Тиражний апарат методично викидав комбінації цифр. Колеса обертались, виголошували номери, бармінці дивились і слухали.

Прибіг на хвилину Остап, пересвідчився, що всі мешканці пароплава сидять у тиражному залі, і знову побіг на палубу.

— Вороб'янінов, — шепнув він, — для вас негайна справа з художньої царини. Станьте біля виходу з коридора першого класу і співайте. Як хто буде підходити — співайте голосніше.

Старий отетерів.

— Що ж мені співати?

— У всякому разі не "Боже, царя храни!" Що-небудь пристрасне: "Яблочко" або "Сердце красавицы". Але попереджаю, якщо ви вчасно не виступите зі своєю арією!.. Це вам не Експериментальний театр! Голову зірву.

Великий комбінатор, човгаючи босими п'ятками, вибіг у коридор, обшитий вишневими панелями. На одну мить велике дзеркало кінець коридора відбило його постать. Він читав табличку на дверях:

МИК. СЕСТРІН

РЕЖИСЕР ТЕАТРУ КОЛУМБА

Дзеркало очистилося. Потім у ньому знов показався великий комбінатор. У руці він держав стілець із гнутими ніжками. Він промчав коридором, вийшов на палубу і, пере-зирнувшись з Іполитом Матвійовичем, поніс стілець нагору, до рубки стернового. У скляній рубці не було нікого. Остап одніс стілець на корму і повчально сказав:

— Стілець буде стояти тут до ночі. Я все обдумав. Тут майже нікого не буває, окрім нас. Прикриймо стілець плакатами, а коли стемніє, спокійно ознайомимося з його нутром.

Через хвилину стілець, закиданий фанерними листами і кумачем, зник з-перед очей.

На Іполита Матвійовича знову напала золота лихоманка.

— А чому б не однести його до нашої каюти? — запитав він нетерпляче. — Ми б його розшили негайно. І якби найшли діаманти, то зараз же й на берег…

— А якби не найшли? Тоді що? Куди його дівати? Чи, може, однести його назад до громадянина Сестріна і ввічливо сказати: "Пробачте, мовляв, ми у вас стільчик украли, але на жаль, нічого в нім не знайшли, тож, мовляв, візьміть назад трохи зіпсованим!" Так би ви зробили?

Великий комбінатор мав рацію, як завжди. Іполит Матвійович заспокоївся тільки в ту хвилину, коли з палуби пролунали звуки увертюри, що її виконували на кухлях Есмарха і пивних батареях.

Тиражні операції на цей день були закінчені. Глядачі розсілися на берегових схилах і, дивовижна річ, шумно виявляли своє схвалення

аптечно-негритянському ансамблеві. Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд гордовито поглядали, немовби кажучи: "От бачите! А ви казали, що широкі маси не зрозуміють. Мистецтво, воно завжди доходить!"

Потім на імпровізованій сцені колумбівці розіграли легкий водевіль зі співами й танками, зміст якого полягав у тому, як Бавило виграв п'ятдесят тисяч карбованців і що з того вийшло. Актори, скинувши з себе пута миксестрінського конструктивізму, грали весело, танцювали енергійно і співали милими голосами. Берег був цілком задоволений.

Другим номером виступив віртуоз-балалаєчник. Берег укрився усмішками.

"Барыня, барыня, — виробляв віртуоз, — сударыня-барыня".

Балалайка запрацювала особливо. Вона перелітала за спину артиста, і з-за спини чулося: "Если барин при цепочке, значит — барин без часов!" Вона злітала в повітря і за короткий свій літ випускала чимало найважчих варіацій.

Настала черга Жоржетти Тираспольських. Вона вивела з собою табунець дівчат у сарафанах. Концерт закінчився російськими танками.

Поки "Скрябін" готувався до дальшої плавби, поки капітан вів переговори в трубку з машинним відділом і пароплавні топки палали, гріючи воду, духовий оркестр знову зійшов на берег і всім на втіху почав грати танки. Утворились мальовничі групи, сповнені руху. Призахідне сонце посилало лагідне абрикосове світло. Настала ідеальна година для кінознімання. І справді, оператор Полкан, позіхаючи, вийшов з каюти. Вороб'янінов, що вже звик до амплуа хлопчика, обережно ніс за Полканом знімальний апарат. Полкан підійшов до борта і вп'явся очима в берег. Там на траві танцювали солдатської польки. Парубки тупотіли босими ногами з такою силою, немов хотіли розколоти нашу планету. Дівчата пливли. На терасах і з'їздах берега розтаборилися глядачі.

Французький кінооператор з групи "Авангард" найшов би тут роботи на три доби. Але Полкан, ковзнувши по берегу щурячими очицями, одразу ж одвернувся, іноходдю підбіг до голови комісії, поставив його до білої стінки, сунув йому книгу до рук і, попросивши не ворушитись, довго і плавно крутив ручку апарата. Потім він повів засоромленого голову на корму і зняв його на фоні заходу.

Закінчивши знімання, Полкан поважною ходою попрямував до своєї каюти і замкнувся.

Знову заревів гудок, і знову сонце з переляку втекло. Настала друга ніч. Пароплав був готовий до дальшої мандрівки.

Остап з острахом думав про завтрашній ранок. Йому треба було вирізати на картоні постать сіяча, що розкидає облігації. Ця художня проба була не до снаги великому комбінаторові. Якщо з літерами Остап так-сяк справлявся, то для художнього зображення сіяча уже не лишалося жодних ресурсів.

— То майте на увазі, — застерігав товстун, — з Васюків ми починаємо вечірні тиражі, і нам без транспаранта ніяк не можна.

— Будь ласка, не турбуйтесь, — заявив Остап, сподіваючись більше не на завтрашній ранок, а на сьогоднішній вечір, — транспарант буде.

Настала зоряна вітряна ніч. Населення тиражного ковчега заснуло. Леви з тиражної комісії спали. Спали ягнята з особового столу, козли з бухгалтерії, кролики з відділу взаємних розрахунків, гієни й шакали звукового оформлення і голубиці з машинного бюро.

Не спала тільки одна нечиста пара. Великий комбінатор вийшов із своєї каюти о першій годині ночі. За ним слідом ішла безшумна тінь вірного Киси. Вони піднялись на верхню палубу і нечутно наблизились до стільця, вкритого фанерними листами. Обережно розібравши покриття,

Остап поставив стілець на ніжки, стиснувши щелепи, розшив обценьками оббивку і заліз рукою під сидіння.

Вітер бігав по верхній палубі. У небі легенько ворушилися зорі. Під ногами, глибоко внизу, плюскотіла чорна вода. Берегів не було видно. Іполита Матвійовича трясло.

— Є! — сказав Остап здушеним голосом.

Лист панотця Федора,

писаний ним у Баку

з мебльованих кімнат "Вартість"

дружині своїй в повітове місто N

"Дорога й кохана моя Катре!

Кожна година наближає нас до нашого щастя. Пишу я тобі з мебльованих кімнат "Вартість" після того, як залагодив усі свої справи. Місто Баку вельми велике. Тут, — кажуть, — добувають гас, але туди треба їхати електричним поїздом, а у мене немає грошей. Мальовниче місто омивається Каспійським морем. Воно справді дуже велике на розмір. Спека тут страшенна. На одній руці ношу пальто, на другій — піджак, — і то гаряче. Руки пріють. Раз у раз ласую чайком. А грошей майже нема. Але не біда, голубко моя Катерино Олександрівно, скоро грошей у нас буде без ліку. Побуваємо скрізь, а потім осядемо по-доброму в Самарі, біля свого заводика, і наливочку попиватимем. А втім, ближче до діла.

Своїм географічним положенням і числом населення місто Баку значно більше за місто Ростов. Однак поступається перед містом Харковом своїм рухом. Іногородців тут сила. А особливо тут багато

вірмешок і персіян. Тут, матушко моя, до Туреччини недалеко. Був я і на базарі, і бачив я багато турецьких речей і шалей. Захотів тобі в подарунок купити мусульманське покривало, тільки грошей не було. І подумав я, що коли ми розбагатіємо (а до цього дні треба лічити), тоді і мусульманське покривало купити можна буде.

Ох, матушко, забув тобі написати про дві страшні пригоди, що трапились зо мною в місті Баку: 1) упустив піджак брата твого, пекаря, в Каспійське море і 2) в мене на базарі плюнув одногорбий верблюд. Обидві ці події здивували мене вкрай. Чому влада допускає таке безчинство над проїжджимми пасажирами, тим паче що верблюда я не чіпав, а навіть зробив йому приємне — полоскотав лозинкою в ніздрі. А піджак ловили всією громадою, ледве виловили, а він увесь у гасі. І не знаю вже я, що скажу твоєму братові, пекарю. Ти, голубко, поки що держи язик за зубами. Чи обідає іще Євстигнєєв?

Перечитав листа і побачив, що про діло нічого не встиг тобі розказати. Інженер Брунс дійсно працює в Азнафті. Тільки в місті Баку його нині нема. Він поїхав у відпустку в місто Батум. Родина його має постійне мешкання в Батумі. Я розмовляв тут з людьми, і вони кажуть, що справді в Батумі у Брунса все меблювання. Живе він там на дачі, на Зеленому Мисі — така є там дачна місцевість (дорога, кажуть). Путі звідси до Батума — на п'ятнадцять карбованців з копійками. Перекажи двадцять сюди телеграфом, з Батума все тобі протелеграфую. Розпускай по місту чутки, що я все ще біля одра тітусі у Воронежі.

Твій вічно чоловік Федя

Постскриптум. По дорозі до поштової скриньки у мене вкрали в номерах "Вартість" пальто брата твого, пекаря. Я в такому горі! Добре, що тепер літо! Ти братові нічого не кажи".

Розділ XXXIII

Вигнання з раю

Тим часом як одні герої роману були переконані, що час терпить, а інші гадали, що час не жде, — час біг собі своїм звичаєм. За курним московським травнем прийшов курний червень. У повітовому місті N автомобіль Держ. № 1, зазнавши аварії на вибої, стояв уже два тижні на розі Старопанського майдану і вулиці імені товариша Губернського, вряди-годи затягаючи околиці страшенним димом. Із старгородського бупру виходили поодинці сконфужені учасники змови "Меча і рала" — у них взято підписку про невиїзд. Вдова Грицацуєва (палка жінка, мрія поета) повернула до своєї бакалії і була оштрафована на п'ятнадцять карбованців за те, що не вивісила на видноті прейскуранта цін на мило, перець, синьку та інші дрібні товари, — забутливість, яку легко пробачити жінці з великим серцем!

— Є! — повторив Остап зривистим голосом. — Держіть!

Іполит Матвійович узяв у свої тремтячі руки плоский

дерев'яний ящичок. Остап у темноті далі рився в стільці. Блиснув береговий маячок. На воду ліг золотий стовпчик і поплив за пароплавом.

— Що за чорт! — сказав Остап. — Більше нічого нема!

— Н-н-не може бути, — пробелькотів Іполит Матвійович.

— Ну, ви теж погляньте!

Вороб'янінов, затамувавши дух, упав на коліна і по лікоть всунув руку під сидіння. Між пальями він намацав основу пружини. Більше нічого твердого не було. Від стільця струмував сухий огидний запах стривоженого пилу.

— Нема? — запитав Остап.

— Немає.

Тоді Остап підняв стілець і викинув його далеко за борт. Вода важко сплеснула. Подригуючи од нічної вологості, кенцесіонери, сповнені сумніву, повернули до себе в каюту.

— Так, — сказав Бендер. — Щось ми в усякому разі найшли.

Іполит Матвійович дістав з кишені ящичок і осовіло глянув на нього.

— Давайте, давайте! Чого очі витріщили?

Ящичок одкрили. На дні лежала мідна позеленіла платівка з написом:

ЦИМ ПІВКРІСЕЛКОМ МАЙСТЕР ГАМБС ПОЧИНАЄ НОВУ ПАРТІЮ МЕБЛІВ

1865 р., Санкт-Петербург

Напис цей Остап прочитав уголос.

— А де ж діаманти? — запитав Іполит Матвійович.

— Ви надзвичайно догадливі, дорогий мисливцю за табуретками! Діамантів, як бачите, нема.

На Вороб'янінова жалко було дивитися. Одрослі злегка вуса ворушились, скельця пенсне були туманні. Здавалося, що з розпачу він б'є себе вухами по щоках.

Холодний, розсудливий голос великого комбінатора справив свій звичайний магічний вплив. Вороб'янінов витяг руки по витертих швах і замовк.

— Мовчи, смутку, мовчи, Кисо! Коли-небудь ми поглузуємо з чудернацького восьмого стільця, в якому знайшлася нікчемна дощечка. Тримайтеся. Тут є ще три стільці — дев'яносто дев'ять шансів із ста!

За ніч на щоці засмученого вкрай Іполита Матвійовича вискочив вулканічний прищ. Усі страждання, всі невдачі, вся мука гонитви за діамантами — все це, здавалось, пішло в прищ і мінилось тепер перламутром, вечоровою вишнею і синькою.

— Це ви навмисне? — запитав Остап.

Іполит Матвійович конвульсивно зітхнув і, високий, ледь зігнутий, як удочка, пішов до фарби. Почалось виготовлення транспаранта. Концесіонери працювали на горішній палубі.

І почався третій день плавби.

Почався він короткою сутичкою духового оркестру із звуковим оформленням за місце для репетицій.

Після сніданку до корми, одночасно з двох боків, рушили здоровані з мідними трубами і худі лицарі есмархівських кухлів. Першим на кормову лаву встиг сісти Галкін. Другим прибіг кларнет з духового оркестру.

— Місце зайняте, — похмуро сказав Галкін.

— Ким зайняте? — лиховісно запитав кларнет.

— Мною, Галкіним.

— А іще ким?

— Палкіним, Малкіним, Чалкіним і Залкіндом.

— А Йолкіна у вас нема? Це наше місце.

З обох боків наспіла підмога. Тричі підперезаний мідним змієм-гориничем, стояв гелікон — найпотужніша машина в оркестрі. Похитувалась подібна до вуха волторна. Тромбони стояли в повній бойовій готовності. Сонце тисячу разів відбилось у бойовому обладунку. Темно і дрібно виглядало звукове оформлення. Там мигало пляшкове скло, блідо світилися клістирні кухлі і саксофон, — обурлива пародія на духовий інструмент, насіннєва витяжка із справжньої духової труби, — був жалюгідний і схожий на носогрійку.

— Клістирний батальйон, — сказав задирака-кларнет, — претендує на місце.

— Ви, — сказав Залкінд, намагаючись підшукати найдошкульніше слово, — ви — консерватори від музики!

— Не заважайте нам репетирувати!

— Це ви нам заважаєте!

— На ваших нічних посудинах чим менше репетируєш, тим краще виходить.

— А на ваших самоварах, репетируй — не репетируй, ні біса не вийде.

Не дійшовши ніякої згоди, обидві сторони залишились на місці і уперто заграли кожна своє. Вниз рікою попливли звуки, які міг би породити тільки трамвай, повільно проповзаючи по битому склу. Духовики виконували марш Кексгольмського лейб-гвардії полку, а звукове оформлення — негритянський танок: "Антилопа біля джерел Замбезі". Скандал був припинений особистим втручанням голови тиражної комісії.

Об одинадцятій годині велику працю закінчено. Задкуючи, Остап і Вороб'янінов потягли транспарант до капітанського містка. Перед ними, знявши руки до зір, біг товстунець, завідувач господарства. Спільними зусиллями транспарант було прив'язано до поручнів. Він височів над пасажирською палубою, як екран. За півгодини електротехнік підвів до спини транспаранта проводи і приладнав всередині його три лампочки. Залишилось повернути вимикач.

Попереду, праворуч од носа, уже миготіли вогники міста Васюки.

На урочистий момент освітлення транспаранта завідувач господарства скликав усе населення пароплава. Іполит Матвійович і великий комбінатор дивились на зібраних згори, стоячи обабіч темної іще скрижалі.

Кожну подію на пароплаві плавуча установа брала близько до серця. Друкарки, кур'єри, відповідальні працівники, колумбівці і пароплавна команда стовпилися, задерши догори голови, на пасажирській палубі.

— Давай! — скомандував товстунець. Транспарант освітився.

Остап глянув униз, на натовп. Рожеве світло лягло на обличчя.

Глядачі засміялись. Потім запала тиша. І суворий голос знизу сказав:

— Де завгосп?

Голос був такий відповідальний, що завгосп, не рахуючи приступок, кинувся вниз.

— Подивіться, — сказав голос, — полюбуйтесь на вашу роботу!

— Зараз витурять! — шепнув Остап Іполитові Матвійовичу.

І справді, на горішню палубу, як яструб, вилетів товстунець.

— Ну, як транспарантик? — нахабно запитав Остап. — Доходить?

— Збирайте речі! — закричав завгосп.

— Навіщо така поквапність?

— Зби-рай-те речі! Геть! Ви під суд підете! Наш начальник жартувати не любить.

— Женіть його! — долинув знизу відповідальний голос.

— Ні, серйозно, вам не подобається транспарант? Де, справді, кепський транспарант?

Далі вести гру не було жодного сенсу. "Скрябін" уже пристав до Васюків, і з пароплава можна було бачити очманілі лиця васюкінців, що з'юрмились на пристані.

У грошах категорично було відмовлено. На збори дано п'ять хвилин.

— Суча лапа! — сказав Симбієвич-Синдієвич, коли компаньйони сходили на пристань. — Доручили б оформлення транспаранта мені. Я б його так зробив, що ніякий Мейєрхольд зо мною не помірявся б.

На пристані концесіонери зупинились і глянули вгору. У чорних небесах сяяв транспарант.

— М-да, — сказав Остап, — транспарантик досить дикий. Мізерне виконання.

Рисунок, зроблений хвостом непокірного мула, проти Остапового транспаранта видався б музейною коштовністю. Замість сіяча, що розкидає облігації, шкідлива Остапова рука змалювала якийсь обрубок з цукровою головою і тонкими батогами замість рук.

Позаду концесіонерів палав світлом і гримів музикою пароплав, а попереду, на високому березі, був морок повітової півночі, собачий гавкіт і далека гармонь.

— Резюмую становище, — сказав Остап життєрадісно. — Пасив: ні копійки грошей, три стільці одпливають вниз рікою, ночувати ніде і жодного значка диткомісії. Актив: путівник по Волзі видання тисяча дев'ятсот двадцять шостого року (довелось позичити у мосьє Симбієвича в каюті). Бездефіцитний баланс підбити дуже важко. Ночувати доведеться на пристані.

Концесіонери влаштувались на пристанських лавках. При світлі поганенького гасового ліхтаря Остап прочитав з путівника:

"На правому високому березі — місто Васюки. Звідси йдуть лісові матеріали, смола, лико, рогожі, а сюди привозять речі широкого вжитку для краю, що лежить за 50 кілометрів від залізниці.

У місті 8000 жителів, державна картонна фабрика з 320 робітниками, маленький чавуноливарний, броварний і шкіряний заводи. Із шкільних закладів, крім загальноосвітніх, лісний технікум".

— Становище куди серйозніше, ніж я думав, — сказав Остап. — Вибити з васюкінців гроші для мене поки що нерозв'язне завдання. А грошей нам потрібно щонайменше тридцять карбованців. По-перше, нам треба харчуватись і, по-друге, обігнати тиражну балію і стрітися з колумбівцями на суходолі, в Сталінграді.

Іполит Матвійович згорнувся, як старий худий кіт після сутички з молодим суперником — кипучим володарем дахів, горищ і слухових вікон.

Остап розгулював уздовж лавок, міркуючи і комбінуючи. До першої години ночі чудовий план був готовий. Бендер розклався поруч компаньйона й заснув.

Розділ XXXIV

Міжпланетний шаховий конгрес

Зранку по Васюках ходив високий, худий дідок у золотому пенсне і в коротких, дуже брудних, вимащених фарбами чоботях. Він наклеював на стіни рукописні афіші:

29 ЧЕРВНЯ 1927 Р.

У приміщенні клубу "Картонажник"

відбудеться

лекція на тему

"ПЛОДОТВОРНА ДЕБЮТНА ІДЕЯ"

І СЕАНС ОДНОЧАСНОЇ ГРИ В ШАХИ

на 160 шахівницях

гросмейстера (старший майстер) О. Бендера.

Всі приходять зі своїми шахівницями.

Плата за гру — 50 коп.

Плата за вхід — 20 коп.

Початок рівно о 6-й годині вечора.

Адміністрація К. Міхельсон

Сам гросмейстер теж не гаяв часу. Заорендувавши клуб за три карбованці, він перекинувся до шахсекції, яка чомусь містилася в коридорі управління конярства.

У шахсекції сидів одноокий чоловік і читав роман Шпільгагена пантелєєвського видання.

— Гросмейстер О. Бендер! — заявив Остап, сідаючи на стіл. — Влаштовую у вас сеанс одночасної гри.

Єдине око васюкінського шахіста розкрилося до меж, дозволених природою.

— Одну хвилиночку, товаришу гросмейстер! — крикнув одноокий. — Сідайте, будь ласка. Я зараз.

І одноокий побіг. Остап оглянув приміщення шахової секції. На стінах висіли фотографії перегонових коней, а на столі лежала закурена конторська книга із заголовком: "Досягнення Васюкінської шахсекції за 1925 рік".

Одноокий повернувся з дюжиною громадян різного віку. Усі вони по черзі підходили знайомитись, називали прізвища і шанобливо тисли руку гросмейстерові.

— Проїздом до Казані, — казав Остап уривчасто, — так, так, сеанс сьогодні увечері, приходьте. А зараз, пробачте, не в формі: втомився після карлсбадського турніру.

Васюкінські шахісти слухали Остапа із синівською любов'ю. Остапа понесло. Він відчув приплив нових сил і шахових ідей.

— Ви не повірите, — казав він, — як далеко сягнула шахова думка. Ви знаєте, Ласкер дійшов до вульгарних речей, з ним стало неможливо грати. Він обкурює своїх супротивників сигарами. І навмисне курить дешеві, щоб дим був огидніший. Шахові кола занепокоєні.

Гросмейстер перейшов на місцеві теми.

— Чому в провінції нема ніякої гри думки? Приміром, візьмімо вашу шахсекцію. Так вона і називається: шахсекція. Нудно, дівчата! Чому б вам, справді, не назвати її як-небудь красиво. Це залучило б до секції союзну масу. Назвали б, приміром, вашу секцію: "Шаховий клуб чотирьох коней", або "Червоний ендшпіль", або "Якість втрачає — темп виграє". Чудово було б! Звучно!

Ідея мала успіх.

— І справді, — сказали васюкінці, — чому б не перейменувати нашу секцію на "Клуб чотирьох коней"?

Бюро шахсекції було тут же, отже, Остап організував під своїм почесним головуванням хвилинне засідання, на якому секцію одноголосно перейменували в "Шахклуб чотирьох коней". Гросмейстер власноручно, використавши науку "Скрябіна", художньо виконав на аркуші картонну вивіску з чотирма кіньми і відповідним написом.

Цей важливий захід обіцяв розквіт шахової думки у Васюках.

— Шахи! — казав Остап. — Та чи знаєте ви, що таке шахи! Вони рухають уперед не тільки культуру, але й економіку! Чи знаєте ви, що ваш "Шахклуб чотирьох коней", за правильної організації справи, зможе цілком змінити лице міста Васюки?

Остап з учорашнього дня ще нічого не їв. Тим-то красномовство його було надзвичайне.

— Так! — кричав він. — Шахи збагачують країну! Якщо ви погодитесь на мій проект, то спускатися з міста на пристань ви будете мармуровими сходами! Васюки стануть центром десяти губерень! Що ви колись чули про місто Земмерінг? Нічого! А тепер це містечко багате і славнозвісне тільки тому, що там було організовано міжнародний турнір. Тим-то я кажу: у Васюках треба влаштувати міжнародний шаховий турнір.

— Як? — закричали всі.

— Цілком реальна річ, — одказав гросмейстер, — мої особисті зв'язки і ваша самодіяльність — от усе потрібне і достатнє для організації міжнародного васюкінського турніру. Поміркуйте над тим, як гарно звучатиме: "Міжнародний васюкінський турнір 1927 року". Приїзд Хозе-Рауля Капабланки, Еммануїла Ласкера, Альохіна, Німцовича, Реті, Рубінштейна, Мароцці, Тарраша, Відмара і доктора Григор'єва забезпечено. Окрім того, забезпечено і мою участь!

— Але гроші! — застогнали васюкінці, — Їм же всім треба гроші платити! Багато тисяч грошей! Де ж ми їх візьмемо?

— Усе взято на облік могутнім ураганом, — сказав О. Бендер, — гроші дадуть збори.

— Хто ж у нас буде платити такі скажені гроші? Васюкінці...

— Які там васюкінці! Васюкінці грошей платити не будуть. Вони будуть їх о-дер-жу-вати! Це ж надзвичайно проста річ. Адже на турнір за участю таких найбільших вельтмейстерів з'їдуться аматори шахів цілого світу. Сотні тисяч людей, багато забезпечених людей, будуть жадати попасти у Васюки. По-перше, річковий транспорт такого числа пасажирів підняти не зможе. Отже, НКШС[8] побудує залізничну магістраль Москва — Васюки. Це раз. Два — це готелі й хмарочоси для розміщення гостей. Три — піднесення сільського господарства в радіусі на тисячу кілометрів: гостям треба постачати — городину, овочі, ікру, шоколадні цукерки. Палац, де відбуватиметься турнір, — чотири. П'ять — побудова гаражів для автотранспорту гостей. Для передачі цілому світові сенсаційних результатів турніру доведеться побудувати надпотужну радіостанцію. Це — шість. Тепер щодо залізничної магістралі Москва — Васюки. Безперечно, вона не матиме такої пропускної спроможності, щоб перевезти у Васюки всіх охочих. Звідси випливає аеропорт "Великі Васюки" — регулярний відліт поштових літаків і дирижаблів в усі кінці світу, включаючи Лос-Анджелес і Мельбурн.

Блискучі перспективи розгорнулись перед васюкінськими аматорами. Межі кімнати розступилися. Гнилі стіни кіннозаводського гнізда впали, і замість них у голубе небо пішов скляний тридцятитрьохповерховий палац шахової думки. У кожному його залі, в кожній кімнаті, ба навіть у ліфтах, що мчали як кулі, сиділи вдумливі люди і грали в шахи на інкрустованих малахітом шахівницях.

Мармурові сходи спадали в синю Волгу. На річці стояли океанські пароплави. Фунікулерами підіймались у місто мордаті іноземці, шахові леді, австралійські шанувальники індійської оборони, індуси в білих тюрбанах, прихильники іспанської партії, німці, французи, новозеландці, жителі басейну ріки Амазонки і заздрі до васюкінців — москвичі, ленінградці, кияни, сибіряки й одесити.

Автомобілі конвейєром рухались поміж мармурових готелів. Але от — усе зупинилося. З фешенебельного готелю "Прохідний пішак" вийшов чемпіон світу Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера. Його оточували дами.

Міліціонер, одягнений у спеціальну шахову форму (галіфе в клітинку і слони на петлицях), ввічливо взяв під козирок. До чемпіона з гідністю підійшов одноокий голова васюкінського "Клубу чотирьох коней".

Розмову двох світил, що провадилася англійською мовою, увірвав приліт доктора Григор'єва і майбутнього чемпіона світу Альохіна.

Привітальні вигуки потрясли місто. Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера скривився. На помах руки одноокого до аероплану подано мармурові сходи. Доктор Григор'єв збіг ними, привітно вимахуючи новим капелюхом та коментуючи на ходу можливу помилку Капабланки в наступному його матчі з Альохіним.

Раптом на горизонті вгледіли чорну цятку. Вона швидко наближалась і росла, обернувшись у великий смарагдовий парашут. Як велика редька, висів на парашутному кільці чоловік з чемоданчиком.

— Це він! — закричав одноокий. — Ура! Ура! Ура! Я пізнаю великого філософа-шахіста, доктора Ласкера. Тільки він один у цілому світі носить такі зелені шкарпеточки.

Хозе-Рауль Капабланка-і-Граупера знову поморщився.

Ласкеру спритно подали мармурові сходи, і бадьорий екс-чемпіон, здмухуючи з лівого рукава порошинку, що сіла на нього під час польоту над Сілезією, упав в обійми одноокого. Одноокий узяв Ласкера за талію, підвів до чемпіона і сказав:

— Помиріться! Прошу вас від імені широких васюкінських мас! Помиріться!

Хозе-Рауль шумно зітхнув і, потрясаючи руку старого ветерана, сказав:

— Я завжди схилявся перед вашою ідеєю переводу слона в іспанській партії з в5 на с4.

— Ура! — гукнув одноокий. — Просто і переконливо, в стилі чемпіона!

І вся безкрая юрба підхопила:

— Ура! Віват! Банзай! Просто і переконливо, в стилі чемпіона!!!

Експреси підкочували до дванадцяти васюкінських вокзалів, висаджуючи все нові й нові юрби шахових аматорів.

Уже небо запалало від світлосяйних реклам, коли вулицями міста провели білого коня. Це був єдиний кінь, що уцілів після механізації васюкінського транспорту. Особливою постановою його перейменовано в коня, хоч ціле життя це була кобила. Шанувальники шахів вітали її, розмахуючи пальмовим гіллям і шахівницями.

— Не турбуйтеся, — сказав Остап, — мій проект гарантує вашому місту нечуваний розквіт виробничих сил. Подумайте, що буде, коли турнір скінчиться і коли виїдуть усі гості. Жителі Москви, під утиском житлової кризи, ринуть до вашого чудового міста. Столиця автоматично переходить у Васюки. Сюди приїздить уряд. Васюки перейменовують в Нью-Москву, Москву — в Старі Васюки. Ленінградці і харків'яни скрегочуть зубами, але нічого не можуть вдіяти. Нью-Москва стає найелегантнішим центром Європи, а незабаром і цілого світу.

— Цілого світу!!! — застогнали приголомшені, васюкінці.

— Так! А згодом і цілого всесвіту. Шахова думка, перетворивши повітове місто у столицю земної кулі, перетвориться в прикладну науку і винайде способи міжпланетного зв'язку. З Васюків полетять сигнали на Марс, Юпітер і Нептун. Зв'язок з Венерою стане таким же легким, як переїзд з Рибінська до Ярославля. А там, хто його знає, може, років

через вісім у Васюках відбудеться перший в історії світобудови міжпланетний шаховий конгрес!

Остап витер свій благородний лоб. Йому хотілось їсти до такої міри, що він охоче з'їв би засмаженого шахового коня.

— Та-ак, — видавив із себе одноокий, обводячи закурене приміщення божевільним поглядом. — Але як же практично запровадити заходи в життя, підвести, сказати б, базу?

Присутні напружено дивились на гросмейстера.

— Повторюю, що практично все залежить тільки від вашої самодіяльності. Всю організацію, повторюю, я беру на себе. Матеріальних витрат жодних, якщо не брати до уваги витрат на телеграми.

Одноокий підштовхував своїх соратників.

— Ну! — питав він. — Що ви скажете?

— Влаштуємо! Влаштуємо! — гомоніли васюкінці.

— Скільки ж грошей треба на... це... телеграми?

— Кумедна цифра, — сказав Остап, — сто карбованців.

— У нас у касі тільки двадцять один карбованець шістнадцять копійок. Цього, звичайно, ми розуміємо, замало...

Але гросмейстер виявив себе, показав себе несперечливим організатором.

— Гаразд, — сказав він, — давайте ваші двадцять карбованців.

— А стане? — запитав одноокий.

— На перші телеграми стане. А потім почнуться пожертви, і грошей нікуди буде дівати.

Заховавши гроші в зелений похідний піджак, гросмейстер нагадав зборам про свою лекцію і сеанс одночасної гри на ста шістдесяти шахівницях, ґречно попрощався до вечора і пішов до клубу "Картонажник" на побачення з Іполитом Матвійовичем.

— Я голодую, — сказав Вороб'янінов тріскучим голосом.

Він уже сидів за касовим віконечком, але не зібрав ще жодної копійки і не міг купити навіть фунта хліба. Перед ним лежав дротяний зелений кошичок, призначений для збору. У такі кошички в домах середньої руки кладуть ножі і виделки,

— Слухайте, Вороб'янінов, — закричав Остап, — припиніть години на півтори касові операції! Ходімо обідати в нархарч. По дорозі опишу вам ситуацію. До речі, вам треба поголитись і почиститись. У вас просто босяцький вигляд. Ви просто скидаєтесь на босяка. У гросмейстера не може бути таких підозрілих знайомих.

— Жодного квитка не продав, — повідомив Іполит Матвійович.

— Нічого. Надвечір прибіжать. Місто мені вже пожертвувало двадцять карбованців на організацію міжнародного шахового турніру.

— То навіщо ж нам сеанс одночасної гри? — зашепотів адміністратор. — Адже можуть побити. А з двадцятьма карбованцями ми зараз же зможемо сісти на пароплав, — якраз "Карл Лібкнехт" згори прийшов, — спокійно їхати до Сталінграда і дожидати там приїзду театру. Може, там пощастить розшити стільці. Тоді ми — багатії, і все належить нам.

— На голодний шлунок не можна говорити такі нісенітниці. Це негативно впливає на мозок. За двадцять карбованців ми, можливо, до Сталінграда й доїдемо… А харчуватись на які гроші? Вітаміни, дорогий товаришу предводителю, даром нікому не даються. Зате з експансивних васюкінців можна буде зірвати за лекцію і сеанс карбованців тридцять.

— Поб'ють, — гірко сказав Вороб'янінов.

— Звісно, риск є. Можуть налупити. А втім, у мене є одна ідейка, яка вам саме, в усякому разі, дасть певну безпеку. Але про це згодом. Поки що ходімо покуштуємо місцеві страви.

О шостій годині вечора ситий, голений і напахчений одеколоном гросмейстер увійшов до каси клубу "Картонажник". Ситий і голений Вороб'янінов жваво торгував квитками.

— Ну, як? — тихо запитав гросмейстер.

— Вхідних — тридцять і для гри — двадцять, — відповів адміністратор.

— Шістнадцять карбованців. Мало, мало!

— Що ви, Бендере, подивіться, яка черга стоїть! Неодмінно поб'ють.

— Про це не думайте. Коли битимуть, будете плакати, а поки що не затримуйтесь! Учіться торгувати!

За годину в касі було тридцять карбованців. Публіка хвилювалась у залі.

— Зачиняйте віконечко! Давайте гроші — сказав Остап. — Тепер от що. Нате вам п'ять карбованців, ідіть на пристань, найміть човен години

на дві і дожидайте мене на березі, нижче амбара. Ми з вами зробимо вечірню прогулянку. Про мене не турбуйтесь. Я сьогодні у формі.

Гросмейстер увійшов до зали. Він почував себе бадьорим і був переконаний, що перший хід e2–e4 не загрожує йому ніякими ускладненнями. Решта ходів, щоправда, уявлялась у повному вже тумані, але це анітрохи не бентежило великого комбінатора. У нього був про запас цілком несподіваний вихід для порятунку навіть найбезнадійнішої партії.

Гросмейстера зустріли оплесками. Невеликий клубний зал було прибрано різнокольоровими прапорцями.

Тиждень тому відбувся вечір Товариства порятунку на водах, про що свідчив такий лозунг на стіні:

"СПРАВА ДОПОМОГИ ПОТОПАЮЧИМ

— СПРАВА РУК САМИХ ПОТОПАЮЧИХ".

Остап уклонився, простяг наперед руки, немов відкидаючи не заслужені ним оплески, і зійшов на естраду.

— Товариші! — сказав він прекрасним голосом. — Товариші і брати по шахах, у моїй сьогоднішній лекції йтиметься про те, про що я читав, і мушу признатися, не без успіху, в Нижньому Новгороді тиждень тому. Тема моєї лекції — плодотворна дебютна ідея. Що таке, товариші, дебют і що таке, товариші, ідея? Дебют, товариші, — це "Quasi una fantasia". А що таке, товариші, ідея? Ідея, товариші, — це людська думка, прибрана в логічну шахову форму. Навіть із мізерними силами можна здобути всю шахівницю. Усе залежить від кожного індивідуума зокрема. Приміром, от той блондинчик у третім ряду. Припустімо, він грає добре…

Блондин у третім ряду зашарівся.

— А он той брюнет, припустімо, гірше.

Усі повернулись і оглянули й брюнета.

— Що ж ми бачимо, товариші? Ми бачимо, що блондин грає добре, а брюнет грає кепсько. І ніякі лекції не змінять цього співвідношення сил, якщо кожний індивідуум зокрема не буде раз у раз тренуватись, в шашк… тобто я хотів сказати — в шахах… А тепер, товариші, розкажу вам кілька повчальних історій з практики наших шановних гіпермодерністів Капабланки, Ласкера і доктора Григор'єва.

Остап розказував аудиторії кілька старозавітних анекдотів, почерпнутих ще в дитинстві з "Синього журналу", і цим закінчив інтермедію.

Що лекція така лаконічна — усі були трохи здивовані. І одноокий не зводив свого єдиного ока з гросмейстерового взуття.

Однак початок сеансу одночасної гри погасив дедалі більшу підозру одноокого шахіста. Разом з усіма він розставляв столи покоєм. Проти гросмейстера сіли грати тридцять аматорів. Багато з них були цілком розгублені і щохвилини дивились у шахові підручники, поновлюючи в пам'яті складні варіанти, за допомогою яких сподівались здатися гросмейстерові не раніш як після двадцять другого ходу.

Остап ковзнув оком по шерегах "чорних", які оточували його з усіх боків, по замкнених дверях і безстрашно взявся до роботи. Він підійшов до одноокого, що сидів за першою шахівницею, і пересунув королівського пішака з клітки e2 на клітку e4.

Одноокий одразу ж схопив свої вуха руками і почав напружено думати. По лавах аматорів зашелестіло:

— Гросмейстер зіграв e2–e4.

Остап не балував своїх супротивників різноманітністю дебютів. На всіх інших двадцяти дев'яти шахівницях він проробив ту саму операцію: перетяг королівського пішака з e2 на e4. Один по одному аматори хапались за волосся і заглиблювались у гарячкові міркування. Ті, що не грали, водили очима за гросмейстером. Єдиний у місті фотограф-аматор уже зліз був на стілець і збирався підпалити магній, але Остап сердито замахав руками і, зупинивши свій рейс уздовж шахівниць, гучно закричав:

— Заберіть фотографа! Він заважає моїй шаховій мислі!

"З якої речі залишати свою фотографію в цьому жалюгідному місті. Я не люблю мати діла з міліцією", — вирішив він собі.

Обурливе шикання аматорів примусило фотографа зректися своєї спроби. Обурення зросло до такої міри, що фотографа навіть виперли з приміщення.

На третьому ході з'ясувалося, що гросмейстер грає вісімнадцять іспанських партій. У інших дванадцяти чорні застосували хоч і застарілу, але досить правильну оборону Філідора. Якби Остап дізнався, що він грає такі хитромудрі партії і натрапляє на таку випробувану оборону, він би страшенно здивувався. Річ у тім, що великий комбінатор грав у шахи другий раз на своєму віку.

Спочатку аматори, і перший серед них — одноокий, вжахнулися. Лукавство гросмейстера було безперечне.

З надзвичайною легкістю і безумовно глузуючи в душі з решти відсталих аматорів міста Васюки, гросмейстер жертвував пішаки, важкі і легкі фігури направо й наліво. Знеславленому на лекції брюнетові він пожертвував навіть ферзя. Брюнет вжахнувся і хотів був відразу здатися, але тільки неймовірним зусиллям волі примусив себе грати далі.

Грім серед ясного неба ударив через п'ять хвилин.

— Мат! — пролопотів на смерть переляканий брюнет. — Вам мат, товаришу гросмейстер.

Остап, проаналізувавши становище, ганебно назвав "ферзя" "королевою" і високим штилем привітав брюнета з виграшем. Гомін пробіг по лавах аматорів.

"Час тікати", — подумав Остап, спокійно походжаючи поміж столів і недбало переставляючи фігури.

— Ви неправильно коня поставили, товаришу гросмейстер, — залопотів улесливо одноокий. — Кінь так не ходить.

— Пардон, пардон, пробачте, — одказав гросмейстер, — після лекції я трохи втомився.

Протягом найближчих десяти хвилин гросмейстер програв ще десять партій.

Здивовані вигуки лунали в приміщенні клубу "Картонажник". Наростав конфлікт. Остап програв підряд п'ятнадцять партій, а невдовзі ще три. Залишався один одноокий. На початку партії він з остраху наробив безліч помилок і тепер ледве провадив гру до переможного кінця. Остап, непомітно для сусід, вкрав із шахівниці чорну туру і сховав її в кишеню.

Юрба тісно зімкнулась навколо гравців.

— Щойно на цьому місці стояла моя тура! — закричав одноокий, оглянувшись, — а тепер її вже нема.

— Нема, значить, і не було! — грубувато відповів Остап.

— Як так не було? Я добре пам'ятаю!

— Звісно, не було!

— Куди ж вона зникла? Ви її виграли?

— Виграв.

— Коли? На котрому ході?

— Що ви мені морочите голову з вашою турою? Коли здаєтесь, то так і кажіть!

— Дозвольте, товаришу, у мене всі ходи записані!

— Контора пише, — сказав Остап.

— Обурлива річ! — загорлав одноокий. — Віддайте мою туру!

— Здавайтесь, здавайтесь, що це за кішки-мишки такі!

— Віддайте туру!

З цими словами гросмейстер, збагнувши, що прогаяння смерті подібне, зачерпнув у пригорщу кілька фігур і жбурнув їх у голову одноокому супротивникові.

— Товариші! — заверещав одноокий. — Дивіться всі! Аматора б'ють!

Шахісти міста Васюки отетеріли.

Не гаючи жодної дорогоцінної хвилини, Остап жбурнув шахівницю в лампу і, б'ючи в раптовій темряві по чиїхось щелепах та лобах, вибіг на вулицю. Васюкінські аматори, падаючи один на одного, ринули за ним.

Був місячний вечір. Остап мчав по срібній вулиці, легко, як ангел, відштовхуючись від грішної землі. Що Васюки не обернулись на центр всесвіту, бігти довелося не серед палаців, а серед дерев'яних хаток з надвірними віконницями.

Позаду мчали шахові аматори.

— Держіть гросмейстера! — ревів одноокий.

— Жульман! — підтримували інші.

— Піжони! — огризався гросмейстер, збільшуючи швидкість.

— Ґвалт! — кричали скривджені шахісти.

Остап застрибав по сходах, що вели на пристань. Перед ним лежало чотириста приступок. На шостій площадці його вже дожидали два аматори, що пробрались сюди манівцями просто узбіччям. Остап оглянувся. Згори котила собачою тічкою тісна група розлютованих прихильників оборони Філідора. Відступу не було. Тим-то Остап побіг уперед.

— От я вас зараз, сволота! — гаркнув він хоробрим розвідникам, кидаючись з п'ятої площадки.

Перелякані пластуни ухнули, перекинулись за поруччя і покотились кудись у пітьму пагорків і схилів. Шлях був вільний.

— Держіть гросмейстера! — котилося згори.

Переслідувачі бігли, стукаючи по дерев'яних приступках, наче підбиті кегельні кулі.

Вибігши на берег, Остап подався праворуч, шукаючи очима човен з вірним йому адміністратором.

Іполит Матвійович ідилічно сидів у човнику. Остап бухнув на лаву і завзято почав відгрібати від берега. Через хвилину в човен полетіло каміння. Один із них підбив Іполита Матвійовича. Трохи вище вулканічного прища у нього виросла темна ґуля. Іполит Матвійович втяг голову в плечі і зарюмсав.

— От іще макуха! Мені мало голову не одірвали, і я нічого: бадьорий і веселий. А якщо взяти до уваги іще п'ятдесят карбованців чистого прибутку, то за одну ґулю на вашій голові — гонорар досить пристойний.

Тим часом переслідувачі, тільки тепер зрозумівши, що план обернення Васюків на Нью-Москву провалився і що гросмейстер вивозить з міста п'ятдесят кровних васюкінських карбованців, сіли у великий човен і з криками вигрібали на середину ріки. У човен набилося чоловік тридцять. Усім хотілося взяти участь у розправі з гросмейстером. Експедицією командував одноокий. Єдине його око блискало вночі, як маяк.

— Держи гросмейстера! — волали в перевантаженій барці.

— Наддайте, Кисо! — сказав Остап. — Коли вони нас доженуть, я не зможу ручитися за цілість вашого пенсне.

Обидва човни йшли вниз за водою. Відстань між ними зменшувалась. Остап підупадав на силах.

— Не втечете, сволота! — кричали з барки.

Остап не відповідав: було ніколи. Весла виривалися з води. Вода потоками вилітала з-під ошалілих весел і потрапляла в човен.

— Катай, — шепотів Остап самому собі.

Іполит Матвійович мучився. Барка тріумфувала. Високий її корпус уже обходив човничок концесіонерів з лівої руки, щоб притиснути гросмейстера до берега. Концесіонерів дожидала сумна доля. Радість на барці така була велика, що всі шахісти перейшли на правий борт, щоб, порівнявшися з човником, переважними силами напасти на злочинця-гросмейстера.

— Бережіть пенсне, Кисо! — розпачливо крикнув Остап, кидаючи весла. — Зараз почнеться!

— Панове! — вигукнув раптом Іполит Матвійович півнячим голосом. — Невже ви будете нас бити?

— Іще як! — загриміли васюкінські аматори, збираючись стрибати в човен.

Але в цей час сталася смертельно образлива для чесних шахістів цілого світу подія. Барка несподівано перехилилась і правим бортом зачерпнула воду.

— Обережніш! — писнув одноокий капітан.

Та було вже пізно. Надто багато аматорів скупчилось на правому борті васюкінського дредноута. Перемінивши центр ваги, барка перестала вагатись і, згідно із законами фізики, перевернулася.

Загальний зойк порушив спокій ріки.

— Уау! — протягло стогнали шахісти.

Цілих тридцять аматорів опинились у воді. Вони швидко випливали на поверхню і один по одному чіплялись за перевернуту барку. Останнім причалив одноокий.

— Піжони! — захоплено кричав Остап. — Чому ж ви не б'єте вашого гросмейстера! Ви, коли не помиляюсь, хотіли мене бити?

Остап описав коло, огинаючи потерпілих аварію.

— Ви ж розумієте, васюкінські індивідууми, що я міг би вас поодинці утопити, але я дарую вам життя. Живіть, громадяни! Тільки, творця всесвіту ради, не грайте в шахи! Ви ж просто не вмієте грати! Ех ви, піжони, піжони... Їдьмо, Іполите Матвійовичу, далі. Прощайте, одноокі аматори! Боюсь, що Васюки центром світобудови не стануть. Я не думаю, щоб майстри шахів приїхали до таких дурнів, як ви, навіть якби я їх про це просив. Прощайте, аматори сильних шахових відчуттів! Хай живе "Клуб чотирьох коней"!

Розділ XXXV

Та ін.

Ранок застав концесіонерів біля Чебоксар. Остап дрімав коло стерна. Іполит Матвійович сонно водив веслами по воді. Від холодної ночі обом пробігав мороз поза плечима. На сході розквітали рожеві пуп'янки. Пенсне Іполита Матвійовича дедалі ясніло. Овальні скельця їхні заграли. У них навперемін відбились обидва береги. Семафор з лівого берега зламався в двоввігнутому склі. Сині бані Чебоксар пливли немов кораблі. Сад на сході розростався. Пуп'янки обернулись на вулкани і почали викидати лаву найкращих кондитерських барв. Пташки на лівому березі зчинили великий і гучний скандал. Золота дужка пенсне спалахнула і засліпила гросмейстера. Зійшло сонце.

Остап розплющив очі і витягся, нахиливши човен і тріскаючи кістками.

— Доброго ранку, Кисо, — сказав він, подавившись позіхами. — "Я пришел к тебе с приветом, рассказать, что солнце встало, что оно горячим светом почему-то там затрепетало..."

— Пристань, — доповів Іполит Матвійович.

Остап витяг путівник і заглянув у нього.

— Судячи з усього — Чебоксари. Так, так...

Звертаємо увагу на дуже гарне розташування м. Чебоксар.

— Кисо, воно справді гарно розташоване?..

У даний момент в Чебоксарах 7702 жителі.

— Кисо! Давайте кинемо гонитву за діамантами і збільшимо населення Чебоксар до семи тисяч сімсот чотирьох чоловік. Га? Це буде дуже ефектно... Одкриємо ПТІшво[9] і з цього ПТІшво матимемо певний гран-кусень хліба... Ну, далі.

Засноване 1555 року місто зберегло кілька вельми цікавих церков. Окрім адміністративних установ Чуваської республіки, тут є: робітничий факультет, партійна школа, педагогічний технікум, дві школи другого ступеня, музей, наукове товариство і бібліотека. На чебоксарській пристані і на базарі можна побачити чувашів і черемисів, що вирізняються своїм зовнішнім виглядом...

Але, ще перед тим, як друзі наблизились до пристані, де можна було бачити чувашів і черемисів, їхню увагу привернула річ, що пливла за водою попереду човна.

— Стілець! — закричав Остап. — Адміністраторе! Наш стілець пливе.

Компаньйони підпливли до стільця. Він похитувався, крутився, занурювався у воду, знову спливав, віддаляючись від човна концесіонерів. Вода вільно лилася в його розпанахане черево.

Це був стілець, розшитий на "Скрябіні", що повільно тепер мандрував у Каспійське море.

— Здоров був, друже! — крикнув Остап. — Давненько не бачились! Знаєте, Вороб'янінов, цей стілець нагадує мені наше життя. Ми теж пливемо за водою. Нас топлять, ми виринаємо, хоч, здається, нікого цим не тішимо. Нас ніхто не любить, якщо не брати до уваги карного розшуку, а втім, і він нас не любить. Нікому до нас нема діла. Якби вчора шаховим аматорам пощастило нас потопити, від нас лишився б тільки самий протокол огляду трупів: "Обидва тіла лежать ногами на південний схід, а головами на північний захід. На тілі зубчасті рани від якогось, очевидно, тупого знаряддя". Аматори били б нас, очевидно, шахівницями. Зброя, нічого й казати, тупувата... "Труп перший належить мужчині років п'ятдесяти п'яти, одягнений у подертий люстриновий піджак, старі штани і старі чоботи. У кишені піджака посвідчення на ім'я Конрада Карловича гр. Міхельсона..." От, Кисо, що про вас написали б.

— А про вас що написали б? — сердито запитав Вороб'янінов.

— О! Про мене написали б зовсім інакше. Про мене написали б так: "Труп другий належить мужчині двадцяти семи років. Він кохав і страждав. Він любив гроші і терпів від нестачі їх. Голова його з високим чолом, облямована синьо-чорними кучерями, звернена до сонця. Його елегантні ноги, сорок другий номер черевиків, лежать у напрямі до

північного сяйва. Тіло вбране в незаплямовану білу одежу, на грудях золота арфа з інкрустацією з перламутру і ноти романсу: "Прощай ты, Новая деревня". Юнак небіжчик випалював по дереву, що видно з найденого в кишені фрака посвідчення, виданого 23/VIII — 24 р. кустарною артіллю "Пегас і Парнас" за № 86/1562". І мене поховають, Кисо, пишно, з оркестром, з промовами, і на пам'ятнику моїм буде вирізьблено: "Тут лежить відомий теплотехнік і винищувач Остап-Сулейман-Берта-Марія Бендербей, чий батько був турецькопідданий і помер, не залишивши синові своєму Остапу-Сулейману ані крихти спадщини. Мати небіжчика була графиня і жила нетрудовими прибутками".

Розмовляючи так, концесіонери приткнулись до чебоксарського берега.

Увечері, збільшивши капітал на п'ять карбованців продажем васюкінського човна, друзі сіли на теплохід "Урицький" і попливли до Сталінграда, розраховуючи перегнати по дорозі повільний тиражний пароплав і зустрітися з трупою колумбівців у Сталінграді.

"Скрябін" прийшов до Сталінграда на початку липня. Друзі зустріли його, ховаючись за ящики на пристані. Перед розвантаженням на пароплаві відбувся тираж. Розіграли крупні виграші.

Стільців довелося дожидати години чотири. Спочатку з пароплава посунули колумбівці і тиражні службовці. З-поміж них визначалося осіянне обличчя Персицького.

Сидячи в засідці, концесіонери чули його вигуки:

— Так! Моментально їду до Москви! Телеграму уже надіслав! І знаєте яку? "Радію з вами". Хай догадуються!

Потім Персицький сів у прокатний автомобіль, попереду оглянувши його звідусіль і помацавши радіатор, і поїхав чомусь під вигуки "ура!"

Після того як з пароплава вивантажено гідравлічний прес, почали виносити колумбівське речове оформлення. Стільці винесли, коли уже стемніло. Колумбівці сіли в п'ять парокінних фургонів і з веселим криком покотили прямо на вокзал.

— Здається, в Сталінграді вони не гратимуть, — сказав Іполит Матвійович.

Це спантеличило Остапа.

— Доведеться їхати, — вирішив він, — а на які гроші їхати? А втім, ходімо на вокзал, а там видно буде.

На вокзалі з'ясувалось, що театр їде до П'ятигорська через Тихорєцьку — Мінеральні Води. Грошей у концесіонерів вистачило тільки на один квиток.

— Ви умієте їздити зайцем? — запитав Остап Вороб'янінова.

— Спробую, — несміливо сказав Іполит Матвійович.

— Чорт з вами! Краще вже не пробуйте! Прощаю вам іще раз. Гаразд, зайцем поїду я.

Для Іполита Матвійовича куплено квиток у безплацкартному твердому вагоні, в якому колишній предводитель і прибув на прикрашену олеандрами в зелених кадовбах станцію Мінеральні Води Північно-Кавказьких залізниць, і, намагаючись не навертатися на очі колумбівцям, що саме вивантажувалися з поїзда, почав шукати Остапа.

Давно вже театр поїхав у П'ятигорськ, розмістившись у новеньких дачних вагончиках, а Остапа все не було. Він приїхав тільки увечері і знайшов Вороб'янінова в страшенно нервовому стані.

— Де ви були? — простогнав предводитель. — Я так змучився.

— Це ви змучились, роз'їжджаючи з квитком у кишені? А я, значить, не змучився? Отже, це не мене зігнали з буферів вашого поїзда в Тихорєцькій? Це, значить, не я сидів там три години як дурень, дожидаючи товарного поїзда з порожніми нарзанними пляшками? Ви — свиня, громадянине предводителю! Де театр?

— У П'ятигорську.

— Їдьмо! Я дещо згріб по дорозі. Чистий прибуток становить три карбованці. Зрозуміла річ, це небагато, але на першу купівлю нарзану і залізничних квитків вистачить.

Дачний поїзд з торохкотінням, подібним до торохкотіння воза, за п'ятдесят хвилин дотяг мандрівників до П'ятигорська. Мимо Змійки і Бештау концесіонери прибули до підніжжя Машука.

Розділ XXXVI

Вид на малахітову калюжу

Був недільний вечір. Усе було чисте і вмите. Навіть Машук, поросший чагарем і гайками, здавалося, був дбайливо розчесаний і струмив запах гірського вежеталю.

Білі штани найрізноманітніших гатунків миготіли по ляльковому пероні: штани з рогожки, чортової шкіри, колом'янки, парусини і ніжної фланелі. Тут ходили в сандалях і сорочечках апаш. Концесіонери, у важких, брудних чоботищах, важких запорошених штанах, гарячих

жилетах і розпечених піджаках, почували себе чужими. Серед усієї різноманітності веселеньких ситчиків, яким хизувались курортні панночки, найяснішим і найелегантнішим був костюм начальниці станції.

На превелике здивування всіх приїжджих, начальником станції була жінка. Руді кучері вибивалися з-під червоного кашкета з двома срібними позументами на околиші. Вона носила білий формений кітель і білу спідницю.

Намилувавшись начальницею, прочитавши свіжонаклеєну афішу про гастролі в П'ятигорську театру Колумба і випивши за гривеник дві склянки нарзану, мандрівники дістались у місто трамваєм лінії "Вокзал — Квітник". За вхід у "Квітник" узяли десять копійок.

У "Квітнику" було багато музики, багато веселих людей і обмаль квітів. Симфонічний оркестр виконував у білій раковині "Танок комарів". У Лермонтовській галереї продавали нарзан. Нарзаном торгували в кіосках і на рознос.

Ніхто не звертав уваги на двох брудних шукачів діамантів.

— Ех, Кисо, — сказав Остап, — ми чужі на цьому святі життя.

Першу ніч на курорті концесіонери провели біля нарзанного джерела.

Тільки тут, у П'ятигорську, коли театр Колумба ставив утретє перед здивованими городянами своє "Одруження", компаньйони зрозуміли всі труднощі гонитви за скарбами. Пробратись у театр, як вони гадали перед цим, було неможливо. За кулісами ночували Галкін, Палкін, Малкін, Чалкін і Залкінд, марочна дієта яких не дозволяла їм жити в готелі.

Так минали дні, і друзі вибивалися з сили, ночуючи біля місця дуелі Лермонтова і годуючись переноскою багажа туристів-середнячків.

На шостий день Остапові пощастило завести знайомство з монтером Мечниковим, завідувачем гідропреса. На цей час Мечников, через брак грошей щодня похмеляючись нарзаном з джерела, дійшов жахливого стану і, як спостеріг Остап, продавав на ринку деякі речі з театрального реквізиту. Остаточної домовленості було досягнуто на ранковому узливанні біля джерела.

Монтер Мечников називав Остапа дусею і погоджувався.

— Можна, — казав він, — це завжди можна, дусю. З нашим задоволенням, дусю.

Остап одразу ж зрозумів, що монтер великий дока. Договірні сторони заглядали один одному в вічі, обіймались, дружньо ляскали по спинах і ввічливо сміялися.

— Ну, — сказав Остап, — за все діло десятку!

— Дусю! — здивувався монтер — Ви мене сердите. Я чоловік, змучений нарзаном.

— Скільки ж ви хочете?

— Покладіть півсотні. Адже майно казенне. Я чоловік змучений.

— Гаразд. Беріть двадцять! Згода? Ну, по очах бачу, що згода.

— Згода є продукт за повного непротивлення сторін.

— Добре говорить, собака, — шепнув Остап на вухо Іполитові Матвійовичу, — учіться.

— Коли ж ви стільці принесете?

— Стільці проти грошей.

— Це можна, — сказав Остап, не думаючи.

— Гроші наперед, — заявив монтер, — уранці — гроші, увечері — стільці або увечері — гроші, а другого ранку — стільці.

— Може, сьогодні стільці, а завтра гроші? — допитувався Остап.

— Я ж, дусю, чоловік змучений. Такі умови душа не приймає!

— Але ж я, — сказав Остап, — тільки завтра дістану гроші телеграфом.

— Тоді і розмовляти будемо, — закінчив розмову впертий монтер, — а поки що, дусю, щасливо зоставатись біля джерела, а я пішов: у мене з пресом роботи багато. Симбієвич за горло бере. Сил не вистачає. А самим нарзаном хіба проживеш?

І Мечников, чудово освітлений сонцем, пішов собі геть. Остап суворо глянув на Іполита Матвійовича.

— Час, — сказав він, — який ми маємо, — це гроші, яких ми не маємо. Кисо, ми повинні робити кар'єру. Сто п'ятдесят тисяч карбованців і нуль нуль копійок лежать перед нами. Треба тільки двадцять карбованців, щоб скарби стали нашими. Тут не слід гребувати ніякими засобами. Пан або пропав. Вибираю пана, хоч він і явний поляк. Остап задумно обійшов круг Вороб'янінова.

— Зніміть піджак, предводителю, мерщій, — сказав він несподівано.

Остап узяв із рук здивованого Іполита Матвійовича піджак, кинув його на землю і почав топтати запорошеними штиблетами.

— Що ви робите?! — заверещав Вороб'янінов. — Цей піджак я ношу от уже п'ятнадцять років, і він іще як новий!

— Не хвилюйтеся! Він скоро не буде як новий! Дайте капелюх! Тепер посипте штани пилом і змочіть їх нарзаном. Живо!

Іполит Матвійович через кілька хвилин став брудним до огиди.

— Тепер ви дійшли розуму і маєте цілковиту можливість заробляти гроші чесною працею.

— Що ж я мушу робити? — плаксиво запитав Вороб'янінов.

— Французьку мову, сподіваюсь, знаєте?

— Дуже кепсько. У межах гімназіального курсу.

— Гм... Доведеться орудувати в цих межах. Чи зможете ви сказати по-французьки таку фразу: "Панове, я не їв шість днів"?

— Мосьє, — почав Іполит Матвійович запинаючись, — мосьє, гм, гм... же не, чи як там, же не манж па... шість, як воно: єн, де, труа, катр, сенк, сіс... сіс... жур. Значить, же не манж па сіс жур.

— Ну і вимова ж у вас, Кисо! А втім, чого вимагати від старця! Звичайно, старець в Європейській Росії розмовляє по-французьки гірше, ніж Мільєран. Ну, Кисулю, а в яких межах ви знаєте німецьку мову?

— Навіщо мені це все? — гукнув Іполит Матвійович.

— Для того, — сказав Остап значущо, — що ви зараз підете до "Квітника", станете в тіні і будете по-французьки, по-німецьки і по-нашому просити милостиню, підкреслюючи те, що ви колишній член

Державної думи від кадетської фракції. Весь чистий збір піде монтерові Мечникову. Розумієте?

Іполит Матвійович умить змінився. Груди йому вигнулись, як Палацовий міст у Ленінграді, очі метнули вогонь, і з ніздрів, як здалося Остапові, заклубив густий дим. Вуса повільно почали підніматись.

— Ай-яй-яй, — сказав великий комбінатор, нітрохи не злякавшись, — ви подивіться на нього. Не людина, а якийсь горбоконик!

— Ніколи, — почав раптом черевним голосом Іполит Матвійович, — ніколи Вороб'янінов не простягав руки.

— Так простягнете ноги, старий дурню! — закричав Остап, — Ви не простягали руки?

— Не простягав.

— Як вам подобається цей альфонсизм? Три місяці живе моїм коштом. Три місяці я годую його, пою і виховую, і цей альфонс стає тепер у третю позицію і заявляє, що він... Ну! Годі, товаришу! Одне з двох: або ви зараз же підете до "Квітника" і приносите надвечір десять карбованців, або я вас автоматично виключаю з числа пайовиків-концесіонерів. Рахую до п'яти. Так чи ні? Раз...

— Так, — пробурмотів предводитель.

— У такому разі повторіть заклинання.

— Мосьє, же не манж па сіс жур. Гебен зі мір біте етвас копек ауф дем штюк брод. Подайте що-небудь колишньому депутатові Державної думи.

— Іще раз. Жалісніше!

Іполит Матвійович повторив.

— Ну, гаразд. У вас талант до жебрацтва закладений з дитинства. Ідіть. Побачення біля джерела опівночі. Це, майте на увазі, не заради романтики, а просто — увечері більше дають.

— А ви, — запитав Іполит Матвійович, — куди підете?

— Про мене не турбуйтесь. Я дію, як завжди, в найтяжчому місці.

Друзі розійшлись.

Остап побіг до паперової крамнички, купив там на останній гривеник квитанційну книжку і з годину сидів на камінній тумбі, перенумеровуючи квитанції і розписуючись на кожній з них.

— Насамперед система, — бурмотів вій, — кожна громадська копійка має бути на обліку.

Великий комбінатор рушив стрілецьким кроком по гірській дорозі, що в'ється навколо Машука до місця дуелі Лєрмонтова з Мартиновим, мимо санаторіїв і будинків відпочинку.

Остап вийшов до Провалля. Автобуси і парокінні екіпажі переганяли його.

Невелика, висічена в скелі галерея вела до конусоподібного Провалля. Галерея кінчалась балкончиком, стоячи на якому можна було побачити на дні Провалля невеличку калюжу малахітової смердючої рідини. Це Провалля вважають за визначну пам'ятку П'ятигорська, і тому за день його відвідує чимало екскурсій і туристів-одинаків.

Остап одразу ж з'ясував, що Провалля для людини, позбавленої забобонів, може стати прибутковою статтею.

"Дивна річ, — міркував Остап, — як місто не догадалося до цього часу брати гривеники за вхід до Провалля. Це, здається, одне-єдине місце, куди п'ятигорці пускають туристів без грошей. Я знищу цю ганебну пляму на репутації міста, я ліквідую досадний недогляд".

І Остап зробив так, як підказував йому розум, здоровий інстинкт і дана ситуація.

Він зупинився біля входу в Провалля і, потріпуючи в руках квитанційною книжкою, вряди-годи вигукував:

— Купуйте квитки, громадяни! Десять копійок! Діти і червоноармійці безплатно! Студентам — п'ять копійок! Не членам профспілки — тридцять копійок!

Остап бив у ціль. П'ятигорці в Провалля не ходили, а з радянського туриста здерти десять копійок за вхід "кудись" було дуже легко. Годині о п'ятій набралось уже карбованців шість. Допомогли не члени спілки, яких у П'ятигорську було безліч. Усі довірливо віддавали свої гривеники, і один рум'яний турист, угледівши Остапа, сказав дружині переможно:

— Бачиш, Танюшо, що я тобі вчора казав? А ти казала, що за вхід в Провалля платити не треба. Не може цього бути. Правда, товаришу?

— Безперечна правда, — потвердив Остап, — цього бути не може, щоб не брати за вхід. Членам профспілки — десять копійок і не членам профспілки — тридцять копійок.

Надвечір до Провалля під'їхала двома лінійками екскурсія харківських міліціонерів. Остап перелякався і хотів був удати з себе невинного туриста, але міліціонери так несміливо з'юрбились навколо

великого комбінатора, що про відступ годі було й думати. Тим-то Остап закричав доволі твердим голосом:

— Членам профспілки — десять копійок, але тому що представників міліції можна дорівнювати до студентів і дітей, то з них по п'ять копійок.

Міліціонери заплатили, делікатно спитавши, з якою метою беруть п'ятаки.

— На капітальний ремонт Провалля, — зухвало відповів Остап, — щоб не дуже провалилося.

Поки великий комбінатор спритно торгував краєвидом на малахітову калюжу, Іполит Матвійович, згорбившись і відчуваючи непереможний стид, стояв під акацією і, не дивлячись на перехожих, жував три вручені йому фрази:

— Мосьє, же не манж па… Гебен зі мір біте… Подайте що-небудь депутатові Державної думи…

Подавали не те щоб мало, але якось невесело. Однак, граючи на чистому паризькому прононсі слова "манж" і хвилюючи душі злиденним становищем колишнього члена Держуми, пощастило назбирати мідяків карбованців на три.

Під ногами публіки тріщала рінь. Оркестр з невеликими перервами виконував Штрауса, Брамса і Гріга. Світлий натовп гомінливо котив повз старого предводителя і повертав назад. Тінь Лермонтова Незримо витала над громадянами, що смакували мацоні на веранді буфету. Пахло одеколоном і нарзанними газами.

— Подайте колишньому членові Державної думи, — бурмотів предводитель.

— Скажіть, ви справді були членом Державної думи? — пролунало над вухом Іполита Матвійовича. — І ви справді ходили на засідання? Ах! Ах! Високий клас!

Іполит Матвійович підвів обличчя і завмер. Перед ним стрибав, як горобчик, товстенький Авессалом Володимирович Ізнуренков. Він змінив коричневий лодзинський костюм на білий піджак і сірі панталони з грайливою іскоркою. Він був у надзвичайно піднесеному настрої і вряди-годи підстрибував вершків на п'ять від землі. Іполита Матвійовича Ізнуренков не пізнав і засипав його запитаннями:

— Скажіть, ви справді бачили Родзянка? Пуришкевич справді був лисий? Ах! Ах! Яка тема! Високий клас!

Крутячись без упину, Ізнуренков сунув розгубленому предводителеві три карбованці і втік. Але довго ще в "Квітнику" миготіли його товстенькі литки і мало не з дерев сипалось:

— Ах! Ах! "Не пой, красавица, при мне ты песни Грузии печальной!" Ах! Ах! "Напоминают мне они иную жизнь и берег дальний!.." Ах! Ах! "А поутру она вновь улыбалась!" Високий клас!..

Іполит Матвійович все стояв, спустивши очі долу. І недаремне так стояв він. Він не бачив багато дечого.

У чудовій пітьмі п'ятигорської ночі алеями парку гуляла Еллочка Щукіна, тягнучи за собою покірного, замиреного з нею Ернеста Павловича. Подорож на Кислі води була останнім акордом у важкій боротьбі з дочкою Вандербільда. Горда американка недавно заради розваги виїхала власною яхтою на Сандвічеві острови.

— Хо-хо! — лунало в нічній тиші. — Знаменито, Ернестуля! Кр-р-расота!

У буфеті, освітленім лампами, сидів голубий злодюжка Альхен зі своєю дружиною Сашхен. Щоки її, як завжди, були прикрашені миколаївськими напівбакенбардами. Альхен сором'язно їв шашлик по-карськи, запиваючи його кахетинським № 2, а Сашхен, погладжуючи бакенбарди, дожидала замовленої осетрини.

Після ліквідації другого будинку соцзабезу (було продане все, включаючи навіть туальденоровий ковпак кухаря і гасло: "Дбайливо пережовуючи харч, ти допомагаєш суспільству") Альхен вирішив спочити і розважитися. Сама доля берегла цього ситого шахрая. Він збирався того дня поїхати в Провалля, але не встиг. Це врятувало його. Остап видоїв би з боязкого завгоспа щонайменше тридцять карбованців.

Іполит Матвійович побрів до джерела тільки тоді, коли музиканти складали свої пюпітри, святочний натовп розходився і тільки закохані парочки тяжко дихали в убогих алеях "Квітника".

— Скільки назбирали? — запитав Остап, коли згорблена постать предводителя показалась біля джерела.

— Сім карбованців двадцять дев'ять копійок. Три карбованці папірцем. Решта — мідь і трохи срібла.

— Для першої гастролі дивовижно! Ставка відповідального працівника! Ви мене зворушуєте, Кисо! Але який дурень дав вам три карбованці, хотів би я знати? Може, ви здачі давали?

— Ізнуренков дав.

— Та не може бути! Авессалом! Іч, який м'ячик! Куди закотився! Ви з ним розмовляли? Ах, він вас не пізнав!

— Розпитував про Державну думу! Сміявся!

— Як бачите, предводителю, старцем бути не так уже й погано, та ще маючи помірну освіту і слабу постановку голосу! А ви ще приндилися, лорда хоронителя печаті удавали! Ну, Кисочко, і я часу не змарнував. П'ятнадцять карбованців, як одна копійка. А разом — вистачить!

Другого ранку монтер дістав гроші і ввечері притяг два стільці. Третій стілець, як заявив він, ніяк було взяти. На ньому звукове оформлення грало в карти.

Для більшої безпеки друзі вилізли чи не на саме верхів'я Машука.

Внизу тривкими недвижними вогнями горів П'ятигорськ. Нижче за П'ятигорським убогі вогники позначали станцію Гарячеводську. На обрії двома паралельними пунктирними лініями висовувався з-за гори Кисловодськ.

Остап глянув у зоряне небо і витяг з кишені відомі обценьки.

Розділ XXXVII

Зелений мис

Інженер Брунс сидів на камінній веранді дачі на Зеленому Мисі під великою пальмою, накрохмалене листя якої кидало гострі і вузькі тіні на голену потилицю інженера, на білу його сорочку і на гамбсівський стілець з гарнітура генеральші Попової, на якому нудився інженер, дожидаючи обіду.

Брунс витяг товсті, наливні губи трубочкою і голосом пустотливого карапуза протяг:

— Му-у-у-сику!

Дача мовчала.

Тропічна флора ластилась до інженера. Кактуси простягали до нього свої їжачі рукавиці. Драцени гриміли листям. Банани і сагові пальми одганяли мух з лисини інженера. Троянди, обвиваючи веранду, падали до його сандаль.

Але все було марне. Брунс хотів обідати. Він роздратовано дивився на перламутрову бухту, на далекий мисик Батума і співучо кликав:

— Му-у-у-у-сику! Му-у-у-у-сику!

У вогкому субтропічному повітрі звук швидко завмирав. Відповіді не було. Брунс уявив собі великого коричневого гусака з шиплячою жирною шкіркою і, не в силі стримати себе, залементував:

— Мусику!!! Готовий гусик?

— Андрію Михайловичу! — закричав жіночий голос з кімнати. — Не мороч мені голови!

Інженер, згорнувши уже навиклі губи в трубочку, негайно відповів:

— Мусику! Ти не жалієш свого маленького му? жика!

— Геть, ненажеро! — відповіли з кімнати.

Але інженер не скорився. Він зібрався був далі викликати гусака, що він безрезультатно робив уже дві години, але несподіваний шерех примусив його обернутися.

З чорно-зелених бамбукових заростей вийшов чоловік у подертій синій косоворотці, підперезаний потертим крученим шнурком з густими

китицями, і в затертих смугастих штанях. На доброму обличчі незнайомця стирчала кудлата борідка. У руках він держав піджак.

Чоловік наблизився і запитав приємним голосом:

— Де тут перебуває інженер Брунс?

— Я інженер Брунс, — сказав заклинатель гусика несподіваним басом. — Чим зобов'язаний?

Чоловік мовчки бухнув на коліна. Це був панотець Федір.

— Ви з глузду з'їхали! — скрикнув інженер, скочивши на ноги. — Встаньте, будь ласка!

— Не встану, — сказав панотець Федір, водячи головою за інженером і дивлячись на нього ясними очима.

— Встаньте!

— Не встану!

І панотець обережно, щоб не було боляче, почав постукувати головою об рінь.

— Мусику! Іди сюди! — закричав переляканий інженер. — Подивись, що тут робиться. Встаньте, я вас прошу. Ну, благаю вас!

— Не встану, — повторив панотець Федір.

На веранду вибігла Мусик, яка тонко розбиралася в інтонаціях чоловіка.

Угледівши даму, панотець Федір, не підводячись з колін, швидко переповз ближче до неї, уклонився доземно і задріботів:

— На вас, матінко, на вас, голубонько, на вас покладаю надію.

Тоді інженер Брунс почервонів, схопив прохача під руки і, натужившись, підняв його, щоб поставити на ноги, але панотець Федір схитрував і підібгав ноги. Обурений Брунс потяг дивного гостя в куток і силоміць посадовив його в півкріселко (гамбсівське, ні в якім разі не з вороб'яніновського особняка, а з вітальні генеральші Попової).

— Не смію, — забурмотів панотець Федір, кладучи на коліна пропахлий гасом піджак пекаря, — не смію сидіти в присутності високопоставлених осіб.

І панотець Федір зробив спробу знову впасти на коліна. Інженер із сумовитим криком придержав панотця Федора за плечі.

— Мусик, — сказав він, важко дихаючи, — поговори з цим громадянином. Тут якесь непорозуміння.

Мусик одразу взяла діловий тон.

— У моєму домі, — сказала вона грізно, — будь ласка, не ставайте ні на які коліна!

— Голубонько! — розчулився панотець Федір. — Матінко!

— Ніяка я вам не матінка! Що вам треба?

Піп залопотів щось незрозуміле, але, видно, зворушливе. Тільки після довгих розпитувань пощастило збагнути, що він, як особливої ласки,

просить продати йому гарнітур з дванадцяти стільців, на одному з яких він у даний момент сидить.

Інженер, здивувавшись, випустив з рук плечі панотця Федора, який негайно бухнув на коліна і почав по-черепашому ганятись за інженером.

— Чому, — кричав інженер, ухиляючись від довгих рук панотця Федора, — чому я мушу продати свої стільці? Скільки ви не бухайтесь на коліна, я нічого не можу збагнути!

— Але ж це мої стільці, — простогнав панотець Федір.

— Тобто як це ваші? Звідки ваші? З глузду ви з'їхали? Мусику, тепер я все розумію! Це явний псих!

— Мої, — принижено твердив панотець Федір.

— Що ж, по-вашому, я у вас їх украв? — скипів інженер. — Украв? Чуєш, Мусику! Це якийсь шантаж!

— Ні, боже мій, — шепнув панотець Федір.

— Якщо я їх у вас украв, то вимагайте судом і не влаштовуйте в моєму домі пандемоніуму! Чуєш, Мусику! До чого доходить нахабство. Пообідати не дадуть по-людському!

Ні, панотець Федір не хотів вимагати "своїх" стільців судом. Ні в якому разі. Він знав, що інженер Брунс не крав у нього стільців. О ні! У нього і на думці цього не було. Але ці стільці все-таки до революції належали йому, панотцеві Федору, і вони безмірно дорогі його дружиш, що вмирає оце у Воронежі. Виконуючи її волю, аж ніяк не з власного зухвальства, він дозволив собі довідатись, де нині стільці і прийти до громадянина Брунса. Панотець Федір не просить милостині. О ні! Він досить забезпечений (невеличкий свічковий заводик у Самарі), щоб потішити в

останні хвилини дружину, купивши старі стільці. Він ладний не поскупитись і заплатити за весь гарнітур карбованців двадцять.

— Що? — крикнув інженер, багровіючи. — Двадцять карбованців? За прекрасний гарнітур для вітальні? Мусику! Ти чуєш? Це все-таки псих! Їй-богу, псих!

— Я не псих. А єдино, виконуючи волю пославшої м'я жони…

— О, ч-чорт, — сказав інженер, — знов повзати почав. Мусику! Він знову повзає!

— Визначте ж ціну, — стогнав панотець Федір, обачливо б'ючись головою об стовбур араукарії.

— Не псуйте дерева, дивак ви чоловік! Мусик, він, здається, не псих. Просто, як видно, прикро вражений хворобою дружини чоловік. Продати хіба йому стільці, га? Одчепиться, га? А то він лоба розіб'є!

— А ми на чому сидітимемо? — запитала Мусик.

— Купимо інші.

— За двадцять карбованців?

— За двадцять я, припустімо, не продам. Припустімо, не продам я і за двісті… А за двісті п'ятдесят продам.

У відповідь пролунав страшний удар головою об драцену.

— Ну, Мусику, це мені вже остогидло.

Інженер рішуче підійшов до панотця Федора і почав диктувати ультиматум:

— По-перше, одійдіть від пальми не менше як на три кроки; по-друге, негайно встаньте. По-третє, меблі я продам за двісті п'ятдесят карбованців, не менше.

— Не користі заради, — проспівав панотець Федір, — а токмо виконуючи волю хворої дружини.

— Ну, голубе, і моя дружина хвора. Правда, Мусику, у тебе не все гаразд з легенями? Але я не вимагаю на цій підставі, щоб ви... ну... продали мені, припустимо, ваш піджак за тридцять копійок.

— Візьміть дурно! — скрикнув панотець Федір.

Інженер роздратовано махнув рукою і холодно сказав:

— Ви ваші жарти киньте. Ніяких балачок. Стільці оцінив я в двісті п'ятдесят карбованців, і я не спущу ні копійки.

— П'ятдесят, — запропонував панотець Федір.

— Мусику! — сказав інженер. — Поклич Багратіона Нехай проводить громадянина!

— Не користі заради...

— Багратіон!

Панотець Федір, перелякавшись, утік, а інженер пішов до їдальні і сів за гусака. Улюблена птиця сприятливо вплинула на Брунса. Він почав заспокоюватись.

У той момент, коли інженер, обмотавши кісточку цигарковим папером, підніс гусячу лапку до рожевого рота, у вікні показалось благаюче обличчя панотця Федора.

— Не користі заради, — сказав лагідний голос, — п'ятдесят п'ять карбованців.

Інженер, не оглядаючись, заричав. Панотець Федір зник.

Цілий день потім постать панотця Федора миготіла в усіх кінцях дачі. То вибігала вона з тіні криптомерій, то виникала в мандариновому гайку, то перелітала через чорний двір, тріпочучи, мчала до ботанічного саду.

Інженер цілий день кликав Мусика, скаржився на психа і на головний біль. У пітьмі час од часу лунав голос панотця Федора.

— Сто тридцять вісім! — кричав він відкілясь із неба.

А за хвилину голос його долинав з боку дачі Думбасова.

— Сто сорок один, — пропонував панотець Федір, — не користі ради, пане Брунсе, а токмо…

Нарешті інженер не видержав, вийшов на середину веранди і, вдивляючись у пітьму, почав розмірено кричати:

— Чорт із вами! Двісті карбованців! Тільки одчепіться. Почувся шерех стривожених бамбуків, тихий стогін і відгомін кроків. Потім все змовкло.

У затоці борсалися зорі. Світляки доганяли панотця Федора, кружляли навкруг голови, обливаючи лице його зеленавим медичним світлом.

— Ну і гусики тепер пішли, — пробурмотів інженер, входячи в кімнати.

Тим часом панотець Федір мчав в останньому автобусі вздовж морського берега до Батума. Під самим боком, як шелест книжних сторінок, набігав легкий прибій, вітер бив у лице, і автомобільній сирені відповідало мавкання шакалів.

Того ж таки вечора панотець Федір надіслав у місто дружині своїй Катерині Олександрівні таку телеграму:

"Товар знайшов перекажи двісті тридцять телеграфом продай що хочеш Федя".

Два дні він захоплено тинявся біля Брунсової дачі, здалеку вклонявсь Мусику і навіть час од часу розтинав тропічні далі криками:

— Не користі заради, а токмо волею пославшої м'я жони!

Третього дня гроші одержано з розпачливою телеграмою:

"Продала все зосталась буквально без копійки цілую і жду Євстигнєєв досі обідає Катя".

Панотець Федір перелічив гроші, ревно перехрестився, найняв фургон і поїхав на Зелений Мис.

Погода стояла похмура. З турецького кордона вітер гнав хмари. Порох курився. Голубий прошарок у небі дедалі меншав. Шторм доходив семи балів. Було заборонено купатись і виходити в море човнами. Гук і грім стояли над Батумом. Шторм потрясав береги.

Дістався до дачі інженера Брунса, панотець Федір звелів візникові-аджарцеві в башлику заждати і попрямував по меблі.

— Приніс гроші я, — сказав панотець Федір, — спустили б трошки.

— Мусику, — застогнав інженер, — я не можу більше.

— Та ні, я гроші приніс, — заспішив панотець Федір, — двісті карбованців, як ви казали.

— Мусику! Візьми у нього гроші. Дай йому стільці! І нехай зробить все це якомога скоріше. У мене мігрень.

Мета цілого життя досягнута. Свічковий завод у Самарі сам ліз до рук. Діаманти сипались у кишені, наче насіння. Дванадцять стільців один по одному були навантажені у фургон. Вони вельми схожі на вороб'яніновські, з тою лише відміною, що оббивка їхня не ситцева, в квіточках, а репсова синя, в рожеву смужечку.

Нетерпіння опановувало панотця Федора. Під полою в нього за кручений шнурок була застромлена сокирка. Панотець Федір сів поруч візника і, щохвилини оглядаючись на стільці, виїхав до Батума. Жваві коні одвезли панотця Федора і його скарби вниз, на шосейну дорогу, мимо ресторанчика "Фінал", по бамбукових столиках і альтанках якого гуляв вітер, мимо тунелю, що ковтав останні цистерни нафтового маршруту, мимо фотографа, позбавленого в цей похмурий день звичайної своєї клієнтури, мимо вивіски "Батумський ботанічний сад" і потягли не дуже швидко над самою лінією прибою. У тому місці, де дорога межувала з масивами, панотця Федора обливало солоними бризками. Одбиті масивами від берега, хвилі обертались на гейзери, піднімались до неба і повільно спадали.

Поштовхи і вибухи прибою гарячили збентежений дух панотця Федора. Коні, борючись з вітром, повільно наближались до Махінджаурі. Куди сягало око, скрізь свистіли й здималися каламутні зелені води. До самого Батума тріпалась біла піна прибою, наче подолок нижньої спідниці, що вибилася з-під плаття неохайної дамочки.

— Стій! — закричав раптом панотець Федір візникові. — Стій, мусульманине!

І він, тремтячи і спотикаючись, почав вивантажувати стільці на пустельний берег. Байдужий аджарець дістав своїх п'ять карбованців, стьобнув по конях і поїхав. А панотець Федір, переконавшись, що навколо нікого нема, стяг стільці з урвища на невеликий, сухий іще кусок пляжу і витяг сокирку.

З хвилину його мучив сумнів — він не знав, з якого стільця почати. Потім, наче сновида, підійшов до третього стільця і люто ударив сокирою по спинці. Стілець перекинувся, не зазнавши ніякої шкоди.

— Ага! — крикнув панотець Федір. — Я т-тобі дам!

І він кинувся на стілець, як на живу тварину. Вмить стілець був посічений на капусту. Панотець Федір не чув ударів сокири об дерево, об репс і об пружини. У могутньому реві шторму глухли, немов у повсті, всі сторонні звуки.

— Ага! Ага! Ага! — примовляв панотець Федір, рубаючи з плеча.

Стільці, виходили з ладу один по одному. Звіряча лють панотця Федора дедалі зростала. Зростав і шторм. Деякі хвилі добирались до самісіньких ніг панотця Федора.

Від Батума до Сінопа стояв великий шум. Море скаженіло і зривало свій шал на кожному суденці. Пароплав "Ленін", курячись двома своїми трубами і важко осідаючи на корму, підходив до Новоросійська. Шторм крутився в Чорному морі, викидаючи тисячотонні вали на береги Трапезунда, Ялти, Одеси і Констанци. За тишею Босфору і Дарданелл гриміло Середземне море. За Гібралтарською протокою бився об Європу Атлантичний океан. Сердита вода оперізувала земну кулю.

А на батумському березі стояв панотець Федір і, обливаючись потом, рубав останній стілець. За хвилину все було скінчено. Розпач огорнув панотця Федора. Кинувши остовпілий погляд на накидану ним гору ніжок, спинок і пружин, він одступив. Вода схопила його за ноги. Він рвонувся наперед і, змоклий, кинувся на шосе. Велика хвиля гримнулася в те місце, де тільки-но стояв панотець Федір і, ринувши назад, потягла з собою весь покалічений гарнітур генеральші Попової. Панотець Федір уже не бачив цього. Він брів по шосе, зігнувшись і притискаючи до грудей мокрий кулак.

Він увійшов у Батум засліплий, нічого навколо не бачачи. Становище його було найжахливіше. За п'ять тисяч кілометрів від дому, з двадцятьма карбованцями в кишені, доїхати до рідного міста було абсолютно неможливо.

Панотець Федір проминув турецький базар, на якому ідеальним шепотом радили йому купити пудру Коті, шовкові панчохи і необандеролений сухумський тютюн, поплентавсь до вокзалу і загубився в юрмі носіїв.

Розділ XXXVIII

Під хмарами

Через три дні після угоди концесіонерів з монтером Мечниковим театр Колумба виїхав залізницею через Махачкала і Баку. Усі ці три дні концесіонери, не вдовольнившись розшивом на Машуку двох стільців, ждали від Мечникова третього, останнього з колумбівських стільців. Але монтер, змучений нарзаном, обернув усі двадцять карбованців на купівлю звичайної горілки і дійшов такого стану, що його держали під замком у бутафорській.

— От вам і Кислі води! — заявив Остап, дізнавшись про від'їзд театру. — Суча лапа цей монтер! Май після цього діло з теапрацівниками.

Остап став далеко метушливіший, ніж досі. Шанси на розшук скарбів збільшились без міри.

— Потрібні гроші на подорож до Владикавказа, — сказав Остап. — Звідти ми поїдемо в Тифліс автомобілем по Воєнно-Грузинській дорозі. Чарівні краєвиди! Чудовий пейзаж! Чудесне гірське повітря! І в фіналі — сто п'ятдесят тисяч карбованців нуль нуль копійок. Є сенс продовжувати засідання.

Але виїхати з Мінеральних Вод не так уже й легко. Вороб'янінов показав себе бездарним залізничним зайцем, і що спроби його сісти в поїзд кінчилися безрезультатно, довелось йому виступити біля "Квітника" в ролі колишнього попечителя навчальної округи. Це мало вельми малий успіх. Два карбованці за дванадцять годин важкої і принизливої роботи. Сума, проте, достатня на проїзд до Владиказказа.

У Беслані Остапа, що їхав без квитка, зігнали з поїзда, і великий комбінатор нахабно біг за поїздом верстви три, погрожуючи ні в чім неповинному Іполитові Матвійовичу кулаком.

Після цього Остапові пощастило скочити на приступку поїзда, що повільно підтягався до Кавказького хребта. З цієї позиції Остап з цікавістю поглядав на розгорнуту перед ним панораму Кавказького гірського пасма.

Була четверта година ранку. Гірські верховини засяяли темно-рожевим сонячним світлом. Гори не сподобались Остапові.

— Занадто багато шику, — сказав він. — Дика краса. Фантазія ідіота. Нікчемна річ.

Біля владикавказького вокзалу приїжджих дожидав великий одкритий автобус Закавтопромторгу, і ласкаві люди говорили:

— Хто поїде Воєнно-Грузинською дорогою, тих у місто веземо безкоштовно.

— Куди ж ви, Кисо, — сказав Остап. — Нам в автобус. Нехай везуть нас безкоштовно.

Підвезений автобусом до контори Закавтопромторгу, Остап, однак, не поспішав записатись на місце в машині. Жваво розмовляючи з Іполитом Матвійовичем, він милувався підперезаною хмарами Столовою горою і, вважаючи, що гора справді подібна до столу, поквапно пішов геть.

У Владикавказі довелося просидіти кілька днів. Але всі спроби дістати гроші на проїзд Воєнно-Грузинською дорогою або зовсім не давали наслідків, або давали кошти, яких вистачало лише для денного прожитку. Спроба брати з громадян гривеники не вдалася. Кавказький хребет був такий високий і видний, що брати за показ його гроші не було ніякої змоги. Його було видно мало не звідусіль. А інших красот у Владикавказі не було. Що ж до Тереку, то протікав він повз "Трека", за вхід куди гроші брало місто без допомоги Остапа. Збирання милостині, що його вчинив Іполит Матвійович, дало за два дні тринадцять копійок.

— Годі, — сказав Остап, — вихід один: іти до Тифліса пішки. За п'ять днів ми пройдемо двісті верстов. Нічого, папаня, чарівні гірські краєвиди, свіже повітря!.. Потрібні гроші на хліб та любительську ковбасу. Можете додати до свого лексикону кілька італійських фраз, це вже як собі хочете, але надвечір ви повинні назбирати щонайменше два карбованці! Обідати сьогодні не доведеться, дорогий товаришу. Ой леле! Кепські шанси...

На світанку концесіонери перейшли місток через Терек, обійшли казарми і заглибились у зелену долину, по якій ішла Воєнно-Грузинська дорога.

— Нам пощастило, Кисо, — сказав Остап, — вночі падав дощ, і нам не доведеться ковтати пилюку. Дихайте, предводителю, чистим повітрям. Співайте. Згадуйте кавказькі вірші. Поводьтеся як годиться!..

Але Іполит Матвійович не співав і не згадував віршів. Дорога йшла вгору. Ночі, перебуті під голим небом, нагадували про себе кольками в боці, тягарем у ногах, а любительська ковбаса — постійною і болісною згагою. Він ішов, похилившись набік, держачи в руці п'ятифунтовий хліб, загорнутий у владикавказьку газету, і ледве тягнучи ліву ногу.

Знову іти! Цього разу у Тифліс, цього разу найкращою у світі дорогою. Іполитові Матвійовичу було однаково. Він не дивився обабіч, як Остап. Він зовсім не помічав Тереку, який починав уже гриміти на дні долини. І тільки осяяні сонцем льодові вершини щось неясно йому нагадували: чи то блиск діамантів, чи то кращі глазетові домовини майстра Безенчука.

Після Балти дорога ввійшла в ущелину і рушила вузьким карнизом, висіченим у темних урвистих скелях. Спіраль дороги в'юнилась угору, і ввечері концесіонери опинилися на станції Ларс, за тисячу метрів над рівнем моря.

Переночували в бідному духані задарма і навіть дістали по склянці молока, зачарувавши хазяїна та його гостей карточними фокусами.

Ранок був такий чарівний, що навіть Іполит Матвійович, овіяний гірським повітрям, почав ступати бадьоріше, ніж учора. За станцією Ларс одразу ж встала грандіозна стіна Бічного хребта. Долина Тереку замкнулась тут вузькими тіснинами. Пейзаж ставав дедалі похмурішим, а написи на скелях численнішими. Там, де скелі так здавили течію Тереку, що прогін моста дорівнює лише десяти сажням, концесіонери побачили стільки написів на скелястих стінках ущелини, що Остап, забувши про величність Дар'яльської ущелини, закричав, намагаючись перебороти гуркіт і стогони Тереку:

— Великі люди! Зверніть увагу, предводителю. Бачите? Тіль-тіль вище від хмари і трошки нижче від орла! Напис: "Коля і Міка, липень 1914 р." Незабутнє видовище! Зверніть увагу на художність виконання! Кожна літера завбільшки з метр і намальована олійною фарбою! Де ви тепер, Колю і Міко?

— Кисо, — запропонував Остап, — давайте і ми увічнимо свою пам'ять. Заткнемо Міку за пояс. У мене, до речі, і крейда є! Їй-богу, полізу зараз і напишу: "Киса і Ося тут були".

І Остап, недовго думаючи, склав на парапет, що огороджував шосе від кипучої безодні Тереку, запаси любительської ковбаси і почав лізти на скелю.

Іполит Матвійович спочатку стежив за рухом великого комбінатора, але потім відволікся і, обернувшись, почав розглядати фундамент замку Тамари, що зберігся на скелі, подібний до кінського зуба.

Тим часом, за дві верстви від концесіонерів, з боку Тифліса в Дар'яльську ущелину ввійшов панотець Федір. Він ішов розміреним солдатським кроком, дивлячись попереду себе твердими алмазними очима і спираючись на високий костур із загнутим кінцем.

На останні гроші панотець Федір доїхав до Тифліса і тепер ішов на батьківщину пішки, живлячись доброхітною милостинею. Під час переходу через Хрестовий перевал (2345 метрів над рівнем моря) його вкусив орел. Панотець Федір замахнувся на зухвалого птаха костуром і пішов далі.

Він ішов, заплутавшись у хмарах, і бурмотів:

— Не користі заради, а токмо волею пославшої м'я жони!

Відстань межи ворогами меншала. Повернувши за гострий виступ, панотець Федір налетів на старика в золотому пенсне.

Ущелина розкололась в очах панотця Федора. Терек припинив свій тисячолітній крик.

Панотець Федір пізнав Вороб'янінова. Після страшної невдачі в, Батумі, після того як усі надії пропали, нова можливість здобути багатство вплинула на панотця Федора надзвичайно.

Він схопив Іполита Матвійовича за худий кадик і, стискаючи пальці, закричав охриплим голосом:

— Куди подів скарби убієнної тобою тещі?

Іполит Матвійович, нічого подібного не сподівавшись, мовчав, вирячивши очі так, що вони мало не торкались скелець пенсне.

— Говори! — наказував панотець Федір. — Покайся, грішнику!

Вороб'янінов відчув, що втрачає подих.

Тут панотець Федір, уже тріумфуючи перемогу, угледів Бендера, що стрибав по скелі. Технічний директор спускався вниз, кричачи на все горло:

Б'ючись об гори кам'яні,

Киплять і піняться вали.

Великий переляк вразив у саме серце панотця Федора. Він машинально ще держав предводителя за горло, але коліна йому затремтіли.

— А, от це хто? — доброзичливо закричав Остап. — Конкуруюча організація!

Панотець Федір не став гаятися. Скоряючись благодійному інстинктові, він схопив концесійну ковбасу і хліб і побіг геть.

— Бийте його, товаришу Бендер! — кричав із землі, уже одсапавшись, Іполит Матвійович.

— Лови його! Держи! Остап засвистів і заулюлюкав.

— Тю-у-у! — кричав він, кидаючись навздогін. — Битва при пірамідах, або Бендер на полюванні! Куди ж ви біжите, клієнте? Можу вам запропонувати добре обпатраний стілець!

Панотець Федір не витерпів муки переслідування і поліз на зовсім прямовисну скелю. Його штовхало вгору серце, що піднімалось до самого горла, і особливий, відомий тільки самим боягузам, свербіж у п'ятках. Ноги самі одривались від гранітів і несли свого володаря вгору.

— У-у-у! — кричав Остап знизу. — Держи його!

— Він забрав наші припаси! — залементував Іполит Матвійович, підбігаючи до Остапа.

— Стій! — загорлав Остап. — Стій, кажу тобі!

Але це додало тільки нових сил уже знеможеному панотцеві Федору. Він злетів і кількома стрибками опинився сажнів на десять вище від найвищого напису.

— Оддай ковбасу! — заголосив Остап. — Оддай ковбасу, дурню! Я все прощу!

Панотець Федір уже нічого не чув. Він опинився на рівній площадці, куди до цього часу не щастило добратись жодній людині. Панотця Федора опанував тоскний жах. Він зрозумів, що злізти вниз йому не вдасться.

Скеля спускалась на шосе перпендикулярно, і про поворотний спуск нічого було й думати. Він глянув униз. Там шаленів Остап, і на дні ущелини виблискувало золоте пенсне предводителя.

— Я віддам ковбасу! — закричав панотець Федір. — Зніміть мене!

У відповідь гуркотів Терек і з замку Тамари долинали пристрасні вигуки. Там жили сови.

— Знімі-і-іть мене! — жалісно кричав панотець Федір.

Він бачив усі маневри концесіонерів. Вони бігали під скелею і, судячи з їхніх жестів, паскудно лихословили, Через годину, лежачи на животі і спустивши голову вниз, панотець Федір побачив, що Бендер і Вороб'янінов ідуть у бік Хрестового перевалу.

Зайшла бистра ніч. У кромішній пітьмі і в пекельному гуркоті під самими хмарами тремтів і плакав панотець Федір. Йому вже не потрібні були земні скарби. Він хотів тільки одного: вниз, на землю. Вночі він ревів так, що часом заглушав Терек, а вранці підживився любительською ковбасою з хлібом і по-сатанинськи реготав над автомобілями, що пробігали внизу. Решту дня він провів, споглядаючи гори і небесне світило — сонце. А другої ночі він побачив царицю Тамару. Цариця прилетіла до нього з свого замку і кокетливо сказала:

— Сусідами будемо!

— Матінко! — з почуттям сказав панотець Федір. — Не користі заради...

— Знаю, знаю, — зауважила цариця, — а токмо волею пославшої м'я жони.

— Звідки ж ви знаєте? — здивувався панотець Федір.

— Та вже знаю. Зайшли би, сусідо. У шістдесят шість пограємо! Га?

Вона засміялась і полетіла, пускаючи в нічне небо вертушки.

Третього дня панотець Федір почав проповідувати птахам. Він чомусь схиляв їх до лютеранства.

— Птахи, — казав він їм звучним голосом, — покайтесь у своїх гріхах привселюдно!

Четвертого дня його показували вже знизу екскурсантам.

— Праворуч — замок Тамари, — казали досвідчені провідники, — а ліворуч жива людина стоїть, а чим живе і як туди потрапила, теж невідомо.

— І дикий же народ! — дивувались екскурсанти. — Діти гір!

Ішли хмари. Над панотцем Федором кружляли орли. Найсміливіший з них украв рештки любительської ковбаси і помахом крил скинув у киплячий Терек фунта півтора хліба.

Панотець Федір насварився на орла пальцем і, світосяйно усміхаючись, прошепотів:

Пташка божая не знає

Ні турботи, ні труда.

Клопітливо не звиває

Довговічного гнізда.

Орел глянув косим оком на панотця Федора, закричав "ку-ку-рі-ку" і полетів.

— Ах, орле мій, орле, велике ти стерво!

Через десять днів з Владикавказа прибула пожежна команда з належним обозом і приладдям і зняла панотця Федора.

Коли його знімали, він ляскав руками і співав позбавленим приємності голосом:

Ти будеш володіти світом,

Подруго ві-і-ічная моя!

І суворий Кавказ кілька разів повторив слова М. Ю. Лермонтова і музику А. Рубінштейна.

— Не користі заради, — сказав панотець Федір брандмейстерові, — а токмо…

Священика в спазмах реготу на пожежній драбині повезли до психіатричної лікарні.

Розділ XXXIX

Землетрус

— Як ви гадаєте, предводителю, — запитав Остап, коли концесіонери підходили до селища Сіоні, — чим можна заробити в цій убогій місцевості, що лежить на висоті двох верстов над рівнем моря?

Іполит Матвійович мовчав. Єдина праця, якою міг би він здобути собі життєві засоби, було жебрацтво, але тут, на гірських спіралях і карнизах, просити було ні в кого.

А втім, і тут було жебрацтво, але жебрацтво цілком особливе — альпійське: до кожного автобуса чи легкового автомобіля, що проходив повз селище, підбігали діти і виконували перед рухомою аудиторією кілька па наурської лезгинки; після того діти бігли за машиною з криком:

— Давай гроші! Гроші давай!

Пасажири жбурляли п'ятаки і підіймались до Хрестового перевалу.

— Святе діло, — сказав Остап, — капітальних витрат не потребує, прибутки не великі, але в нашому становищі цінні.

О другій годині другого дня мандрівки Іполит Матвійович під наглядом великого комбінатора виконав перед летючими пасажирами свій перший танок. Танок цей був подібний до мазурки, але пасажири, пересичені дикими красотами Кавказу, визнали його за лезгинку і винагородили трьома п'ятаками. Перед черговою машиною, — це, як виявилось, був автобус, що йшов з Тифліса до Владикавказа, — танцював і стрибав сам технічний директор.

— Давай гроші! Гроші давай! — закричав він сердито.

Пасажири зі сміхом щедро винагородили його стрибки. Остап зібрав у дорожному пилу тридцять копійок. Але тут сіонські діти обсипали конкурентів камінним градом. Рятуючись від обстрілу, мандрівники

швидким кроком попрямували до найближчого аулу, де витратили зароблені гроші на сир та чуреки.

У такій праці концесіонери проводили свої дні. Ночували вони в гірських саклях. Четвертого дня вони спустилися зигзагами шосе в Кайшаурську долину. Тут було гаряче сонце, і кості компаньйонів, добре перемерзлі на Хрестовому перевалі, швидко одігрілися.

Дар'яльські скелі, темряву і холод перевалу змінила зелень і домовитість найглибшої долини. Мандрівники йшли над Арагвою, спускались у долину, населену людьми й багату на свійську худобу та харч. Тут можна було випросити дещо, дещо заробити або просто вкрасти. Це було Закавказзя.

У Пассанаурі, в жаркому багатому селищі з двома готелями і кількома духанами, друзі випросили чурек і залягли в кущах проти готелю "Франція" з садом та двома ведмежатами на ланцюгу. Вони тішились теплом, смачним хлібом і заслуженим відпочинком.

А втім, відпочинок їхній незабаром порушили виск автомобільних сирен, шерех нових покришок по крем'яному шосе і радісні вигуки. Друзі виглянули. До "Франції" підкотили цугом три однотипні новенькі автомобілі. Автомобілі безшумно зупинилися. З першої машини вистрибнув Персицький. За ним вийшов "Суд і побут", розгладжуючи запорошене волосся. Потім з усіх машин сипнули члени автомобільного клубу газети "Верстат".

— Привал! — закричав Персицький. — Хазяїне! П'ятнадцять шашликів!

У "Франції" засновигали сонні постаті і залунали крики барана, якого тягли за ноги на кухню.

— Ви не пізнаєте цього молодика? — запитав Остап. — Це репортер зі "Скрябіна", один із критиків нашого транспаранта. З яким, однак, шиком вони приїхали. Що це означає?

Остап наблизився до пожирачів шашлика і найелегантнішим способом привітався з Персицьким.

— Бонжур! — сказав репортер. — Де це я вас бачив, дорогий товаришу? А-а-а! Пригадую. Художник зі "Скрябіна"! Чи ж не так?

Остап притис руку до серця і ґречно вклонився.

— Дозвольте, дозвольте, — вів далі Персицький, володар чіпкої пам'яті репортера. — Чи не на вас це в Москві, на Свердловському майдані, налетів кінь візника?

— Аякже, аякже! І ще, як би дотепно тоді висловились, я начебто відбувся легким переляком.

— А ви тут як, у царині художній орудуєте?

— Ні, я з екскурсійною метою.

— Пішки?

— Пішки. Спеціалісти твердять, що подорож по Воєнно-Грузинській дорозі автомобілем — просто безглуздя.

— Не завжди безглуздя, дорогий мій, не завжди! От ми, приміром, їдемо не так уже й безглуздо. Машинки, як бачите, свої, підкреслюю — свої, колективні. Пряме сполучення Москва — Тифліс. Бензину йде на копійку. Зручність і швидкість пересування. М'які ресори. Європа!

— Звідки у вас все це? — заздро запитав Остап. — Сто тисяч виграли?

— Сто не сто, а п'ятдесят виграли.

— У дев'ятку?

— На облігацію, що належала автомобільному клубу.

— Так, — сказав Остап, — і на ці гроші ви купили автомобілі?

— Як бачите!

— Так-с. Може, вам потрібен старший? Я знаю одного молодика. Непитущий.

— Який старший?

— Ну, такий... загальне керівництво, ділові поради, наочне навчання за комплексним методом... Га?

— Я вас розумію. Ні, не потрібен.

— Не потрібен?

— Ні. На жаль. І художник теж не потрібен.

— У такому разі дайте десять карбованців.

— Авдотьїн, — сказав Персицький. — Будь ласка, видай цьому громадянинові за мій рахунок три карбованці. Розписки не треба. Ця особа не підзвітна.

— Цього занадто мало, — зауважив Остап, — але я беру. Я розумію: скрутний ваш стан. Звичайно, коли б ви виграли сто тисяч, то, напевно, позичили б мені цілих п'ять карбованців. Але ж ви виграли тільки п'ятдесят тисяч нуль нуль копійок! У всякому разі — велика подяка!

Бендер ґречно зняв капелюха. Персицький ґречно зняв капелюха. Бендер найприхильніше вклонився. Персицький відповів найприхильнішим уклоном. Бендер привітально помахав рукою. Персицький, сидячи біля руля, зробив ручкою. Але Персицький поїхав прекрасним автомобілем в осіянну далечінь, у товаристві веселих друзів, а великий комбінатор залишився на курній дорозі з дурнем-компаньйоном.

— Бачили цей шик? — запитав Остап Іполита Матвійовича.

— Закавтопромторг або приватне товариство "Мотор"? — діловито запитав Вороб'янінов, який за кілька днів мандрівки чудово ознайомився з усіма гатунками автотранспорту на дорозі. — Я хотів був підійти до них потанцювати.

— Ви скоро зовсім отупієте, мій бідний друже. Який же це Закавтопромторг? Ці люди, чуєте, Кисо, ви-и-грали п'ятдесят тисяч карбованців! Ви самі бачите, Кисуню, які вони веселі і яку силу накупили всілякого механічного мотлоху! Коли ми дістанем наші гроші, ми витратимо їх раціональніше. Чи ж не так?

І друзі, мріючи про те, що вони куплять, ставши багатіями, вийшли з Пассанауру. Іполит Матвійович мальовничо уявляв собі купівлю нових шкарпеток і від'їзд за кордон. Мрії Остапові були величніші. Його проекти були грандіозні: чи то гребля через Голубий Ніл, чи то відкриття грального особняка, в Ризі з філіалами по всіх лімітрофах.

Третього дня перед обідом, поминувши нудні і курні місця: Ананур, Душет і Цілкани, мандрівники підійшли до Мцхета — стародавньої столиці Грузії. Тут Кура повертала до Тифліса.

Увечері мандрівники поминули ЗАГЕС — Земо-Авчальську гідроелектростанцію. Скло, вода і електрика сяяли різнобарвними вогнями. Все це відбивалось і тремтіло в швидкоплинній Курі.

Тут концесіонери зав'язали дружбу з селянином, який привіз їх гарбою до Тифліса на одинадцяту годину вечора, на ту саму пору, коли вечірня прохолода викликає на вулицю знеможених після задушного дня мешканців грузинської столиці.

— Містечко не погане, — сказав Остап, вийшовши на проспект Шота Руставелі, — ви знаєте, Кисо…

Раптом Остап, не договоривши, кинувся за якимось громадянином, кроків за десять наздогнав його і почав жваво з ним розмовляти. Потім швидко повернув і ткнув Іполита Матвійовича пальцем у бік.

— Знаєте, хто це? — шепнув він швидко. — Це одеська бублична артіль — "Московські баранки", громадянин Кислярський. Ходімте до нього. Зараз ви знову, хоч як це парадоксально, гігант мислі і батько російської демократії. Не забувайте надувати щоки і ворушити вусами. Вони, до речі, вже добре відросли. Ах, хай йому грець! Який випадок! Фортуна! Коли я його зараз не розшию на п'ятсот карбованців, плюньте мені межи очі! Ходімте! Ходімте!

Справді, на деякій відстані від концесіонерів стояв молочно-голубий від страху Кислярський, в чесучевому костюмі і канотьє.

— Ви, здається, знайомі, — сказав Остап пошепки, — от особа, близька до імператора, гігант мислі і батько російської демократії. Не

звертайте уваги на його костюм. Це заради конспірації. Везіть нас куди-небудь негайно. Нам треба поговорити.

Кислярський, приїхавши на Кавказ, щоб спочити від старгородських хвилювань, був геть приголомшений. Бурмочучи якусь дурницю про застій у бараночно-бубличному ділі, Кислярський посадовив страшних знайомих в екіпаж із сріблястими спицями й підніжкою і повіз їх до гори Давида. На верхів'я цієї ресторанної гори піднялись канатною залізницею. Тифліс у тисячах вогнів повільно сповзав у безодню. Змовці піднімались просто до зір.

Ресторанні столи були розставлені на траві. Глухо дуднів кавказький оркестр, і маленька дівчинка, під щасливі погляди батьків, із власної ініціативи танцювала поміж столиками лезгинку.

— Накажіть що-небудь подати! — втовкмачував Бендер.

З наказу досвідченого Кислярського подано вино, зелень і солоний грузинський сир.

— І поїсти чого-небудь, — сказав Остап. — Якби ви знали, дорогий пане Кислярський, що нам довелося пережити сьогодні з Іполитом Матвійовичем, ви здивувалися б з нашої мужності.

"Знову! — з розпачем подумав Кислярський. — Знову починаються мої муки. І чому не поїхав я до Криму? Я ж хотів їхати до Криму! І Генрієтта радила!"

Але він покірно замовив два шашлики і повернув до Остапа своє послужливе обличчя.

— Так от, — сказав Остап, оглядаючись на всі боки і знижуючи голос, — у двох словах. За нами стежать уже два місяці, і, мабуть, завтра на

конспіративній квартирі нас дожидатиме засідка. Доведеться одстрілюватись.

Щоки Кислярського взялися сріблом.

— Ми раді, — провадив Остап, — зустріти в цих тривожних умовах відданого борця за батьківщину.

— Гм... так! — гордо процідив Іполит Матвійович, згадуючи, з яким голодним запалом він танцював лезгинку недалеко Сіоні

— Так, — шепотів Остап. — Ми сподіваємось з вашою допомогою розтрощити ворога. Я дам вам парабелум.

— Не треба, — твердо сказав Кислярський.

Одразу ж з'ясувалось, що голова біржового комітету не має змоги взяти участь у завтрашній баталії. Він вельми шкодує, але не може. Він не знається на військовій справі. Тим-то його і обрали на голову біржового комітету. Він у розпачі, але для порятунку життя батька російської демократії (сам він старий октябрист) ладний подати можливу фінансову допомогу.

— Ви вірний друг батьківщини! — урочисто сказав Остап, запиваючи духмяний шашлик солоденьким кіпіані. — П'ятсот карбованців можуть врятувати гіганта мислі.

— Скажіть, — запитав Кислярський жалісно, — а двісті карбованців не можуть врятувати гіганта мислі?

Остап не видержав і під столом захоплено копнув Іполита Матвійовича ногою.

— Я гадаю, — сказав Іполит Матвійович, — що торг тут недоречний!

Він одразу ж дістав удар у самісіньку кісточку, що означало:

"Браво, Кисо, браво, що означає школа!"

Кислярський уперше на віку почув голос гіганта мислі. Він так був цим вражений, що негайно передав Остапові п'ятсот карбованців. Потім він оплатив рахунок і, залишивши друзів за столиком, пішов, пославшись на головний біль. За півгодини він надіслав дружині в Старгород телеграму:

"Їду твоєю порадою Крим всяк випадок лагодь кошик".

Довгі злигодні, яких зазнав Остап Бендер, потребували негайної компенсації. Тому у той же вечір великий комбінатор напився на ресторанній горі до остовпіння і мало не випав з вагона фунікулера по дорозі в готель. Другого дня він здійснив свою давнішню мрію. Купив чудовий сірий в яблуках костюм. У цьому костюмі було жарко, але він все-таки ходив у ньому, обливаючись потом. Вороб'янінову в магазині готового одягу Тіфкооперація куплено білий пікейний костюм і морський картуз із золотим тавром невідомого яхт-клубу. У цьому одязі їполит Матвійович скидався на торгового адмірала-аматора. Постава його випросталася. Хода стала твердою.

— Ах! — говорив Бендер. — Високий клас! Якби я був жінкою, то робив би такому мужньому красеневі, як ви, вісім процентів знижки проти звичайної ціни. Ах! Ах! У такому вигляді ми можемо крутитися! Ви вмієте крутитися, Кисо?

— Товаришу Бендер, — морочив Вороб'янінов, — як же буде із стільцем? Треба довідатись, що з театром.

— Хо-хо! — заперечив Остап, танцюючи із стільцем у великому мавританському номері готелю "Оріант". — Не вчіть мене жити. Я тепер злий. У мене є гроші. Але я великодушний. Даю вам двадцять карбованців і три дні на пограбування міста! Я — як Суворов!.. Грабуйте місто, Кисо! Веселіться!

І Остап, вихляючи стегнами, заспівав у швидкому темпі:

Вечірнй дзвін, вечірній дзвін,

Журбу і смуток сіє він.

Друзі без просипу пиячили цілий тиждень. Адміральський костюм Вороб'янінова взявся різнобарвними винними яблуками, а на костюмі Остапа вони розпливлись в одне велике райдужне яблуко.

— Здрастуйте! — сказав восьмого ранку Остап, якому з похмілля спало на думку прочитати "Зарю Востока". — Слухайте ви, п'янюго, що пишуть у газетах розумні люди! Слухайте!

ТЕАТРАЛЬНА ХРОНІКА

Учора, 3 вересня, закінчивши гастролі в Тифлісі, виїхав на гастролі в Ялту Московський театр Колумба.

Театр орієнтовно пробуде в Криму до початку зимового сезону в Москві.

— Ага! Я вам казав? — сказав Вороб'янінов.

— Що ви мені казали? — ощирився Остап.

Однак він був збентежений. Цей недогляд завдав йому чимало прикрості. Замість закінчити курс гонитви за скарбами в Тифлісі, тепер доводилось іще перекидатись на Кримський півострів. Остап одразу взявся до справи. Куплено квитки до Батума і замовлено місця в другому класі пароплава "Пестель", який одходив з Батума на Одесу сьомого вересня о двадцять третій годині за московським часом.

Уночі проти одинадцятого вересня, коли "Пестель", не заходячи в Анапу через шторм, повернув у відкрите море і взяв курс прямо на Ялту, Іполитові Матвійовичу приснився сон.

Снилося йому, що він в адміральському костюмі стояв на балконі свого старгородського будинку і знав, що натовп внизу чекає від нього чогось. Великий підіймальний кран спустив до його ніг свиню в чорних яблучках. Прийшов двірник Тихін у піджачному костюмі і, ухопивши свиню за задні ноги, сказав:

— Ех, туди його в гойдалку! Хіба "Німфа" китицю дає!

У руках Іполита Матвійовича опинився кинджал. Ним він ударив свиню в бік, і з великої широкої рани посипались і застрибали по цементу діаманти. Вони стрибали і стукотіли дедалі голосніше. Зрештою їхній стукіт став нестерпний і страшний. Іполит Матвійович прокинувся від удару хвилі об ілюмінатор.

До Ялти підійшли в штилеву погоду, млосного сонячного ранку. Одужавши після морської хвороби, предводитель красувався на носі, біля дзвона, прикрашеного литою слов'янською в'яззю. Весела Ялта вишикувала вздовж берега свої крихітні крамнички і ресторани-поплавки. На пристані стояли екіпажі з оксамитовими сидіннями під полотняними вирізними тентами, автомобілі й автобуси "Кримкурсо" і товариства "Кримський шофер". Цегельного кольору дівчата крутили розгорнутими парасольками і махали хустками.

Друзі першими зійшли на розпечену набережну. Угледівши концесіонерів, з юрби зустрічальників і просто цікавих винирнув громадянин у чесучевому костюмі і швидко попрямував до виходу з території порту. Але було вже пізно. Мисливське око великого комбінатора швидко впізнало чесучевого громадянина.

— Заждіть, Вороб'янінов! — крикнув Остап.

І він кинувся вперед так швидко, що наздогнав чесучевого мужчину за десять кроків від виходу. Остап в одну мить повернувся з сотнею карбованців.

— Не дає більше. А втім, я не наполягав, а то йому ні на що буде повернутися додому.

І справді, Кислярський тої ж миті втік автомобілем до Севастополя, а звідти третім класом додому, до Старгорода.

Цілий день концесіонери провели в готелі, сидячи голими на підлозі і щохвилини бігаючи у ванну під душ. Але вода лилася тепла, як поганий чай. Від спеки не було порятунку. Здавалось, Ялта от-от розтане і потече в море.

О восьмій годині вечора, проклинаючи всі стільці на світі, компаньйони нацупили гарячі штиблети і пішли до театру.

Ішло "Одруження". Змучений спекою Степан, стоячи на руках, ледве не падав. Агафія Тихонівна бігла по дроту, держачи змоклими руками парасольку з написом: "Я хочу Подколесіна". У цю хвилину, як і цілий день, їй хотілося тільки одного: холодної води з льодом. Публіці теж хотілося пити. Тому-то, а можливо, й тому, що вигляд Степана, коли він пожирав гарячу яєчню, викликав огиду, вистава не сподобалася.

Концесіонери були задоволені, їхній-бо стілець, разом з трьома новими пишними півкріселками рококо, був на місці.

Заховавшись в одну із лож, друзі терпляче дожидали закінчення неймовірно довгого спектаклю. Публіка нарешті розійшлась, і актори побігли прохолоджуватись. У театрі не лишилося нікого, крім членів-пайовиків концесійного підприємства. Усе живе вибігло на вулицю, під потоки давноочікуваного свіжого дощу.

— За мною, Кисо! — скомандував Остап. — На випадок чого, ми провінціали, що не знайшли виходу з театру.

Вони пробрались на сцену, витираючи сірники, і хоч раз у раз билися об гідравлічний прес, обстежили всю сцену.

Великий комбінатор побіг вгору сходами, в бутафорську.

— Ідіть сюди! — крикнув він.

Вороб'янінов, розмахуючи руками, помчав нагору.

— Бачите? — сказав Остап, засвітивши сірник.

З пітьми виступали ріжок гамбсівського стільця і сектор парасольки з написом: "Хочу..."

— От! От наше майбутнє, теперішнє і минуле. Запалюйте, Кисо, сірники. Я його розшию, — і Остап поліз у кишеню по інструменти. — Ну-с, — сказав він, простягнувши руку до стільця, — іще один сірник, предводителю.

Спалахнув сірник, і, дивна річ, стілець сам по собі стрибнув убік і раптом, перед очима здивованих концесіонерів провалився крізь підлогу.

— Мамо! — крикнув Іполит Матвійович, одлітаючи до стіни, хоч не мав ані найменшого бажання це робити.

З брязкотом вискочили шибки, і парасолька з написом: "Я хочу. Подколесіна", підхоплена вихором, вилетіла у вікно до моря. Остап лежав на підлозі, легко придавлений фанерними щитами. Було дванадцять годин і чотирнадцять хвилин. Це був перший удар великого кримського землетрусу 1927 року.

Удар дев'яти балів, що завдав незчисленного лиха всьому півострову, вирвав скарби з рук концесіонерів.

— Товаришу Бендер! Що це таке? — кричав Іполит Матвійович, пойнятий жахом.

Остап нетямився: землетрус став йому на дорозі. Це був єдиний випадок у його багатій практиці.

— Що це? — лементував Вороб'янінов.

З вулиці долинали крики, дзвін і тупіт.

— Це те, що нам треба негайно тікати на вулицю, поки нас не завалило стіною. Мерщій! Мерщій! Дайте руку, макухо!

І вони ринули до виходу. На їхнє здивування, біля дверей, що вели зі сцени в провулок, лежав на спині цілий-цілісінький гамбсівський стілець. Із собачим виском Іполит Матвійович вчепився в нього мертвою хваткою.

— Давайте обценьки! — крикнув він Остапові.

— Ідіот ви паршивий! — застогнав Остап. — Зараз стеля обвалиться, а він тут божеволіє! Мерщій на повітря!

— Обценьки! — ревів збезумілий Іполит Матвійович.

— Ну вас к бісу! Пропадемо тут з вашим стільцем! А мені моє житця дороге як пам'ять!

З цими словами Остап кинувся до дверей. Іполит Матвійович загавкав і, підхопивши стілець, побіг за Остапом. Скоро вони опинились на середині провулку, земля тужно захиталася під ногами, з даху театру почала падати черепиця, і на тому місці, де щойно стояли концесіонери, уже лежали рештки гідравлічного преса.

— Ну, тепер давайте стілець, — з холодним спокоєм сказав Бендер. — Вам, бачу я, набридло вже його держати.

— Не дам! — заверещав Іполит Матвійович.

— Це що таке? Бунт на кораблі? Віддайте стілець! Чуєте?

— Це мій стілець! — заклекотів Вороб'янінов, покривши навколишній стогін, плач і тріск.

— У такому разі нате вам ваш гонорар, стара калошо!

І Остап ударив Вороб'яніова мідною долонею по шиї. У ту саму мить провулком промчала пожежна команда із смолоскипами, і при трепетному їхньому світлі Іполит Матвійович побачив на обличчі Бендера такий страшний вираз, що в одну мить скорився і віддав стілець.

— Ну, тепер усе гаразд, — сказав Остап, переводячи дух, — бунт придушено. А тепер візьміть стілець і несіть його за мною. Ви відповідаєте за цілість речі. Якщо навіть буде удар в п'ятдесят балів, стілець має бути цілий! Розумієте?

— Розумію.

Цілу ніч концесіонери блукали разом з панічними юрбами, не наважуючись, як і всі, увійти в покинуті будинки і дожидаючи нових ударів.

На світанку, коли страх трохи упав, Остап вибрав місцину, де поблизу не було ні стін, які могли б обвалитися, ні людей, які могли б стати на перешкоді, і взявся розшивати стілець. Результати розшивання справили разюче враження на обох концесіонерів. У стільці нічого не було. Іполит Матвійович, не видержавши всіх хвилювань ночі і ранку, засміявся щурячим сміхом.

Одразу ж слідом за цим розітнувся третій удар, земля розступилася і поглинула уцілілий від першого поштовху землетрусу і розшитий людьми гамбсівський стілець, квіточки якого усміхались ранковому хмарно-закуреному сонцю.

Іполит Матвійович став карачки і, повернувши зім'яте обличчя до каламутно-багряного сонячного диска, завив. Слухаючи його, великий комбінатор зомлів. Коли він отямився, то побачив поряд себе заросле ліловою щетиною підборіддя Вороб'янінова. Іполит Матвійович лежав непритомний.

— Зрештою, — сказав Остап голосом тифозного в стані одужання, — тепер у нас залишилось сто шансів із ста. Останній стілець (на слові "стілець" Іполит Матвійович прийшов до пам'яті) зник у товарному дворі Жовтневого вокзалу, але аж ніяк не провалився крізь землю. У чому річ? Засідання триває далі!

Десь із гуркотом падали цеглини. Протягло кричала пароплавна сирена.

Розділ XL

Скарби

Дощової днини наприкінці жовтня Іполит Матвійович без піджака, в місяцесяйному жилеті, всіяному дрібною срібною зіркою, метушився в кімнаті Іванопуло. Іполит Матвійович працював на підвіконні, стола-бо в кімнаті досі не було. Великий комбінатор дістав чимале замовлення з художньої царини на виготовлення табличок для житлотовариств. Виконання табличок за трафаретом Остап поклав на Вороб'янінова, а сам мало не цілий місяць, з часу приїзду до Москви, кружляв у районі Жовтневого вокзалу, з пристрастю, гідною подиву, вишукуючи сліди останнього стільця, що безумовно таїв у собі діаманти мадам Пєтухової.

Наморщивши лоба, Іполит Матвійович трафаретив залізні дощечки. За півроку діамантової гонитви він втратив усі свої навички. Ночами Іполит Матвійович бачив гірські хребти, прикрашені дикими транспарантами, літав перед очима Ізнуренков, подригуючи коричневими щиколотками, перевертались човни, тонули люди, падала з неба цегла і розколота земля пускала в очі сірчаний дим.

Остап, перебуваючи щоденно з Іполитом Матвійовичем, не помічав у ньому ніякої зміни. Тим часом Іполит Матвійович змінився надзвичайно. І хода в Іполита Матвійовича була вже не та, і вираз очей став дикий, і одрослий ус стирчав уже не паралельно земній поверхні, а замалим не перпендикулярно, як у підстаркуватого кота. Змінився Іполит Матвійович і внутрішньо. У характері об'явились не властиві йому риси рішучості і жорстокості. Три епізоди поступово виховали в нім ці нові почуття: порятунок від важких кулаків васюкінських аматорів, перший дебют в царині жебрацтва біля п'ятигорського "Квітника", нарешті, землетрус, після якого характер Вороб'янінова трохи погіршав: він затаїв до свого компаньйона таємну ненависть.

Останнім часом Іполит Матвійович був пойнятий найчорнішою підозрою. Він боявся, що Остап розшиє стілець сам і, забравши скарби, поїде, кинувши його напризволяще. Висловлювати свою підозру він не смів, знаючи важку руку Остапа і незламну його вдачу. Щодня, сидячи

біля вікна і підчищаючи старою пощербленою бритвою висохлі букви, Іполит Матвійович нудився. Щодня він боявся, що Остап більше не прийде, і він, колишній предводитель дворянства, помре голодною смертю під мокрим московським парканом. Але Остап приходив щовечора, хоч радісних звісток не приносив. Енергія і веселощі його були невичерпні. Надія ні на одну мить не покидала його.

У коридорі залунав тупіт ніг, хтось грюкнувся об вогнетривку шафу, і фанерні двері розчахнулися з легкістю перегорнутої вітром сторінки. На порозі стояв великий комбінатор. Він був весь залитий водою, щоки пашіли, як яблучка. Він важко дихав.

— Іполите Матвійовичу! — закричав він. — Слухайте, Іполите Матвійовичу!

Вороб'янінов здивувався. Ніколи ще технічний директор не називав його на ім'я та по батькові. І раптом він зрозумів...

— Є! — видихнув він.

— У тім-то й річ, що є. Ах, Кисо, чорт вас забирай!

— Не кричіть, усе чути.

— Так, так, можуть почути, — зашепотів Остап. — Єсть, Кисо, є, і, коли хочете, я можу продемонструвати його зараз же. Він у клубі залізничників, новому клубі... Учора було відкриття... Як я знайшов? Дурниці? Надзвичайно важка річ! Геніальна комбінація, блискуче доведена до кінця! Античні пригоди!.. Одне слово, високий клас!

Не дожидаючи, поки Іполит Матвійович натягне піджак, Остап вибіг у коридор. Вороб'янінов приєднався до нього на сходах. Обидва, схвильовано закидаючи один одного запитаннями, мчали мокрими

вулицями на Каланчівський майдан. Вони не додумались навіть, що можна сісти в трамвай.

— Ви одягнені, як швець! — радісно торохтів Остап. — Хто так ходить, Кисо? Вам треба накрохмалену білизну, шовкові шкарпеточки і, звичайно, циліндр. У вашому обличчі є щось благородне! Скажіть, ви справді були предводителем дворянства?

Показавши предводителеві стілець, який стояв у кімнаті шахового гуртка і мав звичайнісінький гамбсівський вигляд, хоч і таїв у собі незчисленні коштовності, Остап потяг Вороб'янінова в коридор. Тут не було ані душі. Остап підійшов до ще не закитованого на зиму вікна і висмикнув з гнізда засувки рам.

— Через це віконечко, — сказав він, — легко і ніжно ми попадем в клуб сьогодні уночі, коли захочемо. Запам'ятайте, Кисо, — третє вікно від парадного під'їзду.

Друзі довго ще бродили по клубу під виглядом представників ПОВІНО[10] і не могли надивуватися з прекрасних зал і кімнат.

— Якби я грав у Васюках, — сказав Остап, — сидячи на такому стільці, я не програв би жодної партії. Ентузіазм не дозволив би. Однак ходімо, старичок, у мене двадцять п'ять карбованців підшкірних. Ми повинні випити пива і відпочити перед нічним візитом. Вас не шокує пиво, предводителю? Не біда. Завтра ви будете хлебтати шампанське в необмеженій кількості.

Ідучи з пивної на Сивцев Вражек, Бендер страшенно веселився і зачіпав перехожих. Він обіймав трохи підпилого Іполита Матвійовича за плечі і говорив йому ніжно:

— Ви надзвичайно симпатичний старичок, Кисо, але більш як десять процентів я вам не дам. Ій-богу, не дам. Ну, навіщо вам, навіщо вам така сила грошей?

— Як то навіщо? Як то навіщо? — кипів Іполит Матвійович.

Остап щиросердо сміявся і припадав щокою до мокрого рукава свого друга по концесії.

— Ну що ви купите, Кисо? Ну що? Адже у вас нема ніякої фантазії. Їй-богу, п'ятнадцяти тисяч вам за очі вистачить... Ви ж скоро помрете, ви ж старенький. Вам же гроші взагалі не потрібні... Знаєте, Кисо, я, здається, не дам вам нічого. Це витрибеньки. А візьму я вас, Кисулю, до себе за секретаря. Га? Сорок карбованців на місяць. Харч мій. Чотири вихідних дні... Га? Спецодяг там, чайові, соцстрах... Га? Добра моя пропозиція?

Іполит Матвійович вирвав руку і швидко пішов наперед. Жарти ці доводили його до сказу. Остап наздогнав Вороб'янінова біля входу в рожевий особнячок.

— Ви справді на мене образились? — запитав Остап. — Адже я пожартував. Свої три проценти ви дістанете. Їй-богу, для вас трьох процентів досить, Кисо.

Іполит Матвійович похмуро ввійшов до кімнати.

— Га? Кисо, — пустував Остап, — погоджуйтесь на три проценти! Їй-богу, погоджуйтесь! Кожен на вашому місці погодився б. Кімнати вам купувати не треба, тим паче, що Іванопуло виїхав до Твері на цілий рік. А то все-таки ідіть до мене в камердинери... Тепла посада.

Угледівши, що Іполита Матвійовича нічим не розворушиш, Остап солодко позіхнув, витягся до самої стелі, сповнивши повітрям широку грудну клітку і сказав:

— Ну, друже, готуйте кишені. До клубу ми підемо перед світанком. Це найкращий час. Сторожі сплять і бачать солодкі сни, за що їх часто звільняють без вихідної допомоги. А поки, голубе, раджу вам спочити.

Остап розлігся на трьох стільцях, зібраних у різних кінцях Москви і, засинаючи, промовив:

— А то камердинером!.. Пристойна плата… Харч… Чайові… Ну, ну, пожартував… Засідання триває далі! Крига скресла, панове присяжні засідателі!

Це були останні слова великого комбінатора. Він заснув безтурботним сном, глибоким, цілющим, без важких снів.

Іполит Матвійович вийшов на вулицю. Він був повний одчаю і злоби. Місяць стрибав по хмарних грудках. Мокрі грати особняків масно блищали. Газові ліхтарі, оточені віночками водяного пилу, тривожно світилися. З пивної "Орел" виштовхнули п'яного. П'яний загорлав. Іполит Матвійович поморщився і твердо пішов назад. У нього було єдине бажання: якомога скоріш все скінчити.

Він увійшов до кімнати, строго глянув на сонного Остапа, протер пенсне і взяв з підвіконня бритву. На її зазубнях видко було засохлу луску олійної фарби. Він поклав бритву в кишеню, іще раз пройшов повз Остапа, не дивлячись на нього, але чуючи його подих, і опинивсь у коридорі. Тут було тихо і сонно. Очевидно, всі вже вклались. У повній пітьмі коридора Іполит Матвійович раптом посміхнувся найдошкульнішою посмішкою і відчув, що на лобі у нього зарухалася шкіра. Щоб перевірити це нове відчуття, він знов посміхнувся. Він згадав раптом, що в гімназії учень Пихтєєв-Какуєв умів ворушити вухами.

Іполит Матвійович дійшов до сходів і уважно прислухався. На сходах нікого не було. З вулиці долинуло цокання кінських копит, підкреслено гучне і чітке, немовби хтось кидав на рахівниці. Предводитель котячим

кроком повернув до кімнати, витяг з Остапового піджака, що висів на стільці, двадцять п'ять карбованців і обценьки, одяг на себе брудний адміральський картуз і знову прислухався.

Остап спав тихо, без сопіння. Його носоглотка і легені працювали ідеально, справно вдихаючи і видихаючи повітря. Здоровенна рука звисла до самої підлоги. Іполит Матвійович, відчуваючи секундні удари височного пульсу, неквапно засукав правий рукав вище ліктя, обмотав оголену руку вафельним рушником, одійшов до дверей, витяг з кишені бритву і, примірившись очима до кімнатної відстані, повернув вимикач. Світло погасло, але кімната була злегка освітлена голубуватим акваріумним світлом вуличного ліхтаря.

— Тим краще, — прошепотів Іполит Матвійович.

Він наблизився до узголов'я і, далеко відставивши руку з бритвою, щосили косо всадив усе лезо в горло Остапові, одразу ж висмикнув бритву і одскочив до стіни. Великий комбінатор випустив звук, з яким кухонна раковина всмоктує рештки води. Іполитові Матвійовичу пощастило не забруднитись у крові. Витираючи піджаком камінну стіну, він тихо пробрався до голубих дверей і на одну мить знову зирнув на Остапа. Тіло його двічі вигнулось і запало до спинок стільців. Вуличне світло попливло по чорній калюжі, що утворилася на підлозі. "Що за калюжа? — подумав Іполит Матвійович. — Так, так, кров... Товариш Бендер помер".

Вороб'янінов розмотав трохи забруднений рушник, кинув його, потім обережно поклав бритву на підлогу і пішов геть, тихо причинивши двері. Опинившись на вулиці, Іполит Матвійович насупився і, бурмочучи: "Діаманти всі мої, а зовсім не шість процентів", — пішов на Каланчівський майдан.

Біля третього вікна від парадного під'їзду залізничного клубу Іполит Матвійович зупинився. Дзеркальні вікна нового будинку сіріли

перламутром у світлі нового ранку. У вогкому повітрі звучали глухуваті голоси маневрових паровозів. Іполит Матвійович спритно виліз на карниз, штовхнув раму і безшумно стрибнув у коридор.

Легко орієнтуючись у сірих передсвітанкових залах клубу, Іполит Матвійович пройшов у шаховий кабінет і, зачепивши головою портрет Еммануїла Ласкера, що висів на стіні, підійшов до стільця. Він не поспішав. Квапитись йому було нікуди. За ним ніхто не гнався. Гросмейстер О. Бендер спав вічним сном у рожевому особняку на Сивцевому Бражку.

Іполит Матвійович сів на підлогу, обхопив стілець жилавими своїми ногами і з холодним спокоєм дантиста почав висмикувати із стільця мідні гвіздки, не обминаючи жодного. На шістдесят другому гвіздкові робота його скінчилася. Англійський ситець і рогожка вільно лежали на оббивці стільця.

Треба було тільки підняти їх, щоб побачити футляри, футлярчики і ящички, сповнені коштовного каміння.

"Зараз же на автомобіль, — подумав Іполит Матвійович, навчившись життєвої мудрості в школі великого комбінатора, — на вокзал. І на польський кордон. За який-небудь камінець мене переправлять на той бік, а там..."

І, бажаючи скоріше побачити, що буде "там", Іполит Матвійович зірвав із стільця ситець і рогожку. Очам його одкрились пружини, прекрасні англійські пружини, і набивка, дивовижна набивка, довоєнної якості, якої тепер ніде не знайдеш. Але більше нічого в стільці не було. Іполит Матвійович машинально розворушив оббивку і цілих півгодини просидів, не випускаючи стільця з чіпких ніг і тупо повторюючи:

— Чому ж тут нічого нема? Цього не може бути!

Майже розвиднілось, коли Вороб'янінов, кинувши все, як було, в шаховому кабінеті, забувши там обценьки і картуз із золотим тавром фантастичного яхт-клубу, ніким не помічений, важко і втомлено виліз через вікно на вулицю.

— Цього не може бути! — повторив він, одійшовши на квартал. — Цього не може бути!

І він повернув назад до клубу і почав гуляти вздовж його великих вікон, ворушачи губами:

— Цього не може бути! Цього не може бути!

Вряди-годи він скрикував і хапався за мокру від ранкового туману голову. Згадуючи всі події ночі, він трусив сивими патлами. Діамантова лихоманка докінчила його: він одряхлів за п'ять хвилин.

— Ходять тут, ходять усякі, — почув Вороб'янінов над своїм вухом.

Він угледів сторожа в брезентовім спецодягу і в холодних чоботах. Сторож був дуже старий і, либонь, добрий.

— Ходять і ходять, — по-товариськи говорив старий, якому набридла нічна самота, — і ви теж, товаришу, цікавитесь. І правильно. Клуб у нас, можна сказати, надзвичайний.

Іполит Матвійович змучено дивився на рум'яного старика.

— Так, — сказав старик, — надзвичайний цей клуб. Другого такого ніде нема.

— А що ж в нім такого надзвичайного? — запитав Іполит Матвійович, збираючись з думками.

Старичок радісно подивився на Вороб'янінова. Очевидно, оповідання про надзвичайний клуб подобалось йому самому, і він любив його повторювати.

— Ну, і от, — почав старик, — я тут у сторожах ходжу десятий рік, а такого випадку не було. Ти слухай, солдатику. Ну, і от, був тут завжди клуб, відомо який, — першої дільниці служби тяги. Я і був тут за сторожа. Нікудишній був клуб… Опалювали його, опалювали, і нічого не могли вдіяти. А товариш Красильников до мене підступає: "Куди, — мовляв, — дрова в тебе йдуть?" А я їх їм хіба, чи що, ці дрова? Старався товариш Красильников з клубом — там вогкість, тут холод, духовому гурткові приміщення нема, і в театр грати сама мука: панове артисти мерзли. П'ять років кредиту просили на новий клуб, та не знаю, що там виходило, шляхпроф[11] кредиту не затверджував. Тільки навесні купив товариш Красильников стілець для сцени, гарний, м'який…

Іполит Матвійович, налягаючи всім корпусом на сторожа, слухав. Він був у напівпритомному стані. А старик, заходячись радісним сміхом, розповів, як одного разу виліз він на цей стілець, щоб вигвинтити лампочку, та й покотився.

— З цього стільця я посковзнувся, оббивка на ньому подерлася. І дивлюсь — з-під оббивки скельця сиплються і намисто біле на ниточці.

— Намисто, — промовив Іполит Матвійович.

— Намисто, — верескнув старий захоплено, — і дивлюсь, солдатику, далі, а там коробочки всяк. Я ці коробочки навіть і не чіпав. А пішов прямо до товариша Красильникова і доповів. Так і комісії потім доповідав. Не чіпав я цих коробочок та й не чіпав. І добре, солдатику, зробив, бо там коштовності найдені були, заховані буржуазією…

— Де ж ті коштовності?! — закричав предводитель.

— Де, де, — передражнив старий, — тут, солдатику, треба голову на в'язах мати. От вони!

— Де, де?

— Так от вони! — закричав рум'яний вартовий, радіючи з такого несподіваного ефекту. — От вони! Окуляри протри! Клуб на них побудували, солдатику! Бачиш? От він, клуб! Парове опалення, шашки з годинником, буфет, театр, в калошах не пускають!..

Іполит Матвійович закляк і, не рухаючись з місця, водив очима по карнизах. Так от вони де, скарби мадам Пєтухової! От вони! Всі тут! Усі сто п'ятдесят тисяч карбованців нуль нуль копійок, як любив говорити Остап-Сулейман-Берта-Марія Бендер.

Діаманти перетворились у суцільне фасадне скло і залізобетонні перекриття, прохолодні гімнастичні зали були зроблені з перлів. Алмазна діадема обернулась на театральний зал з рухомою сценою, рубінові підвіски розрослись у цілі люстри, золоті змієподібні браслети із смарагдами обернулись на прекрасну бібліотеку, а фермуар перевтілився в дитячі ясла, планерну майстерню, шаховий кабінет і більярдну.

Скарби залишились, вони були цілі і навіть збільшились. Їх можна було помацати руками, але не можна було забрати з собою. Вони перейшли на службу іншим людям.

Іполит Матвійович помацав руками гранітне облицювання. Холод каменю передався йому в саме серце.

І він закричав. Крик його, шалений, пристрасний і дикий, — крик простреленої наскрізь вовчиці, — вилетів на середину майдану, метнувся під міст і, звідусюди відбитий ранковими звуками великого міста, почав

глухнути і за хвилину зачах. Чудовий осінній ранок скотився з мокрих дахів на вулиці Москви. Місто рушило у буденний свій похід.

Асоціація художників революційної Росії.

2

Московське управління нерухомим майном. — Ред.

3

Московська спілка споживчій товариств. — Ред.

4

Міністерство комунального господарства. — Ред.

5

Московський союз споживчих товариств. — Ред.

6

Профспілка працівників мистецтв. — Ред.

7

Вищі державні художньо-технічні майстерні. — Ред.

8

Народний комісаріат шляхів сполучення. — Ред.

9

Проектно-технологічний інститут. — Ред.

10

Повітовий відділ народної освіти. — Ред.

11

Шляховий комітет профспілки працівників залізничного транспорту. — Ред.

12